

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

Випуск 4 (84)

Сєвєродонецьк
2018

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ГПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021 * В жовтні 2018 року включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International»

4
2018

Редакційна колегія:

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаша Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **В. С. Гуславський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. О. Іваницький** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **Н. Р. Малишева** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ІДП НАН України, м. Київ, Україна); **О. В. Наден** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **М. А. Погорельський** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Ю. Д. Притика** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАН та НАПрН України (ІЕПД НАН України, м. Київ, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф., габілітований доктор юриспруденції (Польська академія наук, м. Варшава, Польща); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Пурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 7 від 27 грудня 2018 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401
☎ (факс): (06452) 9-07-77

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....9

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Копча В. В. Конституційна скарга як інструмент захисту прав людини в Україні	11
Красовський К. Ю. Давньогрецькі витоки ідеї природного права	16
Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. <i>Стаття перша.</i> Про доцільність постановки проблеми й деякі питання методології та термінології. <i>Частина 3.</i> Про термінологію: новели дослідження (<i>закінчення</i>)	24
Нестерович В. Ф. Конституційно-правові види громадських обговорень.....	38
Сакір-Молочко Н. В. Грошова застава як умова реалізації пасивного виборчого права громадян у контексті правових позицій Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України	45
Сіделковський О. Л. Правове забезпечення формування єдиного медичного простору України (теоретико-методологічні аспекти дослідження)	54

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Глобенко Г. І. Окремі аспекти інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.....	63
Гусева К. А., Горбач-Кудря І. А. Особливості кваліфікації домашнього економічного насильства в практичній діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України	70
Дудоров О. О., Письменський Є. О. Проблема зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання в контексті забезпечення єдності судової практики	78
Жупанова О. О. Проблемні питання процесуальної регламентації дій слідчого судді при розгляді клопотань слідчого, прокурора щодо дозволу на проведення обшуку.....	93
Іваницький С. О. Роль прокурора в забезпеченні законності затримання особи за підозрою у вчиненні злочину	102

Карчевський М. В. Blockchain та Bitcoin: що це таке та «як працює»?.....	108
Крайник Г. С., Дунаєва Т. Є. Визначення захисника в кримінальному процесуальному законодавстві Федеративної Республіки Німеччини та України.....	117
Мартовицька О. В. Проблемні питання вдосконалення правових та процесуальних гарантій прав потерпілих на стадії досудового розслідування.....	123
Плахотник Г. В. Умови звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років	133
Шахова К. В. Омана правоохоронних органів особою про вчинення статевого злочину стосовно неї – проблема сучасності	142

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Берназюк Я. О. Поняття «розумні строки» в адміністративному судочинстві.....	149
Моїсєєв М. С. Юридична відповідальність у структурі адміністративно-правового статусу Державного бюро розслідувань України.....	157
Самбор М. А. Відсутність зброї як необхідна умова для безперешкодного здійснення права на мирні зібрання	165
Чумак В. В., Цебинога В. Ю. Захист прав людини в адміністративному судочинстві Німеччини: досвід для України	173

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Загоруй І. С. Конституціоналізація соціально-економічних прав: український ракурс постановки проблеми	179
Єрофєєв М. І. Вплив реформи управління в галузі водних відносин на правове забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування з питань водокористування та охорони вод	186
Любчик О. А. Зміст суб'єктивного авторського права.....	194

**Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Бабакін В. М. Завдання та функції оперативних підрозділів у сфері протидії злочинам, що вчиняються молоддю.....	202
Бородай О. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку.....	212
Гусева В. О. Особливості обстановки та способу вчинення злочину як елементів криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу	220
Давидюк В. М. Концептуальні засади діяльності оперативно-розшукових сил Національної поліції України в протидії злочинності: сучасний стан наукової розробленості	230
Коваленко А. В. Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання	237
Криворучко А. В., Стацак М. В. Правове регулювання оперативно-розшукової протидії викраденню малолітніх осіб	245
Мацак В. В. Стан наукової розробки використання аудіо-та відеоконтролю особи в процесі протидії злочинності	252
Морозов Д. А. Концептуальні підходи до формування криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель	258
Пересада В. А. Криміналістична характеристика декларування недостовірної інформації.....	266
Терещенко Л. О. Інформація як ключовий елемент у механізмі інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів України: питання загальної теорії.....	273
Фільчаков О. В. Прокурорський нагляд за додержанням законності при проведенні оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції.....	280
Ценов Д. М. Забезпечення безпеки осіб, залучених до конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування.....	287
Чича Р. П. Процесуальні особливості отримання зразків для експертизи.....	295
Яковенко М. О. Організація діяльності підрозділів та органів Національної поліції України в контексті запровадження інституту кримінальних проступків	301
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	311

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS9

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Kopcha V. Constitutional Complaint as the Instrument of Human Rights Protection in Ukraine	11
Krasovskiy K. The Ancient Greek Origin of the Idea of Natural Law.....	16
Lytvynov O. Law as the Phenomenon of Culture: Attempt of Conceptual Self-Criticism. <i>Article One.</i> On the Expediency of Raising the Problem and Some Issues of Methodology and Terminology. <i>Part 3.</i> On the Terminology: Short Stories Research (End).....	24
Nesterovych V. Constitutional and Legal Views of Public Discussions	38
Sakir-Molochko N. The Deposit as a Condition for the Implementation of Passive Electoral Rights of Citizens in the Context of the Legal Positions of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine	45
Sidelkovskiy O. Legal Ensuring of the Formation of a Single Medical Space in Ukraine (Theoretical and Methodological Aspects of the Research)	54

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Hlobenko H. Some Aspects of the Institute for Ensuring the Safety of the Participants in Criminal Lawsuit	63
Husieva K., Gorbach-Kudria I. Peculiarities of the Qualification of Home Violence in the Preventive Practice of the Subdivisions of National Police of Ukraine.....	70
Dudorov O., Pysmenskiy Ye. Issues of Pre-trial Detention Enrolment within the Term of Punishment in the Context of Providing Uniformity of Judicial Practice	78
Zhupanova O. Problematic Issues of Procedural Regulation of the Activity of an Investigating Judge when Considering Petitions of the Investigator, Prosecutor Regarding Permission of Carrying out a Search.....	93

Ivanytskyi S. The Role of a Prosecutor in Ensuring the Legality of the Person's Detention on Suspicion in Committing a Crime	102
Karchevskiy M. BlockChain and Bitcoin: what is it and «how does it work»?.....	108
Krainyk H., Dunaieva T. Defender's Definition in Criminal Procedural Legislation of Federative Republic of Germany and Ukraine	117
Martovytska O. Problematic Aspects of Legal and Procedural Guarantee Improvement of the of Victims' Rights at the Stage of Pre-trial Investigation.....	123
Plakhotnyk H. Conditions of the Discharge of Pregnant Women and Women with Children under Three Years of Age from Serving Punishment.....	133
Shakhova K. Delusion of Law Enforcement Bodies by the Personality in Committing a Sexual Felony – Current Problem	142

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Bernaziuk Ya. The Concept of «Reasonable Terms» in Administrative Rule-making.....	149
Moisieiev M. Legal Responsibility in the Structure of the Administrative and Legal Status of the State Bureau of Investigation of Ukraine	157
Sambor M. Lack of Weapons as a Necessary Condition for the Unhindered Exercise of the Right to Peaceful Assembly.....	165
Chumak V., Tsebynoga V. Human rights Protection in Administrative Rule-making of Germany: Experience for Ukraine	173

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Zagorui I. Constitutionalization of Social and Economic Rights: the Ukrainian View of the Problem	179
Ierofieiev M. The Impact of Management Reform in the Field of Water Relations on Legal Ensuring of the Authority of Local Government Bodies on the Issues of Water Utilization and Protection.....	186
Lyubchik A. Content of Subjective Copyright.....	194

**Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND
LAW ENFORCEMENT ACTIVITY**

Babakin V. Tasks and Functions of Operative Units in the Sphere of Counteracting Crimes Committed by Youth.....	202
Borodai O. The Identity of the Criminal as Element of the Forensic Characteristics of Unauthorized Interference into the Operation of Electronic Computing Machines (Computers), Automated Systems, Computer Networks or Telecommunication Networks.....	212
Husieva V. Peculiarities of the Situation and the Method of Committing a Crime as Elements of the Criminal Characteristics of Encroachments on the Life of a Law Enforcement Officer.....	220
Davydiuk M. Conceptual Basis of the Operational-Search Forces Activity of the National Police in Counteracting Criminality: Current State of the Scientific Development.....	230
Kovalenko A. Digital Evidences in Criminal Proceedings: Current State and Prospects for Use	237
Kryvoruchko A., Stashchak M. Legal Regulation of Operational-Search Counteraction of Minors' Kidnapping.....	245
Matsak V. The State of Scientific Development of the Use of Audio and Video Control of a Person in the Process of Counteracting Criminality	252
Morozov D. Conceptual Approaches to the Formation of Forensic Characteristics of Illegal Planting or the Cultivation of Poppy or Cannabis.....	258
Peresada V. Criminalistic Characteristics of Declaring False Information.....	266
Tereshchenko L. Information as a Core Element in the Mechanism of Information Support of Law Enforcement Bodies of Ukraine: General Theory.....	273
Filchakov O. Prosecutor's Supervision for Abiding Legality in Carrying out Operative Search Activities by Criminal Police Subdivisions.....	280
Tsenov D. Ensuring Security of Persons Involved in Confidential Cooperation During Pre-trial Investigation of Felonies of Selfish-Violent Direction	287
Chycha R. Procedural Peculiarities of Obtaining Samples for Expert Examination	295
Yakovenko M. Organization of the Activity of Subdivisions and Bodies of National Police of Ukraine within the Context of the Creation of the Institute of Misdemeanors.....	301
INFORMATION ABOUT AUTHORS	311

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ

ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, унесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із запропонованого дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення текстів наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) у друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до викладених вище вимог.

2. До рукопису додаються:

- інформаційна довідка про автора (співавторів), що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності.

3. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (з потрібними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oonr_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхилити статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі. Плата за публікацію статей з авторів не утримується.

Телефон для довідок: (06452) 9-07-77.

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.565.2

В. В. Копча

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу моделі конституційної скарги в Україні. Особливу увагу приділено розкриттю конституційного регулювання права на конституційну скаргу, а також положенням закону «Про Конституційний Суд України» з цього питання. Зроблено висновки щодо специфіки моделі конституційної скарги в Україні, зокрема, що «частково нормативна» модель конституційної скарги за своїм потенціалом може бути ефективним інструментом захисту гарантованих Конституцією України прав людини за умови результативної діяльності Конституційного Суду України.

Ключові слова: конституція, права людини, конституційна скарга, Конституційний Суд України.

Постановка проблеми. Конституційна скарга в Україні стала новим інструментом захисту та відновлення прав людини, авторитет якого постійно зростає. Лише протягом 2018 року (станом на 17 вересня 2018 р.) до Конституційного Суду України подано 491 конституційну скаргу [1]. Кількість поданих скарг постійно зростає, що зумовлене декількома чинниками. По-перше, йдеться про «новизну» конституційної скарги як інструменту, яким людина спроможна захистити себе від державного втручання на рівні «закону України», чого раніше не було в межах національного правопорядку. По-друге, у березні-квітні 2018 року Конституційний Суд України реорганізував свою діяльність, створивши Велику палату, два сенати та колегії, чим було «запущено» механізм розгляду конституційних скарг в Україні. Хоча станом на 01 вересня 2018 року жодного рішення не було ухвалено, конституційні провадження в десятках справ за конституційними скаргами добігають до завершення й найближчим часом суспільство почує перші рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені активно досліджують природу конституційної скарги. Передовсім назвемо праці М. Гульгая [2; 3; 4; 5; 6; 7], К. Айріян [8], В. Нестеровича [9], О. Петришина [11] та В. Лемака [11, 13]. Попри значний доробок учених предмет дослідження зберігає актуальність з огляду на те, що конституційна скарга як феномен лише починає входити до конституційної практики України.

Формування цілей. Метою статті є аналіз вітчизняної моделі конституційної скарги в контексті першого досвіду їх розгляду в Конституційному Суді України.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що, по-перше, конституційна скарга як інструмент стала важливою складовою права на судовий захист, окресленого Конституцією України в статті 55. Відповідно до частини четвертої статті 55 Конституції України «кожному гарантується право звернутись із

конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом».

Зазначимо, що визначення звернення з конституційною скаргою «у порядку, визначеному законом», стало значною мірою перешкодою до розгляду конституційної скарги Конституційним Судом України у період після їх імплементації до конституційного порядку 30 вересня 2016 року законом про внесення змін до Конституції України від 02 червня 2016 року [10]. Фактично такий розгляд було розпочато в Конституційному Суді України лише в квітні-травні 2018 року.

По-друге, ключові ознаки моделі конституційної скарги в Україні закладено у нововведеній статті 151-1 Конституції України: «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано».

Погодимося, що хоча в наведеній конструкції конституційної скарги відсутня її обумовленість захистом основних (конституційних) прав і свобод людини, таке конституційне формулювання не має тлумачитися в іншому контексті. Юридична природа «скарги» як індивідуального інструменту зумовлює нерозривний зв'язок конституційної скарги як інституту з потребою захисту (відновлення) прав людини – у цьому випадку йдеться про конкретну особу або групу осіб. Якщо ще раз звернутися до конституційної формули статті 151-1 Конституції України («при ухваленні остаточного судового рішення в її справі»), то норма Конституції також підкреслює зв'язок цього правового засобу із захистом від порушення прав саме ідентифікованого суб'єкта. Навіть якщо за наслідками розгляду конституційної скарги буде з'ясовано нормативний потенціал порушення прав людини, який відображає системну проблему конституційного правопорядку (на що і має бути спрямована передовсім діяльність Конституційного Суду), це не змінює природи конституційної скарги [11, с. 80].

Наведені ознаки моделі конституційної скарги треба сприймати в контексті та у взаємозв'язку з іншими конституційними нормами, які стосуються конституційної юрисдикції. Наприклад, стаття 152 Конституції України передбачає: «Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремі частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності». Отже, особа (суб'єкт права на конституційну скаргу) може обґрунтувати неконституційність закону, який «застосований в остаточному судовому рішенні в її справі» з мотивів як змісту закону, так із мотивів порушення конституційної процедури його розгляду, ухвалення або набрання чинності.

По-третє, ухвалений 13 липня 2017 року Закон України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон) більш детально врегулював модель конституційної скарги [12].

1. У статті 55 Закону визначено, що «конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу» (частина перша статті). У частині другій статті 55 Закону встановлено, що в конституційній скарзі зазначають: 1) прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса зареєстрованого місця проживання особи (для іноземця чи особи без громадянства – місця перебування) або повна назва та місцезнаходження юридичної особи, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є; 2) відомості про уповноважену особу, яка діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу; 3) короткий виклад остаточного судового рішення, у якому було застосовано відповідні положення закону України; 4) опис перебігу розгляду відповідної справи в судах; 5) конкретні положення закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України; 6) обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону; 7) відомості про документи і матеріали, на які посилається суб'єкт права на конституційну скаргу, із наданням копій цих документів і матеріалів; 8) перелік документів і матеріалів, що додаються.

2. У статті 56 Закону встановлено, що «суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України. До суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права». Встановлено також, що «конституційну скаргу фізична особа підписує особисто».

3. У статті 77 Закону визначено, що конституційна скарга вважається прийнятною за умов її відповідності вимогам, передбаченим статтями 55, 56 цього Закону, та якщо: 1) вичерпано всі національні засоби юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження – судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду); 2) з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше трьох місяців. У частині другій статті 77 Закону також зазначено, що «як виняток, конституційна скарга може бути прийнята поза межами вимог, установлених пунктом 2 частини першої цієї статті, якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу». Важливою для прийнятності конституційної скарги є частина четверта статті 77, яка передбачає: «Суд відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу непринятною, якщо зміст і вимоги конституційної скарги є очевидно необґрунтованими або наявне зловживання правом на подання скарги».

4. Згідно зі статтею 78 Закону встановлені засоби забезпечення конституційної скарги, які передбачають, що при розгляді конституційної скарги Велика палата, у виняткових випадках, з власної ініціативи може вжити заходи щодо забезпечення конституційної скарги, видавши забезпечувальний наказ, який є виконавчим документом (частина перша), а підставою для забезпечення конституційної скарги є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення (частина друга).

Особливості наведеної моделі конституційної скарги дають змогу охарактеризувати її як «частково нормативну», її предмет охоплює тільки «закон України», фактично позбавляючи особу на конституційному рівні захистити гарантоване Конституцією України право від їх порушення іншими нормативними актами й особливо – від дій (бездіяльності) публічної влади. З іншого боку, лише Законом України «Про Конституційний Суд України», а не нормою Конституції України обумовлено конституційну скаргу захистом основних (конституційних) прав і свобод людини. Погодимося, що такий підхід не є прийнятним, бо дає змогу особі (після судового розгляду й кінцевого рішення) фактично будь-який правовий спір перенести за допомогою конституційної скарги безпосередньо до Конституційного Суду, якщо тільки особа вважає, що відповідний акт законодавства «суперечить Конституції України». Це може бути цивільно-правовий, адміністративний, господарсько-правовий спір чи інші види спорів. Так само погодимося й з тим, що визначення в статті 151-1 Конституції суб'єкта подання конституційної скарги також засвідчує про її обмежений характер, оскільки йдеться лише про «особу». «Розширення» переліку суб'єктів подання скарги на рівні закону «Про Конституційний Суд» є доцільним, проте доволі сумнівним з огляду на конституційність [13, с. 52-54].

У фаховій літературі зазначаються підсумкові ознаки конституційної скарги: 1) скарга має бути пов'язана з конкретною справою, у якій прийнято остаточне рішення компетентної влади; 2) основою скарги має бути лише порушення прав і свобод, які безпосередньо закріплені в тексті конституції держави; 3) скарга має субсидіарний характер, що означає можливість її внесення лише після вичерпання всіх інших доступних засобів правового захисту; 4) розгляд скарги належить до компетенції органу конституційної юстиції, рішення якого має остаточний характер і зобов'язує всі інші органи держави [14, с. 22-23]. Наведені ознаки не можуть бути цілком підтримані, вважаючи на їх надто узагальнений характер.

Висновки. З огляду на викладене доходимо таких висновків. По-перше, «частково нормативна» модель конституційної скарги, яка була запроваджена в Україні, за своїм потенціалом може бути ефективним інструментом захисту гарантованих Конституцією прав людини. Умовою її ефективності є результативна діяльність Конституційного Суду України. Пропозиції щодо «розширення» предмета оскарження в ній вважаємо передчасними.

По-друге, ефективність конституційної скарги залежить також від розуміння її ролі як засобу, який поєднує захист індивідуальних прав людини із захистом об'єктивного правопорядку, визначеного в Конституції України.

Використані джерела:

1. Конституційні скарги, що надійшли до Конституційного Суду України станом на 17 вересня 2018 року. URL : <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-skargy-shcho-nadiyshly-do-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-za-stantom-na-17-3> (дата звернення: 25.09.2018)
2. Гультай М. Досвід функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччині та перспективи його запровадження в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 55–67.
3. Гультай М. Конституційна скарга як інститут конституційного права. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 111–120.
4. Гультай М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 24–33.
5. Гультай М. До питання про формування доктрини конституційної скарги в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 117–127.
6. Гультай М. Конституційна скарга як спосіб вирішення конституційно-правового спору. *Віче*. 2012. № 20. С. 8 –11.
7. Гультай М. Ідея конституційної скарги у сучасній конституційно-правовій доктрині України. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 85–90.
8. Айріян К. Б. Важливість запровадження інституту конституційної скарги для повноцінного захисту та відновлення порушених прав особи. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 1. С. 19–26.
9. Нестерович В.Ф. *Виборче право України: підручник*. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 504 с.
10. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02 червня 2016 року № 1401-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 51. Ст. 1799.
11. Лемак В. В., Петришин О.В. Конституційна скарга в Україні: проблеми механізму впровадження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 79–88.
12. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2147а-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 63. Ст. 1912.
13. Лемак В. В. Конституційна скарга: досвід держав Центральної Європи і можливі уроки для України. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 49–56.
14. Айріян К.Б. Конституційно-правова сутність інституту "конституційна скарга". *Практичний вісник Університету "КРОК"*. 2014. Вип. 18. С. 20–25.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2018

Копча В. В. Конституционная жалоба как инструмент защиты прав человека в Украине

Статья посвящена анализу модели конституционной жалобы в Украине. Особое внимание уделено раскрытию конституционного регулирования права на конституционную жалобу, а также положениям закона «О Конституционном Суде Украины» по этому вопросу. Сделаны выводы о специфике модели конституционной жалобы в Украине и того, что «частично нормативная» модель конституционной жалобы по своему потенциалу может приобрести роль эффективного инструмента защиты гарантированных Конституцией прав человека при результативной деятельности Конституционного Суда Украины.

Ключевые слова: конституция, права человека, конституционная жалоба, Конституционный Суд Украины.

Kopcha V. Constitutional Complaint as the Instrument of Human Rights Protection in Ukraine

The article is devoted to the analysis of the constitutional complaint model in Ukraine. We must agree that while the construction of the constitutional complaint there is no dependence on the protection of fundamental (constitutional) rights and freedoms of the individual, such a constitutional formulation should not be interpreted in a different context. Particular attention is paid to the disclosure of the constitutional regulation of the right to a constitutional complaint, as well as to the provisions of the law "On the Constitutional Court of Ukraine" on this issue.

The legal nature of the "complaint" as an individual instrument predetermines the inextricable link of the constitutional complaint as an institution with the need to protect (restore) human rights – in this case, we are talking about a particular person or group of persons. It is concluded that the basis for the constitutional complaint is the need to prevent irreversible consequences that may occur in connection with the implementation of the final judgment.

Conclusions regarding the specificity of the constitutional complaint model in Ukraine and the fact that the "partly normative" model of the constitutional complaint in its potential may become an effective instrument of protection guaranteed by the Constitution of the human rights subject to the effective work of the Constitutional Court of Ukraine. Proposals to "expand" the subject of appeal in it is considered premature.

Keywords: constitution, human rights, constitutional complaint, Constitutional Court of Ukraine.

УДК 340.122

К. Ю. Красовський

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ВИТОКИ ІДЕЇ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Статтю присвячено пошукам витоків ідеї природного права в працях мислителів Давньої Греції. Особливий акцент зроблено на доробках Сократа, Платона та Аристотеля. Зазначено можливий вектор використання природно-правових оглядів у сучасній системі праводержавотворення України.

Ключові слова: Давня Греція, античний період, природне право, природні права, Сократ, Платон, Аристотель.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення засвідчують актуалізацію наукових пошуків, присвячених теоретичним та історико-правовим аспектам дослідження природного права, природних прав людини та явищ, дотичних до цього. Констатуємо, що наразі ми є свідками оновлення традиційних поглядів на роль та соціальне призначення права як такого, його витоків, історичні передумови. Багато в чому сучасне розуміння механізмів реалізації того чи іншого права, правових гарантій, захисту прав людини все більше асоціюється з концептом природних прав людини. Те, що західна правова традиція сприймала та реалізовувала протягом століть, ми маємо опанувати за історично суттєво менший проміжок часу. Проте це не свідчить про неможливість та потенційну неефективність такого роду еволюції сприйняття. Радше треба говорити про потребу належного

опрацювання інтелектуального досвіду провідних мислителів минулого, реалізацію парадигми природного права та природних прав людини у правотворчій та правозастосовній діяльності держави, сповідування ідеології поваги до права людини.

У фокусі природних прав людини знаходяться певні людські цінності, що мають універсальний, загальний характер. Питання загальнолюдських цінностей, таких, як життя, свобода, гідність завжди хвилювали науковців. Підтвердженням цього факту є щонайменше нижчезазначене:

- по-перше, значна кількість дисертаційних досліджень, захищених в Україні із різних юридичних наукових спеціальностей (теорія та історія держави і права, філософія права, конституційне право, кримінальне право тощо), у яких автори намагались опанувати сутність та характеристики загальнолюдських цінностей;

- по-друге, попри розвиток науки загалом та юридичної науки зокрема, отримання теоретично та практично значущих результатів, проблематика прав людини, життя, свободи, справедливості, гідності та інших універсальних соціальних феноменів не стає остаточно вирішеною, оскільки з'являються нові варіанти суспільних відносин, котрі потребують пошуку способів належного врегулювання, видозмінюються взаємини людини та держави, виокремлюються нові грані тлумачення тих чи інших складових праводержавотворення;

- по-третє, модернізується підхід до права як соціального феномену, що, серед іншого, виявляється у наявності численних підходів до розуміння права, його історичних витоків, ролі та значення у впорядкуванні суспільних відносин;

- по-четверте, потребує переосмислення загальна стратегія сприйняття та відображення природних прав людини в сучасному конституціоналізмі, що тим більш важливо в умовах конституційної модернізації та пошуків удосконалення Основного закону держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика природного права, природних прав людини була й залишається об'єктом та предметом наукових пошуків. Закцентуємо увагу на наукових доробках А. А. Амірханова, Л. В. Батієва, Г. Г. Бернацького, Є. В. Верховодова, Д. А. Гудими, В. В. Кожана, І. Л. Литвиненко. Проте попри значну кількість публікацій з проблематики природно-правового бачення врегулювання суспільних відносин, відносно недосить опрацьованими видаються аспекти давньогрецьких витоків природного права в контексті сучасного українського праводержавотворення.

Формування цілей. Метою статті автор вбачає аналіз наукових напрацювань мислителів Давньої Греції, які присвячені проблематиці ідеї природного права.

Виклад основного матеріалу. Хоча концепт «прав людини» замінив теорію природних прав та витіснив її у глибину історичної «спадщини», сьогочасна юридична наука повертається до витоків вивчення цього складного феномену. Зрозуміло, що вивчення природних прав поза межами історії становлення прав людини є складним, проте з'являється багато ідей, які відрізняють, а іноді й протиставляють концепти «прав людини» та

«природних прав». Метою статті є розмірковування щодо пошуку в межах аналізу наукових праць давньогрецьких наукових мислителів історичних та методологічних засад вивчення концепту природних прав поза межами «засновницького міфу».

Передусім про античний період (від лат. *antiquitas* «древність»), який насамперед пов'язують із Давніми Грецією та Римом (VIII ст. до н.е. – VI ст. н.е.). Ми є свідками значної кількості архітектурних, культурних, медичних, наукових досягнень, які залишили після себе представники тієї епохи. У контексті запропонованого наукового повідомлення важливим видається аналіз творчого спадку представників античної науки, який стосується ідеї природного права. Адже витoki цього феномену знаходяться саме там. Як стверджує Р. Арон у монографії «Опій інтелектуалів», «в історії, над якою панує детермінізм сил і виробничих стосунків, боротьби класів, національних та імперіалістичних амбіцій, має зайняти своє місце деталь подій. Кожному індивідууму відводять роль, що відповідає його соціальному становищу, перетворюють кожен епізод на вияв конфлікту чи якоїсь потреби, передбачених ученням [1, с. 118–119]. Саме цим «деталіям подій», цим індивідуумам важливо приділити увагу в контексті їхньої ролі й значення щодо формування та становлення ідеї природного права. На наш погляд, з цього історичного періоду доцільно виокремити такі постаті: Сократ, Платон, Аристотель.

Сократ (469 до н.е. – 399 до н.е.) – давньогрецький мислитель, котрий багато зробив для формування та розвитку уявлень про мораль, етику, філософію. Значною мірою наступні покоління, та й ми наразі, послуговуємося сократівськими уявленнями про справедливість, справедливе. Загалом же зацентруємо увагу на тій обставині, що саме Сократові ми зобов'язані формуванню знань про справедливість та свободу. Ці явища, як видається, є тісно пов'язаними з природним правом, природними правами.

Ксенофонт свідчив: «Сократ стверджував також, що і справедливість, і всяка інша чеснота є мудрість» [2, с. 97]. Розуміючи важливість феномену справедливості в загальному сприйнятті природного права, ми можемо зробити припущення стосовно того, що, за Сократом, справедливість є мудрістю, а відтак мудрою (як і справедливою) може вважатися сама ідея природного походження права. Такого права, в основі якого знаходиться справедливість.

Ще одним явищем, на яке звертав увагу Сократ, була природа самої людини, її свободи, розуму, знань, доброчесності. Українська дослідниця В. Вілле звертає увагу на сократівське розуміння свободи. Вона, зокрема, указує, що «відчувши силу власного розуму і відкривши у собі голос *індивідуального сумління*, Сократ здійснив справжній переверот у способі сприйняття людиною себе і світу, піднісши індивідуальну свободу на нечуваний для доіндивідуалістичного суспільства рівень. Утім, найдемократичніша (на тому етапі розвитку людства) влада здійснила замах на свободу, засудивши сократівський філософський метод і позбавивши Сократа життя [3, с. 23]. На

жаль, у тому нерідко й полягає парадокс сприйняття сучасниками масштабу величі тих чи інших осіб. Ця велич і цей масштаб пізнаються набагато пізніше. Приклад Сократа є більш ніж красномовним: коли б природне право на життя було сприйнято можновладцями за його життя, можливо і не був би настільки трагічним завершальний етап його життя. Проте, як відомо, історія не містить припущень на кшталт «якби...».

«Кожна людина може дати визначення того, що вона вважає свободою, але якщо вона хоче, щоб з її формулюванням погодились, вона має навести на її користь якісь насправді переконливі доводи. Зрозуміло, ця проблема не обмежується визначенням свободи; вона виникає стосовно будь-якого визначення, і, на мою думку, безсумнівна заслуга сучасної аналітичної філософії полягає в тому, що вона вказала на значення цієї проблеми. Отже, для аналізу поняття свободи, крім економічного, політичного і правового, потрібен ще й філософський підхід» [4, с. 18]. Такого роду бачення відомого італійського юриста та громадського діяча Бруно Леоні заслуговує на підтримку. Дійсно, свобода як явище є доволі полісемантичною. Але саме Сократу належить формулювання загальних принципів сприйняття свободи як природного стану, природної характеристики людини. І значною мірою ця свобода стала важливим фактором дальшого сприйняття самої ідеї природного права, природних прав і верховенства права й вираженням під час формування права [6].

Сократ вирізняв природне право (природний закон) і позитивне законодавство, але не протиставляв їх, адже і те й інше виходить із розумної засади. Право – загальнообов'язковий мінімум моралі. І не писані божественні закони, і писані людські закони мають згідно із Сократом одну мету – справедливість, яка є не просто критерієм законності, а й по суті тотожна їй. Те, що є законним, є й справедливим. Сократ – переконаний прибічник такого державного ладу, за якого панують справедливі за своєю природою закони (тобто право) [5, с. 783].

Отже, аналіз творчої спадщини Сократа дає змогу виокремити фактори, які свідчать про їх дотичність до ідеї природного права, а відтак можуть бути сприйняті як теоретико-методологічне та філософське підґрунтя для їх подальшого дослідження та використання, а саме: теоретичні напрацювання стосовно справедливості та справедливого як базових складових дальших роздумів про природне право. Закони, за Сократом, мають бути справедливими; дослідження природи самої людини, її свободи, розуму, знань, доброчесності. Акцентуємо увагу саме на природі людини, адже такого роду погляд дав змогу наступникам Сократа пропонувати ідею природних прав людини, тобто тих, які належать їй від народження; аналіз свободи як феномену, індивідуальної свободи людини як певних її можливостей; виокремлення природного та позитивного права та, певною мірою, ідеалізація права встановленого, яке, за Сократом, має бути справедливим.

Платон (427 до н.е. – 347 до н.е.) – учень Сократа, один із найбільш шанованих філософів Давньої Греції. Як зазначено у Великій українській юридичній енциклопедії, на сьогодні Платон є одним із філософів, якого

читають та вивчають у світі більше за інших. Причина цього в тому, що сучасна наука значною мірою ґрунтується на засадах, котрі були закладені саме філософією Платона. Попри значне розходження серед нинішніх дослідників з питань того, яким є автентичний зміст текстів, автором яких був Платон, і якими були шляхи розвитку платонізму у світі, важко знайти будь-яку науку, сферу, витоки та підстави якої не вели б до платонівської філософії [5, с. 571].

Що ж пов'язує творчість Платона з предметом нашого дослідження, а саме з природним правом, природними правами? Передовсім – це проблематика справедливості. Також певним чином Платон висловлювався з приводу співвідношення права та закону, вищого блага суспільства. Аналіз базової праці Платона, яка присвячена його філософській концепції – «Держава» [7] засвідчує, що стосовно справедливості автор вживає такі характеристики: полягає у відплаті всім належного; велить приносити користь друзям та шкодити ворогам; добрі є справедливими та несправедливими бути не можуть; це людська чеснота; вона більш дорогоцінна, ніж всяке золото; люди цінують її через свою власну нездатність творити несправедливість; справедливим є користися уряду.

Справедливість – центральний елемент творчості Платона. Певною мірою її можна вважати найважливішим сегментом його уявлень про етичну складову. З огляду на теоретико-методологічну «прив'язку» справедливості до природного права, роль надбань Платона важко переоцінити. Не випадково, як підкреслює Л. Бат'єв, «як підзаголовок до цього діалогу традиційно наводять слова: «Про справедливе». Розкриття природи справедливості в «Державі» та інших діалогах здійснюється насамперед на основі критики неприйнятної для Платона позиції софістів, а також звичайного уявлення про справедливість [8, с. 60]. Позиція софістів виставлена в платонівських діалогах як підкреслено індивідуалістична та еґотична, а буденні уявлення – як засновані на принципі відплати: друзям – добро, ворогам – зло [7, с. 210].

Певною мірою дотичним до платонівського бачення справедливості та рівності, а також стосовно людської особистості може вважатися його усвідомлення вищого блага суспільства. Можна припустити, що такого роду узагальнення засвідчує потенційний зв'язок проблематики людської особистості, суспільного блага з концепцією природного права. Платон вважав, що «вище блага суспільства – у згоді та єдності всіх громадян, так, щоб у них були лише загальна радість і загальна печаль, а приватної чи особистої не було, і щоб таким чином не залишалось місця в суспільстві еґотизму та самонасоліді» [7, с. 194].

Має право на існування й критична точка зору щодо такого бачення Платона, адже тут ставиться під сумнів приватне, особисте. Проте нам все ж таки видається, що така «усезагальність» блага суспільства як сукупність елементів згоди та єдності можна інтерпретувати як явище, дотичне до проблематики природного права та природних прав. Радше тут можна твердити про відсутність суттєвого впливу на людину з боку публічно-

правових інституцій. Саме тому йдеться про вище благо суспільства. А такого роду «сюжет» сприйняття платонівського філософського спадку засвідчує можливість урахування його у загальній системі вчення про природне право, природні права, які також є формально незалежними від волі публічно-правових інституцій.

Отже, як видається, творче надбання Платона як одного з найяскравіших представників давньогрецької античної філософії має значний вплив на формування уявлень про природне право й природні права з огляду на те, що:

- по-перше, Платону належить значний обсяг напрацювань про справедливість, явище, яке, безсумнівно, є складовою сприйняття ідеї природного права. Оскільки справедливим є те, що всі люди рівні при народженні та що їм притаманні певні права, пов'язані із самим фактом їхньої появи на світ, незалежно від веління держави. «Добрі є справедливими та несправедливими бути не можуть» – таке Платонівське розуміння справедливості може бути використане при обґрунтуванні природних прав;

- по-друге, пояснення Платоном вищого блага суспільства, а саме у згоді та єдності всіх громадян, так, щоб у них були лише загальна радість і загальна печаль. Нам видається, що певною мірою вказане є дотичним до проблематики тлумачення природних прав, які є однаковими для всіх народжених осіб та які є складовою загального вищого блага суспільства.

Аристотель (384 до н.е. – 322 до н.е.) – давньогрецький філософ, навчався в Академії Платона, був домашнім учителем Олександра Македонського. Він перший систематизував свої твори, виступав із ними перед різними аудиторіями, зокрема у заснованій ним школі в Лікеї. Для нас дослідження вчення Аристотеля є цікавим та корисним з таких причин: по-перше, Аристотель у певних сферах науки розвинув вчення свого вчителя Платона; по-друге, йому належать цікаві дослідження, присвячені природі людини та природі права; по-третє, проблематика справедливості була важливими елементом його творчості, а його бачення справедливості багато в чому мало новітній характер.

Здійснений аналіз твору «Політика» Аристотеля засвідчує, що в ньому є низка положень, важливих з погляду теорії права, прав людини, природного права. Зокрема [9], ця властивість людей відрізняє їх від інших живих істот: тільки людина здатна сприймати такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість тощо; держава порівняно із сім'єю та кожним з нас є первинною з природи, бо необхідно, аби ціле передувало частині; держава існує з природи й, очевидно, з природи передує кожній людині; оскільки ж людина, опинившись у відмежованому стані, не є самодостатньою істотою, то вона так співвідноситься з державою, як усяка частка зі своїм цілим; поняття ж справедливості пов'язане з уявленням про державу, бо вона впорядковує засади політичного об'єднання. А правосуддя є мірилом справедливості; одні люди за природою вільні, інші – раби, і для них таке становище корисне й справедливе; на думку одних, із справедливістю пов'язана доброзичливість до решти людей. На думку інших, справедливість полягає в пануванні дужчої людини.

Із наведеного вище особливий інтерес викликає піднесення Аристотеля держави як явища, яке порівняно із сім'єю та кожним з нас є первинним з природи, бо необхідно, аби ціле передувало частині. Крім того, держава існує з природи та в цьому сенсі передує людині. З позицій сьогодення ми маємо усвідомлювати та об'єктивно здійснювати тлумачення творчого спадку Аристотеля, проте саме такої думки він дотримувався. Фактично, треба розуміти – добре життя людини, за логікою античного мислителя, не є можливим без держави, поза державою.

Формула Аристотеля, відповідно до якої «порядок і є закон» [9], певною мірою може сприйматись як фактор синонімічності порядку (установлений від природи та закріпленій звичаями тощо, звичками багаторазового використання тощо) та закону (веління владних інституцій). На наш погляд, двоякість такого роду розуміння пояснюється тим, що з одного боку, закон ставиться в один ряд із природним правом (і тут можна робити висновок про правовий закон), проте з іншого, – порядок морже сприйматись і як явище, теж ініційоване публічно-правовими інституціями (і в цьому сенсі не пов'язане із природним правом).

Отже, як видається, Аристотель як один із найяскравіших представників давньогрецької філософії, вніс свій доробок у становлення ідеї природного права та природних прав передовсім за рахунок викристалізування своїх думок щодо справедливості, порядку і закону, ролі та місця держави в упорядкуванні буття людини. Пригадаємо також наявність саме у Аристотеля перших згадок щодо переходу природного права як загального феномену до природних прав, що належать кожній людині від народження. У дальших творчих пошуках мислителі різних історичних періодів та різних країн багато в чому послуговувалися цими доробками.

Як видається, практичну користь від реалізації ідей філософів античного періоду не можна відразу осягнути, а також чітко окреслити можливості їх застосування, адже вони багатовимірні. Сам розвиток суспільних відносин призводить до затребуваності цих напрацювань. Ідеї природи права, природного закону саме є основою для того, щоб зрозуміти побудову правильного, справедливого суспільства, можливість відчуття цю справедливість. Побудова суспільного життя має відбуватися в гармонії з природою, тобто приходить розуміння, що є правильним, а що не відповідає уявленням про правильність.

Дослідник С. Стеценко логічно запитує: «а що ж природне розуміння права додає юридичній практиці? Передусім – це вимоги до нормотворення. Ідейно не підтримуючи їх пріоритет, проте усвідомлюючи, що позитивні, державою визначені як загальнообов'язкові правила поведінки все ж таки існують, представники різноманітних «непозитивістських» варіантів праворозуміння намагаються обґрунтувати умови, з огляду на які державний формат приписів має бути обмежений вимогами щодо їх створення... Друге – це певна стабільність, хоч як би не плутали її із такою ж характеристикою позитивізму. Тут, у царині природного права, ми можемо констатувати стабільне урахування вищих, наддержавних, дійсно природних прав людини» [10, с. 178].

За своїм визначенням, за логічним сприйняттям, природне – це те, що належить людині за її людською природою, сутність людини. Людське уособлення сумління для того, щоб у зовнішньому світі проявляти себе. Людина розуміє та співпрацює із зовнішнім світом й іншими людьми. Логічною щодо цього видається постановка питання: що є природа як така, природа як зовнішній та внутрішній світ? Адже існують закони природи, які людина відкриває і користується ними. Можна припустити, що існує також природний закон (право) і для соціальних відносин, які людина має відкрити та базувати на цьому свою поведінку, свої закони людського співжиття. На наше переконання, люди часто не розуміють, що закон держави є похідним від закону природи, виявом, проявом цього закону, можливістю відобразити уяву про те, як має бути. Відчуття справедливості, внутрішній пошук справедливості надає природному закону риси того, що є законом людським, «позитивним». Часто-густо люди не можуть зрозуміти, що це всередині них самих, це відчуття природного права.

Висновки. Отже підсумовуючи, вважаємо за доцільне зазначити таке: 1) античний період має сприйматись як «коліска» природно-правового бачення врегулювання суспільних відносин, де містяться висхідні ідеї стосовно сутності, ознак і складових природного права; 2) найбільш показовими виразниками ідей природного права Давньої Греції можна назвати Сократа, Платона та Аристотеля, твори яких містять аргументи щодо природності права як соціального феномену, тлумачення свободи та справедливості, порядку та закону.

Використані джерела:

1. Реймон Арон. Опій інтелектуалів / [пер. з фр. Г. Філіпчук]. Київ : Юніверс, 2006. 272 с.
2. Сенофонг. Воспоминания о Сократе. Москва : Наука, 1993. 379с.
3. Валле В. Жага свободи. Київ : Видавець Олег Філюк, 2017. 312 с.
4. Леони Б. Свобода и закон / [пер. с англ. В. Кошкина под ред. А. Куряева]. Москва : ИРИСЭН, 2008. 308 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2017 Т. 2: Філософія права / Редкол.: С.І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. 1128 с.
6. Нестерович В. Ф. Категорія «інтерес» у правотворчості: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2006. № 1. С. 73–78.
7. Платон. Теория государства: с комментариями и объяснениями / сост., предисл., коммент. С. Нечаева, пер. В. Карпова. Москва: Изд-во АСТ, 2018. 352 с.
8. Батиев Л. В. Эволюция правопонимания от античности до Нового времени : моногр. М. : Юрлитинформ, 2014. 472 с.
9. Аристотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
10. Стеценко С. Г. Праворозуміння: співвідношення теорії і юридичної практики. *Право України*. 2010. № 4. С. 176–181.

Стаття надійшла до редколегії 06.11.2018

Красовский К. Ю. Древнегреческие истоки идеи естественного права

Статья посвящена поискам истоков идеи естественного права в трудах мыслителей Древней Греции. Особый акцент сделан на работах Сократа, Платона и Аристотеля. Указан возможный вектор использования естественно-правовых взглядов в современной системе правосудия Украины.

Ключевые слова: Древняя Греция, античный период, естественное право, природные права, Сократ, Платон, Аристотель.

Krasovskyi K. The Ancient Greek Origin of the Idea of Natural Law

The article is devoted to the search for the origins of the idea of natural law in the works of ancient Greek thinkers. Although the concept of "human rights" has replaced the theory of natural rights and pushed it into the depth of its historical "heritage", the legal science of our time returns to the origins of the study of this complex phenomenon. Special emphasis is placed on the modifications of Socrates, Plato and Aristotle. In General, it is necessary to focus on the fact that it is Socrates that we owe the formation of knowledge about justice and freedom. These phenomena seem to be closely related to natural law, natural rights. We focus on the nature of man, because this kind of view allowed the successors of Socrates to offer the idea of natural human rights, that is, those that belong to him from birth.

Justice is the Central element of Plato's creativity. To some extent, it can be considered the most important segment of his ideas about the ethical component. Since it is just that all people are equal at birth and that they have certain rights associated with the very fact of their birth, regardless of the will of the state. Of the above, of particular interest is the rise of Aristotle's state as a phenomenon which, in comparison with the family and each of us, is primary in nature, for it is necessary that the whole precede the part. In addition, the state exists by nature and in this sense precedes man. The possible vector of use of natural and legal views in the modern system of state formation of Ukraine is specified.

Keywords: Ancient Greece, ancient period, natural law, natural rights, Socrates, Plato, Aristotle.

УДК 340.12

О. М. Литвинов

**ПРАВО ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ: СПРОБА
КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ САМОКРИТИКИ. Стаття
перша. ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ПОСТАНОВКИ
ПРОБЛЕМИ І ДЕЯКІ ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ
ТА ТЕРМІНОЛОГІЇ. Частина 4. ПРО
ТЕРМІНОЛОГІЮ: НОВЕЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ
(закінчення)**

У статті подано критичний огляд тлумачення термінопонять, запропонованих уперше в попередніх працях автора в процесі дослідження права як феномена культури. На основі виокремлення імітаційних культур (передусім у правовому сенсі) як «вторинних» доведено необхідність введення нових термінопонять, що більш адекватно передають особливості соціальних (і правових зокрема) процесів у сучасному світі, які розглядаються як етап чи то

період, означений в культурно-історичному сенсі як «другий осьовий час». В останній частині статті розглянуто термінопоняття «штучна бідність» (як створена переважно східною-азійською чи то візантійською – за своїми інтенціями владою), «негативна селекція» (як прояв водночас архаїзму та «візантійщини»), «територія нещастя» (як результат постійного панування кримінальної свідомості), «біо'ютер» (як характеристика типу людини, яка формується в сучасних технологічних умовах, але без досвіду свободи), «нові форми рабства» (як результат криміналізації соціуму), а також сформульовано висновки як підсумки самокритики у вигляді постановки проблем, необхідність осмислення яких є результатом розробленого автором підходу, котрий означено як культурологічний. Одним з основних висновків є той, що стосується конкретизації поняття «люди минулого» в понятті «радянська людина» як тип людини, створений за часів панування тоталітарного режиму.

Ключові слова: право, правознавство, філософія права, культура, «вторинні культури», «штучна бідність», «територія нещастя», «біо'ютер», «нові форми рабства», «радянська людина».

Постановка проблеми. Цей текст є продовженням попередніх частин статті, де автор обґрунтовував концептуальний підхід, що спирається на поняття культури, у вигляді узагальнювальних відповідей на критичні зауваження, висловлені при його обговоренні [1; 2; 3]. Він, як і попередній текст, присвячений найбільш складному в такому сенсі питанню – новій термінології, тобто тим поняттям концептуального характеру, що потребували означення в авторському баченні певних процесів або їхніх аспектів. Отже, пропонується (як один з можливих варіантів) подолання того вельми двозначного стану нашого правознавства (що не завжди і не всіма усвідомлюється), коли поняття, вироблені в інших – часто принципово інших – культурних середовищах використовуються для означення процесів, що відбуваються у нас, і не завжди відповідають їх змісту. Адекватність запропонованої термінології є значною мірою питанням їхнього обґрунтування, але загальна постановка проблеми стосовно необхідності створення нових понять виглядає правомірною: як видається, наша сучасна дійсність надає навіть надто багато підстав для цього, і стосується це передусім політичного життя й стану правової реальності. Іншим питанням є те, наскільки це вдалося зробити авторові цих рядків, утім, це значною мірою стало й причиною тієї ревізії або самокритики, яку він і намагається здійснити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До поданих у попередніх частинах цієї статті поглядів та огляду деяких джерел, насамперед іноземних, тут додаю деякі джерела, автори яких торкалися зазначених проблем у близькій чи схожій термінології. Деякі з них є «останніми» в тому сенсі, що раніше були просто недоступними з відомих причин нашої ізоляції від світу, але сьогодні їхні праці є вельми актуальними для нас. Так, соціолог і культуролог О. Льюїс у дослідженні «культури бідності» у південних штатах США (переважно емігрантів з Латинської Америки) ще наприкінці 1960-х років [4] показує ставлення самих бідняків до свого способу життя як до чогось природного навіть за наявності можливості поліпшити його – життя –

умови, що багатьма з них не вважається за потрібне. Наскільки це стосується наших співвітчизників – питання, що потребує спеціального розгляду, але погляд на такий аспект як тиск жорсткої сили, охоплюючи й насамперед сили влади, (наприклад, пострадянський варіант рейдерства, як то показано дослідженнями колективу за науковим керівництвом О. Бурбела [5; ін.]) доводить значущість того «гарячого дихання степу», що ми його означаємо як «азійство» або належність до ареалу культур Сходу. І стосується це не тільки XVIII століття, як то показано в праці канадського історика І. Севченка [6], де також використано поняття «вторинності» для характеристики культури України, включаючи й політико-правовий її аспект, і сьогодення. У ґрунтовному дослідженні бідності в Україні (за керівництва академіка-економіста Е. Лібанової) бачимо переважно опис ситуації, що склалася на 2009 рік, з урахуванням значення насамперед аспекту демографічного, а також констатацію певних моментів, що мають господарське та частково політичне значення [7]. Значення ж правових (судових) рішень для економічного життя та загалом для функціонування соціуму в сучасному світі показано в працях Р. Познера [8; ін.]. Але в них йдеться переважно про правові держави, а тому висновки цього відомого правознавця мають переважно теоретичне значення як певний зразок на майбутнє, оскільки в умовах суспільств «вторинних культур» криміналізується будь-яка ідея. Це є й однією з причин введення тієї нової термінології, що розглядається в статті. Додаткові аргументи на користь позиції, яку відстоює автор цих рядків, отримуємо у вельми критичній і водночас ґрунтовній праці російського історика філософії та філософа права В. Бібіхіна [9], де на величезному історичному матеріалі показані азійські коріння правової системи Росії, включаючи й сучасний її період, що має велике значення для розуміння тих процесів, які схарактеризовують і наше суспільство та державу сьогодні. Останнє є пов'язаним із кількосторічною залежністю наших (і не тільки наших) територій від московського політичного центру, який створений за прямим зразком золотоординської степової держави азійського типу, як то показав зокрема В. Бібіхін, але й не тільки він, цей факт констатують і російські історики держави і права, наприклад, Л. Стещенко [10].

Формування цілей. Уже зазначалось, що головною метою розгляду питання термінології є уточнення термінопонять, на які спирається концепція тлумачення права як феномена культури, що запропонована автором [2, с. 39–40]. У другій частині статті йшлося переважно про такі, що широко вживаються в науковій літературі, у третій частині («початок») – про такі, що є авторськими конструкціями, але їх загальна кількість потребує продовження, звідси й це «закінчення», яке є водночас і останньою частиною всього тексту. У межах періодичного наукового часопису його запропоновано як одну велику статтю, у межах запланованого окремого видання цей текст має бути основою вступного розділу як огляд й критичний аналіз методології й понятійного апарата авторської концепції з відповідними уточненнями. Тому метою цього (як і попереднього [3]) тексту є роз'яснення змісту авторських новел у контексті критичних зауважень, що

їх було отримано, та, відповідно, певні уточнення в тлумаченні їх змісту, а також, на основі цієї роботи, їх дальший змістовний розвиток.

Виклад основного матеріалу. Суспільства «вторинних культур» як культур імітаційних мають досить багато спільних рис насамперед у царині організаційній та регулятивній, тобто такій, що потребує нормативного оформлення вимог до своїх членів. Але й в інших сферах буття маємо такі спільні ознаки та риси, що є тісно пов'язаними з щойно указаними. Некреативність як наслідок нехтування егалітарними принципами персоналістичного спрямування стає причиною низького рівня життя переважної частини населення. При цьому слід відзначити, що це є результатом не стільки бідності країни в аспекті наявності ресурсів чи то природних, чи то інших, а є наслідком саме організаційно-регулятивної сфери, переважно правової, а точніше політико-правової, або іншої, частіш за все морально-релігійної. Політичні системи, де нехтують демократичними та ліберальними принципами організації буття соціуму (тобто, де не є реалізованими або є реалізованими неповною мірою принципи рівності і свободи як основоположні принципи права [11, с. 74–133]) існують в культурно-антропологічному ракурсі в межах родо-племінних умов комунікації. Крім переважання відповідного цим (по суті архаїчним) умовам міфологічного мислення (іншими словами, другорядністю або навіть відсутністю логіки дій як вираження раціонального ставлення до світу і до себе), постійний тиск жорсткої сили нівелює прояви активності в сфері продуктивної діяльності як на рівні ідей, так і безпосередньо у виробництві. Якщо додати відповідні, тобто гранично несправедливі способи розподілу результатів праці членів таких суспільств (тобто порушення ще одного основоположного і вирішального принципу права – справедливості [11, с. 39–74]), то й отримуюмо ту бідність і навіть злиденність, що є для них такою характерною. Останнє є також порушенням такого принципу права, як гуманізм [11, с. 133–147]. Закономірність цього становища відбивають головні соціально-економічні й соціально-політичні характеристики, найбільш відомою та найбільш впливовою з яких є корупція. Тому знову слід звернути увагу на один з принципіальних механізмів соціального характеру, означений як «негативна селекція». Про це коротко йшлося в попередньому тексті, але в контексті проблем, що розглядаються на цих рядках запропоновані міркування слід доповнити, хоча й знову коротко. Йдеться про те, що в соціологічній і політологічній літературі визначається переважно як «соціальні ліфти», але в тому кримінологічному поясненні, що було, слід додати й пояснення суто культурологічне. Такий підхід, як удається, виправдовує також і використання цього нового термінопоняття.

Виправдовує його використання й логічне пояснення різних культурних шарів, що розбудовуються на різних філософсько-світоглядних і культурно-релігійних платформах. До пояснення, що ґрунтувалося на дослідженнях Ю. Павленка (спирання духовної культури грекомовного Сходу на платонівську традицію ієрархізації світу і домінування в культурі Заходу юридично-правової установки [12, с. 304]) слід обов'язково додати й думки російсько-американського філософа Д. Зільбермана та російсько-

німецького філософа О. Зінов'єва. Перший говорить про неможливість позбавлення від «візантійщини» як реальної духовної (православної) основи російського комунізму, остаточне термінологічне втілення якого у нього є таким: «ломпен-комунізм» [13, с. 324]. О. Зінов'єв говорив про «Візантію, що вічно відроджується в Росії» [14], а тому неможливо говорити про її розвиток, а тільки про певні трансформації. Це збігається з відомими роздумами М. Бердяєва та В. Бібіхіна (перший – про православну есхатологію і месіанство [15], другий – про вічне «кріпацтво» [9, с. 116–129]). У межах установленого й доведеного положення про переважно хронологічне, а не змістовне наповнення частини «пост-» у сталих словосполученнях «посткомуністичний», «постсоціалістичний», «пострадянський» чи то «посттоталітарний» наведені міркування названих філософів мають принципове значення. Йдеться про неусувність у нашому бутті того, що в цих словосполученнях, які набули статусу понять у цілій низці наук, реальним – реальним і актуальним для нас – залишаються і «комуністичний», і «радянський», і «тоталітарний» тощо.

До чого ці всі думки у контексті проблеми, що розглядається? До того, що кожен з названих видатних мислителів відзначав архаїчні коріння цієї основи культурно-світоглядної позиції, що було причиною тиску і навіть знищення тих особистостей, котрі виходили за межі затверджених стандартів духовності та діяльності, що, з іншого боку, означало лідерство протилежного типу людей, а саме: тих, хто демонстрував відданість «старовині» або ідеології комунального характеру, що не завжди означало їхню інтелектуальну та моральну перевагу над іншими. Радше навпаки. Тобто йдеться про пояснення процесу, який запропоновано називати «негативною селекцією»: відбором не кращих, а гірших для вирішення проблем, що мають загальне (суспільне) значення. Неспроможність і небажання позитивного вирішення таких проблем і надає можливість говорити про необхідність використання запропонованого поняття в правознавстві, оскільки панування цих гірших втілюється не тільки на побутовому або буденному рівні, а й залишається впливовим і навіть вирішальним на рівні законодавчому і загалом владному.

Тут треба пояснити два моменти. Звернення до російського православного досвіду є виправданим багатосотлітнім його пануванням на українських землях, включаючи й трагічний за своїми наслідками радянський період (комунізм як секулярне православ'я [13]), який фактично продовжується як світоглядна основа того закріпачення народу, що відбувається. Спротив цьому процесові натикається на величезну протидію, причому не тільки політичних, а й правових кіл нашого суспільства, не говорячи вже про рівень буденної свідомості. Неоптимістичність багатьох прогнозів стосовно неможливості розбудови системи взаємовідносин, що базуються на принципах справедливості і свободи, тобто розбудови правової держави (включаючи й мої), у культурологічному (найбільш глибинному) рівні також пояснюється Д. Зільберманом, а саме: вони (те, що декларується, і те, що відбувається) знаходяться у різних логічних світах [16, с. 208]. Іншою

фундаментальною причиною є створення нового антропологічного типу (у О. Зінов'єва це «пізньорадянська людина») – «споживача соціальних гарантій». Саме цей тип і є на сьогодні втіленням того, що можна коротко визначити як «радянська людина», конкретизуючи для нас запропоноване поняття «люди минулого». Найбільш небезпечним у цій ситуації є апелювання масової буденної свідомості до змішування ліво-радикальних та праворадикальних тенденцій на тлі комунальної (соціалістичної) ідеї, що зовнішнє відбувається в намаганнях відновлення міфів сталінізму (зворотньою частиною якої є така ж зворотня частина соціалістичної ідеї у вигляді нацизму як націонал-соціалізму гітлерівського гатунку). Останнє, звісно, стосується значно більшою мірою не України, а впливу, що має на буденну свідомість її населення ЗМІ Росії, де майстерно використовуються недолугі кроки владних кіл у сфері економіки. Це вже йдеться про «радянський народ».

Наслідком усього зазначеного є традиційна бідність основної (переважної) частини населення таких країн, де «вторинність» є визначальною характеристикою, становище, фактично створене штучно, тобто йдеться про «штучну бідність». Слід додати, що така відзначена раніше якість «вторинних культур» як споживачьке ставлення до оточуючого світу, через його формалізацію породжує паразитичні структури. Останні, завдяки відсутності критичної оцінки будь-чого надає їм постійних переваг соціального, матеріального, статусного тощо гатунку, про що вже йшлося. Результат і відомий, і наглядний, і такий, що можна назвати негативною динамікою розвитку: це зубожіння переважної кількості населення. Це породжує цілу низку процесів з різними подієвими домінантами, найбільш впливовими з яких є наступні.

По-перше, знедоленим людям легше керувати, оскільки їхні думки спрямовані на питання елементарного виживання. По-друге, частина людей виїжджають з країни в пошуках можливості не стільки самоствердження, а просто також елементарного забезпечення себе та своїх родин. По-третє, якась частина населення реагує на ці відверті порушення своїх прав (значна частина з яких є конституційними) навіть агресивно, включаючи й злочинні способи опору таких процесів і такого становища. Цей строкатий конгломерат настроїв і дій, породжений ситуацією «штучної бідності», є взаємопов'язаним з усіма іншими сферами соціального буття і, звичайно, є наслідком багатьох інших причин, включаючи й історичні, економічні, демографічні тощо [7]. Але, як видається, формат соціуму та насамперед його політико-правовий організаційний та регулятивний аспекти відіграють у сучасному світі вирішальну роль, включаючи й питання права як справедливості, коли, як довів Р. Познер ще півстоліття тому, рішення загальних судів надзвичайно впливають на «суспільне багатство», тобто на розвиток економіки й, відповідно, на рівень добробуту населення будь-якої країни [8, с. 315–316]. Нині цей внесок економічної теорії права є постулатом сучасної загальної теорії та філософії права (на превеликий жаль не у нас), отже маємо й такі логічні висновки: 1) бідні країни – це країни з низьким, як на сьогодні, рівнем правової та моральної культури; 2) цей низький рівень є

характеристикою всього або переважної частини населення, але вирішальну роль має позиція правлячих кіл (так званого політичного класу або владної верхівки), яка і створює ситуацію «штучної бідності» з метою відвертого чи то прихованого пограбування населення (заволодіння результатами праці інших).

Доречно буде згадати точку зору знаного американського правознавця Т. Оноре стосовно неможливості розбудови правової держави і панування права в бідній країні, що є пов'язаним, насамперед, з обмеженням влади [17, с. 31]. Тобто стосовно України йдеться про штучне гальмування розбудови правової держави саме тими, хто це проголошує і чийм безпосереднім обов'язком це є, і що є конституційним положенням. Тут треба підкреслити наявність об'єктивного індикатора справедливості: це частка заробітної плати в ціні продукту або послуги, а порівняння оплати праці в правових державах і неправових відбиває цей аспект наведених міркувань (у марксистській термінології – ступінь експлуатації робочої сили). Іншими словами, мала заробітна плата або ж розповсюджена практика приховування її частини (так звана «зарплата в конвертах») є відбиттям загальної ситуації створення «штучної бідності».

Інші показники штучності й навіть цілеспрямованості ситуації з бідністю з вагомою політико-правовою складовою – наявність і збереження монополій (одна з причин зменшення суспільного багатства загалом) та посилення патронату держави в життєво необхідних сферах (патерналізм) у вигляді збереження залежності громадян від держави через механізм так званих субсидій.

Так створюється просторове вираження зазначеної ситуації, що її було запропоновано означити як «територія нещастя» [18, с. 22, 555, 715, ін.] (а вираження екзистенційне як «біда» [18, с. 582–583]). Якщо гранично стисло визначити причини цієї ситуації, а точніше явища, то можна сказати, що це є результатом постійного панування кримінальної свідомості (спирання переважно на силу, традиція, котрої значна частина людства намагається позбавитися). Очевидною вадою, що стосується використання цього нового терміно-поняття як поняття правознавства є його нерозробленість у смислому співвідношенні з іншими поняттями, насамперед також новими (але в спиранні на поняття традиційні). Частково цю ваду спробуємо подолати, оскільки є впевненість у його необхідності.

Звичайно, у річищі концепції, що пропонується, першим поняттям має бути «вторинні культури», про що вже йшлося, і тут насамперед слід указати на процес переведення низки діянь у сферу кримінального, що здійснюється в процесі культурного розвитку людства. Утім залишається проблема постійного відновлення несправедливості як порушення правових і моральних норм під тиском сили (повторимо, у сучасних умовах йдеться передусім про силу влади), і тоді архаїчні способи взаємодії також відновлюються, охоплюючи (точніше б було сказати вражаючи) певні території. Переважно це стосується територій провінційних, що треба підкреслити і з повним збігом структурування держав імперського типу, до

яких належать держави тоталітарні (для нас це Радянський Союз). Багатоплановість рудиментів такого виду стосується і антропологічної, і соціологічної складової суспільно-політичних процесів, що є певною мірою природним як результат колосальної цілеспрямованої роботи з «формування нового типу людини – радянської людини». Звичку до злиденності, що прикривалася необхідністю протистояння майже всьому світові, можна вважати однією з головних характеристик цього типу людини, якщо його розглядати з позицій обґрунтування поняття штучної бідності, як і агресивну налаштованість (фактично архаїчну) щодо Іншого як інакшого.

Іншою характеристикою є постійна залежність від чиновництва, що мною запропоновано в цілому визначити як «нові форми рабства». Сутність рабства, як відомо, полягає в неможливості для людини визначити свою долю й обов'язковості підкорення волі інших людей, де значною складовою є, використовуючи марксистську термінологію, надексплуатація, тобто постійні втрати переважної частини результатів своєї праці під тиском позаекономічних чинників. Останнє є також рудиментом тоталітаризму, зворотнім боком чого стає надбюрократизація (тобто невиправдана і з функціональної, і з логічної точки зору, і навіть з позицій здорового глузду регламентація та документування) всіх сфер життя. У сфері економічній це стримування ініціативи та креативного підходу, у сфері правовій це ігнорування насамперед принципу справедливості, а також інших основоположних правових принципів. Поєднання названих сфер у відзначеному аспекті породжує ганебне явище корупції як способу дії для досягнення успіху в суспільствах – представниках вторинних культур, що є об'єктивним свідченням деморалізації людини та процесів гниття та розкладання таких соціумів. Ці нові форми рабства уже мають відбиття в правовій теорії, а також у правоохоронній практиці («торгівля людьми», «сексуальне рабство» тощо), тобто повернення до форм, що існували раніше. Але більш важливим завданням стає виявлення саме нових форм, тобто таких, що є породженням сучасних умов соціальної взаємодії, включаючи (а для нас це насамперед) і мімікрії недалекого тоталітарного минулого, що є присутнім у вигляді згаданих його «рудиментів». Тут маємо найважчі завдання, оскільки навіть їх визначенню і формулюванню здійснюється шалений спротив, що знаходить виправдання в апеляції до культурно-аксіологічного шару свідомості. Останнє породжує надскладну мішанину цинічних намірів недолугої буденної свідомості пересічних громадян з цинізмом, аморалізмом і бездуховністю ділків, що мають несправедливі статки і владу, отриману заради їх – цих же статків – збереження й збільшення. Створення і відновлення ситуації необхідності для життєвого успіху дотримуватися цинічних правил поза межами права і моралі, де юридична спільнота продовжує відігравати одну з провідних ролей, продовжує деформувати соціальність як таку або, висловлюючись метафорично, піддає корозії всі шари соціуму.

Коротким окремим сюжетом тут є пояснення терміно-поняття «біоп'ютер». Мається на увазі така характеристика свідомості сучасної людини, переважно молодшої, яка сформувалася під впливом суто технічних

способів реагування на зовнішній світ. Йдеться про алгоритми мислення, що сформувалися під впливом комп'ютерної техніки і фактично стали заміниками звичайної емоційної людської реакції [18, с. 343-345]. Причини цього є відомими і певною мірою об'єктивними, якщо зважати на основні тенденції розвитку світу взагалі. Але слід наголосити на помилку, як завжди притаманну суспільствам «вторинних культур», а саме: логічну невідповідність засобів меті. Що мається на увазі? Те, що один з найефективніших інструментів сьогодення, тобто комп'ютерна техніка, тлумачиться не тільки інструментально, іншими словами адекватно її призначенню, а майже абсолютно, що відбивається, наприклад в такій же абсолютизації (якщо брати сферу освіти) тих видів перевірки знань (тестів, якщо з англійської), які гранично формалізуються навіть у сферах, де така формалізація є неможливою принципово (наприклад, у циклі соціально-гуманітарних дисциплін). Так ми отримуємо людину, виховану в умовах обмеженого доступу саме з суто людськими, емоційно забарвленими шарами буття, які не можуть бути однозначними.

Якщо до сфери правової, то тут слід провести паралель з розумінням держави, значення якої в країнах «вторинних культур» також абсолютизується, а не тлумачиться інструментально, тобто як інструмент суспільства для найбільш ефективного його функціонування. Редукування до механістичності тут парадоксально (точніше буде сказати діалектично) поєднує примітивізм архаїчної свідомості з найсучаснішими досягненнями технологічного характеру. Дослідження цих процесів є окремим завданням багатьох наук, стосовно ж правознавства слід виокремити нездатність таких людей – «біо'ютерів» – до адекватної оцінки суто людського. Парадоксальність такого феномену полягає в примітивізації тієї надзвичайної технологічної складності, коли йдеться про функціональний його аспект в онтологічному, соціологічному та екзистенціальному шарах буття. Це відбувається, зокрема, в мінімізації критичної складової сприйняття й осмислення світу, включаючи й сферу соціальної взаємодії, де ціннісні орієнтири також є спотвореними. Таким чином знову поєднується прагнення до спрощення у «людини минулого» (для нас – «радянської людини») та сучасного варіанту людини, свідомість якої формується в алгоритмах вирішення суто технічних завдань – «біо'ютера». Найбільш важливим результатом негативного характеру є імітаційне або навіть таке ж негативне ставлення до основоположних принципів права, ідеї прав людини та правової держави, що ми спостерігаємо як численні факти нашого життя.

Висновки. До висновків попередніх частин цієї статті є доцільним додати такі:

1. Запропоновані поняття «штучна бідність» і «територія нещастя» досить точно передають соціально-економічний аспект і формування, і функціонування суспільств «вторинних культур», а в пострадянських країнах така дієвість і процесуальність (як хронологічна характеристика) є концентрованим втіленням кримінальної свідомості, що панує як прагнення до примітивізму у вигляді редукування способів соціальної взаємодії до переважання жорсткої сили (сьогодні – як сили влади).

2. «Нові форми рабства» є поняттям, що узагальнює постійні спроби відновлення системи взаємовідносин і взаємодії людей, коли здійснюються спроби привласнення одними результатів праці інших. Завдяки складній сучасній системі організації цих взаємовідносин і взаємодії, яка в цілому означається як правова, нові форми рабства часто мають юридичне оформлення навіть у тих способах, що означаються як корупційні. З огляду на вказану складність, а також наявну (для України цілком незадовільну) практику протидії таким явищам, правомірним може бути висновок про очевидну недостатність цієї протидії лише засобами кримінального права, і що без залучення спеціалістів з філософії права та правничої (юридичної) психології сподіватися на поліпшення ситуації підстав немає.

3. Поняття «біоп'ютер» можна вважати метафорою сучасного типу людини, яка формується, і цей метафоричний термін може претендувати на статус соціального і юридичного термінопоняття, що характеризує новий антропологічний тип людини, яка постійно контактує з надскладною технікою і стає залежною від неї. Небезпечною стає втрата частини суто людських якостей і здібностей, які були і є досягненням культурного розвитку людства, насамперед у підкоренні афектів (афективних станів) і загалом природних (тваринних) станів, що на сьогодні виведено у сферу кримінального (некультурного). Насамперед це стосується зниження вимог до моральної напруги в процесі взаємодії людей у соціальній сфері.

4. Сміисловою концентрацією запропонованого культурологічно-правничого термінопоняття «люди минулого» для пострадянських країн, насамперед для сучасної України, найбільш слушною є конкретизація у понятті «радянська людина», розробка (змістовне втілення) якого стає однією з нагальних завдань соціальної сфери знань. Юридичний аспект такого дослідження має охоплювати й історичну складову, оскільки ідеологічно спрямовані перекручення стають найважливішими завданнями герменевтичної спрямованості, а саме: тлумачення минулого зі сталих позицій ще сталінського періоду одномірності та однозначності архаїчно-феодального гатунку мають і сьогодні великий вплив на світогляд пересічної людини – громадянина України як переважання і тиск буденної свідомості на поточні процеси формування нової соціальності. Але новизна цієї соціальності як спроба позбавлення примітивізму пострадянської доби має подолати спротив цього минулого як антропологічного чинника несприйняття ідей персоналізованої ідеї гідності у вигляді прав людини та правового втілення принципу егалітаризму у світоглядній сфері буття. Юридичний аспект такого стану і процесу є також похідним від загального сприйняття зазначених світоглядних настанов, охоплюючи й відзначені в цьому тексті основоположні принципи права.

Утім, на завершення слід у концентрованому вигляді сформулювати й *основні критичні зауваження* стосовно концепції, що обговорюється, а також *проблеми*, що з цього витікають.

І. У методологічному плані треба визнати недостатнім ступінь розробленості проблеми справедливості/несправедливості як однієї з найгостріших для суспільств, де переважають способи взаємодії, сформовані в межах вторинних культур. Питання егалітаризму та несумісності його принципів і положень, розглянуті лише на рівні негативної оцінки пільг і привілеїв можновладців, не дають чіткого уявлення про саме правовий аспект цієї видатної ідеї. Тим більше, що вона за примітивованого підходу у вигляді

соціалістичних/комуністичних теорій у жахливих способах втілення в реальне життя надто себе скомпрометувала. Але без такого примітивізму про егалітаризм як проблему справедливості, що є неусувною в розумінні права (праворозумінні) маємо пам'ятати постійно, про що нам, зокрема, нагадує автор найвідомішого та найпопулярнішого в Європі підручника з філософії права Р. Циппеліус [19, с. 76–91]. Він також, що для цих рядків є надзвичайно важливим, у контексті «неунікненості питання справедливості» підкреслює й значення (можемо додати: таке ж неусувне значення) критичного підходу в правознавстві: «Лише той, хто вважає що критичний підхід до державних законів взагалі не має сенсу чи не потрібний, навіть якщо це расистські закони та накази про винищення цілих народів, що їх видавав Гітлер, може твердити, що для його правосвідомості питання правосвідомості не стоїть» [18, с. 77].

II. Не завжди чітко сформульовано позицію, що стосується психологічно тонкої і світоглядно вразливої теми релігійної віри, а саме: православ'я як християнство і православ'я як церковні практики. Суто феноменологічний і критичний підхід до останнього не є відкиданням неперевершеної культуротворчої значущості самого християнства, але ця думка викладається переважно складною мовою сучасної науки і філософії. Оскільки ж і у вітчизняній науці, зокрема в правознавстві, маємо вагомні залишки тиску буденної свідомості і в цій царині, то, зважаючи на надзвичайну специфічність (а сьогодні ще й на таку ж надзвичайну гостроту) цього питання, слід викладати його з урахуванням можливості його вельми спрощеного сприйняття. Але слід констатувати, що акцентована його політична актуальність значно ускладнює й суто науковий критично-раціональний розгляд, наприклад, на зразок історико-культурологічного підходу М. Вебера до протестантизму [20], або навіть розгляд у продовження сучасного вітчизняного підходу в теорії та історії права (Д. Лук'янов) [21].

III. Крім питання необхідності конкретизації поняття «люди минулого» в понятті «радянські люди» («радянська людина»), у суто культурологічному спрямуванні через дослідження культурних архетипів (включаючи й азійсько як таку ж конкретизацію належності до Сходу як культурно-історичного ареалу) видається необхідним перевірити правомірність ідеї (думки, тези) про вплив «духу збиральництва» на менталітет народів вторинних культур, що є також наслідком і ставлення до оточуючого середовища. Якщо це багата на засоби для існування природа, що не потребує над-зусиль для забезпечення існування спільнот, тоді збиральництво і така його фактично форма як коховий спосіб життя формує й відповідне ставлення до світу, що сприймається лише як нескінченне джерело того, що є необхідним для людини. Відсутність необхідності креативного напруження робить надто недалекою відстань між існуванням тваринним і людським, що відбивається і в способі буття, тобто культурі. Одним з аспектів такого способу буття є те, що надто великою залишається роль жорсткої сили в процесах взаємодії, а значить потреба в раціональній його організації не є домінуючою. Це також можна вважати однією з характеристик вторинних культур, яку можна додати до раніше виявлених і запропонованих автором. І йдеться не тільки про Україну та близькі їй територіально пострадянські країни, а про питання, що стосується країн вторинних культур взагалі, наприклад, Аргентини, приклад якої також є показовим у цьому контексті: на надзвичайно багатій природними копалинами тощо території за недолугості й жадібності

правлячої верхівки злиденність переважаючої частини народу є нормою існування [22, с. 124-131]. Можна наводити інші приклади, але цей надто вже нагадує ситуацію в країні з найбільшим населенням в Європі, тобто в Україні.

IV. Залишається відкритою проблема впливу представників культур вторинних смислів (вторинних культур) на процеси соціокультурного та, зокрема, політико-правового розвитку країн – представників культур первинних. Тиск буденної свідомості на ці процеси в цих країнах у поєднанні з указаною проблемою (найбільш відомий приклад – міграційні процеси) потребує спеціального дослідження. Останнє є також виправданням, чому вони (наприклад, надзвичайні події у Франції сьогодні, символом яких є так звані «жовті жилети») не розглядалися в цій статті. Однак, як видається, запропонований підхід може буди, як мінімум, певним пояснювальним принципом і для таких подій, оскільки маємо (з доступних інформаційних джерел) протести саме на рівні загострення проблем буденних, але не узагальнених на політичному рівні, а на рівні цієї ж буденної свідомості артикульованих. А це, як доводить запропонований культурологічний підхід, не може не бути не кримінальним (про що свідчить і фактичність події).

V. І останнє (для нас найбільш болюче). Застосування культурологічного підходу (у запропонованій версії) як методології дослідження конфліктних ситуацій допоможе отримати більш адекватні відповіді на питання, що їх слід вирішувати у зв'язку з проблемою Донбасу і деякими іншими, що стосуються правового врегулювання природних чи то штучно акцентованих культурних або культурно-історичних візій (тобто поглядів на такі проблеми).

Використані джерела:

1. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша*. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. *Частина 1*. Про методологію. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1 (81). С. 297–304.
2. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша*. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. *Частина 2*. Про термінологію: сталі (загальні) терміно-поняття. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2 (82). С. 37–47.
3. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша*. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. *Частина 3*. Про термінологію: новели дослідження (початок). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3 (83). С. 20–35.
4. Lewis O. A study of slum culture: Background for La Vida. New York: Oxford University Press, 1968. 240 p.
5. Бурбело О. А. Рейдерство : витоки, процедури, способи запобігання: монографія / О. А. Бурбело, Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов, С. О. Бурбело. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 184 с.
6. Sevchenko I. Ukraine between East and West: Essays on Cultural History to the Early Eighteenth Century. Edmonton-Toronto, 1996. 138 p.

7. Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. 184 с.
8. Posner, Richard A. The problems of jurisprudence. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1990. 485 p.
9. Бишихин В. В. Введение в философию права : монография. Москва : ИФ РАН, 2005. 345 с.
10. Стещенко Л. А. Многонациональная Россия: государственно-правовое развитие X-XXI вв. Москва : Изд-во НОРМА, 2002. 374 с.
11. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 240 с.
12. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: навч. посібник. Київ : Либідь, 1996. 360 с.
13. Zilberman D. *The post-sociological society*, in: *Stadies in Soviet Thought*, vol. 18, 1978, p. 261-328.
14. Зиновьев А. Коммунизм как реальность. URL : <http://www.zinoviev.ru/ru/zinoviev/zinoviev-kommunism.pdf> (дата звернення: 14.12.2018).
15. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. Москва : Азбука-Классика, 2016. 224 с.
16. Митрофанова Алла. Модальная философия и теория коммунизма Давида Зильбермана // Зильберман Давид. Православная этика и материя коммунизма / пер. с англ. Е. Гурко, под ред. С. А. Семенова. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2014. С. 185-216.
17. Оноре Т. Про право. Короткий вступ / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1997. 124 с.
18. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.
19. Циппеліус, Райнгольд. Філософія права: підручник: пер. з нім. Київ: Тандем, 2000. 300 с.
20. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения; [пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко; коммент. А. Ф. Филиппова]. Москва : Прогресс, 1990. С. 44-271.
21. Лук'янов Д. В. Релігійні правові системи в сучасному світі: монографія. Харків : Право, 2015. 352 с.
22. Фергюсон, Нил. Восхождение денег / пер. с англ. А. Коляндра, И. Файбисовича. Москва : Изд-во АСТ: CORPUS, 2017. 431 с.

Стаття надійшла до редколегії 14.12.2018

Литвинов А. Н. Право как феномен культуры: опыт концептуальной самокритики. *Статья первая. О целесообразности постановки проблемы и некоторые вопросы методологии и терминологии. Часть 4. О терминологии: новеллы исследования (окончание)*

Предлагается критический обзор толкования терминопонятий, предложенных впервые в предыдущих работах автора в процессе исследования права как феномена культуры. На основе выделения имитационных культур (прежде всего в правовом смысле) как «вторичных» или «культур вторичных смыслов» доказывается необходимость введения новых терминопонятий, которые более адекватно отражают особенности социальных (и, в частности,

правовых) процессов в современном мире, которые рассматриваются как этап или период, определённый в культурно-историческом смысле как «второе осевое время». В последней части статьи рассматриваются терминопонятия «искусственная бедность» (как созданная преимущественно восточной-азиатской или византийской – по своим интенциям властью), «негативная селекция» (как проявление одновременно архаизма и «византийщины»), «территория несчастья» (как результат постоянного господства криминального сознания), «биокомпьютер» (как характеристика типа человека, который формируется в современных технологических условиях, но без опыта свободы), «новые формы рабства» (как результат криминализации социума), а также формулируются выводы как итоги самокритики в виде постановки проблем, необходимость осмысления которых является результатом разработанного автором подхода, определённого как культурологический. Одним из основных выводов является конкретизация понятия «люди прошлого» в понятии «советский человек» как тип человека, созданный во времена господства тоталитарного режима.

Ключевые слова: право, правоведение, философия права, культура, «вторичные культуры», «искусственная бедность», «территория несчастья», «биокомпьютер», «новые формы рабства», «советский человек».

Lytvynov O. Law as the Phenomenon of Culture: Attempt of Conceptual Self-Criticism. Article One. On the Expediency of Raising the Problem and Some Issues of Methodology and Terminology. Part 3. On the Terminology: Short Stories Research (End)

In the final part of the article, which is the introductory section of the review of the methodology and conceptual apparatus of the author's concept of law as a cultural phenomenon, a critical review of the interpretation of the term-concepts proposed for the first time in previous works is offered. On the basis of identifying imitative cultures (primarily in the legal sense) as "secondary cultures" or "cultures of secondary meanings", it is proved that it is necessary to introduce new term-concepts that more adequately reflect features of social (and, in particular, legal) processes in the modern world which are considered as a stage or period (possibly the last), defined in the cultural and historical sense as the "second axial time". The author of the article considers the term-concepts: "artificial poverty" (as created intentionally by the power predominantly eastern – Asian or Byzantine), "negative selection" (as a manifestation of both archaism and "Byzantine"), "territory of misfortune" (as a result of the constant dominance of the criminal consciousness), "biocomputer" (as a characteristic of the type of person who is formed in modern technological conditions, but without the experience of freedom), "new forms of slavery" (as a result of the criminalization of society). The conclusions of the article are also formulated as the results of self-criticism in the form of posing problems, the need for understanding of which is the result of the approach developed by the author, designated by him as cultural approach. Its peculiarity is the attempt of delimitation with an anthropological approach based on the selection of rational core in the structure of human consciousness as the basis of not only culture as a whole, but, first of all, legal culture.

As a conclusion, it is proposed to pose questions that specify not only some particular points of the results of previous studies, but also their omissions. First of all, it concerns the actual problems of Ukraine, the formulation of which in the philosophical and legal perspective can contribute to their solution in law in general. One of the main conclusions is the concretization of the concept "people of the past" in

the concept of "Soviet man" as a type of person created during the rule of the totalitarian regime. This determines the practical significance of this article and the concept under consideration. An additional argument in favor of the stated point of view is the need to overcome both the limitations of the methodological approach that has emerged in Soviet times (which continues to be present in the research community) and the empty eclecticism that has emerged in the new environment of free search and hiding behind the notion of pluralism.

Keywords: law, jurisprudence, philosophy of law, culture, "secondary cultures", "artificial poverty", "territory of misfortune", "bioputer", "new forms of slavery", "Soviet man".

УДК 342.572

В. Ф. Нестерович

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВИДИ ГРОМАДСЬКИХ ОБГОВОРЕНЬ

У статті досліджено конституційно-правові види громадських обговорень. Зазначено, що на сьогодні громадські обговорення доволі сильно інтегрувалися до системи прийняття нормативно-правових актів, маючи різні форми та види втілення в сучасній конституційній практиці. Проведення громадських обговорень щодо впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів класифіковано за п'ятьма критеріями: 1) за масштабами проведення; 2) метою проведення; 3) формою проведення; 4) предметом обговорення; 5) ініціативою проведення.

Ключові слова: конституційно-правові види, громадські обговорення, громадськість, демократія участі, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми. Конституційно-правове утвердження громадських обговорень неодмінно веде до урізноманітнення їх форм та способів здійснення. Зазначимо, що на сьогодні проведення громадських обговорень є важливою складовою прийняття більшості важливих для держави та суспільства рішень. Громадські обговорення дають змогу ще на стадії розробки виявити проблемні питання майбутнього нормативно-правового акта, а також надають можливість органу публічної влади своєчасно та більш комплексно врахувати в ньому суспільні та державні інтереси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти питання конституційно-правових видів громадських обговорень знайшли своє висвітлення в наукових працях таких учених, як А. Євгенєва [1], В. Кряжков [2], О. Захарченко [3], Л. Ледюк [4], В. Ліпкан [5], В. Погорілко [6], В. Федоренко [6, 7], Д. Холдар [3], Ю. Шкарлаг [1] та інших, а також у низці офіційних доповідей. Попри велику кількість публікацій з означеної проблеми в зарубіжній та вітчизняній юридичній науці питання конституційно-правових видів громадських обговорень досі так і не отримало всебічного та комплексного дослідження.

Формування цілей. Метою статті є розкриття конституційно-правових видів громадських обговорень.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні громадські обговорення значно інтегрувалися до системи прийняття нормативно-правових актів, маючи різний ступінь конституційно-правового регулювання, форму, мету та предмет обговорення щодо демократії участі. З огляду на це для більш усебічного розгляду конституційно-правових засад проведення громадських обговорень класифікуємо їх за наведеними нижче критеріями.

1. За масштабами проведення:

а) наднаціональні громадські обговорення – проводять на міжнародному рівні в межах певного міжнародного чи наднаціонального об'єднання. Найбільшого поширення проведення наднаціональних громадських обговорень набуло на рівні Європейського Союзу, де органи влади ЄС, передусім Європейська Комісія доволі часто виносять на обговорення громадськості проекти нормативно-правових актів. Зважаючи на доволі велику територію проведення громадського обговорення та залучення значної кількості учасників, акцент у цьому виді громадських обговорень зроблено на застосуванні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. За ініціативи Європейської Комісії створено спеціалізовану Інтернет-платформу «Ваш голос у Європі» (Your Voice in Europe), яка є «точкою єдиного доступу» до найрізноманітніших консультацій, дискусій та інших інструментів у процесі вироблення європейської політики [8];

б) усенародні громадські обговорення – проводять на загальнодержавному рівні зазвичай парламент, уряд та його установи. На всенародне громадське обговорення виносять здебільшого найбільш важливі та значущі для держави й суспільства питання, що потребують нормативно-правового вирішення. Це може бути як проєкт нової конституції чи внесення до неї змін, так і проєкт звичайного закону, прийняття якого викликало значну увагу суспільства чи навіть суспільний резонанс. Проведення загальнодержавного громадського обговорення дає змогу виявити настрої та думки громадян з різних регіонів країни щодо того чи іншого питання, винесеного на громадське обговорення;

в) регіональні громадські обговорення – проводять у межах певного регіону: штату, області, федеральної землі тощо. Їх головною метою є передусім узгодження інтересів територіальних одиниць, що входять до складу певного регіону. За даними Доповіді про стан демократії участі в Європейському Союзі трохи менше однієї п'ятої (18%) опитаних респондентів вказують, що вони взяли участь у громадських обговореннях у формі публічних дебатів на місцевому та регіональному рівнях протягом останніх двох років для здійснення впливу на прийняття політичних рішень [9, с. 27];

г) місцеві громадські обговорення – проводять у межах певного населеного пункту: міста, селища, села або певної його частини – району, кварталу, вулиці тощо. Громадські обговорення на місцевому рівні здебільшого проводяться у формі громадських слухань, які прийнято розглядати як форум, на котрому збираються окремі громадяни, групи громадян і місцеві посадові особи для обміну думками та інформацією щодо конкретного питання перед прийняттям рішення [3, с. 31].

2. За метою проведення:

а) нормопроектні громадські обговорення – проводять для вироблення положень проектів нормативно-правових актів, які є предметом громадського обговорення. Основною формою проведення цього виду обговорень є отримання від громадськості конкретних пропозицій та зауважень як загалом до проекту нормативно-правового акта, так і окремих його частин – розділів і статей. За результатами проведення нормопроектного громадського обговорення відповідний орган публічної влади узагальнює всі надані від громадськості пропозиції та зауваження для їх врахування під час остаточного доопрацювання проекту нормативно-правового акта, який був предметом громадського обговорення;

б) інформаційні громадські обговорення – проводять для отримання та узагальнення різноманітної інформації від громадськості щодо певної нормативно-правової проблеми та шляхів її вирішення. Особливо корисним є висвітлення позитивного й негативного емпіричного зарубіжного досвіду та розгляду можливості його врахування в нормативно-правовому акті, який є предметом громадського обговорення. Проведення інформаційних громадських обговорень дає змогу публічно порушити певну проблему нормативно-правового характеру, привернувши в такий спосіб увагу до неї як органу публічної влади, так і суспільства загалом. Зазвичай інформаційні громадські обговорення передують їх нормопроектному виду;

в) контрольні громадські обговорення – проводять за участі громадськості для аналізу певної сфери діяльності органу публічної влади щодо виконання ним актів чинного законодавства. Громадський моніторинг стану виконання актів чинного законодавства дає змогу предметно виявити проблемні моменти в нормативно-правовому урегулюванні певної сфери суспільних відносин та на підставі цього обґрунтувати потребу вдосконалення законодавства. Зокрема, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03 листопада 2010 року № 996 проводять консультації з громадськістю у формі публічного громадського обговорення щодо звітів головних розпорядників бюджетних коштів про їх витрачання за минулий рік [10].

3. За формою проведення:

а) традиційні громадські обговорення – проводять в ustalений спосіб, коли орган публічної влади надсилає всім зацікавленим суб'єктам проект нормативно-правового акта для надання за результатами розгляду відповідних зауважень та пропозицій щодо його змісту. Зазвичай під час проведення такого виду громадського обговорення орган публічної влади організовує та проводить публічні заходи у формі конференцій, круглих столів, форумів тощо для отримання попередніх, проміжних та заключних результатів громадського обговорення, які узагальнюють для їх використання при остаточному доопрацюванні проекту нормативно-правового акта;

б) електронні громадські обговорення – здійснюють з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які дають змогу

підготувати й провести обговорення в інтерактивному режимі, охоплюючи голосування, сповіщення про ухвалені рішення й захист від фальсифікації результатів обговорення загалом. Для цього в мережі Інтернет створюють спеціалізовані громадські платформи, котрі переважно є сателітами офіційних сайтів органів публічної влади, на яких для обговорення розміщують положення проектів нормативно-правових актів. Кожна зацікавлена особа може зареєструватися як учасник обговорення та залишити пропозицію або зауваження як загалом до проекту, так і окремої його частини зокрема;

в) змішані громадські обговорення – проводять з використанням як традиційних форм, так із застосуванням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Таке поєднання, з одного боку, суттєво розширює коло учасників громадського обговорення та спрощує до нього доступ з огляду на використання його електронної форми, з іншого – дає змогу не втратити живого спілкування громадськості з органами публічної влади. Отже, змішана форма поєднує позитивні сторони традиційної та електронної форм громадського обговорення, через що орган публічної влади може більш ефективно підійти до його проведення.

4. За предметом обговорення:

а) конституційні громадські обговорення – проводять щодо проектів нової Конституції або проектів про внесення змін до неї. Проведення конституційних громадських обговорень суттєво посилює її демократичний характер, а також дає змогу максимально врахувати в тексті Конституції наявні точки зору в суспільстві;

б) законодавчі громадські обговорення – проводять суб'єкти права законодавчої ініціативи щодо проектів законодавчих актів. Зазвичай найбільш активними ініціаторами проведення таких обговорень є парламент та уряд. Як зазначено в Кодексі кращих практик участі громадськості в процесі прийняття рішень, проекти законів і пропозиції до них мають бути відкриті для впливу та участі неурядових організацій. Органи публічної влади мають оцінити різні погляди та думки перед тим, як прийняти законодавче рішення. На цьому етапі консультація є основою для вироблення обізнаного рішення [11, с. 3];

в) підзаконні громадські обговорення – проводять щодо проектів підзаконних правових актів. Найбільш поширеними предметами громадських обговорень в Україні є проекти містобудівного обґрунтування розміщення земельних ділянок для будівництва та обслуговування житлових і нежитлових об'єктів, проекти змін цільового призначення земельних ділянок, проекти містобудівної документації спорудження пам'ятників, затвердження тарифів на перевезення пасажирів у громадському транспорті, проекти затвердження правил благоустрою, питання вивезення сміття, затвердження тарифів на послуги з утримання будинків і споруд і прибудинкових територій, питання охорони довкілля та інші нагальні питання [12, с. 239].

В актах чинного законодавства України, що регулюють порядок проведення громадських обговорень, предмет обговорення визначено

зазвичай загально й так він поширюється як на законодавчі, так і підзаконні акти. Для прикладу, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03 листопада 2010 року № 996 обов'язково проводять консультації з громадськістю у формі публічного громадського обговорення щодо проектів нормативно-правових актів, що мають важливе суспільне значення та стосуються конституційних прав, свобод, інтересів і обов'язків громадян, а також актів, якими передбачено надання пільг чи встановлення обмежень для суб'єктів господарювання й інститутів громадянського суспільства, здійснення повноважень місцевого самоврядування, делегованих органам виконавчої влади відповідними радами; проектів регуляторних актів; проектів державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішень стосовно стану їх виконання [10].

5. За ініціативою проведення:

а) громадські обговорення, що ініціювали органи публічної влади – ініціатором проведення громадського обговорення виступають органи публічної влади. Доволі часто в актах чинного законодавства передбачений вичерпний перелік питань, щодо яких органи публічної влади обов'язково мають ініціювати проведення громадського обговорення. Проте трапляються випадки, коли органи публічної влади з огляду на значний суспільний резонанс, а також неоднозначну реакцію різних соціальних та корпоративних груп щодо положень певного проекту нормативно-правового акта, проводять громадське обговорення для максимального врахування всіх наявних інтересів, намагаючись у такий спосіб зняти напругу навколо цього проекту. Такі дії органів публічної влади справляють на громадськість враження щирості в її залученні до вирішення питань нормотворчого характеру, які мають неоднозначну реакцію серед загалу. Також органи публічної влади непоодинокі використовують громадські обговорення для отримання підтримки громадськості загалом та її окремих груп зокрема;

б) громадські обговорення, ініційовані громадськістю, де ініціатором проведення обговорення – громадськість. Найбільш апробованим способом ініціювання громадськістю проведення такого обговорення є підготовка та направлення з цього питання колективного звернення, зазвичай у формі петиції, до відповідного органу публічної влади. Громадські обговорення в такому разі виступають механізмом забезпечення активності громадян у період між виборами, коли потрібно висловити думку громадськості щодо того чи іншого проекту нормативно-правового акта, який розробляє орган публічної влади. Тому з позицій демократії участі громадські обговорення треба передусім розглядати як конституційно-правовий інструмент громадян бути почутими обраними представниками влади під час прийняття нормативно-правових актів.

Висновки. Громадські обговорення надають дієву можливість усім сторонам, які беруть участь у їх проведенні, обмінятися думками та

висловити аргументи, створити атмосферу відповідальності та легітимності рішень органів публічної влади, підвищити поінформованість нормопроектної діяльності, а також посилити спроможність громадськості впливати на зміст нормативно-правових актів. Найвагомим здобутком громадських обговорень є забезпечення взаємодії між громадянами та органами публічної влади у міжвиборчий період, що значно поліпшує довіру громадян до обраних представників та прийнятих відповідних рішень.

Проведення громадських обговорень у межах демократії участі треба класифікувати за п'ятьма критеріями. 1. За масштабами проведення: наднаціональні громадські обговорення; усенародні громадські обговорення; регіональні громадські обговорення; місцеві громадські обговорення. 2. За метою проведення: нормопроектні громадські обговорення; інформаційні громадські обговорення; контрольні громадські обговорення. 3. За формою проведення: традиційні громадські обговорення; електронні громадські обговорення; змішані громадські обговорення. 4. За предметом обговорення: конституційні громадські обговорення; законодавчі громадські обговорення; підзаконні громадські обговорення. 5. За ініціативою проведення: громадські обговорення, ініційовані органами публічної влади; громадські обговорення, ініційовані громадськістю.

Використані джерела:

1. Євгенєва А. М., Шкарлат Ю. Г. Законотворчість: участь громадськості у законодавчому процесі: Інформаційно-аналітичне дослідження. Програма сприяння Парламенту України. Київ: Вид-во «Заповіт», 2008. 98 с.

2. Кряжков В. А. Общественное обсуждение проектов законов и иных важных решений в Российской Федерации (конституционно-правовые вопросы). *Journal of Constitutionalism and Human Rights*. 2013. № 1. С. 18 – 23.

3. Посібник з участі громадськості / Проект «Голос громадськості»; Міжнародний центр перспективних досліджень; за редакцією Д. Холдар та О. Захарченко. Київ: В-во Дизайн-студія «iMedia», 2002. 116 с.

4. ЛеДюк Л. Учасницька демократія: референдуми у теорії та практиці. Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. 160 с.

5. Ліпкан В. А. Теоретична концепція Білої книги. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 9. С. 80 – 83.

6. Погорілко В. Ф., В. Л. Федоренко. Референдне право України / навч. посібник. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2006. 366 с.

7. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу «Лобювання в Україні та за кордоном: досвід, проблеми і перспективи» / Д. Базілевич, В. Нестерович; за заг. редакцією к.ю.н. В. Федоренка. Київ: СПД Москаленко О.М., 2009. 36 с.

8. Your Voice in Europe // Europa.eu. URL: http://ec.europa.eu/yourvoice/index_en.htm (дата звернення : 12.09.2018).

9. Europeans' Engagement in Participatory Democracy: Flash Eurobarometer Report / Conducted by TNS Political & Social at the request of the European Commission, Directorate-General for Communication. – Brussels, 2013. – 63 p.

10. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 року № 996. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 2945.

11. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process (CONF/PLE(2009)CODE1): Adopted by the Conference of INGOs at its meeting on 1st October 2009. – Strasburg, 2009. – 17 p.

12. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ: НІСД, 2012. 256 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2018

Нестерович В. Ф. Конституционно-правовые виды общественных обсуждений

В статье исследованы конституционно-правовые виды общественных обсуждений. Указано, что общественные обсуждения сейчас довольно сильно интегрировались в систему принятия нормативно-правовых актов и имеют различные формы и виды воплощение в современной конституционной практике. Проведение общественных обсуждений в рамках влияния общественности на принятие нормативно-правовых актов следует классифицировать по пяти критериям: 1. По масштабам проведения: наднациональные общественные обсуждения; всенародные общественные обсуждения; региональные общественные обсуждения; местные общественные обсуждения. 2. По цели проведения: нормопроектные общественные обсуждения; информационные общественные обсуждения; контрольные общественные обсуждения. 3. По форме проведения: традиционные общественные обсуждения; электронные общественные обсуждения; смешанные общественные обсуждения. 4. По предмету обсуждения: конституционные общественные обсуждения; законодательные общественные обсуждения; подзаконные общественные обсуждения. 5. По инициативе проведения: общественные обсуждения, которые инициированы органами публичной власти; общественные обсуждения, инициированных общественностью.

Ключевые слова: конституционно-правовые виды, общественные обсуждения, общественность, демократия участия, нормативно-правовой акт.

Nesterovych V. Constitutional and Legal Views of Public Discussions

The article examines the constitutional and legal types of public discussions. It is indicated that public discussions have now become quite integrated into the system of adoption of normative legal acts and have different forms and types of embodiment in modern constitutional practice. Public discussions provide an effective opportunity for all parties involved in their conduct, exchange their thoughts and arguments, create an atmosphere of responsibility and legitimacy of decisions of public authorities, raise awareness of normative-project activities, and increase the ability of the public to influence the content of regulatory acts. The greatest achievement of public discussions is the provision of interaction between citizens and public authorities during the inter-election period, which, in turn, greatly increases the trust of citizens in their elected representatives and the corresponding decisions.

Conducting public discussions within the framework of public influence on the adoption of normative legal acts should be classified according to five criteria: 1. On the scale of holding; supranational public discussion; nationwide public discussion;

regional public discussion; local public discussion. 2. On the purpose of: normative draft public discussion; information public discussion; control public discussion. 3. On the format: traditional public discussion; electronic public discussion; mixed public discussion. 4. On the subject of discussion: constitutional public discussion; legislative public discussion; sub-legislative public discussion. 5. On the initiative of holding: public discussions initiated by public authorities; public discussions initiated by the public.

Keywords: constitutional-legal forms, public discussion, public, participation democracy, normative-legal act.

УДК 342.815.12

Н. В. Сакір-Молочко

**ГРОШОВА ЗАСТАВА ЯК УМОВА
РЕАЛІЗАЦІЇ ПАСИВНОГО ВИБОРЧОГО
ПРАВА ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ
ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

У статті досліджено правову природу поняття «грошова (виборча) застава» та проаналізовано висновки провідних національних і міжнародних установ щодо доцільності законодавчого встановлення грошової застави в аспекті забезпечення рівних виборчих прав громадян. Особливу увагу приділено правовим оцінкам грошової застави як інституту виборчого права в рішеннях Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. За результатами дослідження дійдено висновку про основні умови, що мають бути враховані законодавцем для того, щоб грошова застава виступала індикатором, а не перешкодою належної реалізації пасивного виборчого права громадянами.

Ключові слова: грошова застава, виборча застава, пасивне виборче право, майновий ценз, кандидати в депутати.

Постановка проблеми. За роки незалежності в Україні було проведено сім парламентських виборів (у 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012 та 2014 роках), до того ж майже всі з них проводилися за новим виборчим законом (закони були прийняті у 1993, 1997, 2001, 2004 та 2012 роках), яким кожного разу передбачалася зміна попередньої виборчої системи. Наразі, напередодні виборів до Верховної Ради України 2019 року, у першому читанні прийнято проект Виборчого кодексу України, яким, знову ж таки, передбачається зміна виборчої системи. Напевно, українська легіслатура слідує позиції Європейського суду з прав людини – «вибір виборчої системи, якою забезпечуватиметься вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу – на основі системи пропорційного представництва, на основі мажоритарної системи чи на основі інших систем – це питання, у якому держава користується широкою свободою розсуду» [1].

В умовах настільки нестабільного виборчого законодавства важливою ознакою належного забезпечення реалізації виборчих прав громадян є неухильне дотримання загальноприйнятих принципів ефективного функціонування інститутів виборчого права. Одним з таких інститутів є

грошова (виборча) застава, правова природа та наслідки застосування якої є предметом дискусій як на національному рівні в багатьох країнах світу, так і на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики реалізації виборчого права громадянами розглядаються в науці конституційного права відомими теоретиками та практиками, серед яких: В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, М. І. Ставнійчук, С. Р. Тагієв, О. М. Тодика, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко. Проте належної уваги темі визначення ефективних засад практичної реалізації вимог внесення грошової застави приділено не було.

Формування цілей. Метою статті є аналіз та порівняння висновків Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України щодо питання доцільності законодавчої вимоги виборчої застави.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальні положення, на яких засновується національне та міжнародне правове регулювання в галузі прав і свобод людини містяться в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка була ратифікована і Верховною Радою України [2].

Стаття 19 Європейської конвенції з прав людини передбачає, що «для забезпечення дотримання Високими Договірними сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини» [3]. Своїми рішеннями та ухвалами Європейський суд з прав людини не лише вирішує конкретні справи, отримані для розгляду, але також створює правове поле для подальшого розвитку закріплених у Конвенції положень [4; 5]. *Sententia facit jus, et legis interpretatio legis vim obtinet* (пер. з лат. – судове рішення створює право, бо тлумачення закону має силу закону) [6, с. 112].

«Згідно з Преамбулою до Конвенції основоположні права і свободи людини найкращим чином забезпечуються через дієву демократію. Оскільки стаття 3 Протоколу № 1 втілює характерний принцип демократії, вона має першочергове значення для всієї системи Конвенції» [7].

У статті 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено право на вільні вибори. «Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу» [8].

Під час участі у виборах громадяни можуть реалізовувати як активне (право обирати), так і пасивне (право бути обраним) виборче право. Якщо суб'єкт виборчого процесу вважає, що національне виборче законодавство чи органи влади обмежують право кандидатів висувати свою кандидатуру на виборах, то він може звернутися до Європейського суду з прав людини, у рішенні якого зазначено, що пасивне виборче право є «невід'ємною частиною концепції дійсно демократичного режиму» [9].

У 2006 році Європейський суд з прав людини розглядав справу «Суховецький проти України» [10]. Заявник мав бажання зареєструватися кандидатом в депутати на виборах до Верховної Ради України 2002 року,

проте не мав фінансової можливості внести грошову заставу. Заявник стверджує, що визначена виборчим законодавством України грошова застава є занадто великою і перевищує суму його річного доходу. Отже, заявник наполягає на тому, що його права, визначені в статті 3 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, були обмежені, а це, своєю чергою, перешкоджає проведенню вільних виборів. Зауважимо, що йдеться про вибори народних депутатів України 2002 року. Розмір виборчої застави складав 1020 гривень, а річний дохід заявника – 960 гривень, тобто менше суми, яку треба було внести як виборчу заставу. Зазначимо, що середня заробітна плата в Україні складала 2446 грн у 2001 році і 2938 грн у 2002 році. Більше того, заявник наголошував, що таке, як він вважає, фактичне обмеження пасивного виборчого права може стосуватися майже 80% населення України, оскільки саме така частка українців живе за межею бідності й через неможливість унести необхідну суму грошової застави позбавляються шансів зареєструватися на виборах як кандидати в народні депутати.

У рішенні Європейського суду з прав людини в цій справі сказано: «Суд зазначає, що втрата застави у випадку програшу виборів – це відносно рідкісна норма в європейських виборчих системах. Проте з огляду на відносно низький розмір суми, що вимагається, рекламні послуги, що надаються державою, та інші обтяжуючі видатки на організацію виборів, які застави можуть полегшити, Суд не вважає цей захід свавільним або таким, що виходить за межі широких повноважень держави. Тому Суд доходить висновку, що збір, сплата якого вимагалася від заявника, не може вважатися непомірним або таким, що складає непереборний адміністративний або фінансовий бар'єр для певних кандидатів, які хочуть приєднатися до виборчих перегонів, і тим більше він не може становити перепону для появи достатньо представницьких політичних течій або ж втручання у принцип плюралізму» [10].

У практиці Європейського суду з прав людини цитована вище справа була першою і дотепер єдиною, предметом якої було питання законності та доцільності застосування грошової застави як умови реєстрації кандидатом на парламентських виборах. Проте аналогічні питання розглядалися іншими міжнародними установами.

Комітет з прав людини Організації Об'єднаних Націй у Загальних коментарях до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (у якій йдеться, що «кожний громадянин має мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців» [11]) зазначає, що «умови, які стосуються строків висунення кандидатур, зборів та застав, мають бути обґрунтованими та недискримінаційними» [12].

Венеціанська комісія Ради Європи, що проводить оцінку виборчого законодавства великої кількості країн, разом з Бюро демократичних інституцій та прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі

підготувала спільний звіт щодо поправок до Виборчого кодексу республіки Вірменія. У звіті, серед іншого, йдеться і про інститут грошової застави. «У випадку пропорційних виборів застава встановлюється на рівні 2500, а у випадку мажоритарних виборів на рівні 100 розмірів мінімальної заробітної плати. Оскільки відсутні ознаки наявності великої кількості потенційних легковажних кандидатів, то такі розміри сум депозитів видаються обґрунтованими» [13].

В Україні також існує практика правового тлумачення інституту грошової застави.

Виборчим законодавством України, попри його часті зміни, завжди було передбачено внесення грошової застави кандидатом у народні депутати та/або виборчою партією (блоком) – залежно від того, яка виборча система (мажоритарна, пропорційна або змішана) існувала у відповідний період часу.

Прийнятий у 1993 році Закон України «Про вибори народних депутатів України» [14] передбачає проведення парламентських виборів за мажоритарною виборчою системою та внесення кандидатом у депутати грошової застави в розмірі одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян (під час проведення виборів у 1994 році – 120 тисяч карбованців). У 1997 році був прийнятий новий Закон України «Про вибори народних депутатів України» [15], яким було запроваджено змішану виборчу систему (225 депутатів обирались в багатомандатному загальнонаціональному виборчому окрузі, 225 – в одномандатних виборчих округах. Для реєстрації списків кандидатів у депутати в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі політична партія, виборчий блок партій повинен внести грошову заставу в розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (під час проведення виборів у 1998 році – 17 тисяч гривень). Для кандидатів у депутати в одномандатних виборчих округах грошова застава передбачена не була. У 2001 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про вибори народних депутатів України» [16], згідно з яким парламентські вибори також проходили за змішаною виборчою системою. Розмір грошової застави для партій (блоків) було підвищено до п'ятнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів (під час проведення виборів у 2002 році – 255 тисяч гривень), а для кандидатів, яких висунуто в одномандатних виборчих округах встановлено у розмірі 60 неоподатковуваних мінімумів громадян (1020 гривень). У Законі України «Про вибори народних депутатів України» [17], який було прийнято у 2004 році та до якого було внесено суттєві зміни у 2005 році, було передбачено суто пропорційну виборчу систему. Грошову заставу почали розраховувати не на основі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на основі мінімальних розмірів заробітної плати, зокрема встановлено для партій (блоків) на рівні двох тисяч мінімальних розмірів заробітної плати (під час проведення виборів у 2006 році – 700 тисяч гривень, у 2007 році – 800 тисяч гривень). Законом України «Про вибори народних депутатів України» [18], що набрав чинність у 2012 році і діє дотепер, була повернута змішана пропорційно-

мажоритарна виборча система. Грошову заставу для партії, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати в загальнодержавному окрузі, було зменшено до однієї тисячі розмірів мінімальної заробітної плати (під час проведення виборів у 2012 році – 1118 тисяч гривень, у 2014 році – 1218 тисяч гривень). Партія, яка висунула кандидата в депутати в одномандатному окрузі, а також депутат-самовисуванець мають внести грошову заставу в розмірі десяти розмірів мінімальної заробітної плати (під час проведення виборів у 2012 році – 11180 гривень, у 2014 році – 12180 гривень).

Зазначимо, що в проекті Виборчого кодексу України [19] також передбачено внесення грошової застави. Оскільки відповідно до зазначеного проекту формування депутатського складу ВРУ має відбуватися на основі пропорційної виборчої системи, то участь у парламентських виборах зможуть брати політичні партії, які мають сплатити грошову заставу в розмірі двох мільйонів гривень (уперше планується встановити розмір грошової застави у вигляді фіксованої суми, а не на основі змінних – неоподаткованого мінімуму доходів громадян або мінімального розміру заробітної плати, як це було в попередньому та є в чинному виборчому законодавстві).

Попри сталу практику законодавчої вимоги внесення грошової застави кандидатами у народні депутати або партіями, які висувують списки кандидатів у народні депутати, і в Україні виникають питання щодо обґрунтованості таких вимог з огляду на сучасні умови та стан розвитку українського суспільства.

31 жовтня 2001 року 63 народних депутати звернулися до КСУ з поданням щодо конституційності положення статті 43 ЗУ «Про вибори народних депутатів» від 18 жовтня 2001 року № 2766 – III. У згадуваній статті зазначено, що «кандидат у депутати, якого висунуто в одномандатному окрузі, до подання документів окружній виборчій комісії для реєстрації вносить на рахунок окружної виборчої комісії заставу в розмірі 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [20]. Суб'єкти подання вважають, що вимогу внесення грошової застави кандидатами в депутати треба розцінювати як майновий ценз громадян, чії кандидатури можуть висуватися для балотування на виборах. Це призводить до факту встановлення привілеїв та обмежень, що суперечить статтям 5 і 24 Конституції України [21], які передбачають, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, а громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Автори подання звертають увагу й на те, що більшість громадян України відкинуті за межу бідності, а отже, вони не мають змоги внести грошову заставу і, відповідно, не можуть реалізувати пасивне виборче право.

Це подання стосується тієї ж самої законодавчої норми, що й у випадку описаної вище справи «Суховецький проти України».

Під час розгляду справи судді Конституційного суду висловили свої позиції. Суддя В. Сіренко підтримав позицію заявників і зазначив, що в разі висунення додаткових умови для реалізації пасивного виборчого права виникає ситуація застосування виборчого цензу. Відповідно, і грошова

застава є виборчим цензом. Більше того, саме майновий стан громадянина визначає його спроможність внести грошову застава, а отже вимога внесення грошової застави суперечить положенням статті 24 Конституції України, відповідно до яких не може бути привілеїв і обмежень за такою ознакою, як майновий стан. Таку позицію підтримав і суддя Г. Пономаренко.

Протилежну думку висловили судді А. Селіванов та А. Заєць. Вони наголошували, що грошова застава і виборчі цени – це абсолютно різні за своєю правовою природою інститути виборчого права. Виборчі цени встановлюють для того, щоб визначити умови, за яких громадянин набуває виборчу правоздатність, а грошова застава має забезпечити відповідальне ставлення громадян до реалізації пасивного виборчого права. Визначення ж розміру грошової застави є питанням політичної доцільності.

Доречним буде проаналізувати й експертні висновки, надані на прохання Конституційного Суду України щодо питання конституційності вимоги внесення грошової застави.

Із позицією депутатів, які звернулися до Конституційного Суду України погоджується і В. Погорілко (який на час розгляду справи займав посаду завідувача відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України). Науковець зазначив, що положення статті, конституційність якої розглядається, суперечать низці принципів і норм Конституції України і доходить висновку, що «за умови проведення виборів по одномандатних округах за мажоритарною системою відносної більшості може скластися так, що лише заможні виборці будуть обирати заможних кандидатів, а в парламенті можуть мати місце поява ігнорування волі більшості виборців» [22].

М. Ставнійчук (на час розгляду справи – член Центральної виборчої комісії) не погоджується з тим, що вимога щодо внесення грошової застави кандидатами у депутати є неконституційною, зазначаючи, що «грошова застава – це певна виражена в грошовій формі гарантія відповідальності кандидата в депутати, політичної партії, виборчого блоку політичних партій, певна запорука або засіб підтвердження серйозності їх намірів щодо участі у виборчому процесі, яка обов'язково вноситься при реєстрації кандидатів у депутати відповідною виборчою комісією, засіб захисту виборців від участі у виборчому процесі тих осіб, які не мають серйозного наміру балотуватися на виборах, адже в разі програшу на виборах грошова застава не повертається» [23]. При цьому експерт наголошує, що «розмір застави має бути завжди орієнтованим на стан економічної системи держави, виходити з об'єктивних показників матеріального забезпечення громадян держави» [23].

У висновку Управління правової експертизи Секретаріату Конституційного Суду України зазначено, що «грошова застава як інститут виборчого процесу та категорія характеристики особи щодо її майнового стану як за формою, так і за змістом не співвідносяться один до одного» [24].

З огляду на норми чинного законодавства та проаналізовані вище позиції експертів, Конституційний Суд України дійшов висновку, що

грошова застава не є обмеженням пасивного виборчого права громадян, мотивуючи це тим, що « грошова застава за своєю правовою природою не є майновим цензом, а вказана норма не суперечить положенням статей 21, 24 Конституції України, за якими всі люди є вільні та рівні у своїй гідності і конституційних правах і свободах» [25].

У рішенні Конституційного Суду України визначається і мета застосування грошової застави – «забезпечення відповідального ставлення громадян як ймовірних кандидатів у депутати, якого висунуто в одномандатному окрузі, та кандидатами в депутати, внесеними до виборчих списків у багатомандатних округах, щодо реалізації їх пасивного виборчого права, а також упередження можливих невинуватених витрат з державних фондів» [25].

Отже, правові позиції Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України щодо законності та доцільності застосування грошової застави ідентичні за суттю.

Висновки. Інститут виборчої застави дає можливість: контролювати масову політичну активність (у частині реалізації пасивного виборчого права); упереджувати зловживання, що можуть призвести до невинуватеного використання державних коштів, за рахунок яких фінансуються окремі аспекти виборчих кампаній; забезпечувати обрання до парламенту здібних і придатних до такої відповідальної роботи громадян.

При визначенні розміру виборчої застави потрібно враховувати, що, з одного боку, кожен, хто має обґрунтоване бажання реалізувати пасивне виборче право та взяти участь у виборах як кандидат, мав фінансову можливість внести грошову заставу; а з іншого – розмір виборчої застави має бути не занадто мізерним, щоб пасивне виборче право як правовий інститут не знецінювалося та не нівелювалося.

Використані джерела:

1. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Matthew проти Сполученого Королівства» від 19 лютого 1999 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58910> (дата звернення: 19.12.2018).

2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.12.2018).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 19.12.2018).

4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» від 18 січня 1978 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506> (дата звернення: 19.12.2018).

5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Jeronovičs проти Латвії» від 05 липня 2016 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165032> (дата звернення: 19.12.2018).

6. Права людини і громадянина в афоризмах та прислів'ях. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту

державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія II. Коментарі прав і законодавства / Ю. М. Грошевий та ін.; за ред. П. М. Рабіновича. Київ : Атіка, 2001.

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Mathieu-Mohin та Clerfayt проти Бельгії» від 02 березня 1987 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57536> (дата звернення: 19.12.2018).

8. Протокол до Конвенції про захист прав і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (дата звернення: 19.12.2018).

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Podkolzina проти Латвії» від 09 квітня 2002 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60417> (дата звернення: 19.12.2018).

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Суховецький проти України» від 28 червня 2006 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72893> (дата звернення: 19.12.2018).

11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 19.12.2018).

12. UN Committee on Human Right, General Comment 25, "The Right to Participate in Public Affairs, Voting Right to Equal Access to Public Service". 12 July 1996. URL : <https://www.osce.org/odihr/elections/19154> (дата звернення: 19.12.2018).

13. Final Opinion on the Amendments to the Electoral Code of the Republic of Armenia by the Venice Commission and OSCE/ODIHR adopted by the Council for Democratic Elections At its 14th meeting (Venice, 20 October 2005) and the Venice Commission at its 64th plenary session (Venice, 22-22 October 2005). URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2005\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)027-e) (дата звернення: 19.12.2018).

14. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18 листопада 1993 року № 3623 – XII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3623-12> (дата звернення: 19.12.2018).

15. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 24 вересня 1997 року № 541/97 - ВР. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.12.2018).

16. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18 жовтня 2001 року № 2766 – III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2766-14> (дата звернення: 19.12.2018).

17. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 25 березня 2004 року № 1665 – IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1665-15> (дата звернення: 19.12.2018).

18. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 року № 4062 – VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> (дата звернення: 19.12.2018).

19. Виборчий кодекс України : проект. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56671 (дата звернення: 19.12.2018).

20. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18 жовтня 2001 року № 2766 – III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2766-14> (дата звернення: 19.12.2018).

21. Конституція України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.12.2018).

22. Висновок щодо тверджень та оцінок, викладених у конституційному поданні 63 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 року № 2766 – III, підготований Інститутом держави і права імені В. М. Корецького НАН України. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/445> (дата звернення: 19.12.2018).

23. Висновок щодо відповідності Конституції України положень статті 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» члена Центральної виборчої комісії Ставнійчук М. І. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/445> (дата звернення: 19.12.2018).

24. Висновок на конституційне подання 63 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 року № 2766–III, підготовлений Управлінням правової експертизи Секретаріату Конституційного Суду України. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/445> (дата звернення: 19.12.2018).

25. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 63 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про виборчу заставу). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-02> (дата звернення: 19.12.2018).

Стаття надійшла до редакції 20.12.2018

Сакир-Молочко Н. В. Денежный залог как условие реализации пассивного избирательного права в контексте правовых позиций Европейского суда по правам человека и Конституционного Суда Украины

В статье исследуется правовая природа понятия «денежный (избирательный) залог» и анализируются выводы ведущих национальных и международных учреждений о целесообразности законодательного установления денежного залога в аспекте обеспечения равных избирательных прав граждан. Особое внимание уделено правовым оценкам денежного залога как института избирательного права в решениях Европейского суда по правам человека и Конституционного Суда Украины. Исходя из результатов исследования, сделан вывод об основных условиях, которые необходимы быть учтены законодателем для того, чтобы денежный залог был индикатором, а не преградой надлежащей реализации пассивного избирательного права гражданами.

Ключевые слова: денежный залог, избирательный залог, пассивное избирательное право, имущественный ценз, кандидат в депутаты.

Sakir-Molochko N. The Deposit as a Condition for the Implementation of Passive Electoral Rights of Citizens in the Context of the Legal Positions of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine

In the article the legal nature of the definition “electoral deposit” and conclusions of leading national and international institutions on the expediency of the electoral deposit in the aspect of ensuring equal electoral rights of citizens are analyzed.

Particular attention is paid to the legal assessments of the electoral deposit in the decisions of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine.

The European Court of Human Rights considered the case *Sukhovetsky v. Ukraine* on the issue of legality and appropriateness of the electoral deposit. The European Court of Human Rights concluded that the electoral deposit couldn't be considered to had been excessive or such as to constitute an insurmountable administrative or financial barrier for a candidate wishing to enter the electoral race, and even less an obstacle to the emergence of sufficiently representative political currents or an interference with the principle of pluralism.

Proceeding were initiated before the Constitutional Court of Ukraine following a constitutional petition by 63 members of parliament, who challenged that electoral deposit was a property qualification, which discriminated against less successful citizens. The Constitutional Court of Ukraine held that electoral deposit was not a direct or indirect limitation of the right to stand for election, since it did not predetermine the citizen's right to elect or be elected. The deposit was no more than a precondition for the candidate's registration by the electoral commission. All the candidates had to pay the same amount, irrespective of their financial situation, and thus it could not be considered discriminatory on grounds of property. The electoral deposit was intended both to encourage a responsible attitude towards elections on the part of potential candidates and to prevent an abuse of electoral rights. Moreover, it was aimed at preventing excessive or unreasonable expenditure of the State funds allocated to cover candidate's costs.

According to the results of the study the conclusion about main conditions that should be taken into consideration by the legislator in order to make the electoral deposit an indicator, but not an obstacle to the proper implementation of passive electoral rights of citizens is made.

Keywords: electoral deposit, passive electoral right, property qualification, candidates for deputies.

УДК 342.951: 61 (477)

О. Л. Сіделковський

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО МЕДИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті акцентовано увагу на проблематиці формування єдиного медичного простору України. Констатовано, що це важливий чинник поліпшення стану справ із забезпеченням прав пацієнтів. Запропоновано враховувати тенденції децентралізації при побудові єдиного медичного простору України.

Ключові слова: єдиний медичний простір, медичне право, охорона здоров'я, методологія, правове забезпечення.

Постановка проблеми. На сьогодні ми є свідками особливої актуалізації проблематики охорони здоров'я населення в найширшому сенсі: як загальносоціальної проблеми, як локальних негараздів, що трапляються майже в кожній українській сім'ї у разі хвороби члена сім'ї, як

правової проблеми, що обумовлює потребу конструювання нових, а також унесення змін до чинних законів та підзаконних нормативно-правових актів. Указані три виміри проблематики охорони здоров'я та медичної діяльності є важливими, заслуговуючи на окремі дослідження. Наразі ж ми вважаємо за доцільне більш детально проаналізувати правові аспекти реформування системи охорони здоров'я України, зокрема адміністративно-правові проблеми, що мають місце при формуванні єдиного медичного простору держави.

Потреба такого роду наукової розвідки обумовлена нижченаведеним:

1. Єдиний медичний простір – відносно нове явище для вітчизняної охорони здоров'я та майже нерозроблене (недосліджене) у межах правової науки загалом та адміністративно-правової зокрема.

2. Поєднання потреби формування єдиного медичного простору з проведенням у нашій державі протягом 2016-2018 рр. медичної реформи, яка передовсім спрямована на зміну системи фінансування медичної галузі.

3. Наявність наразі нормативно-визначеного поділу системи охорони здоров'я на державну, комунальну та приватну, що, за умови впровадження єдиного медичного простору, зумовлює певну уніфікацію діяльності відповідних медичних закладів.

4. Конституційно визначена в статті 49 Основного закону держави безоплатність надання медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я має бути врахована при формуванні єдиного медичного простору. До того ж важливо вибудувати таку модель фінансових розрахунків, за якої як для державних та комунальних, так і для приватних медичних закладів така система була не тільки соціально, але й економічно привабливою.

5. Доцільність початкового виокремлення принципів формування єдиного медичного простору України. Вони мають стати певного роду «дороговказом» для реформування системи охорони здоров'я.

6. Євроінтеграційні прагнення нашої держави не можуть не бути враховані при побудові єдиного медичного простору України. Якщо публічна політика нашої держави вже не один рік будується з огляду на потенційний вступ України до Європейського Союзу, то ми маємо також урахувати цей факт при пошуку шляхів удосконалення правового регулювання медичної діяльності.

7. Загальноправова та загальносоціальна тенденція щодо уніфікації підходів до врегулювання (упорядкування) тих чи інших соціальних процесів. Такого роду тенденція має бути врахована при формуванні єдиного медичного простору України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці формування єдиного медичного простору України, загалом дослідженню адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я, присвячені публікації таких авторів, як: І. О. Буряк, В. О. Галай, З. С. Гладун, Л. М. Дешко, Д. В. Карамішев, О. Ю. Кашинцева, М. М. Малєйна, З. О. Надюк, В. М. Пашков, О. М. Пелагеша, О. М. Піщіта, М. І. Пришляк, Л. О. Самілик, О. В. Солдатенко, Р. О. Стефанчук, В. Ю. Стеценко, С. Г. Стеценко,

Г. М. Токарев, Д. М. Шатковська, Я. М. Шатковський, Н. В. Шевчук та інші. Проте констатуємо, що наразі недостатньо опрацьованими залишаються проблеми теоретико-методологічного опрацювання формування єдиного медичного простору України.

Формування цілей. Метою цієї наукової розвідки є теоретико-методологічні засади формування єдиного медичного простору України в контексті проведення медичної реформи.

Виклад основного матеріалу. З нашої погляду, теоретико-методологічні підвалини розуміння сутності єдиного медичного простору мають базуватися на сприйнятті та правовому аналізі таких категорій, як здоров'я, право на здоров'я, медична допомога, людиноцентризм. Б. Логвиненко в дослідженні щодо публічного адміністрування сфери охорони здоров'я зазначає, що, враховуючи підвалини адміністративного права, пропонується під здоров'ям як правовою категорією та об'єктом адміністративного права розуміти конституційно визначену соціальну цінність, яка відображає стан належного нехворобливого функціонування органів та систем, організму людини загалом, відтворює фактичну можливість особи реалізовувати на практиці свої права.

З огляду на це визначення ключовими особливостями здоров'я як правової категорії є: конституційно визначена соціальна цінність; воно відображає стан належного нехворобливого функціонування органів та систем, організму людини загалом; відображає фактичну можливість особи реалізовувати на практиці свої права [1, с. 11].

Додамо від себе: в умовній ієрархії конституційно визначених соціальних цінностей здоров'я посідає одне із чільних місць. Цьому є багато пояснень, укажемо лише декілька: по-перше, особа, яка на певний період за тих чи інших причин позбавлена оптимального стану здоров'я, є у більшій мірі уразливою, аніж у своєму звичному стані; по-друге, можливості для реалізації інших прав є об'єктивно значно звуженими; по-третє, стан нездоров'я, який відтворено в отриманні листа тимчасової непрацездатності, є юридичним фактом, з яким норми права пов'язують неможливість для роботодавця звільнення людини за своєю ініціативою, необхідність виплати компенсаційних складових через вказаний стан тощо.

Звідси природно постає питання: якщо для людини здоров'я – це важлива соціальна цінність, підтверджена державою, то чи є в людини право на здоров'я? Це питання не є надто простим, адже правова наука та наука адміністративного права не дає на це питання однозначної відповіді. На думку О. Тихомирова, право на здоров'я є природним правом людини. Його не можна заборонити, позбавити цього права його носія або обмежити в цьому праві. Ним володіють і здорові, і хворі, зокрема й душевнохворі. У такому сенсі право на здоров'я асоційоване з правом на життя і поняттям правоздатності. Обмеження або втрата дієздатності не позбавляє та не применшує права на здоров'я, як і самого цього блага [2, с. 33]. Зазначимо, що не зі всіма із вказаних аргументів необхідно погодитись. Сумнівні викликає таке:

– чому право на здоров'я – це природне право? Хіба воно рівнозначне праву на життя? Хіба воно в одному із ним порядку, на одному рівні?

– хіба не можна (нехай навіть у теоретико-методологічному вимірі) обмежити в цьому праві? Приміром, засуджений, який страждає певним захворюванням, об'єктивно потребує надання медичної допомоги, проте в доступі до неї адміністрація установи виконання покарань йому відмовляє. Це не обмеження права на здоров'я?

Єдиний медичний простір, що розглядається в теоретико-методологічному вимірі, обумовлює потребу постановки питання та пропозицій щодо його вирішення в контексті конституційно визначеної безоплатності медичної допомоги. Як стверджують С. Стеценко та В. Галай, конституційно визначені права людини і громадянина у сфері охорони здоров'я уміщують:

1. Права, які безпосередньо належать до сфери охорони здоров'я: право на життя; право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу; право на медичне страхування.

2. Права, які опосередковано стосуються охорони здоров'я: правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я; оскарження неправомірних рішень і дій працівників закладів та органів охорони здоров'я; право на відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди, завданої життю та здоров'ю; право на захист у суді у разі порушення прав громадян у галузі охорони здоров'я та прав пацієнтів; право на достатній життєвий рівень; безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту; безпечні й здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; право на участь в обговоренні проєктів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики в галузі охорони здоров'я; право на участь в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи з цих питань; право на об'єднання в громадські організації з метою сприяння охороні здоров'я [3, с. 12].

У цьому сенсі варто навести формулювання статті 49 Основного закону держави. «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; наявна мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності [4]. Попередній теоретико-методологічний аналіз такого роду формулювання в контексті потреби напрацювання підходів до формування єдиного медичного простору засвідчує низку проблемних аспектів:

– по-перше, ще раз наголосимо, що в Основному законі держави йдеться саме про право на охорону здоров'я, а не право на здоров'я;

– по-друге, держава створює умови для ефективного й доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Нам видається, що певною мірою

вказане слугує світоглядним підґрунтям для сприйняття самої ідеї єдиного медичного простору України. Адже ефективний і (що головніше) доступний для всіх громадян варіант медичного обслуговування можливий лише за умови певної уніфікації надання медичної допомоги. А ця уніфікація можлива за умови єдиних базових принципів та засад організації її надання. Зазначене стає можливим за умови побудови єдиного медичного простору України, попередньо належним чином розробленого, адміністративно-правовими методами та способами унормованого, загалом державою гарантованого;

– по-третє, норма Конституції, яка свідчить про те, що наявна мережа таких закладів не може бути скорочена, м'яко кажучи, не відповідає реаліям сьогодення. Реаліям, де зменшується кількість населення України, де закриваються сільські лікувальні заклади, де в умовах медичної реформи заклади первинної медичної ланки, які стають нерентабельними, підлягають не адміністративному, а фінансово-економічному обґрунтуванню щодо їх закриття.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 року (справа № 10-рп/2002) містить положення, відповідно до яких Конституційний Суд України вважає неприйнятними з позицій припису частини третьої статті 49 Конституції України, що тлумачиться, пропозиції окремих державних органів щодо необхідності встановлення якихось меж безоплатної медичної допомоги у вигляді її гарантованого рівня, надання такої

допомоги лише неспроможним верствам населення чи «у рамках, визначених законом» тощо. Це суперечить положенням статті третьої, частини третьої статті 22 та низки інших статей Конституції України. Безоплатна медична допомога, передбачена Конституцією України, має надаватися всім громадянам у повному обсязі, тобто задовольняти потреби людини в збереженні або відновленні здоров'я.

Дія положення «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» поширюється на всі такі заклади, які перебувають у державній (незалежно від відомчого підпорядкування) або комунальній власності та фінансуються з бюджетів будь-якого рівня [5].

Тим самим, при попередньому теоретико-методологічному та правовому аналізі формування єдиного медичного простору України варто надати відповідь на низку питань:

1) нинішній стан медичної реформи та її початкова ідеологія. Чи не суперечать вони рішенням єдиного органу конституційної юрисдикції?

2) безоплатна медична допомога, передбачена Конституцією України, має надаватися всім громадянам у повному обсязі, тобто задовольняти

потреби людини в збереженні або відновленні здоров'я. А які межі повного обсягу? Щоб людина не забажала? Чи це можливо в принципі?

3) згадування в цьому сенсі відомчих медичних закладів свідчить про можливість їх залучення й до надання медичної допомоги всім категоріям громадян, що до певної міри позиціонуватиме спрямування стосовно формування єдиного медичного простору?

Які загальні роздуми щодо цього виникають у автора? Передовсім ми маємо враховувати це рішення при формуванні єдиного медичного простору України. Без всякого сумніву. За справедливою думкою С. Стеценка, «єдиний орган конституційної юрисдикції є елементом формування державної політики у медичній сфері з огляду на:

- по-перше, КСУ має виняткове право тлумачення Конституції та законів України, що обумовлює більш ніж значну роль цього суду в дальшій нормотворчій та правозастосовній діяльності у сфері охорони здоров'я громадян;

- по-друге, правові позиції КСУ у «медичних справах» сприяють формуванню доктрини правового забезпечення медичної діяльності, здійснюють суттєвий вплив на розуміння та реалізацію прав громадян у сфері охорони здоров'я;

- по-третє, КСУ володіє унікальною можливістю вирішення юридичних проблем охорони здоров'я за рахунок того, що його рішення є обов'язковими до виконання на території України, остаточною і не підлягають оскарженню» [6, с. 287-288].

Нам видається, що теоретико-методологічне опрацювання проблематики єдиного медичного простору, як і правового регулювання медичної діяльності загалом, засвідчують доцільність сприйняття теорії людиноцентризму в адміністративно-правовій площині зокрема. Це має сприйматися не як недосяжна мета, а як сутнісна характеристика будь-яких медичних реформ. Реформа заради людини, а не заради реформи. Особливо актуальним питання єдиного медичного простору в Україні постає в умовах великої кількості внутрішньо переміщених осіб та неготовності медичних закладів до їхнього медичного обслуговування [7, с. 526-528].

Стосовно людиноцентризму, то, без всякого сумніву, сучасне його розуміння (як і ініціювання цього терміна та його імплементація в площину адміністративного права) за правом належить відомому українському адміністративісту професору В. Авер'янову, науковій праці якого (передовсім початку III тисячоліття) пролили світло на визначення, розуміння та реалізацію його в межах адміністративно-правової дійсності. Дуже трудно заперечувати позицію цього фахівця, який зазначав, що «сьогодні необхідність докорінного перегляду доктринальних оцінок адміністративного права підтверджується об'єктивними потребами згадуваної зміни самої ідеології публічної влади: від «керування» держави людиною - до «служіння» держави людині і суспільству загалом. Відтак усе більше коло відносин у сфері здійснення публічної влади набуватиме ознак, невластивих «класичній» природі управління, котра традиційно характеризується усталеною формулою «влада-підпорядкування». У нових

умовах людина, яка потраплятиме у сферу дії адміністративного права, має позиціонуватись не як «об'єкт владарювання» з боку держави, а насамперед як головний «адресат» виконуваних публічною владою обов'язків, тобто як суб'єкт, якому має «служити» держава» [8, с. 401]. Безсумнівно, у сфері медичної діяльності, при формуванні державою єдиного медичного простору, підхід має бути саме таким: людина має сприйматись як головний «адресат» виконуваних публічною владою обов'язків, тобто як суб'єкт, якому має «служити» держава. Служити їй щодо побудови системи, де людина може отримати доступну та якісну медичну допомогу в зручний для себе спосіб.

Ще один немаловажний фактор теоретико-методологічного виміру при формуванні адміністративно-правових засад єдиного медичного простору України – намагання об'єднати в єдину функціонально-управлінську ланку різні системи охорони здоров'я, різні лікувально-профілактичні заклади. На думку Н. Шевчук, особливостями адміністративно-правового забезпечення розмежування повноважень різних управлінських ланок у системі охорони здоров'я є:

- наявність колізій чинного законодавства, коли одні й ті ж ситуації по різному вирішуються (регламентуються) положеннями різних нормативно-правових актів;

- проблеми забезпечення координації та взаємодії державних, комунальних і відомчих медичних закладів, що знаходяться на одній території;

- наявність на одній території лікувально-профілактичних закладів, які фінансуються із різних джерел, що нерідко призводить до функціонування їх у нерівних організаційних та економічних умовах;

- нерідко не вирішеними є проблеми делегованих повноважень у сфері охорони здоров'я громадян, коли самі повноваження переходять від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування чи навпаки, але вони не підкріплені належним фінансуванням [9, с. 25].

Погоджуючись із вищенаведеними аргументами, додамо, що наразі в Україні активно вибудовуються процеси децентралізації. У поєднанні із трансформацією лікувально-профілактичних закладів первинної ланки це призводить до певного роду труднощів у формуванні єдиного медичного простору. Це певною мірою протилежний рух: децентралізація – від центру до периферії, єдиний медичний простір – від периферії до центру, уніфікація, стандартизація тощо.

Висновки. Отже, створення єдиного медичного простору (незалежно від масштабів від району – області – держави) – це сучасно, модно, це на часі. Проте зазвичай далі слів та промов раніше справа не йшла. На це були об'єктивні та суб'єктивні причини. Серед об'єктивних укажемо такі: попередні політичні аспекти (прагнення тих чи інших політичних сил завоювати симпатії виборців до процесу волевиявлення); поточні політичні аспекти (прагнення тих чи інших політичних сил, які завоювали певні місця у виборних органах, обійняти ти чи інші посади, продемонструвати «схильність до реформ»); традиційно короткий період перебування на посаді очільників профільного міністерства охорони здоров'я України.

Статистичні дані свідчать, що за роки незалежності в Україні сферою охорони здоров'я керували двадцять міністрів. На переконання автора, за декілька місяців чи навіть один – два роки керування відомством дуже непросто ініціювати та провести реформу. Тим більше таку непросту, як створення єдиного медичного простору України; недостатні теоретичні напрацювання фахівців різних галузей знань (медики, юристи, економісти, фінансисти, державні управлінці тощо), які б розробили якісну модель єдиного медичного простору України. Зараз же, на переконання автора, є всі підстави ставити питання про запровадження на рівні всієї держави єдиного медичного простору. Для цього потрібно запропонувати адміністративно-правові механізми втілення цієї ідеї в життя.

Використані джерела:

1. Логвиненко Б. О. Публічне адміністрування сферою охорони здоров'я в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: «МП Леся», 2017. 244 с.
2. Тихомиров А. В. Теория медицинской услуги и медицинского деликта : учеб.-науч. пособие. М. : НП ИЦ «ЮрИнфоздрав», 2012. 110 с.
3. Стеценко С. Г., Галай В. О. Медичне право України (реалізація та захист прав пацієнтів): монографія. Київ: Атіка, 2010. 168 с.
4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 23. Ст. 1132
6. Стеценко С. Г. Конституційний Суд України як суб'єкт формування державної політики у сфері охорони здоров'я. *Право України*. 2013. № 5. С. 287-293.
7. Нестерович В. Ф. Практикум з Конституційного права України. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. 640 с.
8. Авер'янов Вадим Борисович. Вибрані наукові праці / Упорядники: Андрійко О. Ф., (керівник колективу), Нагребельний В. П., Кисіль Л. Є., Педько Ю. С. та ін. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.
9. Шевчук Н. В. Адміністративно-правове регулювання організації охорони здоров'я на регіональному рівні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 200 с.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2018

Сиделковский А. Л. Правовое обеспечение формирования единого медицинского пространства Украины (теоретико-методологические аспекты исследования)

В статье акцентировано внимание на проблематике формирования единого медицинского пространства Украины. Констатировано, что это важный фактор улучшения состояния дел с обеспечением прав пациентов. Предложено учитывать тенденции децентрализации при построении единого медицинского пространства Украины.

Ключевые слова: единое медицинское пространство, медицинское право, здравоохранение, методология, правовое обеспечение.

Sidelkovskiy O. Legal Ensuring of the Formation of a Single Medical Space in Ukraine (Theoretical and Methodological Aspects of the Research)

The article focuses on the problems of formation of a single medical space in Ukraine. It is stated that this is an important factor in improving the state of Affairs with ensuring the rights of patients.

Theoretical and methodological foundations of understanding the essence of a single medical space should be based on the perception and legal analysis of such categories as: health, the right to health, medical care, humanocentrism. Also in the article the single medical space, considered in the theoretical and methodological dimension, necessitates the question and proposals for its solution in the context of constitutionally defined free medical care.

It seems to us that the theoretical and methodological study of the problems of the unified medical space, as well as the legal regulation of medical activities in General confirm the feasibility of the perception of the theory of humanocentrism in the administrative and legal plane as well. This should be perceived not as an unattainable goal, but as an essential characteristic of any medical reforms. Reform for the sake of man, not reform.

Another important factor of theoretical and methodological dimension in the formation of the administrative and legal framework of the unified medical space of Ukraine is an attempt to combine different health care systems, various medical institutions into a single functional and administrative link.

According to the author, it is very difficult to initiate and carry out reform in a few months or even 1-2 years. Especially such a difficult, as the creation of a single medical space in Ukraine. It is proposed to take into account the trend of decentralization in the construction of a single medical space in Ukraine.

Keywords: unified medical space, medical law, healthcare, methodology, legal support.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.13

Г. І. Глобенко

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті розглянуто окремі питання забезпечення захисту учасників кримінального провадження. Здійснено характеристику міжнародно-правових актів та порівняльно-правовий аналіз положень КПК України 1960 та 2012 рр., що стосуються досліджуваного інституту. Автор на підставі розроблених міжнародною спільнотою документів доходить висновку, що зближення національного законодавства з цими стандартами є природним і потрібним. Обґрунтовано доконечну потребу систематизації та осмислення науковцями й практиками наявного фактичного та наукового матеріалу з окреслених питань. Визначено прогалини законодавчого регулювання та пріоритетні напрями досліджуваного інституту.

Ключові слова: кримінальний процес, досудове розслідування, заходи безпеки, учасник кримінального судочинства, погрози.

Постановка проблеми. Більшість сучасних правових доктрин сприймає людину як найвищу цінність суспільства, а основним завданням будь-якої держави називає захист її основних прав та свобод у всіх сферах діяльності. Важливим чинником у контексті викладеного є створення дієвого інструментарію забезпечення безпеки осіб, які висловлюють бажання надати важливу доказову інформацію під час кримінального провадження та удосконалення законодавства в цій сфері. Тому небезпідставно світова спільнота із середини минулого століття приділяє досліджуваному питанню досить значну увагу. Саме тоді було зроблено перші кроки на шляху створення ефективної нормативної бази, а саме документів універсального або регіонального характеру, що визначили стандарти діяльності в досліджуваному напрямі кримінальної юстиції. Базовими міжнародно-правовими актами, які мають універсальний характер є: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародний пакт про громадські й політичні права (1966 р.). У них закріплено ключові передумови, що дають змогу говорити про право особи на особисту безпеку існування, складовими якого є право на життя, свободу, особисту недоторканність, право на повагу та невтручання в приватне й сімейне життя тощо.

До переліку міжнародних нормативно-правових актів, що безпосередньо регулюють окреслений різновид діяльності, треба віднести «Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» (1984 р.), положення якої покладають обов'язок уживати заходів для забезпечення захисту позивача та свідків від будь-яких форм неналежного поведіння й

© Глобенко Г. І., 2018

заякування у зв'язку з їх участю в кримінальному судочинстві [1]. Своєю чергою для забезпечення захисту учасників кримінального судочинства від посткримінального впливу 29 листопада 1985 року Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН була прийнята «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою». У ній уперше поряд з традиційними проблемами жертв злочину, наприклад, відшкодуванням заподіяної шкоди, розглядається доконечна потреба правового забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, а також членів їхніх сімей [2]. Водночас ці положення викладаються в короткій редакції й носять загальний, рекомендаційний характер, а заходи, потрібні для реалізації зазначених у декларації положень, не вказуються. Передбачається, що вибір способів здійснення положень міжнародного правового акта, залишається за державою, яка його ратифікує.

Досліджуваній проблемі значну увагу також приділяють і інші міжнародні інституції, які виявляють глобальні тенденції злочинності, узагальнюють світовий досвід боротьби з нею, досліджують ефективність конкретних засобів боротьби й рекомендують їх для застосування на національному рівні. Завдяки цій діяльності держави отримують цінну інформацію для законодавчої діяльності, зокрема й у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. В Україні інститут забезпечення безпеки є порівняно новим, а тому практична реалізація окремих його аспектів для правозастосовних органів є досить складною, чим і зумовлена актуальність цієї теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти інституту безпеки учасників кримінального процесу на різних етапах його становлення та розвитку досліджували такі вітчизняні та закордонні вчені, як І. О. Бобраков, Л. В. Брусніцин, В. І. Галаган, О. О. Гриньків, О. Ю. Єпіхін, Є. В. Жаріков, О. О. Зайцев, В. С. Зеленецький, Б. М. Качмар, М. В. Куркін, О. В. Левченко, А. О. Ляш, В. І. Маринів, А. М. Орлеан, М. В. Новікова, С. М. Пашков, Т. І. Панасюк, Н. В. Пелипенко, М. А. Погорецький, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, А. А. Юнусов, С. О. Янін та інші. Ці науковці зробили суттєвий внесок щодо дослідження загальнотеоретичних, процесуальних, техніко-криміналістичних, тактичних та методичних питань застосування заходів забезпечення безпеки, зокрема монографія О. О. Гриньків та А. О. Ляш «Заходи забезпечення безпеки в кримінальному судочинстві»; дисертація Б. М. Качмар «Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект)». Попри те, що досліджуваному інституту приділялася достатня увага, окремі загальнотеоретичні та процесуальні питання потребують як дальшого дослідження, так і законодавчого закріплення.

Формування цілей. Метою статті є розгляд окремих аспектів інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Суттєві зміни, що відбулися на межі ХХ та ХХІ століть в економічній та соціально-політичній сфері на теренах

колишнього СРСР призвели до ескалації організованої й транснаціональної злочинної діяльності. Кримінальні групи, не соромлячись у виборі засобів та методів, учиняли протиправні діяння, що супроводжувалися особливою жорстокістю та цинізмом. Через упевненість у своїй безкарності вони діяли відкрито й нахабно. На жаль, подібні злочинні прояви мають місце й у наш час. За таких умов потерпілі, свідки, а також інші учасники кримінального процесу, відчуваючи на собі певний тиск з боку обвинувачених, підозрюваних, їхніх родичів, друзів, який найчастіше за все проявляється в протиправному впливі, можуть ухилятися від виконання своїх безпосередніх обов'язків, які покладаються на них у межах кримінального судочинства. У підсумку ж це призводить до того, що злочини не розкриваються, а особи які їх учинили, уникають покарання та продовжують свою злочинну діяльність. Задля уникнення окреслених проблемних питань держава має володіти у своєму арсеналі, як зазначалося вище, надійний інструментарій, що в теорії має назву «заходи безпеки учасників кримінального провадження». За визначенням І. Л. Петрухіна, забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному правосуддю, є гарантією самого правосуддя – гарантією не менш важливою, ніж право обвинуваченого на захист та інші основоположні традиційні інститути кримінального судочинства [3, с. 64].

В Україні, як і в більшості країн пострадянського простору, на досліджуване питання звернули увагу лише на початку 90-х років ХХ століття. Підґрунтям того було прийняття Закону СРСР від 12 червня 1990 року «Про внесення змін і доповнень до Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік», згідно з яким за наявності достатніх даних про те, що потерпілому, свідкові або іншим, хто бере участь у справі, а також членам їхніх сімей або близьким родичам погрожують убивством, застосуванням насильства, знищенням або пошкодженням майна або іншими протиправними діями, орган дізнання, слідчий, прокурор, суд зобов'язані вжити передбачених законодавством Союзу РСР і союзних республік заходів щодо охорони життя, здоров'я, честі, гідності та майна цих осіб, а також до встановлення винних та притягнення їх до відповідальності (ст. 27) [4]. На сьогодні основним нормативно-правовим актом України в досліджуваній сфері є Закон України від 23 грудня 1993 року «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон), яким передбачено підстави, приводи та порядок здійснення уповноваженими органами заходів, спрямованих на захист від протиправних посягань на життя, здоров'я, житло й майно осіб, які беруть участь у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень [5]. Такий стан справ указує на доконечну потребу систематизації науковцями й практиками наявного фактичного матеріалу з окреслених питань та розробки нової нормативної бази.

Зазначимо, що останні десятиліття в державі здійснюється інтенсивна діяльність з приведення національного законодавства відповідно до загальноєвропейських принципів та норм міжнародного права. Зокрема, положення чинного КПК України на відміну від КПК України 1960 р. не

повторюють, а доповнюють та дещо розширюють систему заходів безпеки. Водночас, як зазначають дослідники, охорона безпеки учасників кримінального процесу, правове забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному правосуддю, носить декларативний характер і знаходяться на низькому рівні [6, с. 44]. Особливої актуальності це питання набирає після закріплення в положеннях КПК України безпосередності дослідження показань як однієї з основних засад кримінального провадження (п. 16 ч. 1 ст. 7 та ч. 4 ст. 95), сутність якої полягає в тому, що суд може обґрунтувати свої висновки лише за допомогою показань, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання. Отже, Т. Семків небезпідставно наголошує на тому, що особа погодиться надавати правдиві показання в суді лише у випадку впевненості у своїй безпеці та безпеці своєї сім'ї [7, с. 120]. У контексті викладеного Н. С. Карпов та О. І. Габро цілком слушно звертають увагу на те, що перш ніж вимагати від свідків, потерпілих, експертів та перекладачів співпраці з правоохоронними органами, держава має забезпечити їм належний рівень захисту, оскільки головною причиною збільшення кількості завідомо неправдивих свідчень, висновків, перекладів або відмови від давання показань, висновків, перекладів є саме незахищеність цих суб'єктів від протиправних дій з боку обвинувачених чи інших зацікавлених осіб [8, с. 257]. У теорії традиційно вважається, що суттєвою гарантією забезпечення безпеки учасників кримінального провадження є наявність у законі України про кримінальну відповідальності низки норм з досліджуваного питання, зокрема, нежиття заходів безпеки стосовно осіб, узятих під захист (ст. 380 КК України), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, узятої під захист (ст. 381 КК України), перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК України) [9]. Однак у межах дослідження нас більше цікавлять питання, пов'язані з процедурою здійснення заходів безпеки, а отже, зосередимо увагу на деяких з них.

Зокрема, до органів, які забезпечують безпеку осіб, положення ч. 1 ст. 3 Закону відносять державні органи, які: а) приймають рішення про застосування заходів безпеки; б) здійснюють заходи безпеки.

Свою чергою рішення про застосування заходів безпеки приймає слідчий, прокурор, суд, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь особи, орган (підрозділ), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, стосовно осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню злочинів. Окрім цього, згідно з п. 3 ч. 6 ст. 206 КПК України до вищевказаних органів віднесено слідчого суддю (ч. 2 ст. 3 Закону).

Водночас здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких для цього створюються спеціальні підрозділи. Безпеку осіб, яких беруть під захист, якщо кримінальні

провадження перебувають у провадженні податкової поліції або суду, забезпечує за їх рішенням орган служби безпеки, Державного бюро розслідувань, орган внутрішніх справ, орган Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України або орган чи установа виконання покарань, слідчий ізолятор. Безпеку особи, узятої під захист, якщо її тримають в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, забезпечує відповідний підрозділ такої установи чи слідчого ізолятора незалежно від того, у провадженні якого органу знаходиться кримінальне провадження (ч. 3 ст. 3 Закону). Отже, законодавець передбачив занадто велику кількість державних органів, на які покладено виконання функцій захисту учасників кримінального провадження. Водночас на сьогодні до їх переліку віднесено навіть органи внутрішніх справ. З цього випливає, що законодавцеві зовсім не цікава ця сфера діяльності правозастосовних органів, оскільки Закон України, що усуває поняття органи внутрішніх справ з українського законодавства, набрав чинності 28 грудня 2015 року [10].

У багатьох країнах завдання державного захисту осіб, які сприяють правосуддю, успішно здійснюють спеціальні державні органи, багатоплановість функцій яких координується єдиним центром. Крім того, в окремих країнах схиляються до думки, що державним захистом учасників кримінального провадження має займатися відомство, що не має функцій з розкриття та розслідування злочинів. Прикладом вищевказаного є США, де вперше у світовій практиці з'явилася Програма захисту свідків. Скажімо, у 1966 році Комісія з проблем злочинності при Президентові зацікавилася питаннями забезпечення безпеки свідків і поклала відповідальність за цей напрям на Службу федеральних маршалів (United States Marshals Service). Маршали США (U.S. Marshals) – це посадові особи федеральної системи юстиції, що підпорядковуються Генеральному прокуророві США (U.S. Attorney General) через Міністерство юстиції США (U.S. Department of Justice), які здійснюють свої функції в межах федерального судового округу. Отже, у США означена Служба є єдиним органом, що відповідає за забезпечення безпеки, у якій функціонують 94 маршали, з підлеглими їм апаратами співробітників загальною чисельністю близько 4000 осіб [11].

У 1970 році Конгрес прийняв «Закон про контроль за організованою злочинністю». Титул V цього закону наділив Генерального прокурора США правом виділяти кошти на захист свідків, яким загрожує небезпека. Однак цей закон надавав захист лише свідкам у справах щодо злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями. Водночас Закон 1984 року щодо контролю за злочинністю розширив коло осіб, які підлягають захисту, і включив до програми захисту крім свідків, також жертв злочину та їх близьких. Звертає на увагу той факт, що більш ніж за 40 років існування подібної програми в США були під захистом 19 тисяч осіб, з них 7 тисяч проживають під псевдонімами в різних частинах країни і жоден з 19 тисяч свідків не був убитий [12].

До речі, 20 грудня 2017 року експерт програми реформування правоохоронної та судової систем Українського інституту майбутнього Д. А. Монастирський презентував концепцію закону про захист свідків у

кримінальному судочинстві, так званий «Закон Аміни Окуєвої», згідно з яким державна програма захисту має реалізовуватися тільки Національною службою державного захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. На вказаний орган також покладається здійснення організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла та майна таких осіб від протиправних посягань [13]. Уважаємо, що створення в Україні єдиного координаційного центру з питань державного захисту потерпілих і свідків злочинів багато в чому може допомогти вирішенню проблем, пов'язаних з інституційно-функціональною роздробленістю правоохоронних органів, відомчими розбіжностями й невинуватими затримками в прийнятті відповідних заходів безпеки.

Висновки. На підставі викладеного зазначимо, що в Україні важливі аспекти досліджуваного інституту на сьогодні не вирішені, а отже, перебувають на етапі дальшого розвитку. Ефективній його реалізації перешкоджає відсутність чіткої процедури механізму забезпечення безпеки та протиріччя, які виникають між окремими нормами права, а іноді й моралі.

З огляду на позитивний зарубіжний досвід доречно надалі вдосконалювати досліджуваний інститут, зокрема, у спосіб доповнення положень КПК України окремою главою «Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження» та створення єдиного координаційного центру державного захисту учасників кримінального процесу.

Використані джерела:

1. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведінки й покарання від 10.12.1984. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 03.12.2018).

2. Декларація основних принципів правосуддя для жертв преступлений и злоупотребления властью : Резолюция 40/34 Ген. Ассамблеи от 29.11.1985. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 03.12.2018).

3. Петрухин И. Л. Человек и власть: (в сфере борьбы с преступностью). Москва : Юрист, 1999. 392 с.

4. Закон СССР от 12 июня 1990 г. № 1556-1 «О внесении изменений и дополнений в Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик». *Ведомости Совета народных депутатов и Верховного Совета СССР*. 1990. № 26. Ст. 495.

5. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-ХІІ. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 03.12.2018).

6. Джелали Т. И. Некоторые проблемы защиты участников уголовного судопроизводства. *Юристы-Правоведы*. 2004. № 1(8). С. 43-46.

7. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3(15). С. 119-128.

8. Карпов Н. С., Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 254-266.

9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.12.2018).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію»: Закон України від 23.12.2015. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст.44.

11. Запорожец Е. В. Обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства на примере опыта США. *Научный журнал Кубанского государственного аграрного университета*. 2014. № 99(05). URL.: <http://ej.kubagro.ru/2014/05/pdf/42.pdf> (дата звернення: 03.12.2018).

12. U.S. Marshals Service, Duties, Fact Sheets. URL : <https://www.usmarshals.gov/duties/factsheets/index.html> (дата звернення: 03.12.2018).

13. Захист свідків в Україні: UIF презентував концепцію нового закону. URL: <https://www.uifuture.org/post/zahist-svidkiv-v-ukraini-uif-prezentuvav-koncepciu-novogo-zakonu/> (дата звернення: 03.12.2018).

Стаття надійшла до редакції 05.12.2018

Глобенко Г. И. Отдельные аспекты института обеспечения безопасности участников уголовного производства

В статье рассматриваются отдельные вопросы обеспечения защиты участников уголовного производства. Осуществлено характеристику международно-правовых актов и сравнительно-правовой анализ положений УПК Украины 1960 и в 2012 гг., касающиеся исследуемого института. Автор на основании разработанных международным сообществом документов приходит к выводу, что сближение национального законодательства с этими стандартами является естественным и необходимым. Обосновывается необходимость систематизации и осмысления учеными и практиками имеющегося фактического и научного материала из обозначенных вопросов. Определяются пробелы законодательного регулирования и приоритетные направления исследуемого института.

Ключевые слова: уголовный процесс, досудебное расследование, меры безопасности, участник уголовного судопроизводства, угрозы.

Hlobenko H. Some Aspects of the Institute for Ensuring the Safety of the Participants in Criminal Lawsuit

The article deals with some actual issues of protection of participants in criminal proceedings. Characterization of international legal acts and comparative and legal analysis of the provisions of the CPC of 1960 and 2012 concerning the investigated institute are carried out. The author, on the basis of documents developed by the international community, concludes that convergence of national legislation with these standards is natural and necessary. The necessity of systematization and comprehension by scientists and practitioners of the available factual and scientific material on the specified issues is substantiated. The gaps in legislative regulation and priority directions of the institute under investigation are determined.

Thus, in Ukraine, the state protection of participants in the criminal process takes its countdown from the last decade of the last century. Nevertheless, the important aspects of the institute under study are currently not resolved, and are therefore at a stage of further development. Its effective implementation is hampered by the lack of a clear procedure for ensuring security and contradictions that arise between separate rules of law, and sometimes morals.

In many countries of the world community, the task of state protection of those who promote justice is successfully implemented by special state bodies whose multiplicity of functions is coordinated by a single center. Creation in Ukraine of a single coordination center of state protection of the participants in the criminal process will properly contribute to solving problems related to the institutional and functional fragmentation of law enforcement agencies, departmental differences and unjustified delays in taking appropriate security measures.

International legal acts in their totality represent, on the one hand, the legal basis for the application of pre-trial investigation and court of the rules of international law in order to protect the rights and freedoms of man and citizen, and on the other, proclaim the need to develop and introduce specific legislative provisions for the provision and resolution outlined issues of criminal justice of Ukraine. Taking into account the positive foreign experience, it is expedient to further improve the investigated institute, in particular, by supplementing the provisions of the CPC of Ukraine with a separate chapter «Ensuring the safety of participants in criminal proceedings».

Keywords: criminal process, pre-trial investigation, security measures, participant in criminal proceedings, threats.

УДК 351.741:364.63

К. А. Гусева,
І. А. Горбач-Кудря

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОМАШНЬОГО ЕКОНОМІЧНОГО НАСИЛЬСТВА В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті з нормативно-правничої позиції розглянуто поняття економічного насильства як форми домашнього насильства. Наведені статистичні показники соціологічних досліджень та практики превентивної діяльності підрозділів Національної поліції України дають змогу уточнити та сформулювати відповідні пропозиції для внесення змін до кваліфікації правопорушення, передбаченого ст. 1732 КУпАП в частині, що стосується вчинення домашнього економічного насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, економічне насильство, шкода, яка могла бути або заподіяна потерпілому (-ій).

Постановка проблеми. Із набранням чинності Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [1] останній рік у розвитку правничої науки позначився численними дискусіями навколо нового законопроекту та пов'язаних із ним змінами, що внесені до Кодексу України про адміністративні правопорушення [2], Цивільного процесуального кодексу

Україні [3], Законів України «Про охорону дитинства» [4] та «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [5]. Актуальність обрання теми статті пов'язана не лише із науковими пошуками сьогодення, а й тими соціально-економічними проблемами українського суспільства, що обумовлюють зростання випадків діяння чи бездіяльності, що згідно зі ст. 1732 КУпАП («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування») можуть бути кваліфіковані як домашнє економічне насильство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми домашнього насильства, зокрема економічного насильства як однієї з його форм присвячені роботи І. В. Басиста, О. М. Василенко, А. К. Виноградової, Н. І. Гнатюк, Д. Г. Заброди, А. А. Запорожець, Л. В. Жарової, Г. В. Кобеньок, О. В. Полковенко, Т. В. Полковенко, О. М. Черевач, Я. І. Юрків та інших. Науковці одностайні в позиціях щодо потреби уточнення поняття «економічне насильство», що використовується в законодавстві України, та специфіки кваліфікації цього виду правопорушення в адміністративному процесі.

Формування цілей. Метою дослідження є аналіз практики кваліфікації домашнього економічного насильства в діяльності підрозділів превенції Національної поліції України та надання пропозицій щодо нормотворчого корегування за напрямом.

Виходячи з актуальності, теми та мети статті, завдання сформулювалися таким чином: проаналізувати сутність поняття «домашнє економічне насильство» як категорію права; систематизувати перелік ознак, за якими здійснюється кваліфікація цього виду правопорушення; здійснити аналіз практики превентивної діяльності підрозділів Національної поліції України за напрямом; на підставі узагальненого практичного досвіду сформувати пропозиції, спрямовані на уточнення нормативної бази в частині кваліфікації домашнього економічного насильства.

Виклад основного матеріалу. У ст.1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» економічне насильство визначено як «форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру». Домашнє насильство – це «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [1]. У ст. 1732 КУпАП домашнє економічне насильство визначено

як «умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), унаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого» [2]. Тобто порівняно з тим, як Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зосереджений на банальних побутових ситуаціях, що можуть не мати наслідкового негативного результату для особи з переведенням її до статусу потерпілої, адміністративне законодавство залишає поза увагою випадки власне економічного насильства, коли моральна та матеріальна шкода потерпілої особи є невід'ємними. Йдеться про такі приклади, як залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатись. У цьому сенсі доречно розмежовувати поняття фінансового та економічного насильства.

Як зазначає Л. Жарова, у науковій літературі зарубіжних країн економічне насильство (economic violence/ economic abuse) описують як форму насильства, коли один із близьких партнерів контролює доступ іншого партнера до економічних ресурсів, підриває його/її здатність до самостійного доступу до економічних ресурсів і створює фінансову залежність від партнера/партнерки. Фінансове насильство (financial abuse), пов'язане з фінансовими зловживаннями, зокрема незаконним або несанкціонованим використанням майна, грошей, пенсійного забезпечення людини або інших цінностей (серед іншого, зміна волі людини щодо визначення спадкоємця). Фінансове насильство – частина насильства за віком (elder abuse) і домашнього насильства (domestic violence). Економічне насильство – ширше поняття ніж фінансове насильство, воно охоплює також контроль за поточними або майбутніми доходами і можливостями, зокрема через обмеження доступу до роботи та / або освіти [6].

Отже, кваліфікація економічного насильства як форми домашнього насильства в ст. 1732 КУпАП зосереджена навколо фінансових зловживань, а саме: позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право. Тобто йдеться здебільшого про фінансове насильство, яке не визначене в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» як окреме термінологічне поняття. Водночас вичерпний перелік ознак кваліфікації домашнього економічного насильства наведений у законодавчому акті, тому доречно зі ст. 1732 КУпАП прибрати наведені в дужках випадки кваліфікації економічного насильства, оскільки останні не є вичерпними й лише вносять суперечності до превентивної діяльності практичних підрозділів Національної поліції.

Домашнє економічне насильство може набирати різних форм і стосуватися будь-кого – чоловіків, жінок, дітей. В одностатевих парах теж є насильство щодо партнерів і дітей. За статистикою, [7] що ведеться в

підрозділах Національної поліції України, у 83 % жертвами домашнього економічного насильства стають саме жінки [8], тож далі систематизацію переліку ознак кваліфікації правопорушення проведемо на прикладах економічного насильства чоловіків стосовно жінок.

Результати дослідження Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка «Попередження насильства над жінками, які перебувають у складних життєвих обставинах: стан розвитку та забезпечення діяльності» (на прикладі м. Києва) у межах проекту «Свобода від насильства: розширення прав та можливостей дівчат і жінок у складних життєвих обставинах», що реалізовувався в листопаді 2011 року – жовтні 2014 року, засвідчили, що майже половина жінок (48%) стикалася з тим, що їх виганяли з дому протягом останніх 12 місяців. Наступними за частотою йдуть вимоги звітувати за кожну витрачену дрібницю і пошкодження речей (по 32%), 20% жінкам партнери відмовляли у грошах на господарчі витрати, хоча мали їх на власні покупки. Іншими видами економічного насильства, про які ставилися запитання, були присвоєння грошей або майна, перешкоджання роботі й кар'єрі, позбавлення можливостей задовольняти базові потреби [9, с. 12].

За результатами опитування економічне насильство в кожній своїй формі трапляється в більшості випадків частіше, ніж тричі на рік. Окремо виділяються: примус звітувати про витрати, відмова давати гроші й позбавлення можливостей задовольняти базові потреби. Результати опитування свідчать про те, що прояви економічного насильства (якщо вони трапляються) майже завжди є регулярними.

Загалом від економічного насильства постраждали 68% респонденток, до того ж 34% – з трьома або більшою кількістю форм одночасно. Тобто з економічним насильством респондентки стикаються значно частіше, ніж із фізичним або сексуальним насильством, і за своєю суттю воно наближається до психологічного.

Здебільшого насильство вчиняє партнер жінки, хоча діапазон осіб, які вчиняли економічне насильство, досить широкий. Найпоширенішими є ситуації, коли жінку виганяли з житла. Судячи з усього, такі ситуації відбувалися внаслідок чвар або конфліктів через житлову площу як родинного характеру (партнер, батьки, брат, інші члени родини) «Чоловік помер і діти від першого шлюбу вигнали з квартири», так і під час проживання жінки в друзів або знайомих. Привертають увагу матері, які виганяли доньку з дому; змушують звітувати про витрати; забороняють працювати або навчатись.

У випадках, коли жінки були змушені звітувати про кожну витрачену копійку або хтось навмисно знищував чи пошкоджував їхні речі або майно, вони нікуди не зверталися за допомогою, оскільки, як зазначають, не вірили, що їм допоможуть вийти з їхньої скрутної ситуації. Зафіксовано поодинокі випадки звернення до підрозділів Національної поліції у разі, якщо хтось присвоював чи відбирав гроші, речі, майно, що належать жінці, або коли жінку виганяли з квартири/будинку. До психологічних служб зверталися у таких випадках: якщо жінка позбавлялася можливості задовольнити свої

базові потреби (у їжі, одязі тощо); заборони або обмеження можливості працювати, навчатися чи будувати кар'єру; а також, якщо партнер відмовлявся давати гроші на господарчі витрати, навіть якщо він мав досить грошей на інші речі.

Отже, кваліфікація домашнього економічного насильства пов'язана з використанням особою-кривдником економічного статусу, що ґрунтується на уявленнях про ролі жінки і чоловіка в родині, які пов'язані з оплачуваною і неоплачуваною роботами та формуються на основі стереотипів, перебирання на себе функції «годувальника» й обмеження можливостей жертви самореалізуватись, контролем усієї фінансової інформації та обмежуванням доступу до неї, контролем за грошми жертви або витратами і майном, перешкоджанням придбанню економічних активів, перешкоджанням використанню жертвою власних ресурсів, усунення від економічної участі в житті родини, провокування економічних витрат, відмові виплачувати аліменти на утримання дитини, у приховуванні реальної заробітної плати при офіційному зверненні жінки на стягнення аліментів. Водночас названі випадки кваліфікації домашнього економічного насильства здебільшого пов'язані з порушеннями закріплених в Україні конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина й ґрунтуються на фактичному завданні моральної та матеріальної шкоди потерпілому (потерпілій).

Кваліфікація правопорушення за статтею 1732 КУпАП передбачає обов'язкову наявність причинно-наслідкового зв'язку від дії або бездіяльності наслідку та можливою або заподіяною шкодою фізичному або психічному здоров'ю потерпілого (-ої). Попри дискусії, які точаться навколо критеріїв визначення моральної шкоди, у межах Кодексу України про адміністративні правопорушення доволі суперечливими виглядають самі поняття шкоди фізичного та психічного здоров'ю. Статтею 40 КУпАП в адміністративному праві передбачено відшкодування лише майнової шкоди, якщо її сума не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Усе інше – вирішується в цивільному судочинстві.

Усяке правопорушення є шкідливим, оскільки об'єктом посягання виступають суспільні відносини. Воно завдає шкоди, уносячи дезорганізацію в суспільні відносини, порушуючи їх нормальне здійснення, створюючи перешкоди для реалізації прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. У цьому розумінні шкода є соціальною категорією. Шкода, яка завдається адміністративним правопорушенням, у соціально-правовому аспекті полягає в сукупності негативних наслідків, що є порушенням правопорядку, дезорганізацією суспільних відносин, а також водночас (хоча й не завжди) зменшення, знищення будь-якого блага, цінності та суб'єктивного права [10].

Відшкодування шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, може здійснюватися в таких формах: 1) накладення обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду (ст. 40 КУпАП); 2) повернення майна володільцеві (ст. 265 КУпАП); 3) добровільне відшкодування збитків або усунення

заподіяної шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 34 КУпАП); 4) у порядку цивільного судочинства (ч. 3 ст. 40 КУпАП).

Відшкодування майнової шкоди в порядку цивільного судочинства вирішується за правилами ст. 22 Цивільного кодексу України, відповідно до яких особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. До того ж збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала через знищення або пошкодження речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право. На вимогу особи, якій завдано шкоду, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема шкода, завдана майну, може відшкодуватися в натурі (передання речі того самого виду та тієї самої якості, полагодження пошкодженої речі тощо).

Отже, домашнє економічне насильство завжди пов'язане з майновою (матеріальною) шкодою, яка залежно від розміру може бути відшкодована в адміністративному або цивільному процесі. Відшкодування моральної шкоди не передбачене Кодексом України про адміністративні правопорушення. Водночас наявність моральної шкоди перебуває в залежності від розміру матеріальної шкоди, сума якої для відшкодування в адміністративному судочинстві не має перевищувати двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Висновки. Домашнє економічне насильство – ширше поняття, ніж фінансове насильство; воно охоплює також контроль за поточними або майбутніми доходами й можливостями, зокрема через обмеження доступу до роботи та/або освіти.

Наведені статистичні дані соціологічних досліджень і практики превентивної діяльності підрозділів Національної поліції свідчать про те, що кваліфікація домашнього економічного насильства пов'язана з використанням особою-кривдником економічного статусу, що ґрунтується на уявленнях про ролі жінки і чоловіка в родині, які пов'язані з оплачуваною і неоплачуваною роботами та формуються на основі стереотипів, перебирання на себе функції «годувальника» та обмеження можливостей жертви самореалізуватися, контролем усієї фінансової інформації та обмежуванням доступу до неї, контролем за грошми жертви або витратами і майном, перешкоджанням придбанню економічних активів, перешкоджанням використанню жертвою власних ресурсів, усунення від економічної участі в житті родини, провокування економічних витрат, відмові виплачувати аліменти на утримання дитини, у приховуванні реальної заробітної плати при офіційному зверненні жінки на стягнення аліментів.

Домашнє економічне насильство завжди пов'язане з майновою (матеріальною) шкодою, яка залежно від розміру, може бути відшкодована в адміністративному або цивільному процесі.

З огляду на вище викладене пропонується внести зміни до статті 1732 КупАП в частині, що стосується домашнього економічного насильства в такий спосіб: «вчинення домашнього насильства,» ... «тобто умисне вчинення будь-яких дій (дій або бездіяльності)» ... «економічного характеру, унаслідок чого могла бути чи була завдана моральна або / та матеріальна шкода потерпілому».

Матеріальна шкода, що не перевищує або могла не перевищувати двох неоподаткованих мінімумів доходів громадян, не може розглядатись як така, що супроводжується ще й моральною шкодою.

Використані джерела:

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 18.12.2018).

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 18.12.2018).

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 18.12.2018).

4. Про охорону дитинства: Закон України від 26.01.2001 № 2402-14. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 18.12.2018).

5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 18.12.2018).

6. Жарова Л. У деталях: економічна дискримінація та економічне насильство. Гендер в деталях. Ресурс гендерного знання. 24.11. 2018. URL:<https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/v-detalyah-ekonomichna-diskriminatsiya-134064.html> (дата звернення: 28.11.2018).

7. Упродовж п'яти місяців 2018 року до адміністративної відповідальності за насилля у сім'ї притягнуто 33 тис. осіб – поліція. «Гордон». Клуб читачів. 25.06.2018. URL:<https://gordonua.com/ukr/news/localnews/-protjagom-p-jatimisjatsiv-2018-roku-do-administrativnoji-vidpovidalnosti-pritjagnuto-33-tis-osib-zanasilstvo-v-sim-ji-politsija-252644.html> (дата звернення: 04.12.2018).

8. У 83% випадків насилля в сім'ї жертвами є жінки – МВС. UNN Українські Національні Новини. Інформаційне агентство. 07.11.2017. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1697225-u-83-vipadkiv-nasillya-v-simy-zhertvami-ye-zhinki-mzs> (дата звернення: 04.12.2018).

9. Короткий звіт за результатами дослідження «попередження насильства над жінками, які перебувають у складних життєвих обставинах: стан розвитку та забезпечення діяльності» (на прикладі м. Києва) / [Балакірева О. М., Бондар Т. В., Бондаровська В. М., Пилипас Ю. В.; Гудь С. В. та ін.] Київ: МБФ «Українська фундація громадського здоров'я». 24 с. URL: <http://www.healthright.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/analit-report-on-VAW-context-in-Ukraine-01-11-2012-short-version.doc> (дата звернення: 29.10.2018).

10. Стаття 40. Покладення обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду. Коментар до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Юрисконсульт. Народний правовий портал. URL: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/kuar/8022-40.html> (дата звернення: 28.11.2018)..

Стаття надійшла до редколегії 18.12.2018

Гусева К. А., Горбач-Кудря И. А. Особенности квалификации домашнего экономического насилия в практической деятельности подразделений превенции Национальной полиции Украины

В статье с нормативно-правовой позиции рассматривается термин «экономическое насилие» как формы домашнего насилия, который охватывает собой и такое явление, как финансовое насилие. Демонстрируемые статистические показатели социологических исследований и практики превентивной деятельности подразделений Национальной полиции позволяют уточнить и сформулировать соответствующие предложения о внесении изменений в квалификацию правонарушения, предусмотренного ст. 1732 Кодекса Украины об административных правонарушениях в части, касающейся совершения домашнего экономического насилия.

Ключевые слова: домашнее насилие, экономическое насилие, вред, который мог быть нанесен или причинен потерпевшему (-ей).

Husieva K., Gorbach-Kudria I. Peculiarities of the Qualification of Home Violence in the Preventive Practice of the Subdivisions of National Police of Ukraine

The article on normative-legal position considers the concept of economic violence (including financial violence) as a form of domestic violence. The qualification of economic violence as a form of domestic violence in article 1732 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses focuses on financial abuse, namely, the deprivation of housing, food, clothing, other property or funds to which the victim has a statutory right. Economic violence is a broader concept than financial violence, and it also covers the monitoring of current or future earnings and opportunities, in particular through limiting access to work and / or education. The statistics of sociological research and practice of preventive activity of the units of the National Police are presented. The qualification of domestic economic violence is related to the use of the offender's economic status, based on representations about the role of women and men in the family, which are connected with paid and unpaid work and are formed on the basis of stereotypes, taking over the functions of "breadwinner" and limiting the possibilities of self-realization of the victim, controlling all financial information and limiting access to it, controlling the victim's money or expenses and property, preventing the acquisition of economic assets, preventing the victim from using their own resources, removing from economic participation in the family, provoking economic costs, refusing to pay alimony for the maintenance of a child, in concealing the real wage in the official appeal of a woman for the payment of alimony.

Homemade economic violence is always associated with material (material) damage, which, depending on the size, can be compensated for in an administrative or civil process. At the same time, the existence of moral hazard is dependent on the size of pecuniary damage, the amount of which for compensation in administrative proceedings should not exceed two non-taxable minimum incomes of citizens.

The author proposes to amend article 1732 of the Code of Administrative Offenses in the part concerning domestic economic violence.

Material damage, which does not exceed or could not exceed two non-taxable minimum incomes of citizens, cannot be considered as such, which is accompanied by moral damage.

Keywords: domestic violence, economic violence, damage that could or was caused to the victim (s).

УДК 343.241

О. О. Дудоров,
Є. О. Письменський

ПРОБЛЕМА ЗАРАХУВАННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО УВ'ЯЗНЕННЯ В СТРОК ПОКАРАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Статтю присвячено проблемі зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання. Розкрито правову природу такого зарахування. За допомогою аналізу відповідних рішень Верховного Суду з'ясовано питання про дію в часі змінюваної у 2015 і 2017 роках частини 5 статті 72 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: зарахування попереднього ув'язнення, закон про кримінальну відповідальність, дія закону в часі, кримінально-правові наслідки, Верховний Суд.

Постановка проблеми. Як реалізація кримінальної відповідальності призначення покарання завершує судовий розгляд, є його своєрідною кульмінацією та одним із найбільш складних і відповідальних етапів правозастосування. Помилки, що трапляються при призначенні покарання, не лише ускладнюють або унеможливають досягнення мети покарання (ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України; далі – КК), а й підривають авторитет правосуддя й держави загалом, порушують права та свободи людини, послаблюють боротьбу зі злочинністю тощо. Одним із важливих питань, вирішуваних судом при призначенні покарання, виступає зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання, урегульоване ст. 72 КК, яка протягом декількох останніх років зазнала резонансних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ухвалений 26 листопада 2015 року Закон «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення в строк покарання» (далі – Закон від 26 листопада 2015 року або «Закон Савченко») вніс зміни до ч. 5 ст. 72 КК, зобов'язуючи суд у разі засудження особи до позбавлення волі зараховувати строк попереднього ув'язнення в строк покарання за правилом «один день попереднього ув'язнення дорівнює двом дням позбавлення волі». Докладний аналіз положень «Закону Савченко» здійснили, зокрема, такі дослідники, як К. П. Задоя [1], О. З. Гладун [2], А. О. Галай [3], Т. І. Слущька [4]. Однак 21 червня 2017 року набрав чинності Закон від 18 травня 2017 року «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення» (далі – Закон від

18 травня 2017 року), на підставі якого згадані зміни було скасовано, а зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання (у разі засудження до позбавлення волі) має здійснюватись, як і раніше, із розрахунку день за день.

Формування цілей. У зв'язку із зазначеними змінами перед судовою практикою й кримінально-правовою доктриною постало питання про дію відповідного кримінального закону в часі. Уважаючи за доцільне висвітлити непростий шлях розв'язання зазначеного питання, ми, з-поміж іншого, маємо на меті показати роль юридичної науки при розв'язанні складних кримінально-правових проблем, а також торкнутись феномену різноманіття наявних проявів кримінально-правового реагування на вчинення злочину або іншого діяння, забороненого КК.

Виклад основного матеріалу. 06 червня 2018 року об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі ККС і ВС), розглядаючи касаційну скаргу щодо неправильного застосування ч. 5 ст. 72 КК, ухвалила рішення, у якому зробила такий висновок: при зарахуванні попереднього ув'язнення в строк покарання у вигляді позбавлення волі або в строк іншого покарання, передбаченого ч. 1 ст. 72 КК, з огляду на положення статей 4, 5 КК, ч. 5 ст. 72 КК у редакції Закону від 26 листопада 2015 року підлягає застосуванню щодо періодів попереднього ув'язнення, які тривали до 20 червня 2017 року включно, зокрема, до набрання чинності вказаним Законом, а в редакції Закону від 18 травня 2017 року – до періодів, які мали місце, починаючи з 21 червня 2017 року, незалежно від того, коли було вчинено злочин, за фактом якого здійснюється відповідне кримінальне провадження. Зазначимо, що доконечна потреба формулювання відповідного висновку була зумовлена неоднаковою судовою практикою при застосуванні ч. 5 ст. 72 КК, зокрема на рівні ККС ВС (див., наприклад, постанову колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 01 березня 2018 року в справі № 759/19973/15-к і постанову колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 13 березня 2018 року в справі № 440/853/17).

Свою позицію об'єднана палата ККС ВС аргументувала тим, що положення ч. 5 ст. 72 КК про зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання не можна ототожнювати з кримінально-правовими наслідками вчиненого діяння в розумінні ч. 2 ст. 4 КК. Стверджувалося, що вказане положення так само не пов'язане зі скасуванням або пом'якшенням відповідальності, про яке йдеться в ст. 58 Конституції України. На думку об'єднаної палати ККС ВС, згадані в ч. 5 ст. 72 КК види попереднього ув'язнення становлять собою заходи не кримінально-правового, а кримінально-процесуального характеру, що мають на меті лише забезпечення належного здійснення кримінального провадження. Застосування подібних заходів не може розглядатись як безпосередній наслідок учиненого злочину, оскільки вони зумовлені не визнанням судом особи винуватою, а застосовуються до моменту постановлення вироку та (або) до набрання ним законної сили за наявності відповідних підстав, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Відповідно, передбачене ч. 5 ст. 72 КК зарахування попереднього ув'язнення є головно наслідком застосування

відповідних кримінально-процесуальних заходів, у зв'язку з чим не може розглядатись як кримінально-правовий наслідок злочину [5].

Щоправда, висловлена позиція не була одноставною. Скажімо, інший підхід обстоював суддя ККС ВС С. І. Кравченко, відобразивши його в окремій думці до аналізованого судового рішення. Згаданий суддя виходив із протилежного погляду, який домінує в кримінально-правовій доктрині й полягає в тому, що зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання є саме кримінально-правовим наслідком діяння в розумінні ч. 2 ст. 4 КК. Ст. 72, будучи розміщеною в розділі XI Загальної частини КК, є нормою матеріального кримінального права, застосування якої безпосередньо впливає на призначення покарання, зменшення розміру призначеного покарання чи звільнення від нього. Звідси, на думку С. І. Кравченка, вишлювала неправильність висновку об'єднаної палати ККС ВС про визнання зарахування попереднього ув'язнення, передбаченого ч. 5 ст. 72 КК, процесуальним заходом [6].

Згодом, з метою забезпечення розвитку права й формування єдиної правозастосовної практики, колегія суддів Другої судової палати ККС ВС (до складу якої входив і С. І. Кравченко), констатувавши наявність виключної правової проблеми з досліджуваного питання, ухвалила рішення про передачу розглядуваного нею кримінального провадження до Великої Палати (далі – ВП) ВС. Таке рішення слушно обґрунтовувалося: поширеною в судах практикою неоднакового застосування ч. 5 ст. 72 КК, викладеної в редакціях законів від 21 листопада 2015 року і 18 травня 2017 року; існуванням різних правових позицій колегій суддів ККС ВС щодо застосування цієї кримінально-правової норми; згаданим висновком об'єднаної палати ККС ВС та окремою думкою до нього [7].

Примітно, що в основу рішення про передачу аналізованого питання на розгляд ВП ВС з-поміж іншого була покладена позиція членів Науково-консультативної ради, утвореної при ВС (далі – НКР), до повноважень якої належить підготовка наукових висновків щодо тлумачення та застосування норм права. При цьому з висновків членів НКР – В. І. Борисова, П. С. Берзіна, В. М. Бурдіна, К. П. Задой, В. О. Навроцького, Є. О. Письменського, В. І. Тютюгіна, В. І. Шакуна, С. Д. Шапченка – чітко випливає, що зарахування до призначеного покарання строку попереднього ув'язнення є кримінально-правовим наслідком учиненого злочину, впливає на кримінально-правовий статус особи, а отже, «нова стара» редакція ч. 5 ст. 72 КК має пряму дію в часі, тобто поширюється лише на тих осіб, які вчинили злочини після моменту набрання чинності Законом від 18 травня 2017 року. Натомість, як випливає з постанови об'єднаної палати ККС ВС від 06 червня 2018 року, відображене в ній рішення про невизнання зарахування попереднього ув'язнення кримінально-правовим наслідком учиненого злочину ухвалювалося без взяття до уваги позиції членів НКР, яка в цьому разі вирізнялась однозначністю й одноставністю.

На нашу думку, яка збігається з поглядом як судді ККС ВС С. І. Кравченка, так і колеги – членів НКР, зарахування попереднього ув'язнення в строк

покарання треба вважати кримінально-правовим наслідком діяння в розумінні ч. 2 ст. 4 КК, а ч. 5 ст. 72 КК – законом про кримінальну відповідальність у сенсі ст. 5 КК. Саме таку позицію ми відобразили в науково-практичному коментарі до ст. 72 КК [8, с. 216–217], який, до речі, було здано до друку ще до моменту ухвалення відповідної постанови ВП ВС (див. про неї нижче).

Принагідно зауважимо, що у вітчизняній юридичній літературі питання про поняття й види (коло, перелік) кримінально-правових наслідків злочинного діяння, а так само про співвідношення цих наслідків із заходами кримінально-правового характеру загалом і кримінальною відповідальністю зокрема вирішується суперечливо. Це й не дивно, адже, як слушно зазначає Ю. А. Пономаренко, кримінально-правові наслідки належать до числа тих засобів реагування на вчинення злочину, поняття яких у законодавчому порядку не визначається, а їхні складові – не називаються [9, с. 192]. Складно не погодитися з В. І. Борисовим і В. С. Батиргареевою в тому, що проблема інших кримінально-правових наслідків діяння ще далека від свого остаточного вирішення, не кажучи вже про домінування певної усталеної позиції хоча б щодо переліку таких наслідків [10, с. 409].

У будь-якому разі безспірними для нас є положення про те, що: а) ч. 3 ст. 3 КК, згідно з якою злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються цим Кодексом, може розцінюватися як певне законодавче свідчення (підтвердження) реалізації в Україні ідеї багатокільності заходів кримінально-правового впливу; б) поняттям інших кримінально-правових наслідків злочину, відмінних від караності, треба охоплювати щонайменше примусові заходи виховного й медичного характеру (за умови застосування їх до осудних порушників кримінально-правових заборон, які досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність), примусове лікування, спеціальну конфіскацію й заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Водночас заради справедливості наголосимо, що в доступних нам джерелах ми не змогли відшукувати прямого віднесення передбаченого ч. 5 ст. 72 КК зарахування попереднього ув'язнення в строк призначеного покарання до інших кримінально-правових наслідків. Хоча не факт, що й за наявності такої чіткої артикульованої наукової позиції вона була б сприйнята об'єднаною палатою ККС ВС, позаяк остання, як уже зазначали, не взяла до уваги однакостанійний підхід членів НКР.

На чому ж ґрунтується наша переконаність у належності зарахування попереднього ув'язнення в строк призначеного покарання до інших кримінально-правових наслідків діяння? Відповідь на це запитання буде такою – передусім на виробленому доктриною та, як видається, безспірному й спільному розумінні інших кримінально-правових наслідків діяння як будь-яких передбачених КК примусових заходів кримінально-правового впливу, що підлягають застосуванню до особи у зв'язку із вчиненням нею злочину та які здатні поліпшити чи погіршити її становище. При цьому ми свідомо уникаємо дискусійного в юридичній літературі питання про належність до кримінально-правових наслідків діяння звільнення від кримінальної

відповідальності та (або) його певних видів, як і більш глобального питання – про предмет кримінально-правового регулювання. Водночас уважаємо, що зміст кримінально-правових наслідків учиненого діяння може розкриватись широко, включаючи всі передбачені КК примусові (як каральні, так і некаральні) заходи впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. У цьому аспекті має рацію А. В. Андреев, який пише про систему заходів кримінально-правового впливу як про сукупність урегульованих кримінальним законом форм реагування держави на вчинений злочин [11, с. 40]. Подібним чином розмірковує К. А. Новікова, яка зазначає, що «родове поняття заходів кримінально-правового впливу можна визначити як обмеження прав і свобод людини, які передбачені кримінальним законом та застосовуються в примусовому порядку тільки судом виключно за вчинення суспільно небезпечного діяння до фізичної або юридичної особи» [12, с. 358].

Установлене в ч. 5 ст. 72 КК як окремому структурному елементі закону про кримінальну відповідальність правило про зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання безпосередньо пов'язане з тим обсягом правообмежень, яких зазнає особа у зв'язку з учиненням злочиним. Відповідно до цієї норми попереднє ув'язнення набуває значення, аналогічного тому, що й покарання (прирівнюється до нього або є йому рівнозначним), а отже, має кримінально-правовий характер. Показовим у зв'язку з цим є те, що, наприклад, А. М. Яценко до кримінально-правових наслідків у сенсі ч. 3 ст. 3 КК відносить, серед іншого, «корегування призначеного покарання» [13, с. 230].

Наголосимо й на тому, що в ч. 5 ст. 72 КК ідеться не про застосування відповідного запобіжного заходу, а про його вплив на обсяг кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин. Ця норма описує одну з правових ситуацій, що має місце після вчинення злочину в межах кримінально-правових відносин і стосується реалізації кримінальної відповідальності. «... правову природу зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання треба в будь-якому випадку визначати незалежно від правової природи самого попереднього ув'язнення, позаяк застосування попереднього ув'язнення та його зарахування в строк покарання є різними (окремими) правовими заходами» [14]. З'ясовуючи галузеву належність положення, закріпленого в ч. 5 ст. 72 КК, уважаємо за доречне навести висловлювання Н. А. Орловської про те, що «тільки законодавець визначає галузеву приналежність конкретних заходів. І якщо ці заходи передбачаються нормами кримінального закону, то відмовляти їм у кримінально-правовому характері немає підстав...» [15, с. 78].

У науковому висновку члена НКР при ВС К. П. Задой слушно зазначено, що змістовно зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання, хоч і не пов'язує законодавець лише з учиненням особою діяння (на відміну, наприклад, від караності), усе ж обумовлюється цим юридичним фактом. Протилежний підхід (невизнання такого зарахування кримінально-правовим наслідком) означав би, що так само не є кримінально-правовими наслідками злочину, наприклад, більшість випадків звільнення від кримінальної відповідальності або умовно-дострокове звільнення від покарання, адже в

першому випадку зазвичай береться до уваги посткримінальна поведінка особи, а в другому – ще й фактично відбутий строк покарання. Згаданий дослідник привертає увагу й до того, що умовою зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання є поєднання трьох юридичних фактів: 1) учинення особою злочину; 2) призначення особи покарання; 3) застосування до неї раніше попереднього ув'язнення. Оскільки відсутність хоча б одного з цих елементів не дає змогу застосувати ч. 5 ст. 72 КК, зарахування попереднього ув'язнення може вважатися правовим наслідком, однаковою мірою обумовленим кожним із зазначених фактів [14].

Далі зробимо спробу спростувати аргументи, висловлені в постанові об'єднаної палати ККС ВС від 06 червня 2018 року.

Намагаючись установити, чи можна зарахування строку попереднього ув'язнення в строк покарання вважати кримінально-правовим наслідком діяння, ККС ВС вирішив передусім з'ясувати (причому, на наш погляд, занадто розлого) правову природу самого попереднього ув'язнення. Це, як видається, сприяло тому, що врешті-решт було допущено логічну помилку у вигляді підміни тези. Адже сама по собі правова природа запобіжних заходів сумнівів не викликає: попереднє ув'язнення як один із таких заходів є заходом не кримінально-правового, а, як слушно підкреслює ККС ВС, кримінально-процесуального характеру та не має на меті покарати особу за вчинений злочин.

Розкриваючи співвідношення кримінальної відповідальності і згаданих заходів, один із нас свого часу писав, що пов'язаний із учиненням злочину державний примус застосовується раніше, ніж обвинувальний вирок суду набирає законної сили (наприклад, обрання запобіжного заходу). Однак регламентовані КПК заходи кримінально-процесуального примусу попри істотність, пов'язаних з їх застосуванням обмежень прав і свобод особи (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного), не свідчать про виникнення кримінальної відповідальності як інституту матеріального (кримінального) права. Зазначені заходи, будучи покликаними забезпечувати невідворотність кримінальної відповідальності за вчинений злочин, не є заходами кримінально-правового впливу й лише створюють необхідні передумови для застосування кримінально-правових норм, а надалі – норм кримінально-виконавчого права [16, с. 717].

Не буде зайвим підкреслити, що в судовій практиці використане в розглядуваній «залізковій» нормі поняття попереднього ув'язнення тлумачиться поширювально і, не зводячись до тримання особи під вартою як запобіжного заходу, тимчасового або екстрадиційного арешту, охоплює застосування до особи інших передбачених КК і КПК заходів, пов'язаних із знаходженням особи в умовах фізичної несвободи. Йдеться, зокрема, про перебування особи у відповідному стаціонарному закладі при проведенні судово-психіатричної або судово-медичної експертизи, перебування особи, яка відбуває покарання, в установах попереднього ув'язнення для проведення слідчих дій або участі в судовому розгляді. Вочевидь, доцільно викласти ч. 5 ст. 72 КК у новій редакції з тим, щоб легалізувати такий усталений правозастосовний підхід, справедливості якого сумнівів не викликає та який

уже знаходив утілення (інше питання – наскільки вдале) у цій кримінально-правовій нормі, викладеній у редакції Закону від 26 листопада 2015 року.

Повертаючись до тексту аналізованого рішення об'єднаної палати ККС ВС ВС, зазначимо, що в цій його частині ВС замість тези про юридичну природу зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання обґрунтовує інше положення – вужче за обсягом (зміст і значення попереднього ув'язнення), через що відбувся хибний перехід в іншу предметну сферу, а положення, що потребує обґрунтування, доводиться лише частково й до того ж непереконливо. Як наслідок, констатуємо, що зі слухного висновку про те, що зазначене в ч. 5 ст. 72 КК в редакції Закону від 26 листопада 2015 року попереднє ув'язнення за своїм правовим змістом – це процесуальний захід забезпечення кримінального провадження, у жодному разі не впливає те, що зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання не є кримінально-правовим наслідком злочину.

На жаль, тієї обставини, що ККС ВС припустився згаданій логічній помилки не помітив і суддя цього Суду М. В. Мазур, який в окремій думці, що збігалася з рішенням від 06 червня 2018 року, написав таке: «Верховний Суд дослідив правову природу попереднього ув'язнення та дійшов висновку, що останнє має виражену кримінально-процесуальну природу, яка істотно відрізняє його від покарання чи інших кримінально-правових наслідків злочину в розумінні ч. 2 ст. 4 КК» [17]. Ніхто ж не сумнівається в тому, що попереднє ув'язнення має не матеріально-правову, а процесуальну природу.

У рішенні об'єднаної палати ККС ВС спостерігається, так би мовити, штучне поєднання застосування запобіжних заходів, що мають безспірну процесуальну природу, із прирівнюванням періоду, протягом якого особа була попередньо ув'язнена, до строку покарання, яке призначається після її засудження за вчинений злочин. Як зазначається з цього приводу у вказаному рішенні, «застосування запобіжного заходу й подальше зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання є безпосереднім наслідком не вчиненого злочину, а передусім процесуальної поведінки особи» [5].

Насправді ж лише застосований судом запобіжний захід знаходиться у зв'язку з поведінкою особи, демонстрованою під час здійснення кримінального провадження. А зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання є (головно) наслідком іншого рішення суду, що не зумовлюється такою поведінкою, – про визнання особи винуватою у вчиненні злочину, її засудження та призначення покарання. З набранням обвинувальним вироком суду законної сили таке рішення свідчить про настання кримінальної відповідальності (фактичною підставою для якої є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, а зовсім не поведінка підозрюваної чи обвинуваченої особи під час кримінального провадження) та початок її реалізації.

«Закріплений у ч. 5 ст. 72 КК України особливий порядок зарахування строку попереднього ув'язнення в строк покарання, призначеного судом, підтверджує те, що законодавець не визнає застосування взяття під варту як запобіжного заходу несенням кримінальної відповідальності» [16, с. 717].

Водночас після призначення покарання суд з урахуванням факту застосування до засудженого попереднього ув'язнення зараховує період його перебування в умовах фактичної несвободи до строку визначеного покарання.

В окремі думці, що збігається з рішенням об'єднаної палати ККС ВС від 06 червня 2018 року, суддя ВС М. В. Мазур, переконаний у правильності відображеної в цьому рішенні позиції, передбачене ч. 5 ст. 72 КК зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання характеризує як «своєрідний механізм, який у разі засудження особи дає змогу компенсувати за рахунок призначеного їй покарання той строк, протягом якого вона утримувалася в місцях несвободи на підставі процесуальних норм, незважаючи на принцип презумпції невинуватості. Цей механізм не переслідує мети зменшення обсягу кримінально-правової репресії, що застосовується державою до особи, яка вчинила злочин, а лише спрямований на відновлення прав особи, обмежених у зв'язку із застосуванням кримінально-процесуальних заходів» [17].

Відверто кажучи, нам складно зрозуміти, чому закріплений у ч. 5 ст. 72 КК механізм не треба визнавати спрямованим на зменшення обсягу кримінально-правової репресії, що застосовується державою до особи, яка вчинила злочин, як і те, чому не зовсім зрозуміла «компенсація», про яку веде мову М. В. Мазур (до слова, сумнівність тези про «компенсаційний механізм» добре продемонстрував К.П. Задоя) [14], позбавлена характеру кримінально-правової матерії. На нашу думку, передбачене ч. 5 ст. 72 КК положення фактично становить собою спеціальне правило призначення покарання (на кшталт призначення покарання за сукупністю злочинів або за наявності обставин, що пом'якшують покарання), за якого процесуальний за своєю природою захід утрачає своє первісне значення, набуваючи значення заходу кримінально-правового впливу.

Наголосимо, що питання про юридичну природу зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання у вітчизняній кримінально-правовій доктрині найбільш ретельно дослідив К. П. Задоя, який зробив узагальнювальний висновок про те, що зазначене зарахування є, по суті, звільненням особи від відбування частини строку призначеного їй покарання. При цьому дослідник доводить, що: а) з точки зору Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і практики ЄСПЛ зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання, регламентоване ст. 72 КК, має розглядатись як елемент (складова) єдиного правового ефекту, який конвенційною термінологією називається покаранням [1, с. 221–229]; б) об'єднана палата ККС ВС і, зокрема, суддя цього Суду М. В. Мазур не виправдано абсолютизував одну з правових позицій ЄСПЛ, ігноруючи більш широкий контекст практики ЄСПЛ [18]. Попри показані теоретичні відмінності в частині з'ясування юридичної природи зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання цілком очевидно, що наукова позиція К. П. Задоя є потужним аргументом на користь положення саме про кримінально-правову (а не процесуальну) природу законодавчого припису про вказане зарахування.

Викладені міркування не дали змоги нам погодитися з відображеною в постанові об'єднаної палати ККС ВС категоричною думкою про те, що

правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення, хоч і містяться в нормі КК України (ч. 5 ст. 72), за своєю суттю та цілями фактично виконують функцію вирішення процесуальних питань. Крім викладеного вище, треба зазначити, що вирішення процесуальних питань суд здійснює безперервно на всіх стадіях кримінального провадження. Постановлення обвинувального вироку із засудженням особи та призначенням їй покарання так само пов'язане з розв'язанням питань процесуального характеру. Водночас це аж ніяк не заперечує тезу про те, що постановлення такого вироку одночасно передбачає звернення до норм матеріального кримінального права, до яких належить і положення про зарахування строку попереднього ув'язнення, а також їхнє даліше застосування.

Прагнучи висловити на користь своєї позиції максимальну кількість аргументів, об'єднана палата ККС ВС зазначає у своєму рішенні й таке: «Правила зарахування попереднього ув'язнення не є передбачуваними кримінально-правовими наслідками з огляду й на те, що особа наперед не може знати достеменно, будуть до неї застосовані відповідні процесуальні заходи чи ні, та про їх тривалість» [5].

По-перше, правила як такі взагалі не можуть уважатися (або не вважатися) кримінально-правовими наслідками діяння. По-друге (і найголовніше), якщо сприйняти логіку міркувань ВС, то, наприклад, і покарання доведеться не визнавати кримінально-правовим наслідком злочину, бо ж особа, яка порушила заборонну норму КК, наперед достеменно не знає вид і розмір покарання, яке йому призначить суд. Як слушно зауважує з цього приводу Ю. А. Пономаренко, «належність певних передбачених законом заходів до кримінально-правових наслідків злочину залежить від їх правової сутності, а не від того, чи може особа їх достеменно передбачати» [19, с. 38].

Продовжуючи аналізувати постанову об'єднаної палати ККС ВС від 06 червня 2018 року, наголосимо, що, обґрунтовуючи свою позицію, ВС, хоч і послався на одне з рішень ЄСПЛ (у справі «Кафкаріс проти Кіпру» від 12 лютого 2008 року), не вирішив за потрібне звертатися до принципу верховенства права, яким зобов'язаний керуватися суддя при здійсненні правосуддя (ст. 129 Конституції України). І з цим треба погодитися – навіть при тому, що в порядку інтерпретації згаданого принципу міг би бути зроблений обстоюваний ККС ВС висновок про пріоритет у застосуванні ч. 5 ст. 72 у редакції Закону від 18 травня 2017 року (точніше про зворотню дію в часі цього закону про кримінальну відповідальність) з уникненням сумнівної аргументації, наведеної в аналізованому рішенні ВС. Пояснимо свою думку.

З'ясовуючи спрямованість міркувань, продемонстровану в постанові об'єднаної палати ККС ВС від 06 червня 2018 року, можна припустити, що, формулюючи зазначену в ній позицію, судді виходили з потреби усунути порушення принципів справедливості та рівності громадян перед законом, яке відбулося через законодавче рішення про зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання до позбавлення волі з розрахунку «день за два». Непрямим підтвердженням слушності нашого припущення може слугувати

висловлювання судді ККС ВС М. В. Мазура в уже згадуваній окремій думці про те, що ч. 5 ст. 72 КК у редакції Закону від 18 травня 2017 року містить «у цілому розумні, справедливі, пропорційні й недискримінаційні правила зарахування в строк покарання попереднього ув'язнення – один день попереднього ув'язнення дорівнює одному дню позбавлення волі, що є цілком правильним з огляду на те, що обидва ці заходи пов'язані з утриманням особи в місцях несвободи» [17].

Однак чи існували в ККС ВС належні можливості для відновлення справедливості в цьому разі, якщо враховувати потребу дотримання принципів кримінального права в їхній сукупності без надання переваги одним на догоду іншим? Зокрема, ідеться про принцип законності, зміст якого в кримінальному праві має особливе (унікальне на протигагу іншим галузям права) значення та полягає, серед іншого, у тому, що злочинність діяння та його кримінально-правові наслідки визначає тільки кримінальний закон України. Поєднання всіх кримінально-правових приписів в одному нормативно-правовому акті визнається вагомим додатковою гарантією забезпечення прав і свобод людини від свавілля [20, с. 304].

Нагадаємо, що набрання чинності Законом України від 12 травня 2016 року «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», який проголосив, що суддя при здійсненні правосуддя керується верховенством права, не призвело до змін: ні ст. 19 Конституції України, яка зобов'язує органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; ні ст. 6 Конституції України, згідно з якою органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Отже, законність як правовий принцип зберігає свій статус. Принцип законності закріплено й у ст. 9 КПК України, а зі ст. 7 цього Кодексу впливає, що і законність, і верховенство права є рівноцінними загальними засадами кримінального провадження.

Звернення до принципу верховенства права та інших правових принципів видається доречним лише й саме в тих випадках, коли через недосконалу якість закону, його пробільність, колізійність, юридичну невизначеність тощо постає доконечна потреба в застосуванні інших (відмінних від КК) джерел кримінального права. «...правова стабільність, забезпечувана формальною законністю, з позиції верховенства права так само є цінністю, як і справедливість і доцільність. Тому навіть у тих ситуаціях, коли закон може видаватися певною мірою несправедливим, він підлягає застосуванню. Адже в правовій демократичній державі, що діє на основі принципу розподілу влади, саме на законодавця покладається обов'язок при ухваленні закону знаходити розумний баланс між засадами справедливості й доцільності з погляду загального блага; крім того, оцінка певної ситуації з позиції справедливості може мати суб'єктивний характер – що здається справедливим одному суб'єктові, то може видатися несправедливим іншому, у цій ситуації саме закон, за загальним правилом, має виступати мірилом справедливості при вирішенні конкретних справ. Водночас у виняткових

ситуаціях, коли закон сам по собі або через його викривлену інтерпретацію чи поширену практику його застосування призводить у конкретній ситуації до явної несправедливості, що несумісна з базовими загальнолюдськими принципами й цінностями, які знаходять закріплення в міжнародному праві (міжнародних договорах, актах міжнародних організацій та звичаєвому міжнародному праві), такий закон або не повинен застосовуватися взагалі або має тлумачитись у спосіб, який дозволяє узгодити його зміст із вказаними принципами і цінностями» [21, с. 138].

Повторимо: сучасна концепція верховенства права, загалом не заперечуючи обов'язковості законодавства, передбачає, що протиставлення останнього судовій правотворчості виникає лише в тих виняткових випадках, коли закон сам по собі (чи при його застосуванні в конкретній ситуації) породжує явну несправедливість, призводить до порушення основоположних прав і свобод людини або посягає на інші фундаментальні цінності демократичного суспільства. Такого в розглядуваній нами ситуації не виявлено. Велими показовою в цьому аспекті є така обставина: якщо суддя ВС М. В. Мазур, як уже зазначалося, позитивно оцінив закріплені у Законі від 18 травня 2017 року «новий старий» коефіцієнт, який підлягає застосуванню при зарахуванні попереднього ув'язнення в строк покарання (день за день), то член НКР при ВС В. О. Навроцький у своєму науковому висновку назвав «Закон Савченко» цілком правильним за своєю ідеєю та адекватною реакцією на недосконалу роботу правозастосовних органів.

Отже, вирішення проблеми зворотної дії в часі оновленої ч. 5 ст. 72 КК має відбуватися з урахуванням дотримання принципу законності на підставі КК, який вичерпно визначає кримінально-правові наслідки вчиненого злочину (і зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання тут не є винятком). У протилежному випадку суд безпідставно взяв би на себе не властиву йому законотворчу функцію. Уважаючи позицію об'єднаної палати ККС ВС непереконливою та керуючись статтями 4 і 5 КК, ч. 1 ст. 58 Конституції України, ми зробили такі висновки.

По-перше, до осіб, які вчинили злочини під час чинності Закону від 26 листопада 2015 року, варто застосовувати ч. 5 ст. 72 КК, викладену в редакції цього Закону, як норму, що поліпшує становище особи порівняно з новою (чинною наразі) редакцією зазначеної норми.

По-друге, ч. 5 ст. 72 КК, викладена в редакції Закону від 26 листопада 2015 року, має застосовуватись і стосовно тих осіб, які вчинили злочини до набрання чинності цим Законом. Останній у такому разі виконує роль «проміжного» закону про кримінальну відповідальність, про зворотню дію якого в часі йдеться в ч. 4 ст. 5 КК.

По-третє, положення ч. 5 ст. 72 КК, викладеної в редакції Закону від 18 травня 2017 року, погіршуючи (порівняно з попередньою редакцією цієї норми) правове становище особи, не повинне мати зворотної дії в часі, у зв'язку з чим воно підлягає застосуванню лише стосовно тих осіб, які вчинили злочини після набрання чинності Законом від 18 травня 2017 року [8, с. 217; 22, с. 157-158].

Так само не сприймаючи позицію об'єднаної палати ККС ВС і сформулювавши подібні до наших висновки щодо темпоральної дії аналізованого кримінального закону, Ю. А. Пономаренко вирішив за потрібне так конкретизувати свою позицію: «... якщо особа вчинила злочин до 20 червня 2017 року включно, то «закон Савченко» має бути до неї застосований, якщо: 1) її злочин досі є нерозкритим, латентним; 2) щодо вчиненого нею злочину відкрите кримінальне провадження, але їй не повідомлено про підозру; 3) щодо вчиненого нею злочину відкрите кримінальне провадження і їй уже повідомлено про підозру, проте не обрано запобіжного заходу; 4) особі вже повідомлено про підозру й обрано запобіжний захід; 5) кримінальне провадження щодо вчиненого неї злочину розглядається в суді, незалежно від інстанції; 6) особа засуджена й відбуває покарання; 7) особа засуджена, але звільнена від відбування покарання з випробуванням» [19, с. 39-40].

Крапку у висвітленій дискусії поставила ВП ВС, яка, вирішивши, що неоднакове застосування положень ч. 5 ст. 72 КК означає виключну правову проблему, розв'язання якої потрібне для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики, ухвалила 29 серпня 2018 року відповідну постанову (суддя-доповідач Н. О. Антонюк). ВП ВС, солідаризуючись з позицією вітчизняної кримінально-правової доктрини, вирішила, що «іншими кримінально-правовими наслідками діяння» можуть визнаватися будь-які передбачені КК примусові заходи кримінально-правового характеру, здатні змінити (поліпшити чи погіршити) кримінально-правове становище особи. Перелік таких наслідків та аспектів кримінально-правового становища особи не є вичерпним, охоплюючи, зокрема, зарахування строку попереднього ув'язнення в строк покарання.

Не погоджуючись з проаналізованою вище постановою об'єднаної палати ККС ВС від 06 червня 2018 року, ВП ВС вирішила, серед іншого, наголосити на тому, що: порядок зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання передбачений саме законом України про кримінальну відповідальність, а не будь-яким іншим (зокрема кримінальним процесуальним законодавством); установлене в ч. 5 ст. 72 КК правило безпосередньо пов'язане з тим обсягом правообмежень, яких особа зазнає у зв'язку з учиненням злочинном; у ст. 72 КК ідеться не про застосування попереднього ув'язнення як кримінального процесуального заходу, а про зарахування його строку в строк покарання, а отже, про визначення кінцевої тривалості покарання, яке особа повинна відбувати. Урешті-решт ВП ВС слушно констатувала: а) нетотожність понять «попереднє ув'язнення» та «зарахування строку попереднього ув'язнення в строк покарання»; б) належність ч. 5 ст. 72 КК – складової інституту призначення покарання – до норм матеріального, а не процесуального кримінального права; в) визнання зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання кримінально-правовим наслідком діяння в розумінні ч. 2 ст. 4 КК, який впливає на становище особи за ст. 5 КК (поліпшує або погіршує його).

Відповідно, ВС ВП вирішила, що:

1) якщо особа вчинила злочин у період з 24 грудня 2015 року до 20 червня 2017 року включно, то під час зарахування попереднього ув'язнення в строк

покарання застосуванню підлягає ч. 5 ст. 72 КК у редакції Закону від 26 листопада 2015 року (має місце пряма дія цього Закону в часі);

2) якщо особа вчинила злочин у період до 23 грудня 2015 року включно, то під час зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання застосуванню підлягає ч. 5 ст. 72 КК також у редакції Закону від 26 листопада 2015 року (у такому разі згаданий Закон як такий, що «іншим чином поліпшує становище особи» у розумінні ч. 1 ст. 5 КК, має зворотню дію в часі);

3) якщо особа вчинила злочин до 20 червня 2017 року включно й щодо неї продовжувало застосовуватися попереднє ув'язнення після 21 червня 2017 року (тобто після набрання чинності Законом від 18 травня 2017 року), то під час зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання застосуванню підлягає ч. 5 ст. 72 КК так само в редакції Закону від 26 листопада 2015 року (у такому разі цей Закон має переживаючу (ультраактивну) дію в часі);

4) якщо особа вчинила злочин, починаючи з 21 червня 2017 року включно, то під час зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання застосуванню підлягає ч. 5 ст. 72 КК уже в редакції Закону 18 травня 2017 року (має місце пряма дія цього Закону в часі) [23].

Висновки. Отже, на прикладі розгляду конкретного питання про темпоральну дію закону про кримінальну відповідальність ми пересвідчилися у тому, що: по-перше, система забезпечення єдності (однаковості) судової практики, украй потрібної задля втілення юридичної визначеності як одного з аспектів верховенства права, в Україні працює; по-друге, попри вирішальну роль у цьому процесі позиції представників суддівського корпусу, включаючи тих із них, які входять до складу ВП ВС, здобутки кримінально-правової доктрини тут стають (а на майбутнє – можуть і повинні ставати) у нагоді. Водночас з'ясування того, що в конкретній правозастосовній ситуації об'єднана палата ККС ВС фактично проігнорувала однастайні (а таке буває нечасто) погляди науковців, зайвий раз підтверджує слушність фахової думки про те, що питання оптимізації як діяльності НКР при ВС загалом, так і врахування в діяльності вищої судової інстанції наукових висновків членів НКР зокрема – на часі.

Використані джерела:

1. Задоя К. П. Проблеми застосування нового порядку зарахування попереднього ув'язнення у строк покарання. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 3. С. 212–241.

2. Гладун О. Зарахування судом строку попереднього ув'язнення в строк покарання. Новий порядок: проблеми правозастосування. *Юридичний вісник України*. 2016. № 4.

3. Галай А. Визначення строку попереднього ув'язнення з урахуванням «Закону Савченко». *Юридичний вісник України*. 2016. № 5.

4. Слуцька Т. І. Про деякі питання застосування окремих положень Закону України від 26 листопада № 883-VII «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення». *Вісник кримінального судочинства. Судова практика у кримінальних справах*. 2016. № 2. С. 138–147.

5. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06 червня 2018 року в справі № 180/746/16-к // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74630454> (дата звернення : 02.12.2018).

6. Окрема думка судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду Кравченка С.І. у провадженні № 51-576км18 // Єдиний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74630409> (дата звернення : 02.12.2018).

7. Ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 червня 2018 року в справі № 663/537/17 // Єдиний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74777572> (дата звернення : 02.12.2018).

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

9. Пономаренко Ю. А. Кримінальна відповідальність, покарання та інші заходи кримінально-правового характеру в системі кримінально-правових наслідків вчинення злочину. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 08–09 жовтня 2015 рік* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2015. С. 192–195.

10. Борисов В. І. Вибрані праці / уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків: Право, 2018. 784 с.

11. Андрєєв А. В. Форми реалізації кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Луганськ, 2013. 221 с.

12. Новікова К. А. Про поняття заходів кримінально-правового впливу. *Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності судової і правоохоронної систем: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Северодонецьк, 19 травня 2017 рік). Северодонецьк: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2017. С. 356–359.*

13. Яценко А. М. Деякі міркування щодо співвідношення кримінально-правових наслідків із заходами кримінально-правового характеру. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 08–09 жовтня 2015 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2015. С. 229–233.

14. Задоя К. Чергова проблема зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання. Коментар до постанови об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06 червня 2018 року в справі 180/746/16-к. *Юридичний вісник України*. 24–30 серпня 2018 р. № 34.

15. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Гліон, 2016. 768 с.

16. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гусласького, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. 1112 с.

17. Співпадаюча окрема думка судді Верховного Суду Мазура М. В. у справі № 180/746/16-к // Єдиний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74630387> (дата звернення : 02.12.2018).

18. Задоя К. Чергова проблема зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання. Коментар до постанови об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06 червня 2018 року в справі 180/746/16-к. *Юридичний вісник України*. 2018. № 38.

19. Пономаренко Ю.А. Про зворотну дію в часі «Закону Савченка». *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1. С. 32–42.

20. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменьський, В. В. Голіна та ін. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.

21. Дудоров О. О., Мазур М. В. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 5. С. 129–140.

22. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Чи є зарахування попереднього ув'язнення в строк покарання кримінально-правовим наслідком вчинення злочину? *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали наук. полілогу*, м. Харків, 07 вересня 2018 рік / упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків: Право, 2018. С. 147–159.

23. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 серпня 2018 року в справі № 663/537/17 // Єдиний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76207318> (дата звернення : 02.12.2018).

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2018

Дудоров А. А., Письменский Е. А. Проблема зачисления предварительного заключения в срок наказания в контексте обеспечения единства судебной практики

Статья посвящена проблеме зачисления предварительного заключения в срок наказания. Раскрывается правовая природа такого зачисления. При помощи анализа соответствующих решений Верховного Суда рассматривается вопрос о действии во времени изменяемой в 2015 и 2017 годах части 5 статьи 72 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: зачисление предварительного заключения, закон об уголовной ответственности, действие закона во времени, уголовно-правовые последствия, Верховный Суд.

Dudorov O., Pysmenskiy Ye. Issues of Pre-trial Detention Enrolment within the Term of Punishment in the Context of Providing Uniformity of Judicial Practice

The article is covering to the issue of enrollment of pre-trial detention in the punishment period. The legal nature of such enrollment is revealed. Using analysis of the relevant decisions of the Supreme Court, the adoption of which has been due to non-uniform judicial practice, including ones at the level of the cassation court, the question of the action in time of part 5 of Article 72 of the Criminal Code of Ukraine, which has been amended in 2015 and 2017, is revealed.

In particular, the correctness of the approach, taken by the decision of the Joint Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court, dated June 6, 2018, according to which the legislative provision on the enrollment of pre-trial detention in the punishment period should not be identified with the criminal-law consequences of the committed act in the sense of part 2 of Article 4 of the Criminal Code of Ukraine is

refuted. It is noted that in formulating its dubious conclusion, the Joint Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court, for unknown reasons, has in fact ignored the unanimous approach of the members of the Scientific Advisory Board at the Supreme Court.

It is argued that provision on the enrollment of pre-trial detention in the punishment period, provided in criminal law is directly related to the scope of the restrictions that a person experiences in connection with the commission of a crime. In accordance with part 5 of Article 72 of the Criminal Code of Ukraine, pre-trial detention acquires significance, which is similar to punishment (equated to it or equivalent to it), and therefore, has a criminal-law nature. It is emphasized that this criminal law norm does not refer to the application of a relevant precautionary measure, but refers to its impact on the amount of person's criminal liability. This provision describes one of the legal situations, which occurs after committing a crime within the framework of criminal law relations and concerns the implementation of criminal liability. It is suggested that provision of part 5 of Article 72 of the Criminal Code of Ukraine actually constitutes a special rule for the imposition of punishment, in which the measure of procedural nature loses its original value, at the same time gaining the meaning of the measure of criminal law influence.

It is noted that the legal conclusion, regarding the application of part 5 of Article 72 of the Criminal Code of Ukraine, formulated in the decision of the Great Chamber of the Supreme Court of August 29, 2018, is correct. It is stated, among other things, on the appropriateness of the following provisions in this resolution on: a) the non-identical concepts of "pre-trial detention" and "the enrollment of the pre-trial detention in the punishment period"; b) the affiliation of part 5 of Article 72 of the Criminal Code of Ukraine, which forms part of sentencing institute, to the rules of material, not procedural, criminal law; c) recognition of the enrollment of pre-trial detention in the punishment period as a criminal law consequence of the act, which affects the legal status of a person under Article 5 of the Criminal Code of Ukraine (improves or worsens such status).

Based on the example of consideration of a specific issue on the temporal effect of the law on criminal liability, a general conclusion is drawn that the system of ensuring the unity (uniformity) of judicial practice, which is essential for the implementation of legal certainty as one of the aspects of the rule of law, indeed operates in Ukraine.

Keywords: enrollment of preliminary detention, the law on criminal liability, temporal effect of the law, criminal-law consequences, the Supreme Court.

УДК 343.122 (477)

О. О. Жупанова

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ДІЙ СЛІДЧОГО СУДДІ ПРИ
РОЗГЛЯДІ КЛОПОТАНЬ СЛІДЧОГО,
ПРОКУРОРА ЩОДО ДОЗВОЛУ НА
ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ**

У статті проаналізовано теоретичні та прикладні проблемні питання, що виникають у діяльності слідчого судді при розгляді клопотань слідчого, прокурора щодо отримання дозволу на проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи. Здійснено огляд основних помилок, які допускають органи досудового розслідування під час проникнення до житла чи іншого володіння особи, а також практики реагування на них Європейським судом з

прав людини, судових інстанцій України. Надано пропозиції щодо вдосконалення чинного КПК України з порушених проблемних питань

Ключові слова: слідчий, прокурор, слідчий суддя, огляд, обшук, житло, володіння особи, дозвіл, клопотання, ухвала, проникнення, добровільна згода, врятування життя людей та майна, переслідування осіб, права, свободи, законні інтереси особи, законність, підстави.

Постановка проблеми. Україна сьогодні продовжує йти шляхом докорінних змін правової регламентації взаємовідносин особи та держави. Це стосується також і процесуальної регламентації основної концептуальної ідеї щодо захисту прав, свобод та законних інтересів учасників у кримінальному провадженні. На підставі проведеного аналізу положень чинного законодавства України, наукових досліджень і правозастосовної практики в статті розглянуто проблемні питання судового контролю, що виникають під час підготовки й проведення працівниками поліції таких слідчих (розшукових) дій, як проникнення до житла чи до іншого володіння особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку питань здійснення слідчим суддею контролю за забезпеченням прав, свобод та законних інтересів особи під час досудового розслідування зробили такі науковці, як: О. В. Білоус, В. І. Борисов, Т. О. Борець, В. Д. Бринцев, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, Н. В. Карпенко, О. Б. Комарницька, І. Ф. Літвінова, Л. М. Лобойко, М. А. Макаров, Е. Є. Манівець, О. І. Марочкін, В. В. Рожнова, С. Л. Савицька, О. А. Струць, Т. В. Садова, Р. І. Тракало, В. В. Топчій, Л. Д. Удалова, О. О. Юхно та інші. Дослідження М. А. Макарова на рівні докторської дисертації «Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи» проведено без урахування концептуальних змін до Конституції України, КПК України та судової системи України, прийнятих наприкінці 2017 року та у квітні 2018 року. Інші дослідження окремих питань судового контролю здійснено вченими фрагментарно, без урахування внесених до КПК України понад 570 змін і доповнень, що й спонукало до обрання теми статті та дослідження.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення проблемних питань, пов'язаних з розкриттям сутності здійснення слідчим суддею контролю за забезпеченням прав, свобод та законних інтересів особи під час досудового розслідування, зокрема під час підготовки та проведення працівниками правоохоронних органів таких слідчих (розшукових) дій, як проникнення до житла чи до іншого володіння особи, а також надання науково обґрунтованих пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. З часу набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України минуло шість років. На жаль, на сьогодні констатуємо той факт, що КПК України 2012 року залишається недосконалим, тому правозастосовна практика потребує від законодавця постійного його вдосконалення, зокрема більш чіткої регламентації окремих слідчих (розшукових) дій. Згідно з положеннями п.18 ч.1 ст. 3 КПК України до повноважень слідчого судді, серед іншого, належить здійснення судового

контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Це ж стосується й розгляду клопотань слідчого, прокурора про отримання дозволу щодо проведення певних слідчих (розшукових) дій, які пов'язані з тимчасовим обмеженням прав і свобод громадян.

Відповідно до норм ст. 30 Конституції України та ст. 13 КПК України не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. Процесуальна регламентація конституційного положення щодо проведення обшуку закріплена в ч. 2 ст. 234 КПК України, відповідно до якої у разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про отримання дозволу на проведення обшуку. Звернемо увагу, що у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, установлений законодавцем порядок проникнення працівниками правоохоронних органів до житла чи до іншого володіння особи (ч. 3 ст. 30 Конституції України, ч. 3 ст. 233, ст. 234 КПК України), який також реалізується слідчим, прокурором у вигляді звернення з відповідним клопотанням до слідчого судді вже після проведення слідчої (розшукової) дії. Слідчий суддя розглядає клопотання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи відповідно до вимог ст. 234 КПК України, перевіряючи, крім іншого, у разі проникнення без ухвали слідчого судді до житла чи іншого володіння особи, чи дійсно були наявні підстави для такого проникнення. Крім того, законодавець у ст. 237 КПК України встановлює порядок проведення огляду місцевості, приміщення, речей та документів, зазначаючи, що така слідча дія здійснюється за правилами, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи, тобто на підставі ухвали слідчого судді. Водночас законодавець у ч. 1 ст. 233 КПК України встановлює також можливість проникнення до житла чи іншого володіння особи за добровільною згодою особи, яка ними володіє, при цьому чітко не регламентуючи процесуального порядку такого проникнення, що викликає певні труднощі при правозастосуванні таких положень.

З огляду на наведені конституційні норми та положення КПК України констатуємо, що законодавець на нормативному рівні закріплює дві правові підстави проникнення до житла чи до іншого володіння особи: 1) на підставі ухвали слідчого судді; 2) за добровільною згодою особи, яка ними володіє. До того ж мета проникнення до житла чи до іншого володіння особи залежно від обставин конкретного кримінального правопорушення може різнитись. А тому, на нашу думку, треба розмежувати правові підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи, а також правову підставу для реалізації мети зазначеного проникнення (обшук чи огляд), тобто проведення відповідної процесуальної дії (за умови, що така правова підстава передбачена КПК України).

Разом з вказаним, у правозастосовній діяльності допускаються непоодинокі факти, коли під виглядом огляду житла чи іншого володіння особи, працівники поліції фактично проводять його обшук, що надалі при

судовому розгляді кримінального провадження (справи) призводить до визнання недопустимими доказами, зокрема, як протоколу огляду місяця події, так і інших доказів, які були отримані під час проведення огляду (наприклад: висновок експерта щодо вилученого на місці події). До того ж, ухвалюючи рішення за наявністю вказаних обставин, суди посилаються на практику Європейського Суду з прав людини щодо застосування доктрини «плодів отруєного дерева», викладеної, зокрема у рішенні «Яременко проти України (№ 2)» від 30.04.2015 [3, п. 66], відповідно до якої визнаються недопустимими не лише докази, які безпосередньо отримані внаслідок порушення, а також і ті докази, які не були б отримані, якби не були отримані перші. Наприклад, ухвалою Апеляційного суду Донецької області від 08 серпня 2018 року (235/1299/16-к) залишений без змін виправдувальний вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 05 жовтня 2017 року. Обґрунтовуючи це рішення, апеляційний суд зазначив, що кримінальний процесуальний закон встановлює як загальні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи (з будь-якою метою), так і спеціальні підстави для такого проникнення (для проведення обшуку або огляду в житлі чи іншому володінні особи). Як убачається з матеріалів кримінального провадження, 15 січня 2016 року працівники поліції за добровільною згодою володільця провели огляд території домоволодіння, під час якого виявлено та вилучено наркотичний засіб. Проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії мало на меті виявлення, відшукування та вилучення предметів злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України, отже, такі дії поліцейських відповідають фактичним підставам проведення саме обшуку, що сформульовано у ст. 234 КПК України. Отже, у домоволодінні, де тимчасово проживала ОСОБА_1, був проведений фактично не огляд, а обшук його житла без попереднього отримання дозволу (ухвали) слідчого судді про проведення такої дії [4], що й призвело до визнання як протоколу огляду місця події, так і висновку експерта недопустимим доказом та ухваленням судом виправдувального вироку. Тобто в наведеному прикладі суд фактично констатував, що обґрунтування прокурора під час підтримання державного обвинувачення про «правомірну заміну» обшуку на огляд місця події за дозволом власника житла є недопустимим доказом, оскільки цей доказ отриманий з порушенням вимог КПК України, а саме внаслідок істотного порушення прав та свобод людини відповідно до положень ст. 87 КПК України.

У правозастосовній діяльності має місце й інша негативна практика щодо проведення огляду іншого володіння особи, зокрема транспортного засобу. Так, працівники поліції під виглядом зовнішнього огляду автомобіля під час його зупинки фактично проводять у ньому ретельний обшук, зі зняттям обшивки багажника, отримавши надалі дозвіл слідчого судді на тимчасовий доступ до автомобіля. Ухвалою Апеляційного суду Харківської області від 12 січня 2017 року (справа № 623/4131/15-к) вирок Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 10 травня 2016 року щодо ОСОБА_5 скасовано, а кримінальне провадження закрито через

невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості обвинуваченого в суді й вичерпання можливості їх отримання. При цьому апеляційний суд констатував, що огляд автомобіля з розборкою обшивки багажного відсіку салону, де виявлено вогнепальну зброю, є фактично обшуком автомобіля. Отже, працівники поліції грубо порушили положення ч. 2 ст. 237 КПК України. Звернемо увагу, що при проведенні досудового розслідування в цьому кримінальному провадженні також було допущено й інше процесуальне порушення, а саме: після проведення так званого «огляду за добровільною згодою» орган досудового розслідування подав клопотання про тимчасовий доступ до автомобіля ОСОБА_5, у якому фактично проводився обшук. Ухвалою слідчого судді від 14 січня 2015 року слідчому було надано «тимчасовий доступ до автомобіля», що, на нашу думку, також є перекручуванням положень чинного КПК України [5]. 25 вересня 2018 року Колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду ухвала апеляційного суду Харківської області від 12 січня 2017 року в цій справі була залишена без змін (справа № 623/4131/15-к). До того ж Верховний Суд висловив позицію, що оскільки ухвали слідчого судді про надання дозволу на обшук автомобіля органом досудового розслідування в цій справі отримано не було, апеляційний суд дійшов правильного висновку про здійснення вказаної слідчої дії з порушенням вимог кримінального процесуального закону, передбачених ч. 2 ст. 237, ч. 2 ст. 233 КПК України [6].

В окремих випадках у правозастосовній діяльності виникають випадки оскарження стороною захисту (обвинуваченими) дій працівників поліції щодо огляду місця події, посилаючись на те, що огляд місця події, тобто місця, де фактично було вчинено злочин, проведено без дозволу володільця (обвинуваченого) та без ухвали слідчого судді. Розглядаючи зазначену проблематику, звернемо увагу на правову позицію з цих питань, висловлену Колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду в постанові від 01 лютого 2018 року (провадження № 51-230 км 18), у якій суд констатував, що оскільки проводився огляд місця події, тобто огляд місця вчинення злочину, а не огляд житла, і ця слідча дія проведена відповідно до вимог закону, а отже, доводи касаційної скарги засудженого про те, що для цього має бути отримана ухвала слідчого судді, є неспроможними [7]. Зазначимо, що ми також підтримуємо цю позицію. До того ж звернемо увагу на те, що чинний КПК не містить такого поняття, як «огляд місця вчинення злочину», тому вважаємо за доцільне ввести таке поняття в чинний КПК України.

Одним із найбільш обговорюваних і дискусійних питань на сьогодні залишається відсутність єдиного підходу до розмежування підстав для проведення обшуку та огляду, що, по-перше, пов'язано з нечіткістю використання значення терміна «обшук» порівняно з терміном «огляд», по-друге, з відсутністю чіткої регламентації дій працівників поліції під час проведення зазначених слідчих (розшукових) дій, оскільки на практиці працівники поліції складають протокол огляду не лише під час огляду місця

вчинення злочину, а також і під час огляду (обшуку) житла за добровільною згодою особи (власника).

Крім того, на підставі проведеного аналізу судової практики доходимо висновку, що на сьогодні також немає єдиного підходу й для розуміння сутності, значення та процесуального оформлення добровільної згоди особи на проникнення до її житла чи іншого володіння у разі виникнення потреби у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Європейський суд з прав людини у справі «Белоусов проти України» зазначив, що будь-яке втручання згідно з п. 1 ст. 8 Конвенції має бути виправданим в розумінні п. 2 як таке, що здійснюється «згідно із законом» і є «необхідним у демократичному суспільстві» задля досягнення однієї або більше законних цілей, що в ньому наводяться. Формулювання «згідно із законом» вимагає від оскаржуваного заходу як підґрунтя в національному законодавстві, так і його відповідності принципів верховенства права [8, п. 104-108].

Чинний КПК України дійсно містить положення щодо можливості проникнення до житла чи іншого володіння особи за її добровільною згодою, тобто може здійснюватися згідно із законом. Водночас, на нашу думку, відповідним положенням КПК України не вистачає чіткості у врегулюванні порядку проникнення до житла за добровільною згодою, зокрема щодо процесуального порядку оформлення такої згоди. Чи має така згода бути письмово оформлена? Європейський суд з Прав Людини у справі «Кучера проти Словаччини» (Kucera v. Slovakia) констатував, що держава має застосовувати гарантії для забезпечення ефективного захисту прав людини відповідно до статті 8 Конвенції, зокрема такі гарантії можуть містити отримання чіткої, письмової згоди власника як передумови для входу в його приміщення [9, п. 122]. На практиці деякі слідчі, підстраховуючись від негативної оцінки їхньої діяльності як незаконної, оформлюють таку добровільну згоду письмово, що приєднується до матеріалів кримінального провадження, що захищають здатність володільця висловлювати свою справжню думку про такий дозвіл. Також звернемо увагу, що положення КПК України не визначають чітко межі повноважень працівників поліції щодо огляду житла на підставі добровільної згоди особи, що фактично призводить до зловживань з боку працівників поліції.

Отже, на наш думку, особа своєю згодою може надати дозвіл на проникнення до свого житла чи іншого володіння у разі виникнення потреби у проведенні слідчих (розшукових) дій, проте така згода, своєю чергою, не може бути правовою підставою для безпосередньої реалізації мети проникнення – проведення обшуку.

Крім того, у контексті зазначеної проблематики залишається також дискусійним питанням: чи має юридичне значення винесення ухвали слідчого судді після проведення огляду житла чи іншого володіння особи за її добровільною згодою (за відсутністю виняткових випадків, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України).

Досліджуючи питання доцільності отримання ухвали слідчого судді на підставі ч. 3 ст. 233 КПК України після здійснення проникнення до житла чи

іншого володіння особи за її добровільною згодою за відсутністю виняткових випадків, вважаємо, що чинні положення КПК України не встановлюють такої процедури. На нашу думку, це пов'язано не з прогалиною законодавства, а з відсутністю потреб у регламентації таких дій, оскільки обшук може проводитися без ухвали суду лише: 1) у випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна; 2) чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

Таку позицію запропонував Л. Лобойко при дослідженні питання доцільності «наступного судового контролю» за проникненням до житла на підставі добровільної згоди його власника, який зазначив, що для реалізації засади недоторканності житла чи іншого володіння особи добровільна згода власника є «рівноцінною з ухвалою слідчого судді підставою» для проникнення до житла за відсутності обставин, які свідчать про наявність невідкладних випадків. За наявності таких випадків згода власника для виникнення у слідчого, прокурора права увійти до житла на підставі частини 3 статті 233 КПК не має значення. Відтак, «за добровільною згодою власника» означає не «до постановлення ухвали слідчого судді з дальшим (після проникнення) можливим її ухваленням», а «замість ухвали слідчого судді». [10, с. 174–176]. Зазначимо, що ми також схилиємося до такої позиції.

Висновки. З вищенаведеного доходимо висновку, що аналіз положень КПК України, які регулюють проникнення до житла чи до іншого володіння особи, мають нечітку термінологічну визначеність таких понять, як «огляд» та «обшук», що не дає можливості розмежувати підстави для проведення зазначених слідчих (розшукових) дій. Через це виникають недоліки при правозастосуванні в діяльності слідчих, прокурорів та оперативних працівників, які виконують такі слідчі (розшукові) дії або негласні слідчі (розшукові) дії за дорученням слідчого. Своєю чергою, це також негативно впливає на забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, ефективність досудового розслідування та розгляду клопотань слідчим суддею і справ у судах, а також впливає загалом на авторитет державних і правоохоронних органів. На нашу думку, для вирішення зазначених проблемних питань доцільно внести зміни в положення ч. 3 ст. 87, статті 233, 234 та 237 КПК України щодо більш чіткого визначення підстав проведення обшуку та огляду, що буде сприяти однозначному розумінню регламентації вказаних дій усіма учасниками кримінального провадження. Крім того, на наш погляд, потребує чіткого врегулювання й порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи за її добровільною згодою, серед іншого, встановлення процедурної гарантії отримання чіткої, письмової згоди власника як передумови для проникнення в його приміщення без винесення ухвали слідчим суддею. На підставі проведеного дослідження пропонуємо вдосконалити окремі положення чинного КПК України, зокрема: 1) частину третю статті 87 КПК України доповнити пунктом 5 «під час проведення огляду, з метою відшукування предметів злочину»; 2) частину першу статті 233 КПК України доповнити словами «добровільної згоди особи, викладеної у письмовому вигляді»; 3) частину першу статті 234 КПК України викласти в такій редакції:

«Обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення. Підставою проведення обшуку є достатність даних, які свідчать, що знаряддя кримінального правопорушення або майно, яке було здобуто у результаті його вчинення, знаходяться у певному приміщенні або місці чи в конкретної особи. Обшук проводиться також і в тому випадку, коли є достатні дані про те, що у певному приміщенні або місці знаходяться розшукувані особи»; 4) частину першу статті 237 КПК України викласти у такій редакції: «З метою огляду місця вчинення кримінального правопорушення, виявлення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, з'ясування обстановки кримінального правопорушення, а також інших обставин, що мають значення для кримінального провадження, слідчий, прокурор проводить огляд місцевості, приміщення, предметів та документів. Крім цього, частину 2 ст. 237 КПК України доповнити реченням: «Огляд місця вчинення кримінального правопорушення проводиться без ухвали слідчого судді».

Утім, порушені питання не є остаточними й підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Використані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 30.09.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.12.2018).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 10.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20181110> (дата звернення: 15.12.2018).
3. Справа «Яременко проти України (№ 2)» (Заява № 66338/09): Рішення Європейського суду з прав людини від 30.04.2015. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a75 (дата звернення: 15.12.2018).
4. Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 08 серпня 2018 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75833411> (дата звернення 15.12.2018).
5. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 12 січня 2017 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64189851> (дата звернення 15.12.2018).
6. Постанова Колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду Ухвала Верховного Суду від 25 вересня 2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72044311> (дата звернення 15.12.2018).
7. Постанова Колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01 лютого 2018 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72044311> (дата звернення 15.12.2018).
8. Справа «Белоусов проти України» (Заява № 4494/07): Рішення Європейського суду з прав людини від 07.11.2013. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989 (дата звернення 15.12.2018).
9. Справа «Кучера проти Словаччини» (Kucerav.Slovakia) (Заява № 48666/99): Рішення Європейського суду з прав людини від 17.07.2007. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{"languageisocode":\["ENG"\],"appno":\["48666/99"\],"docum entcollectionid2":\["CHAMBER"\],"itemid":\["001-81731"\]](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{) (дата звернення 15.12.2018).

10. Лобойко Л. М. Щодо доцільності наступного судового контролю за проникненням до житла на підставі добровільної згоди його власника. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики*: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 174–176. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11339/1/Loboyko_174-176.pdf. (дата звернення 15.12.2018).

Стаття надійшла до редколегії 15.12.2018

Жупанова Е. А. Проблемные вопросы процессуальной регламентации действий следственного судьи при рассмотрении ходатайств следователя, прокурора о разрешении на проведение обыска

В статье проанализированы теоретические и прикладные проблемные вопросы, которые возникают в деятельности следственного судьи при рассмотрении ходатайств следователя, прокурора при получении разрешения на проведение обыска, осмотра жилья или иного владения лица. Проведен анализ основных ошибок, которые допускаются органами досудебного расследования при проникновении в жилье или иного владения лица, практики реагирования на них Европейским судом по правам человека, судебными инстанциями Украины. Предоставлены предложения по совершенствованию действующего УПК Украины по поднятым проблемным вопросам.

Ключевые слова: следователь, прокурор, следственный судья, осмотр, обыск, жилье, владение лица, разрешение, ходатайства, постановление, проникновение, добровольное согласие, спасение жизни людей и имущества, преследование лиц, права, свободы, законные интересы лица, законность, основания.

Zhupanova O. Problematic Issues of Procedural Regulation of the Activity of an Investigating Judge when Considering Petitions of the Investigator, Prosecutor Regarding Permission of Carrying out a Search

The article analyzes the existing criminal procedural law, theoretical and applied issues that arise in the work of an investigating judge when considering the petition of the investigator, the prosecutor for obtaining permission to conduct a search, an inspection of housing or other property of a person. The author has carried out the analysis of law enforcement practice, the systematization of the main drawbacks in investigation and prosecution practice in the regulation of issues of conducting inspections, searches of housing or other property of a person. The paper gives specific examples and, based on their analysis, draws the attention to the systemic violations that police officers make when entering housing or other property of a person by voluntary consent of persons during which searches are actually conducted, which leads to the issuing of acquittals by courts and the establishment of violations of rights, freedoms and legitimate interests of citizens. Due to the existing drawbacks in law enforcement, the author has carried out the analysis and research, looked at the European Court of Human Rights practice, as well as decisions of various courts of Ukraine on the raised issues. The author studies the scientific stance of scholars on the issues investigated in the article, provides her attitude on the issues of analysis. In conclusion, the author makes proposals to improve the current criminal procedural legislation of Ukraine regarding the raised issues, in particular the elimination of gaps and inconsistencies in articles: 87, 233, 234, 237 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. At the same time, the article places emphasis on the appropriateness of

legislative separation and procedural consolidation and more common interpretation of the concepts of "search" and "inspection", the grounds and purpose of penetration into housing or other possession of a person, and the writing of voluntary consent for penetration into his or her housing or other property.

Keywords: investigator, prosecutor, investigating judge, inspection, search, housing, property, permission, petition, decree, penetration, voluntary consent, saving people's lives and property, prosecution of persons, rights, freedoms, legitimate interests of the person, legality, grounds.

УДК 343.163

С. О. Іваницький

РОЛЬ ПРОКУРОРА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАКОННОСТІ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ

У статті проаналізовано роль прокурора в забезпеченні законності затримання особи за підозрою у вчиненні злочину. Розкрито правові та організаційні основи наглядової діяльності прокурора в цій сфері. Досліджено проблемні питання затримання особи за підозрою у вчиненні злочину. Визначено такі пріоритетні напрями діяльності прокурора щодо забезпечення законності застосування згаданого запобіжного заходу, як перевірка дотримання підстав та строків затримання, забезпечення належного інформування затриманої особи про належні їй права, додержання права на захист, належних умов тримання та поведження із затриманою особою.

Ключові слова: прокурор, нагляд, затримання за підозрою у вчиненні злочину, запобіжний захід, підозрюваний, затриманий, підстави затримання.

Постановка проблеми. Затримання особи за підозрою у вчиненні злочину є одним з найбільш суворих та часто застосовуваних заходів забезпечення кримінального провадження в практиці органів кримінального переслідування. На відміну від інших різновидів затримання (статті 188, 207, 582 КПК України, ст. 15-1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом») затримання уповноваженою службовою особою в порядку ст. 208 кримінального процесуального закону, як убачається, найбільш істотно зачіпає права й свободи громадян і, на жаль, супроводжується непоодинокими випадками затримання осіб без належної реєстрації та підстав, несвочасного повідомлення центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про затримання, неналежного інформування затриманих про їхні процесуальні права, жорстокого поведження з ними тощо [1, с. 9-10]. З огляду на це вказана ділянка наглядової роботи потребує посиленої уваги прокурора в процесі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що зазначені питання стали предметом уваги як процесуалістів [2, с. 272-295; 3, с.315-322; 4, с. 171-172; 5, с. 273-284], так і представників теорії прокурорської діяльності [6, с. 12-13; 7, с. 98], зокрема П. М. Гультая, П. М. Каркача, І. М. Козьякова, А. В. Лапкіна, Є. І. Макаренка, М. Я. Никоненка, М. А. Погорецького, В. І. Фаринника, О. О. Цимбалістенка, Ю. П. Яновича та інших численні

випадки порушень прав затриманих сигналізують про важливість удосконалення роботи прокурорів у межах цього напрямку, зокрема потреби щодо активізації наукових пошуків у цій сфері.

Формування цілей. Метою цієї статті є аналіз проблемних аспектів затримання особи за підозрою у вчиненні злочину та визначення пріоритетних напрямів діяльності прокурора щодо забезпечення законності застосування згаданого тимчасового запобіжного заходу.

Виклад основного матеріалу. Порівнюючи нинішній стан забезпечення прав затриманих із ситуацією недалекого минулого, треба передовсім відзначити позитивні зрушення на цьому шляху, що пов'язано, по-перше, із активною розбудовою досить ефективної системи безоплатної вторинної правової допомоги, а по-друге, із планомірним становленням в органах досудового розслідування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. Процесуальний закон наділяє останніх досить розгалуженим спектром повноважень у цій сфері. Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана: негайно зареєструвати затриманого; роз'яснити затриманому підстави його затримання, права й обов'язки; звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого статтею 211 КПК України; забезпечити належне поводження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, КПК та іншими законами України; забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, зокрема час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій; забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого (ч. 3 ст. 212 КПК України).

Спільним Наказом МВС України та Міністерства юстиції України від 01.10.2018 № 806/3105/5 «Про затвердження Інструкції про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування» на начальників слідчих відділів (відділень) територіальних органів поліції покладено обов'язок приймати щоденні письмові звіти від службової особи, відповідальної за перебування затриманих, про стан дотримання прав затриманих осіб, а також здійснювати контроль за веденням такою службовою особою обліків затриманих слідчими осіб, підозрюваних у вчиненні злочину [8]. Проте відомчі інтереси не завжди дають змогу службовим особам, відповідальним за перебування затриманих, принципово підійти до обстоювання прав цих осіб.

Центральне місце в механізмі забезпечення законності затримання за підозрою у вчиненні злочину належить прокуророві, який спроможний незалежно, кваліфіковано слідкувати за додержанням інтересів затриманих.

На цьому шляху основними напрямками наглядової роботи прокурора мають бути перевірка дотримання підстав та строків затримання, забезпечення належного інформування затриманої особи про належні їй

права, додержання права на захист, належних умов тримання та поведження із затриманою особою.

Перевірка прокурором обґрунтованості затримання істотно ускладнюється недоліками законодавчої регламентації підстав затримання. Процесуальний закон наділяє уповноважену службову особу правом без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час учинення злочину або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України (ч. 1 ст. 208 КПК України).

Якщо не брати до уваги нечисленні випадки затримання за підозрою у вчиненні злочину, підслідного НАБУ, то виходить, що пересічний слідчий може затримати особу на підставі п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України лише за умови особистої присутності на місці вчинення злочину в момент скоєння або під час замаху на його вчинення. Такі рідкісні й швидкоплинні моменти дуже рідко виникають у слідчій практиці, адже під час виклику на місце події члени СОГ зазвичай мають справу з наслідками злочинів, чимала кількість яких має неочевидний характер.

Жорстка часова прив'язка до моменту вчинення злочину міститься й у п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, що дає змогу слідчому безпосередньо після вчинення злочину затримати особу, якщо очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. Слова «безпосередньо» та «щойно» однозначно підкреслюють короткочасність такого періоду.

Отже, окреслені підстави не охоплюють поширені на практиці ситуації, коли докази вчинення особою злочину (показання свідків, потерпілих тощо) отримуються слідчим через певний проміжок часу після скоєння кримінального правопорушення. У такий спосіб слідчі нерідко змушені штучно «вписуватися» у «прокрустове ложе» нормативних підстав затримання, що вимагає виваженої позиції прокурора під час оцінки правомірності їх дій та підкреслює важливість удосконалення правового регулювання зазначеного положення закону.

У процесі перевірки строків затримання прокурор має виходити з нормативного припису, що особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд з уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Цей початковий момент відліку часу затримання

сформовано в практиці ЄСПЛ [9, с. 21-23] й імplementовано до КПК України 2012 року. На практиці його реалізація, на жаль, нерідко супроводжується випадками незареєстрованих затримань, коли до протоколу затримання вноситься час, що не відповідає моменту фактичного обмеження свободи. Інколи такі особи «оформлюються» як добровільні відвідувачі чи запрошені, тримаються в автомобілі, службовому кабінеті або за допомогою інших способів штучно розширюється процесуальний строк затримання.

Перевірка строків затримання та факту належного інформування затриманого про його права, визначені ч. 4 ст. 208 КПК України, має здійснюватися прокурором передусім у спосіб співставлення даних обліково-реєстраційних документів (Журнал обліку доставлених, відвідувачів та запрошених, Журнал інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги затриманим, Книга обліку осіб, яких поміщено до кімнати для затриманих тощо) із даними протоколу затримання, інформацією підозрюваного, його захисника та службової особи, відповідальної за перебування затриманих.

Важливою ділянкою роботи є перевірка додержання права особи на захист. У Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються в будь-якій формі затриманню чи ув'язненню, схваленому резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 09 грудня 1988 року, зафіксовано, що право затриманої чи ув'язненої особи на відвідування адвокатом, консультації та зв'язок з ним, без зволікання чи цензури та в умовах повної конфіденційності, не може бути тимчасово скасовано чи обмежено, окрім виняткових обставин, що визначаються законом чи встановленими згідно із законом правилами, коли, на думку судового чи іншого органу, це необхідно для підтримання безпеки й порядку [10, с. 288].

Процесуальний закон зобов'язує уповноважену службову особу, яка здійснила затримання, негайно повідомити про це орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. На виконання цього припису в п. 2 Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1363, конкретизується, що негайно після фактичного затримання особи суб'єкт подання інформації повідомляє за допомогою телефонного, факсимільного зв'язку на єдиний телефонний номер системи надання безоплатної правової допомоги (0-800-213103) та інші телефонні номери, електронної пошти або через комплексну інформаційно-аналітичну систему забезпечення надання безоплатної правової допомоги відповідному регіональному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги такі відомості: прізвище, ім'я, по батькові та дата народження затриманої особи (якщо вони відомі); час та підстави для затримання особи; точна адреса місця для конфіденційного побачення адвоката із затриманою особою; найменування (прізвище та ініціали) суб'єкта подання інформації, його поштова адреса, номери телефону та адреса електронної пошти; дата винесення постанови про застосування

адміністративного арешту (постановлення ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою), найменування суду та/або прізвище та ініціали судді, який виніс постанову (постановив ухвалу) у відповідних випадках; прізвище, ім'я, по батькові та найменування посади особи, яка передала повідомлення, її номер телефону [11].

На практиці, на жаль, поширені випадки несвоєчасного повідомлення центрів з надання БВПД про затримання. У 68 % випадків, що стали об'єктом одного з останніх досліджень у цій сфері, була зафіксована значна (кілька годин) затримка між фактичним затриманням особи та повідомленням про затримання Центру БВПД; мають місце факти не допуску адвокатів до затриманих, схиляння затриманих до відмови від захисника, гарантованого державою тощо [12, с. 9, 67-68].

Окрім вербального спілкування із затриманим та його захисником для перевірки дотримання права особи на захист прокуророві доцільно проаналізувати матеріали звірки даних обліково-реєстраційних документів органів досудового розслідування та місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

З'ясування прокурором належних умов тримання та поведження із затриманою особою передбачає перевірку додержання принципу роздільного тримання різних категорій затриманих, санітарно-гігієнічних вимог, харчового забезпечення, можливих фактів незаконного застосування фізичної сили чи спеціальних засобів.

Висновки. Отже, прокурор посідає центральне місце в механізмі забезпечення законності затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, оскільки спроможний незалежно, кваліфіковано організувати наглядову роботу, основними напрямками якої має бути перевірка дотримання підстав та строків затримання, забезпечення належного інформування затриманої особи про належні їй права, додержання права на захист, належних умов тримання та поведження із затриманою особою.

Використані джерела:

1. Права людини за зачиненими дверима: звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб» / Ю. Белоусов, Т. Сівак, В. Сущенко та ін. Київ, 2015. 208 с.
2. Фаринник В. І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 565 с.
3. Лазарева Д. В. Безпеченість прав затриманого як основа законності під час здійснення затримання уповноваженою службовою особою. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 4. С. 315-322.
4. Даневич М. Підстави затримання особи, яка підозрюється в скоєнні злочину. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 171-172.
5. Литвинчук О. І., Гришин Ю. О., Іваницький С. О. Кримінальний процес України: Загальна частина: навчальний посібник / За заг. ред. М. Й. Курочки. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2010. 304 с.

6. Гультай П. М. Прокурорський нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжних заходів у досудовому кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2015. 20 с.

7. Лапкін А. В. Основи прокурорської діяльності в Україні : навч. посіб. у схемах / А. В. Лапкін. Вид. 4-те, змін. та допов. Харків: Право, 2017. 152 с.

8. Наказ МВС України та Міністерства юстиції України від 01.10.2018 № 806/3105/5 «Про затвердження Інструкції про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1190-18>. (дата звернення: 12.11.2018).

9. Іваницький С. О. Право особи на розгляд її справи незалежним і безстороннім судом у світлі рішень Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 12. С. 21 - 23.

10. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: Монографія. Київ: Інтерсервіс, 2017. 800 с.

11. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1363 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2015 року № 110) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF> (дата звернення: 12.11.2018).

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2018

Іваницький С. А. Роль прокурора в забезпеченні законності задержання лица по подозрению в совершении преступления

В статье проанализирована роль прокурора в обеспечении законности задержания лица по подозрению в совершении преступления. Раскрыты правовые и организационные основы надзорной деятельности прокурора в этой сфере. Исследованы проблемные вопросы задержания лица по подозрению в совершении преступления. Определены такие приоритетные направления деятельности прокурора по обеспечению законности применения рассматриваемой меры пресечения как проверка соблюдения оснований и сроков задержания, обеспечения надлежащего информирования задержанного о принадлежащих ему правах, соблюдения права на защиту, надлежащих условий содержания и обращения с задержанным лицом.

Ключевые слова: прокурор, надзор, задержание по подозрению в совершении преступления, мера пресечения, подозреваемый, задержанный, основания задержания.

Ivanytskyi S. The Role of a Prosecutor in Ensuring the Legality of the Person's Detention on Suspicion in Committing a Crime

The article analyzed the role of the prosecutor in ensuring the legality of a person's detention on suspicion of committing a crime. The author disclosed the legal and organizational foundations of supervisory activity of the prosecutor in this area. The problematic issues of the person's detention were investigated. The author identified such priority areas of activity of the prosecutor to ensure the legality of the application of this preventive measure as verification of compliance with the grounds and terms of detention,

ensuring adequate information to the detainee on the rights, observance of the right to legal aid, proper conditions of detention and treatment of the detained person.

Analyze the core elements of the organization of work of prosecutor's office on supervision of observance of laws in the process of person's detention on suspicion of committing a crime. Developed recommendations on the tactical and methodical provision of prosecutor's supervision in this area. Formulated proposals on the improvement of legal and methodological bases for realization of prosecutor's supervision in the process of pre-trial investigation.

The author formulated recommendations for the organization supervisory work of the prosecutor. Thus, the verification of the detention period and the fact that the detained person is properly informed about his rights must be carried out by the prosecutor by comparing the registration documents (Journal of the accountants delivered, visitors and invitations, the Journal of information centers for the provision of free secondary legal aid to detainees, the Book of registration of persons placed in the room for detainees, etc.) with the detention protocol, information of the suspect, his counsel and official responsible for staying the detainees. It was determined that in order to verify the observance of the right to defense of the prosecutor, it would be advisable to analyze the materials for reconciliation of the records of the pre-trial investigation bodies and the local centers for the provision of free secondary legal aid. The author stated that the clarification by the prosecutor of the conditions of detention and treatment with the detained person provides for verification of compliance with the principle of separate content of various categories of detainees, sanitary requirements, food security, possible facts of illegal use of physical force or special means.

Keywords: prosecutor, supervision, detention on suspicion of committing a crime, preventive measure, suspect, detained, grounds of detention.

УДК 004.056.5

М. В. Карчевський

BLOCKCHAIN TA BITCOIN ЩО ЦЕ TAKE TA «ЯК ПРАЦЮЄ»?

Перспективною для усвідомлення сутності криптовалюти в контексті кримінально-правового регулювання вбачається систематизація її ознак і встановлення їх змісту. Видається, що найбільш вдалою систематизацією ознак криптовалюти буде традиційна для кримінально-правового регулювання система ознак предмета злочину: фізична, економічна, юридична. Фізична ознака характеризує технічні аспекти функціонування криптовалюти. Економічну ознаку визначає ціна, яку за неї можуть заплатити зацікавлені особи. Юридична ознака встановлюється на підставі послідовного аналізу передбачених чинним законодавством видів об'єктів цивільних прав. Отже, у контексті кримінально-правового регулювання криптовалюта представляє собою дані в електронному вигляді, що мають ціну та є предметом реалізації права на інформацію.

Ключові слова: біткоїн, блокчейн, криптовалюта, право, злочин, технологічна нейтральність, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Bitcoin – найпоширеніша криптовалюта у світі. Blockchain – технологія зберігання даних, яка використовується для організації роботи платіжних систем криптовалюти. Проблемні питання регулювання використання криптовалюти можна розглядати як своєрідний

тест правової системи на здатність відображення розвитку технології. Криптовалюта, а також усе, що з нею відбувається, стала топовою темою світового суспільного-політичного та медійного дискурсів. Кількість учасників суспільних процесів, безпосередньо пов'язаних з її функціонуванням, постійно зростає, пропорційним є і зростання задіяного в цій сфері обсягу фінансів. За оцінками експертів, світовий обсяг капіталізації криптовалютного ринку у вересні 2018 року складав близько 200 млрд. \$ [17]. Порівняно з капіталізацією світового ринку (у березні 2018 року складала приблизно 70 трлн. \$ [16]) це звичайно небагато. Водночас ВВП України в 2017 році складав 110 млрд. \$ [10], що не може не викликати роздумів. Цілоком зрозуміло, що виникає потреба правового регулювання. Необхідно дослідити можливість застосування норм чинного законодавства для регулювання, зокрема кримінально-правового, суспільних відносин у сфері використання криптовалют.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблема є предметом значної кількості публікацій і наукових досліджень. Розглядаються суто технічні аспекти функціонування BlockChain [1; 20], досліджуються можливості використання криптовалют як фінансових інструментів [21]. Однією з перших наукових робіт вітчизняних авторів з питань правового регулювання зазначеної сфери є стаття М. Гребенюка та Р. Лук'янчука щодо європейського досвіду правового регулювання криптовалют [14]. Досить помітним та відомим є й дослідження Axiom Partners та ForkLog Research щодо правового регулювання криптовалют і криптовалютного бізнесу в низці країн світу [19]. Що ж до питання оподаткування криптовалюти, то потрібно звернути увагу на Рішення Суду Справедливості ЄС щодо оподаткування податком на додану вартість операцій із криптовалютами від 22 жовтня 2015 року та коментар С. Верланова з приводу цього рішення [11]. Водночас дальше розширення застосування криптовалюти робить актуальним питання кримінально-правового регулювання цієї сфери.

Формування цілей. Перспективною для усвідомлення сутності криптовалюти в контексті кримінально-правового регулювання вбачається систематизація її ознак та встановлення їх змісту. Видається, що найбільш вдалою систематизацією ознак криптовалюти буде традиційна для кримінально-правового регулювання система ознак предмета злочину: фізична, економічна, юридична.

Виклад основного матеріалу. *Фізична ознака* дає відповідь на питання, що являє собою криптовалюта з технічного боку. Одне з точних визначень технічної сутності криптовалюти запропоновано в одній з перших робіт цієї тематики, опублікованій під псевдонімом Сатоші Накамото: «We define an electronic coin as a chain of digital signatures. Each owner transfers the coin to the next by digitally signing a hash of the previous transaction and the public key of

the next owner and adding these to the end of the coin» [2]. Електронна монета визначається як послідовність цифрових підписів, що формується під час транзакцій, коли кожний власник передає монету наступному, додаючи до неї свій цифровий підпис, хеш попередньої транзакції та публічний ключ нового власника.

Для цілей правового регулювання досить описати принципову схему роботи системи. Щоб мати можливість здійснювати операції з криптовалютою, особа, зазвичай безкоштовно, реєструється у відповідній мережі та отримує так званий «електронний гаманець», у системі Bitcoin він називається також біткоїн-адреса. Для реєстрації в системі не використовують персональні дані, транзакції здійснюються між деперсоніфікованими «електронними гаманцями». Одна особа може реєструвати невизначену кількість гаманців.

На підставі роботи алгоритму системи «гаманець» отримує позначення з букв та символів, яке криптографічно пов'язане з публічним ключем¹, є ідентифікатором «гаманця» у мережі. Публічний ключ являє собою відкриту інформацію. Використовуючи його, інші учасники системи можуть здійснити транзакцію до цього «гаманця», а також переглянути його стан і транзакції, здійснені на нього або з нього. Крім публічного ключа, система генерує цифровий підпис особи, яка реєструє «гаманець», його ще називають приватний ключ. Це теж послідовність знаків і цифр, але на відміну від публічного ключа, доступ до цієї інформації обмежений. Маючи публічний та приватний ключі певного «гаманця», можна з нього здійснити транзакцію криптовалюти.

Хешем називають послідовність цифр, отриману в результаті криптографічного алгоритму, а алгоритм – це хеш-функція. Використовуючи її будь-який текст, набір букв та цифр можна перевести у послідовність цифр заданої довжини. Перевести у зворотному напрямку неможливо; зміна вхідного повідомлення навіть на один символ та повторне використання для нього хеш-функції приведе до обчислення такого хешу, який принципово відрізнятиметься від хешу оригінального повідомлення.

Транзакції можуть мати один або кілька входів та один або кілька виходів. Зазвичай сума виходів є меншою ніж сума входів, а різниця являє собою комісію (про це згодом). Наприклад, якщо є вхідна транзакція на один біткоїн і треба перевести на певну адресу 0,6, то створюється транзакція з одним входом та двома виходами: 0,6 – переказ, 0,35 – повернення на адресу відправника (для «решти» може створюватися новий «гаманець»), 0,05 – комісія [докладніше див. 7]. У результаті транзакції в системі криптовалюти створюється оригінальний набір даних, що складається з кількості входів, їх хешів, кількості та суми виходів (публічні ключі адресатів), часової мітки, приватного ключа гаманця, з якого здійснюється транзакція, та службової інформації.

¹ Наприклад, Bitcoin-адреса технічно являє собою 160-бітний хеш від публічного ключа ECDSA ключової пари [6].

Накопичення даних про транзакції відбувається так: відомості про транзакції учасників системи об'єднуються у певні групи, які називають блоками. Коли блок заповнюється, його хеш обчислюється на основі хешу попереднього блоку та всіх хешів транзакцій цього блоку. У такому вигляді блок закривається, дані про дальші транзакції накопичуватимуться у наступному блоці. Аргументом обчислення хешу наступного блоку стане хеш цього закритого блоку. Таку технологію зберігання даних називають Blockchain.

Стабільність, захист даних і залучення достатньої для функціонування кількості обчислювальних ресурсів забезпечується організацією криптовалютних систем за принципом пірингової мережі (p2p, peer to peer – рівний рівному). Блоки зберігають всі учасники системи, що долучилися до неї як «майнери», єдиний центр координації мережі відсутній, у вільному доступі представлено інформацію щодо всіх здійснених транзакцій. Програмне забезпечення для функціонування системи криптовалюти є програмою з відкритим кодом, тобто всі зацікавлені мають можливість ознайомитися з алгоритмом роботи системи.

Через потребу здійснення великої кількості обчислень для забезпечення функціонування системи необхідним є постійне залучення обчислювальних потужностей. Тому алгоритм функціонування криптовалюти передбачає винагороду для тих, хто такі потужності надає. Таких осіб називають «майнери». Коли накопичується достатня кількість транзакцій для створення чергового блоку, алгоритм системи генерує транзакцію у сумі винагороди за блок (станом на вересень 2018 року в системі Bitcoin вона становить 12,5 одиниць) та всіх комісій транзакцій блоку. Після цього пропонує всім «майнерам» підібрати такий додаток до змісту блоку (у системі Bitcoin він називається nonce і являє собою певне число), який дасть змогу отримати хеш блоку із заданою кількістю нулів на початку. Обчислити цей додаток неможливо, завдання розв'язується в спосіб перебору можливих варіантів. Складність завдання перебору визначається системою залежно від кількості «майнерів» і швидкості реєстрації в мережі нових транзакцій. Коли один з учасників встановив потрібний додаток, він закриває блок, а всі інші «майнери» після перевірки додають цей блок до своїх копій блоків, рахуючи наступний на підставі створеного. Станом на грудень 2018 року в системі Bitcoin блок генерувався приблизно кожні 10 хвилин, а за добу здійснювалося близько 300 тисяч транзакцій¹. Розмір усієї бази даних Bitcoin, яку зберігають та доповнюють всі «майнери», складав близько 230 GB, кількість блоків – майже 500 тисяч.

¹ Звичайна арифметика підказує, що блок містить інформацію приблизно про 2000 транзакцій, але це не так. Такий показник як кількість транзакцій у блоці не індексується, оскільки транзакції можуть містити різну кількість входів та виходів. Відповідно, блок з «простими» транзакціями (один вхід, один або два виходи) буде містити набагато більше транзакцій ніж блок зі «складними» транзакціями (більше двох виходів). Тому крім інформації про кількість блоків на годину та кількість транзакцій на добу, індексується інформація про середній розмір блока у байтах. На грудень 2018 року він складав майже 800 KB.

Такий метод накопичення робить захист інформації щодо транзакцій дуже надійним. Як зазначається у згаданій роботі Сатоші Накамото, для того, щоб додати до системи недостовірні дані, потрібно змінити вміст блоків у більше ніж половини «майнерів». Зміна інформації одним «майнером» приведе до того, що інші учасники отримають сигнал системи про невідповідність хешів, а об'єктивна інформація буде встановлена автоматично. Навіть якщо комусь вдасться отримати контроль над більшою частиною майнерів, такій особі (групі осіб) економічно вигідно буде не змінювати якийсь окремий платіж, а отримувати, як мінімум, половину «легальних» винагород, що система надає «майнерам».

У результаті роботи такої системи маємо ситуацію, коли на кожний конкретний момент система містить захищену, відкриту для ознайомлення інформацію щодо стану кожного «електронного гаманця», більше того, кожен «гаманець» буде містити оригінальний вміст, оскільки він буде результатом поступового додавання інформації про всі транзакції, що передували конкретному моменту часу. Отже, фізична ознака криптовалюти полягає у тому, що технічно криптовалюта являє собою інформацію про стан певного «електронного гаманця» цієї системи криптовалюти, яка згенерована за допомогою криптографічних методів на підставі всіх попередніх транзакцій, відповідає фактично здійсненим транзакціям та зберігається в достатній кількості учасників системи.

Економічну ознаку криптовалюти визначає ціна, яку за нею можуть заплатити зацікавлені особи. Ключова позиція тут у тому, що вартість криптовалюти нічим не забезпечена, визначаючись ситуативно на підставі попиту та пропозиції, а єдиний орган, що встановлює курс до національних валют, відсутній. Проте корисні властивості криптовалюти (захищеність, конфіденційність, децентралізація, майже миттєвий переказ у будь-яку частину світу) забезпечують стабільний попит на неї. Приклади визначення ціни на криптовалюту можна побачити на таких майданчиках, як Bitfinex, Bitstamp, Coinbase. Типовий підхід до визначення ціни криптовалюти полягає в тому, що вона дорівнює ціні останньої за часом біржової операції. Також ціна криптовалюти може обчислюватись як середнє арифметичне операцій, проведених за певний період на одному або кількох майданчиках (наприклад, Bitcoin Liquid Index¹).

Зауважимо, що визначена специфіка соціальної ознаки криптовалюти викликає значний комплекс процесуальних питань. Наприклад, особа вимагає певну суму у Bitcoin. Яким чином встановити ознаки предмета злочину? Чи можна розглядати відомості інтернет-джерел щодо курсу Bitcoin як достатній доказ для встановлення економічної ознаки відповідного предмета злочину? На сьогодні чіткої відповіді на поставлені питання немає.

Юридична ознака криптовалюти може бути встановлена на підставі послідовного аналізу передбачених чинним законодавством видів об'єктів цивільних прав. Очевидно, що криптовалюта не може бути віднесена до

¹ Представлений на сайті <https://bravenewcoin.com>

речей. Вона не є грошима, також не є і електронними грошима. Відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» електронні гроші представляють собою «одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі». Натомість, як зазначалося раніше, криптовалюта не є грошовим зобов'язанням, її вартість нічим не забезпечена та визначається ситуативно на підставі попиту та пропозиції.

З означених причин криптовалюта не може бути віднесена й до майнових прав. Наведене описання фізичної ознаки дає змогу стверджувати, що криптовалюту не можна відносити до результатів інтелектуальної або творчої діяльності.

Криптовалюта є інформацією, даними, відображеними в електронному вигляді¹. Відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу України інформація є об'єктом цивільних прав. Стаття 5 Закону України «Про інформацію» визначає зміст відносин щодо реалізації права на інформацію. «Кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація права на інформацію не має порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб».

Висновки. Отже, криптовалюта – це дані в електронному вигляді, що мають ціну та є предметом реалізації права на інформацію.

Для продовження наукової дискусії. Як будь-який соціальний процес, поширення криптовалюти та технології Blockchain має діалектичні наслідки. З одного боку, криптовалюти активно використовують для незаконного обігу наркотиків та зброї, легалізації майна, здобутого злочинним способом, учинення корупційних діянь, фінансування тероризму тощо. З іншого – наявність у відкритому доступі всієї бази даних транзакцій у системі криптовалюти дає правоохоронцям принципово нові інструменти боротьби зі злочинністю [4]. Крім цього, Blockchain, який забезпечує наднадійне зберігання важливих даних, розглядається як один з ефективних засобів протидії корупції [3], створюючи нові можливості для реалізації проектів електронної демократії.

Зокрема, у листопаді 2018 року повідомлялося про успішне завершення експерименту з віддаленого голосування за допомогою Blockchain платформи Voatz, який проходив у Західній Вірджинії. Зазначалося, що в процесі проміжних виборів віддалено змогли проголосувати 144 військових, які знаходилися в 24 країнах [12]. Крім США, подібні електоральні платформи використовують у Японії, Швейцарії, Південній Кореї [8], Каталонії [15], Таїланді [9] тощо. Влада Канади запустила тестову версію системи, яка через Blockchain забезпечує прозорість розподілу державних

¹ Відповідно до визначення, поданого в законі України «Про інформацію» та Цивільному кодексі України

грантів [18]. Австрія використовує таку технологію для організації аукціону державних облігацій [13].

Дуже важливо й те, що очевидні переваги BlockChain одночасно треба розглядати і як недоліки, що обмежують використання цієї технології [5]. Так, відсутність єдиного центру вимагає значно більших витрат на етапі розробки та висуває принципово інші вимоги до якості продукту; проект неможливо буде «полагодити» або оперативної вдосконалення. Дані накопичуються надійно, але послідовно й без можливості корегування. Зрозуміло, що послідовний принцип накопичення даних не завжди є доцільним. Наприклад, у разі накопичення персональних даних трудно забезпечити повноту реалізації прав суб'єкта даних, зокрема так званого «права на забуття». Після запису даних у блок їх неможливо видалити із системи. До того ж розподілене зберігання копій бази даних робить систему надзвичайно дорогою [5].

Очевидно, що можливості використання технології BlockChain для розв'язання соціальних проблем є темою самостійного наукового дослідження. Своєю чергою, проведений наліз дає можливість відповісти на питання щодо кримінально-правової кваліфікації посягань, пов'язаних з криптовалютою. Зокрема, її вимагання правильно буде кваліфікувати за ст. 189 КК як вимога вчинення дій майнового характеру; заволодіння криптовалютою може містити ознаки складу злочину, передбаченого ст. 192 КК. Водночас, якщо особа, скажімо, здійснила «злам» електронної поштової скриньки, знайшла дані щодо реєстрації «електронного гаманця» та, використовуючи їх, ініціювала транзакцію в системі криптовалюти, учинене треба кваліфікувати як несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерної мережі, яке призвело до підробки інформації (ст. 361 КК). Є підстави розглядати криптовалюту і в контексті таких посягань, як ухилення від сплати податків, незаконне збагачення, неправомірна вигода тощо.

Приклад криптовалюти наочно демонструє можливості юридичного відображення новітніх технологічних тенденцій за допомогою наявних загальних норм. Швидкість розвитку технологій вимагає відмовлятися від законодавчих формулювань, що вказують на певні види технологій. Наприклад, криптовалюта або електронно-обчислювальна машина. Будь-який закон, пов'язаний із конкретною технологією, матиме дуже обмежений час корисного існування. Саме тому даліше законодавче відображення наукового прогресу має бути максимально технологічно нейтральним.

Використані джерела:

1. Antonopoulos M. *Mastering Bitcoin: Programming the Open Blockchain*. O'Reilly Media. 2017/
2. Nakamoto S. *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. *Bitcoin project*. URL : <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (дата звернення: 16.09.2018).
3. Santiso C. *Can blockchain help in the fight against corruption?* *World Economic Forum*. 12.03.2018. URL : <https://www.weforum.org/agenda/2018/03/will-blockchain-curb-corruption/> (дата звернення 19.12.2018).

4. Sedgwick K. Bitcoin is Great for Criminals. It's Even Better for Law Enforcement. *Bitcoin.com*. 16.07.2018. URL : <https://news.bitcoin.com/bitcoin-is-great-for-criminals-its-even-better-for-law-enforcement/> (дата звернення 19.09.2018).
5. Song J. Why Blockchain is Hard. *Medium*. 14.05.2018. URL : <https://medium.com/@jimmysong/why-blockchain-is-hard-60416ea4c5c> (дата звернення 19.09.2018).
6. Адреса Bitcoin. Часть I, теория. *Bits.media*. URL : <https://bits.media/bitcoin-address-theory/> (дата звернення 19.09.2018).
7. Базанов С. Биткойн за 5 минут: Блок. *Bitcoin Review*. URL : <https://medium.com/bitcoin-биткойн-за-5-минут-блок-321984df178c> (дата звернення 19.09.2018).
8. Бердникова Д. В Южной Корее испытывают систему голосования на блокчейне. *Хайтек+*. 30.11.2018. URL : <https://hightech.plus/2018/11/30/v-yuzhnoi-koree-ispytayut-sistemu-golosovaniya-na-blokcheine> (дата звернення 19.12.2018).
9. В Таиланде создали систему для проведения выборов с помощью технологии блокчейн. *Anycoin.news*. 19.12.2018. URL : <https://anycoin.news/2019/01/03/v-taillande-sozdali-sistemu-dlya-provedeniya-vyborov-s-pomoshhyu-tehnologii-blokchejn/> (дата звернення 19.12.2018).
10. Валовой внутренний продукт. *Minfin.com.ua* URL : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> (дата звернення 19.09.2018).
11. Верланов С. Коментар до рішення. Право України. № 1. 2018. С. 170-171.
12. Власти Западной Виргинии объявили об успешном эксперименте с блокчейн-голосованием. *ForkLog*. 17.11.2018. URL : <https://forklog.com/vlasti-zapadnoj-virginii-obyavili-ob-uspeshnom-eksperimente-s-blokchejn-golosovaniem-na-promezhutochnyh-vyborah/> (дата звернення 19.12.2018).
13. Горулько Д. Австрия выпустит гособлигации на сумму €1,15 млрд на блокчейне. *Hash Telegraph*. 27.09.2018 URL : <https://hashtelegraph.com/avstrija-vypustit-gosobligacii-na-summu-e115-mlrd-na-blokchejne/> (дата звернення 19.12.2018).
14. Гребенюк М. В., Лук'янчук Р. В. Правовой режим криптовалют: досвід ЄС. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 4 (105). С.310-323.
15. Каталония переведет выборы на блокчейн. *LetKnow*. 20.11.2018. URL : <https://letknow.news/news/kataloniya-perevedet-vybory-na-blokcheyn-13827.html> (дата звернення 19.12.2018).
16. Криптовалюта поки не загрожує світовій економіці – аналітики. *Українформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2431069-kriptovalutara-poki-ne-zagrozue-svitovij-ekonomici-analitiki.html> (дата звернення 19.09.2018).
17. Курс биткойна: последние новости. *Корреспондент.net*. URL : <https://korrespondent.net/business/financial/3912444-kurs-bytkoyna-poslednye-povosty> (дата звернення 19.09.2018).
18. Окашин Р. Канада применит блокчейн для контроля за правительственными грантами. *Хайтек*. 29.01.2018. URL : https://hightech.fm/2018/01/29/blockchain_canada (дата звернення 19.12.2018).
19. Правовое регулирование криптовалютного бизнеса. *Axon partners*. 21.02.2017. URL : <http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02/Global-Issues-of-Bitcoin-Businesses-Regulation.pdf> (дата звернення 19.12.2018).
20. Прасти Н. Блокчейн. Разработка приложений. Перевод В. Яценковой. *БХВ-Петербург*. Санкт-Петербург. 2016. 256 с.
21. Свон М. Blockchain: Blueprint for a New Economy. *Олимп-Бизнес*. М. 2017. 240 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.12.2018

Карчевский Н.В. Blockchain и Bitcoin, что это такое и «как работает»?

Перспективной для понимания сущности криптовалюты в контексте уголовно-правового регулирования является систематизация её признаков и установление их содержания. Представляется, что наиболее удачной систематизацией признаков криптовалюты будет традиционная для уголовно-правового регулирования система признаков предмета преступления: физический, экономический, юридический. Физический признак характеризует технические аспекты функционирования криптовалюты. Экономический определяется ценой, которую за него могут заплатить заинтересованные лица. Юридический признак устанавливается на основе последовательного анализа предусмотренных действующим законодательством видов объектов гражданских прав. Таким образом, в контексте уголовно-правового регулирования криптовалюта представляет собой данные в электронном виде, которые имеют цену и являются предметом реализации права на информацию.

Ключевые слова: биткойн, блокчейн, криптовалюта, право, преступление, технологическая нейтральность, уголовная ответственность.

Karchevskiy M. Blockchain and Bitcoin: what is it and «how does it work»?

Cryptocurrency, everything that happens to it, has become the top theme of world socio political and media discourses. The number of participants in social processes directly related to its functioning is constantly increasing and the growth of the volume of finances involved in this area is proportional. Naturally, there is a need for legal regulation. It is necessary to explore the possibility of applying the norms of the current legislation for regulation, in particular criminal law, public relations in the sphere of the use of cryptocurrency.

Perspective for understanding the essence of cryptocurrency in the context of criminal law is to systematize its features and establish their content. It turns out that the most successful systematization of characteristic features of cryptocurrency will be the traditional for criminal legal regulation of the characteristics of the subject of the crime: physical, economic, legal.

The physical sign of cryptocurrency is that technically a cryptocurrency represents information about the state of a particular "electronic purse" of a given cryptocurrency system that is generated by cryptographic methods based on all previous transactions corresponds to actual transactions and is stored in sufficient numbers of system participants.

The economic characteristic of cryptocurrency is determined by the price that it can be paid by interested persons. The key point here is that the value of the cryptocurrency is not secured and is determined situationally on the basis of demand and supply, the only body setting the rate to the national currencies is absent. Nevertheless, the useful properties of cryptocurrency (security, confidentiality, decentralization, almost instantaneous transfer to any part of the world) provide a stable demand for it.

The legal characteristic of cryptocurrency is established on the basis of a consistent analysis of the types of objects of civil rights provided by the current legislation. Obviously, cryptocurrency can't be attributed to things. It is not money and is not electronic money, nor can it be attributed to property rights. The above description of the physical sign allows us to assert that the cryptocurrency can't be attributed to the results of intellectual or creative activity. Accordingly, cryptocurrency is information, data that is displayed electronically.

Thus, in the context of criminal legal regulation, cryptocurrency is electronic data that has a price and is the subject of the right to information.

Keywords: bitcoin, blockchain, cryptocurrency, law, crime, technological neutrality, criminal liability.

УДК 343.13:340.133(477)

Г. С. Крайник,
Т. Є. Дунаєва

**ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХИСНИКА В
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ ФЕДЕРАТИВНОЇ
РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ**

У статті розглянуто актуальні питання дослідження визначення захисника в КПК ФРН та України. Обґрунтовано, що в КПК України, який набув чинності після прийняття Рішень Конституційного Суду України, не враховано положень цих рішень, що не лише їм суперечить, але й суттєво обмежує доступ до правосуддя, зокрема, право людини на надання їй кваліфікованої професійної правничої допомоги викладачами вищих навчальних закладів та науковими співробітниками, які не є науково-педагогічними працівниками (докторами або кандидатами наук) з відповідної спеціальності та не є адвокатами. Висунувано, що з урахуванням досвіду ФРН щодо забезпечення прав людини і основоположних свобод та адаптацією кримінального процесуального законодавства до законодавства країн ЄС доцільно внести до вітчизняного законодавства можливість надання потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому і підсудному кваліфікованої професійної правничої допомоги не лише адвокатами, але й викладачами вищих навчальних закладів та науковими співробітниками, які не є науково-педагогічними працівниками (докторам або кандидатам наук) з відповідної спеціальності, які не є адвокатами.

Ключові слова: захисник, адвокат, якість законодавства, якість закону, кримінальне процесуальне законодавство.

Постановка проблеми. Угода про асоціацію Україна – ЄС набула чинності 01 вересня 2017 року в повному обсязі, що надає змогу країнам провести реформи. Необхідність прийняття нового Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» актуалізує питання адаптації кримінального процесуального законодавства до законодавства країн ЄС, зокрема кримінального процесуального законодавства. Порівняння статусу захисника в Україні та Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) є важливим, оскільки ФРН є членом ЄС та належить до континентальної правової сім'ї. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України.

У європейських країнах захисником у кримінальному процесі може виступати особа, яка має відповідну освіту та кваліфікацію. Далі дослідження статусу захисника в кримінальному процесуальному законодавстві ФРН та України сприятиме вдосконаленню положень кримінального процесуального законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного захисту як гарантії забезпечення прав і законних інтересів особи та реформування адвокатури України була предметом досліджень багатьох учених, зокрема її висвітлюють такі вчені: Ю. П. Аленін, Т. Б. Вільчик, Н. В. Глинська, І. Ю. Гловацький, Я. П. Зейкан, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, М. М. Погорецький, В. А. Савченко, С. Ф. Сафулько, М. І. Сірий, В. Я. Тацій, В. М. Трофименко, О. Г. Шило, Д. П. Фіолевський та інші вчені. Кримінальне процесуальне законодавство ФРН досліджували такі вітчизняні вчені, як: В. Д. Басай, В. В. Луцик, В. В. Молдован, А. В. Молдован, В. А. Савченко, Т. В. Садова та інші.

Окремим питанням дослідження кримінального процесуального законодавства приділяли увагу й зарубіжні вчені: В. Бойкле, П. А. Головненко, А. Е. Жалінський, А. А. Рьоріхт, В. І. Самарін, Н. Г. Стойко, Ф.-К. Шредер, Т. Феррел, Дж. Макбрайд, роботи яких мають важливе наукове й практичне значення.

Формування цілей. Метою статті є дослідження визначення захисника в КПК ФРН та України.

Виклад основного матеріалу. Згідно з КПК ФРН захисниками можуть виступати адвокати, а також викладачі права німецьких вищих навчальних закладів (§ 138 КПК ФРН) [1]. Також законодавство ФРН передбачає необмежене право захисника на ознайомлення з матеріалами справи (§ 147 абз. 2 КПК ФРН).

Натомість у ст. 45 КПК України передбачено, що захисником може бути лише адвокат: «1. Захисником є *адвокат*, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). 2. Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю» [2].

Згідно зі ст. 47 КПК України основні обов'язки захисника такі:

1. Захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

2. Захисник зобов'язаний перебувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прийти в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у разі, якщо він призначений органом (установою),

уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, – також і цей орган (установу).

3. Захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю [2].

Захисник у КПК ФРН може вчиняти будь-які дії та впливати на хід процесу, поки це не суперечить закону. Як роз'яснив Верховний Суд ФРН, обраний обвинуваченим чи призначений судом захисник має виконати покладені на нього завдання не лише в інтересах обвинуваченого, а й в інтересах правосуддя [3, с. 133]. Отже, він визнається самостійним, на рівні з судом та прокуратурою, органом правосуддя [4, с. 58].

Для кримінального процесу Франції та ФРН як країн романо-германської системи права притаманна самостійність захисника від підзахисного. Утім, КПК ФРН лише частково регулює права та обов'язки захисника в процесі кримінального провадження. Зокрема, кримінальним процесуальним законодавством закріплено, що як захисник можуть виступати не лише адвокати, а й близькі родичі або інші особи, до яких обвинувачений відчуває достатній рівень довіри. На думку І. Гловацького та В. Форманюка, усі захисники (професійні адвокати, близькі родичі, громадські захисники, працівники спеціально уповноважених органів) мають бути зрівняні в правах щодо представлення інтересів свого підопічного на всіх стадіях кримінального процесу [5 ; 6].

Основна мета діяльності захисника – здійснення захисту, тобто допомоги правосуддю професійно виконати окреслену в законі специфічну функцію. Напрямами здійснення покладеної на нього функції захисник має обирати самостійно та вільно. Недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист тягнуть за собою кримінальну відповідальність за ст. 374 КК України [6].

На нашу думку, положення ч. 1 ст. 45 чинної редакції КПК України, яке містить визначення поняття «захисник» істотно звужує права підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого на захист, оскільки викладачі права та інші науковці, які є компетентними з багатьох питань правозастосування позбавлені права захищати вказаних осіб. Це суперечить двом Рішенням Конституційного Суду України (від 16 листопада 2000 року та від 30 вересня 2009 року) і суттєво обмежує право людини на надання їй кваліфікованої професійної правничої допомоги, зокрема науковцями, які не є адвокатами.

Відповідно до п. 3 Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 року, справа № 1-17/2000 «визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними): положення частини першої статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи

за дорученням юридичної особи». У п. 5 цього ж рішення зазначено, що «рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим» [7].

У іншому рішенні Конституційного Суду України в справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 (справа № 1-23/2009) зазначено: «для ... надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура», що в аспекті конституційного звернення треба розуміти так, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не унеможливило отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень. Отже, в обох вказаних Рішеннях Конституційного Суду України не обмежується право на обрання захисника лише адвокатом [8]. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» «Конституційний Суд здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків» [9].

Водночас у КПК України, що набув чинності після прийняття зазначених Рішень Конституційного Суду України, не враховано положень цих рішень, що не лише їм суперечить, але й суттєво обмежує право людини на надання їй кваліфікованої професійної правничої допомоги, зокрема викладачами вищих навчальних закладів та науковими співробітниками, які не є науково-педагогічними працівниками (докторами або кандидатами наук) з відповідної спеціальності, які не є адвокатами.

У проекті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 06.09.2018 № 9055 визначення «захист - діяльність *адвоката* з метою відновлення, забезпечення реалізації, дотримання або запобігання порушенню прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого; особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні; особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення» викликає заперечення, оскільки в разі прийняття в такій редакції Закон України буде обмежувати право людини на надання їй кваліфікованої професійної правничої допомоги, зокрема науковцями, які не є адвокатами [10].

А згідно з КПК України - захисник - лише адвокат. На нашу думку, КПК України необґрунтовано звужує коло осіб, які можуть бути захисниками, не даючи змоги захищати докторам і кандидатам юридичних

наук, які не є адвокатами, проте могли б виступати в судовому процесі як захисники з огляду на те, що вони часто більш компетентні, ніж адвокати, у галузях кримінального права та процесу. Згідно із зазначеними рішеннями Конституційного Суду України (від 16 листопада 2000 року та від 30 вересня 2009 року) захисник – не лише адвокат.

Висновки. Отже, з урахуванням досвіду ФРН щодо забезпечення прав людини і основоположних свобод та адаптацією кримінального процесуального законодавства до законодавства країн ЄС доцільно внести до вітчизняного законодавства можливість надання потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому і підсудному кваліфікованої професійної правничої допомоги не лише адвокатами, але й викладачами вищих навчальних закладів та науковими співробітниками, які не є науково-педагогічними працівниками (докторам або кандидатам наук) з відповідної спеціальності, які не є адвокатами. Пропонуємо викласти ст. 45 КПК України у такій редакції: «1. Захисником є адвокат або викладач вищого навчального закладу або науковий співробітник, який не є науково-педагогічним працівником (доктор або кандидат юридичних наук) з відповідної спеціальності, який не є адвокатом, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

2. Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю».

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина Strafprozeßordnung (StPO) BRD. URL : <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf> (дата звернення: 05.10.2018).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. (зі змінами та доповненнями). URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.10.2018).

3. Сучасний кримінальний процес країн Європи / за ред. В. В. Луцика та В. І. Самаріна: монографія. Харків : Право, 2018. 792 с.

4. Шредер Ф.-К., Феррел Т. Уголовно-процессуальное право Германии: пер. с нем. под ред. М. А. Кудратова. 5-е изд. Серия Criminalia. Москва : Инфотропик Медиа, 2016. 304 с.

5. Форманюк В. І. Порівняльно-правова характеристика адвокатури України з деякими країнами в рамках інтеграції з Європейською Унією. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 335-337.

6. Гловацький І. Ю. Адвокатура зарубіжних країн (Англія, Німеччина, Франція): ннавч.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2007. 588 с.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. Справа № 1-17/2000. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00> (дата звернення: 05.10.2018).

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 (справа № 1-23/2009). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09> (дата звернення: 05.10.2018).

10. Про Конституційний Суд України : Закон України від № 13 липня 2017 року № 2136-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 05.10.2018).

11. Проект Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055 від 06 вересня 2018 року). URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557 (дата звернення: 05.10.2018).

Стаття надійшла до редакції 05.10.2018

Крайник Г. С., Дунаева Т. Е. Определение защитника в уголовном процессуальном законодательстве Федеративной республики Германии и Украины

Статья посвящена актуальным вопросам исследования определения защитника в УПК ФРГ и Украины. Обосновано, что в УПК Украины, который вступил в силу после принятия Решений Конституционного Суда Украины, не учтено этих решений, что не только им противоречит, но и существенно ограничивает право человека на доступ к правосудию, в частности, право на предоставление ему квалифицированной профессиональной юридической помощи, преподавателями высших учебных заведений и научными сотрудниками, которые не являются научно-педагогическими работниками (докторами или кандидатами наук) по соответствующей специальности, которые не являются адвокатами. Делается вывод, с учетом опыта ФРГ по обеспечению прав человека и основных свобод и адаптацией уголовного процессуального законодательства к законодательству стран ЕС о целесообразности включить в отечественное законодательство возможность предоставления потерпевшему, подозреваемому, обвиняемому и подсудимому квалифицированной профессиональной юридической помощи не только адвокатами, но и преподавателями высших учебных заведений и научными сотрудниками, которые не являются научно-педагогическими работниками (доктора или кандидата наук) соответствующей специальности, которые не являются адвокатами.

Ключевые слова: защитник, адвокат, качество законодательства, качество закона, уголовное процессуальное законодательство.

Krainyk H., Dunaieva T. Defender's Definition in Criminal Procedural Legislation of Federative Republic of Germany and Ukraine

The article is devoted to the actual questions of studying the definition of defender in the Criminal Procedure Code of Germany and Ukraine. It is substantiated that the

Criminal Procedure Code of Ukraine, which came into force after the adoption of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, did not take into account the provisions of these decisions, which not only contradicts them, but also substantially restricts the human right to access to justice, in particular, the right to provide him with qualified professional legal assistance, by teachers of higher educational institutions and research staff, who are not scientific and pedagogical workers (doctors or candidates of legal sciences) in the corresponding specialty and are not lawyers. It is concluded that, taking into account the experience of Federative Republic of Germany in ensuring human rights and fundamental freedoms and the adaptation of criminal procedural legislation to EU legislation, it is expedient to include in the domestic legislation the possibility of providing to the victim, suspect, accused and defendant qualified professional legal assistance not only by lawyers but also by teachers of higher educational institutions and research staff who are not scientific and pedagogical workers (doctors or candidates of sciences) from related specialties, which are not lawyers. Proposed to lay art. 45 the Criminal Procedure Code of Ukraine in the following wording: «1. A defender is a lawyer or a teacher of a higher education institution or a researcher who is not a scientific and pedagogical worker (a doctor or a candidate of legal sciences) in a relevant specialty who is not a lawyer who protects a suspect, accused, convicted, acquitted, person in respect of whom provides for the use of compulsory measures of a medical or educational nature, or the issue of their application was decided, as well as persons in respect of which consideration of the issue of extradition to a foreign state (extradition). 2. A lawyer whose information is not included in the Uniform Register of Advocates of Ukraine or in respect of which in the Uniform Register of Advocates of Ukraine contains information on the suspension or termination of the right to engage in advocacy activities can not be a defender».

Keywords: defender, attorney, quality of legislation, quality of law, criminal procedural legislation.

УДК 343.122 (477)

О. В. Мартовицька

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті розглянуто основні тенденції наукового дослідження з питань правових і процесуальних гарантій прав потерпілих на стадії досудового розслідування. З'ясовано, що незважаючи на певну кількість новел, запроваджених у КПК України 2012 року з удосконалення захисту прав окремих учасників кримінального провадження, є не вирішеними проблемні питання, зокрема стосовно захисту прав потерпілого в кримінальному провадженні. Указане відображено в проведеному дослідженні.

Ключові слова: слідчий, прокурор, слідчий суддя, новели, досудове розслідування, кримінальне провадження, захист, права потерпілого, міжнародні акти, забезпечення захисту, реалізація права, захисник, адвокат, удосконалення, пропозиції, рекомендації.

Постановка проблеми. Генезис удосконалення прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина в кримінальному процесі свідчить про те,

що ці питання здебільшого законодавчо вдосконалювали лише стосовно підозрюваних та обвинувачених. Правам потерпілого увагу приділяли, але лише в теоретичних розробках і наукових дослідженнях. При прийнятті чинного КПК України законодавець урахував певну частину пропозицій науковців, але новели кодексу є дискусійними з окремих питань щодо вдосконалення законодавчого забезпечення захисту потерпілого, оскільки правове регулювання цих питань є недостатньо вирішеним, що й спонукає до наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порухнені питання науковці досліджували ще за час дії КПК України 1960 року, але й після прийняття чинного КПК України 2012 року дослідники цього напрямку продовжували наукові пошуки. Ці питання розглянуто в працях учених, зокрема, С. Є. Абламського, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. П. Бож'єва, В. В. Борисова, Т. В. Варфоломєєвої, Б. Л. Вашука, В. І. Галагана, І. М. Гальперіна, Л. А. Гарбовського, Л. В. Головка, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, М. І. Гошовського, С. М. Гусарова, Є. В. Діденка, В. О. Дубрівного, М. В. Духовського, Я. П. Зейкана, О. А. Калганова, О. В. Капліної, Г. К. Коженнікова, А. Ф. Коні, В. В. Лисенка, Л. Д. Кокорева, Н. І. Клименка, О. П. Кучинської, О. О. Кочури, В. З. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренко, М. М. Михєнка, Т. В. Омельченка, В. Т. Нора, О. В. Панчука, М. А. Погорецького, Т. І. Присяжнюка, В. Д. Пчолкіна, В. М. Савицького, М. В. Сенаторова, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, І. Я. Фойницького, Т. Г. Фоміної, П. В. Цимбала, В. П. Шибіки, О. Г. Шило, М. Є. Шумили, В. Є. Юрченка, О. О. Юхна, М. О. Юхна, Ю. П. Яновича та інших. На рівні кандидатської дисертації ці питання досліджували С. Є. Абламський «Захист прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні» (2014 р.); Д. Ю. Кавун «Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні (2016 р.)», по окремих напрямках – О. О. Сольонова «Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні» (2018 р.); на рівні монографії зазначене розглядав В. В. Єрохін «Захисник як учасник кримінального провадження» (2018 р.) та фрагментарно досліджували й інші вчені. Однак до чинного КПК України внесено понад 570 доповнень і змін, що на сьогодні не стали предметом наукового вивчення й дослідження, а отже, не знайшли свого відображення в наукових вивченнях і дослідженнях та потребують окремого висвітлення, зокрема з питань пропорційності прав захисника-адвоката підозрюваного, обвинуваченого й захисника-представника потерпілого та стосовно захисту прав інших учасників кримінального провадження.

Формування цілей. Ураховуючи нагальну потребу сьогодення щодо вдосконалення захисту прав осіб, які постраждали від злочину, а також зауваження теоретичного й прикладного характеру, недоліки нинішнього законодавства та проблемні питання при правозастосуванні, наявну дискусію з порушеного питання, виникає потреба й завдання в

теоретичному дослідженні вказаних питань і напрацюванні відповідних пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства з цього напрямку.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на положення чинного національного законодавства України, а також норми міжнародних правових актів і рішень Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, наголосимо, що даліше вдосконалення в цьому напрямі має відбуватися з урахуванням того, що саме кожна людина й громадянин має право на захист. Однак учені, практики, а також матеріали узагальненої судової практики свідчать про те, що протягом довгого часу кримінальне процесуальне законодавство України було спрямоване головню на забезпечення розслідування вчинених кримінальних правопорушень та притягнення до відповідальності винних осіб, що своєю чергою зумовило детальне регулювання та удосконалення в основному саме прав підозрюваного, обвинуваченого [1, с. 45]. У зв'язку з указаним погоджуємося з думкою О.А. Старокожева, який наголосив, що інтереси осіб, які потерпіли від злочину, захищені законом менш рішуче, недостатня чіткість визначеного процесуальним законодавством становища потерпілого, особливо стосовно відшкодування завданої йому шкоди, що призводить до недостатньої гарантованості реалізації потерпілим їхніх прав. Реалізація потерпілими прав, закріплених за ними кримінальним процесуальним законодавством, потрібна не лише для обстоювання та задоволення їхніх особистих інтересів, а й для запровадження конституційних засад кримінального судочинства, забезпечення рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом [2, с. 401-410]. Зважаючи на це, ще за часи дії попереднього КПК України 1960 р. М. І. Гошовський та О. П. Кучинська наголошували, що однією з важливих умов успішного розслідування матеріалів кримінального провадження є своєчасність виявлення осіб, потерпілих від злочину, та визнання їх потерпілими. І тому не підлягає сумніву постулат, що допит потерпілого доцільно проводити на початку досудового розслідування, бо це сприяло б найбільш ефективній та цілеспрямованій організації розслідування. До того ж важливо, щоб особу, яка постраждала від злочину, допитували саме як потерпілу, а не як свідка. Своєчасне визнання особи потерпілою потрібне й для більш повного забезпечення прав і законних інтересів потерпілої особи. Тому важливе значення має питання про те, за наявності яких даних особа підлягає визнанню потерпілою [3, с. 49]. Таку наукову позицію підтримав й О. Гогусь, при цьому зазначивши, що вирішення питання про визнання особи потерпілою, не можна залишати на кінець розслідування кримінального провадження, оскільки це обмежує права потерпілого й може негативно позначитися на результатах слідства [4, с. 59]. Додамо, що вирішення вказаного питання буде сприяти дотриманню положень чинного КПК України щодо проведення досудового розслідування в «розумні строки», виконанню вимог ст. 2 (Завдання кримінального провадження) та загалом підвищить ефективність досудового розслідування. І собі, досліджуючи потерпілого як учасника (суб'єкта) кримінального

процесуального доказування, С.В. Давиденко підкреслив, що в умовах проведення сучасної судово-правової реформи в Україні й у зв'язку з прийняттям нового КПК України особливої актуальності набувають питання розширення прав і зміцнення правового статусу постраждалої особи, удосконалення механізму реалізації потерпілими своїх прав, створення гарантій прав людини в кримінальному судочинстві [5, с. 47]. Із прийняттям чинного КПК України в цьому напрямі законодавець зробив важливі кроки, установивши, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, а до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. У науковій літературі дискусійним є визначення поняття «потерпілий», що вченими розглядається в матеріальному та процесуальному значенні. Потерпілою в матеріальному розумінні є особа, якій злочином заподіяно шкоду, що встановлена відповідно до дійсності. При цьому питання про заподіяння шкоди тій чи іншій особі, оскільки воно невіддільне від питання про винність певної особи в цьому злочині, може бути вирішено позитивно лише вироком суду [6, с. 78-83; 7, с. 87-92; 8, с. 176-179]. Водночас потерпілою в процесуальному розумінні є особа, яка займає правове становище потерпілої в процесі за відповідним рішенням слідчого, прокурора чи суду, винесеним завдяки наявності даних, які вказують на заподіяння шкоди тим злочином, що розслідується, або справа щодо якого розглядається в суді. Чинному праву відоме представництво в адміністративних, цивільних, трудових, сімейних та інших справах, що розглядаються судами [9, с. 45], але це не є предметом нашого дослідження. Однак, на нашу думку, деякі вчені не враховують те, що кримінальним правопорушенням на сьогодні шкода завдається не тільки фізичним, а й юридичним особам, що закріплено в КПК України 2012 року. Відповідно до положень п. 1 ст. 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Водночас відповідно до п. 5 цієї ж статті за наявності очевидних та достатніх підстав уважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної в частині першій цієї статті, слідчий або прокурор вносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді. У зв'язку з цим за час дії КПК України 1960 р. М.І. Гошовський та О.П. Кучинська підкреслювали, що визнання особи потерпілою не означає, що факт заподіяння їй шкоди точно

встановлено. Підтримуючи таку позицію, В. Г. Гончаренко зазначив, що, вирішуючи питання про визнання тієї чи іншої особи потерпілою, особа, яка проводить дізнання, слідчий і суд мають упевнитися, що особі, яку треба визнати потерпілою, справді заподіяно або могло бути заподіяно шкоду [10, с. 34]. Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває в стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви, положення частин 1-3 статті 56 КПК України поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб. Після того, як особа, яка перебувала в стані, що унеможливував подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Зазначимо, що в науковій літературі й нині є дискусійним питання щодо визнання за близькими родичами статусу потерпілого. На думку одних авторів, вони беруть участь у кримінальному процесі як потерпілі, на думку інших – як представники потерпілих, треті вважають їх потерпілими й представниками потерпілих, а на думку четвертих – вони взагалі не мають брати участь у кримінальному судочинстві ні як потерпілі, ні як представники потерпілих. Свого часу з цього приводу Ю. М. Грошевий та В. М. Хотенець зазначали, що найточніша юридична характеристика правового становища близьких родичів того, хто загинув, – представники. І нічого незвичайного нема в тому, що вони представляють інтереси особи, якої вже нема в живих» [11, с. 274]. Не можна погодитися з думкою окремих учених, які вважають, що близькі родичі потерпілого, який загинув, не можуть бути визнані ні потерпілими, ні представниками потерпілих. Тож підтримуємо тих учених, які дотримуються думки, що близькі родичі особи, яка загинула внаслідок злочину, мають брати участь у процесі як потерпілі, а не як представники загиблих, бо їм найчастіше заподіюється велика моральна, а іноді й матеріальна шкода. Скажімо, згідно з науковою позицією О. А. Банчука та М. С. Демкової, близькі родичі загиблих від злочину осіб беруть участь у кримінальному судочинстві як потерпілі, і в супереч думці окремих науковців, не лише з огляду на заподіяння їм майнової шкоди, наприклад, щодо неповнолітніх дітей, та інших недієздатних членів сім'ї, які перебувають на його утриманні. Закон не називає їх потерпілими (потерпілим названо померлого від злочину), а лише вказує на те, що вони наділяються правами потерпілого [12, с. 267]. Дійсно, немає ніякої логіки наділяти таких осіб правами потерпілого.

За час дії КПК України 1960 р. такої думки дотримувався й Верховний Суд України. У п. 5 своєї Постанови від 22 грудня 1978 року «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами України норм кримінально-процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів» він роз'яснив, що з огляду на ч. 5 ст. 49 КПК України в справах про злочини, унаслідок яких сталася смерть потерпілого, права, передбачені цією статтею, мають його близькі родичі, які в установленому

законом порядку мають називатися потерпілими [13, с. 45]. З моменту прийняття та введення в дію чинного КПК України це питання було уточнено й на сьогодні, на нашу думку, напруженість з такої дискусії вже знято. Загалом, порівняно з КПК України 1960 р. чинний КПК України 2012 р. значно розширив та уточнив права й обов'язки потерпілого в кримінальному провадженні, у зв'язку з цим у нього з'явилося близько десяти значно нових прав: знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом; ознайомлюватися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення; застосовувати технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження для нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься вмотивована постанова (ухвала); одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття й реєстрацію; брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також ознайомлюватися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, проведених за його участю. Однак попри нововведення окремі положення потребують теоретичного осмислення та законодавчого вдосконалення. Доречним є зауваження О.П. Кучинської про те, що визначення моменту визнання особи потерпілою є досить дискусійним. Ідеться про те, що з моменту вчинення злочину та до визнання особи потерпілою зберігається невизначеність у правовому статусі постраждалої від злочину особи, що позбавляє її можливості використовувати права, які складають процесуальний статус потерпілого, і як наслідок тягне порушення його прав на доступ до правосуддя та судовий захист. Учена також відмітила, що є не зовсім зрозумілим, чи входить потерпілий до сторони обвинувачення, чи ні. Скажімо, п. 19 ст. 3 КПК України відносить його до сторони обвинувачення, а вже в п. 25 тієї ж самої статті законодавець виводить його за межі сторін і визначає учасників так: «...учасники кримінального провадження сторони, потерпілий, його представник та законний представник...» [14, с. 129], що ми підтримуємо в частині наявності розбіжностей в положеннях чинного КПК України із зазначених питань. Щодо процесуальних обов'язків потерпілого, передбачених ст. 57 «Обов'язки потерпілого» чинного КПК України, законодавець визначив три найважливіших. Зокрема, прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості

своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, указавши причини неможливості прибуття (п. 1 ч. 1 ст. 57), а також не перешкоджати встановленню обставин учинення кримінального правопорушення, що й у п. 2 ч. 1 ст. 57 КПК 1960 року були відображені фрагментарно, про нерозголошення без дозволу слідчого, прокурора, суду відомостей, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні, що становлять охоронювану законом таємницю (п. 3 ч. 1 ст. 57). Цей недолік здобув безпосереднє закріплення серед обов'язків потерпілого в чинному КПК України порівняно з попередньою редакцією закону.

Що ж стосується реалізації права на правову допомогу, то воно регулюється положеннями ст. 58 «Представник потерпілого» КПК України. Зазначимо, що в науковій літературі виділяють два види представництва прав, свобод і законних інтересів – за законом і за угодою. Представництво за законом здійснюється законним представником потерпілого, якщо той є неповнолітнім або особою, яка має фізичні чи психічні вади й не може самостійно захистити свої права й законні інтереси. Представник за законом зобов'язаний захищати права й законні інтереси потерпілого в усіх органах, зокрема і в органах досудового розслідування, прокуратури та суду. До законних представників належать: батьки, опікуни, піклувальники цієї особи або представники тих установ і організацій, під опікою чи опікуванням яких вона перебуває [15, с. 355]. Для того, щоб узяти участь у кримінальному процесі, законному представникові згоди потерпілого не потрібно. Він вступає в справу, подаючи слідчому документ, який засвідчує, що він є батьком, опікуном чи іншою особою, під опікою якої перебуває потерпілий. Своєю чергою представником потерпілого за угодою може бути особа, яка має змогу надати правову допомогу потерпілому. Найчастіше до таких осіб відносять захисника-адвоката. У зв'язку з цим ще до прийняття чинного КПК України вчені наголошували, що закон першим серед осіб, які мають право брати участь у кримінальній справі (у сучасному вигляді – кримінальне провадження) як представники потерпілого, називає саме адвоката. Учені зазначали, що саме адвокат це компетентний юрист-професіонал, який здійснює кримінальне процесуальне представництво. Саме адвокат може найліпше надати правову допомогу, а також сприяти здійсненню ефективного правосуддя. На сьогодні чинним КПК України встановлено, що в кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником. З приводу цього, досліджуючи питання реалізації права потерпілого на захист, доречно зазначив С.Є. Абламський, що в чинному КПК України, зокрема ч. 1 ст. 20 потерпілому не забезпечено право на кваліфіковану правову допомогу, що потребує внесення відповідних доповнень до КПК України з метою обмеження конституційного права кожного на правову допомогу [16, с. 138-143; 17, с. 48-49]. Своєю чергою Є. В. Діденко запропонував ст. 58 КПК України доповнити положенням, що представником потерпілого має право бути й інша особа, яка має науковий ступінь з кримінального права або процесу чи стаж роботи слідчим, прокурором, суддею понад 20 років [18, с. 11]. Таку позицію висловлювали й

раніше інші вчені, які зазначали, що потерпілі не знають свого законного права запросити адвоката як представника своїх прав і законних інтересів, порушених злочинном, а також не всі потерпілі в змозі оплатити послуги адвоката. На нашу думку, для реалізації завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) доцільно надати потерпілому саме кваліфіковану правову допомогу, зокрема й безоплатну, що треба закріпити на законодавчому рівні.

Висновки. Розглядаючи основні тенденції наукового дослідження з питань правових і процесуальних гарантій прав потерпілих на стадії досудового розслідування, з'ясовано, що попри певну кількість новел, запроваджених у КПК України 2012 року, зокрема щодо удосконалення захисту їх прав у кримінальному провадженні й прийняттям до нього на кінець 2018 року понад 570 доповнень, змін, уточнень, залишаються не вирішеними окремі як теоретичні, так і прикладні питання з цього напрямку. Установлено протиріччя та неузгодженість між положеннями КПК України й Законом України «Про адвокатуру й адвокатську діяльність». У КПК України має місце неузгодженість та двозначність такого термінологічного апарата, як «захисник, він же адвокат», а кількість прав щодо захисту прав підозрюваного, обвинуваченого значно перевищує наявність прав з питань захисту потерпілої особи. За дослідженням визначено процесуальні та правові гарантії базових прав потерпілого на стадії досудового розслідування і, зокрема те, що вони визначені Конституцією України, міжнародно-правовими актами у вказаній галузі, ратифікованих Верховною Радою України, чинним КПК України, положеннями ст. 384 і ст. 387 КК України та іншими нормативно-правовими актами. Класифіковано основні процесуальні гарантії реалізації правової допомоги потерпілого як фізичної, так і юридичної особи на стадії досудового розслідування на такі: 1) подання й реєстрація заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення; 2) своєчасне оформлення слідчим, прокурором, слідчим суддею потрібних процесуальних документів, позову, клопотань, зокрема по результатах прийняття рішень та проведення за участю потерпілого слідчих (розшукових) дій; 3) процесуальна діяльність прокурора як процесуального керівника досудового розслідування в кримінальному провадженні; 4) судовий контроль з боку слідчого судді під час досудового розслідування; 5) апеляційне оскарження ухвал слідчого судді на стадії досудового розслідування; 6) участь представника чи законного представника потерпілого в кримінальному провадженні; 7) право потерпілого на інформацію щодо результатів кримінального провадження. Однак статтею 248 КПК України не передбачено оскарження постанови прокурора про закриття кримінального провадження, у якому особу визнано потерпілою. Автор пропонує усунути таку прогалину в спосіб унесення змін до цієї статті з питань порядку оскарження постанови прокурора до слідчого судді про закриття кримінального провадження. Обґрунтовано також позицію автора про те, що не може бути представником потерпілої юридичної особи в

кримінальному провадженні її керівник самостійно або з іншою особою, яка уповноважена законом або установчими документами, якщо вони не є адвокатами. Запропоновано доповнити ст. 58 КПК України частиною 5, де передбачити законне представництво юридичної особи в разі обмеження її дієздатності чинним законодавством (наприклад, банкрутства, ліквідації підприємства тощо). З'ясовано, що повноваження захисника щодо надання правової допомоги іншим учасникам кримінального провадження чинним КПК України визначено більш чітко та окремо, ніж у попередньому КПК України 1960 року. Утім порушені питання підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Використані джерела:

1. Застосування кримінально-процесуального законодавства, що передбачає захист прав потерпілого (за матеріалами узагальнення судової практики). *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 1 (11). С. 45-46.
2. Старокожев О. А. Забезпечення процесуальних прав потерпілого в кримінальному процесі. Актуальні проблеми права: теорія і практика. *Збірник наукових праць*. 2010. № 17. С. 401-410. Режим доступу : <http://jlaw.snu.edu.ua/editions/?lid=30&lang=ua> (дата звернення: 12.12.2018).
3. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1998. С. 49-50.
4. Гогусь О. Щодо механізму державного забезпечення безпеки суб'єктів кримінального судочинства. *Вісник прокуратури*. 2007. № 4. С. 58-60.
5. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінального процесуального доказування : дис. ... канд. юрид. наук. спец. 12.00.09. Харків. 2007. С. 47.
6. Протченко Б. А. Потерпевший как субъект уголовных правоотношений. *Советское государство и право*. 1989. № 11. С. 78-83.
7. Ляпунова Н. П. Потерпілий як суб'єкт кримінальних правовідносин. *Юридична Україна*. 2009. № 2. С. 87-92.
8. Рибалка О. Потерпілий як суб'єкт доказування в кримінальних справах приватного обвинувачення. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 12. С. 176-179.
9. Михеєнко М. М., В. Т. Нор, В. П. Шибіко. Кримінальний процес України: підручник. Київ. : Либідь. 2003. С.45.
10. Застосування кримінально-процесуального законодавства, що передбачає захист прав потерпілого (за матеріалами узагальнення судової практики). *Вісник Верховного Суду України*. 1999. № 1 (11). С. 25-36.
11. Кримінальний процес України: підручник. За ред. Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця. Харків. : Право. 2000. С. 274-275.
12. Банчук О. А. , Демкова М. С. Правова допомога: зарубіжний досвід та пропозиції для України: підручник. Київ. : Факт. 2004. С. 267-268.
13. Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами України норм кримінально-процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1978 року зі змінами й доповненнями. *Права людини* : зб. док. укл. В. С. Семенов, О. Н. Ярмиш та ін. Харків. : Ун-т внутр справ. 2011. С. 245.
14. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ. : Юрінком Інтер. 2013. С. 129.

15. Михеєнко М. М., Нор В. Т., В. П. Шибіко В. П. Кримінальний процес України: підручник. Київ. : Либідь. 2003. С. 355.

16. Абламський С. Є. Окремі проблеми удосконалення інституту юридичної допомоги потерпілому при застосуванні нового кримінально-процесуального законодавства України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. *Актуальні проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*. м. Харків. 5 жовт. 2012 р. Харків.: ХНУВС. 2012. С. 138-143.

17. Абламський С. Є. Дискусійні питання реалізації потерпілим права на захист за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Вісник ХНУВС*. 2013. №1 (60). С. 46-51.

18. Діденко Є. В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному процесі : автореф. дис... кандид. юрид. наук : Спеціальність 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Ірпінь: Нац. універ. держ. подат. служби України. 2013. 18 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.12.2018

Мартовицкая О. В. Проблемные вопросы усовершенствования правовых и процессуальных гарантий прав потерпевших на стадии досудебного расследования

Рассмотрены основные тенденции научного исследования по вопросам правовых и процессуальных гарантий прав потерпевших на стадии досудебного расследования. Установлено, что несмотря на определенное количество новелл, которые закреплены в УПК Украины 2012 года относительно усовершенствования защиты прав отдельных участников уголовного производства, остались нерешенными проблемные вопросы, в том числе по защите прав потерпевшего в уголовном производстве. Указанное нашло свое отражение в проведенном исследовании.

Ключевые слова: следователь, прокурор, следственный судья, новеллы, досудебное расследование, уголовное производство, защита, права потерпевшего, международные акты, обеспечение защиты, реализация права, защитник, адвокат, усовершенствование, предложения, рекомендации.

Martovytska O. Problematic Aspects of Legal and Procedural Guarantee Improvement of the of Victims' Rights at the Stage of Pre-trial Investigation

The main tendencies and the state of the scientific research on the issues of legislative consolidation and implementation in investigative and judicial practice of legal and procedural rights guarantees of the victims at the pre-trial investigation stage are considered. The latest publications, studies, various scientific beliefs as well as problematic and controversial directions in the context of the research are analyzed. A comparative analysis of the provisions of the previous and current criminal procedural legislation of Ukraine in order to identify a positive experience in law enforcement and its usage for further improvement, the formulation of conceptual provisions for both theoretical and applied research objectives of the criminal process problematic issues, is carried out. The novelties and additions to the provisions, that were enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012, have been investigated resulting in the conclusion that despite their above specified number, including the ones on improving

the protection of the individual rights in criminal proceedings, problematic issues regarding the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of the victim in criminal proceedings remained unsolved. Based on this, the study was carried out and an assessment of specific shortcomings, gaps and inconsistencies in the provisions of the current criminal procedural legislation of Ukraine have been made. As a result, specific proposals and recommendations on its improvement are provided in terms of ensuring and implementing the protection of the rights, freedoms and legal interests at the pre-trial investigation stage, as well as of other participants in criminal proceedings, whose interests adjoin in the criminal process. It is concluded that such changes will increase the effectiveness of the overall pre-trial investigation and trial, the adoption of legal decisions and ensure the rights of all participants in the criminal process especially the victims. All mentioned aspects are reflected in the study.

Keywords: investigator, prosecutor, investigating judge, novelties, pre-trial investigation, criminal proceedings, protection, rights of the victim, international acts, ensuring the right to defense, implementation of the law, defense attorney, lawyer, improvement, proposals, recommendations.

УДК 343.265

Г. В. Плахотник

УМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ВАГІТНИХ ЖІНОК І ЖІНОК, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ ВІКОМ ДО ТРЬОХ РОКІВ

Статтю присвячено умовам звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Цей вид звільнення від відбування покарання є умовним тоді, коли передумовою звільнення від відбування покарання є обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Розкрито зміст семи вимог для остаточного звільнення жінки від відбування покарання. Сприятливі кримінально-правові наслідки настають у випадку виконання всіх семи вимог.

Ключові слова: звільнення від відбування покарання, умова звільнення, сприятливі кримінально-правові наслідки, несприятливі кримінально-правові наслідки.

Постановка проблеми. Під поняттям «умова звільнення» (від кримінальної відповідальності або від покарання) у кримінально-правовій науці традиційно розуміється сукупність вимог, які встановлюються законом або правозастосовним актом суду щодо подальшої поведінки звільненої особи [1, с. 356; 2, с. 107]. Іншими словами, умова звільнення – це вимоги до поведінки особи, які вона повинна виконати після її звільнення. Однак в актах судової влади це поняття інколи наповнюється й іншим змістом. Наприклад, у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання й заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» Верховний Суд називає умовами звільнення доведеність певного юридичного факту, пов'язаного з виправленням або постановки особи на шлях до такого виправлення [3]. В абзаці 3 п. 2 постанови «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності»

Пленум визначає, що «Умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею певного умисного злочину...» [4]. Цілком очевидно, що в таких випадках ми стикаємося з підміною понять: умовою називаються ті явища об'єктивної дійсності, які вже визначені законом і судовою практикою як передумова або підстава звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання. Ці та інші аспекти свідчать про *актуальність* обраної теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий аналіз проблем покарання та звільнення від його відбування здійснювали такі вчені, як М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, І. Г. Богатирьов, І. М. Гальперін, О. П. Горох, В. К. Гришук, О. О. Дудоров, О. О. Книженко, Г. А. Кригер, В. А. Ломака, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Є. О. Письменський, Ю. А. Пономаренко, А. В. Савченко, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський та інші. Проте низка проблем, що стосуються умов звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до трьох років, серед яких і винесене в назву цієї статті, залишають не лише не вирішеними, а й досі не поставленими.

Формування цілей. Метою цієї статті є вивчення встановлених законодавством вимог щодо поведінки жінки, *звільненої від відбування покарання* у зв'язку з вагітністю або народженням дитини, тобто вимог, які висуваються до жінки після її звільнення.

Виклад основного матеріалу. За чинним законодавством жінка може бути звільнена від відбування чотирьох видів покарання. Зокрема, відповідно до ст. 83 КК України вона може бути звільнена від відбування обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; відповідно до ч. 3 ст. 37 КВК – від громадських робіт; відповідно до ч. 6 ст. 42 того ж Кодексу – від виправних робіт. До того ж звертає на себе увагу той факт, що лише в ст. 83 КК України встановлені вимоги до поведінки жінки, звільненої від відбування покарання. Тоді як у ст. 37 та 42 КВК такі вимоги не встановлені. З урахуванням цього можна зробити висновок, що *de lege lato* цей вид звільнення від відбування покарання за критерієм умовності має два різновиди. У тих випадках, коли передумовою звільнення є відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк він є умовним, а у випадках, коли такою передумовою є громадські або виправні роботи – безумовним.

Такі вимоги встановлені ч.ч. 5 і 6 ст. 83 КК України. Зокрема, відповідно до ч. 5 названої статті встановлено шість негативних вимог, які полягають у тому, що звільнена від покарання жінка не повинна: відмовитися від дитини; передати дитину в дитячий будинок; зникнути з місця проживання; ухилятися від виховання дитини; ухилятися від догляду за дитиною; систематично вчиняти правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення й свідчать про небажання стати на шлях виправлення. Крім того, згідно з ч. 6 цієї ж статті звільнена від відбування покарання жінка не повинна вчинити нового злочину. Отже, загалом закон

установлює сім негативних вимог, тобто описує сім видів поведінки (діянь) від яких жінка, звільнена від відбування покарання, має утриматися.

Умовою звільнення жінки від відбування покарання на підставі ст. 83 треба вважати виконання нею всієї сукупності (усіх семи), установлених ч.ч. 5 і 6 ст. 83 КК негативних вимог протягом визначеного відповідно до ч. 1 цієї ж статті часу. Розкриємо зміст кожної із семи заборон.

Першою із цих вимог є заборона жінці на відмову від дитини. За загальним правилом відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства і у зв'язку з цим заборонена ч. 3 ст. 155 Сімейного кодексу України. Єдиний виняток становлять ситуації, коли батьки можуть відмовитися від дитини, не забравши її з пологового будинку. Відповідно до ч. 3 ст. 143 Сімейного кодексу України дитина може бути залишена батьками в пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення.

Безумовно, визначене регуляторним сімейним законодавством право жінки відмовитися від дитини, не забравши її з пологового будинку, не може бути заперечене чи скасоване охоронним кримінальним законодавством. Однак таке законодавство цілком може встановлювати ризики для жінки (у виді несприятливих кримінально-правових наслідків) реалізації нею права на відмову. Тобто навіть якщо в разі наявності в дитини істотних вад фізичного або психічного розвитку або за наявності інших обставин, що мають істотне значення, жінка реалізує своє передбачене ч. 3 ст. 143 СК України право не забрати дитину з пологового будинку, вона повинна розуміти, що здійснює це на власний ризик, зі свідомим прийняттям на себе усіх негативних правових наслідків такого вчинку.

Другою вимогою є заборона жінці на передачу дитини до дитячого будинку. За загальним правилом батьки дитини мають право передавати її на виховання фізичним та юридичним особам (ч. 2 ст. 151 Сімейного кодексу України). Установивши в ч. 5 ст. 83 КК України вимогу до жінки, звільненої від відбування покарання, не передавати свою дитину до дитячого будинку, законодавець тим самим сформулював виняток з цього правила. Для таких жінок передача дитини до дитячого будинку забороняється під загрозою настання несприятливих кримінально-правових наслідків звільнення від покарання.

Дитячий будинок – це навчальний заклад, який забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку [5]. До дитячих будинків приймаються діти віком від трьох років до здобуття базової чи повної загальної середньої освіти, а в разі необхідності – до повноліття (п. 1.3 того ж Положення). Від дитячих будинків (у власному розумінні цього терміна) треба відрізнити дитячі будинки сімейного типу, які становлять собою окрему сім'ю, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, що бере на виховання та спільне проживання не менш як п'ять дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [6].

Крім дитячих будинків в Україні існують також і будинки дитини, які є комунальними закладами охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, а також дітей з вадами фізичного та розумового розвитку [див. 7]. До таких будинків приймаються серед іншого діти, покинуті в пологовому будинку чи іншому закладі охорони здоров'я, підкинуті, знайдені, батьки яких визнані безвісно відсутніми та інше.

З огляду на те, що діти віком до трьох років направляються саме до будинку дитини, а не до дитячого будинку (зокрема й сімейного типу), варто звернути увагу на неточність формулювання в ч. 5 ст. 83 КК України, якою передбачено правові наслідки передачі жінкою дитини тільки до дитячого будинку. Натомість у переважній більшості випадків така дитина передаватиметься саме до будинку дитини. Хоча не можна виключати й можливості того, що через незнання відмінностей між дитячим будинком та будинком дитини жінка віддасть (залишить, підкине тощо) до дитячого будинку. Тому з урахуванням положень чинного регуляторного законодавства в частині улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, вважаю за доцільне запропонувати замінити у вказаній частині слова «передала її у дитячий будинок» словами «передала її до будинку дитини або до дитячого будинку».

По-третє, жінка зобов'язана не зникнути з місця проживання. Відповідно до ч. 1 ст. 33 Конституції України кожен має право на вільний вибір місця проживання, крім випадків, установлених законом. Під місцем проживання розуміється «житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, у якому особа проживає, а також спеціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини» (абз. 5 ст. 3) [8]. При цьому від місця проживання закон відмежовує місце перебування особи, а саме адміністративно-територіальну одиницю, на території якої така особа проживає більше шести місяців на рік (абз. 4 тієї ж статті). Свобода ж пересування – це право особи вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України в будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом (абз. 2 цієї ж статті).

Обов'язок жінки не зникнути з місця проживання означає, за загальним правилом, її постійне проживання в одному й тому ж самому місці проживання. Проте цей обов'язок не обмежує право жінки на свободу пересування, а саме – не виключає можливості мандрівок, інших тимчасових випадків залишення постійного місця проживання тощо, оскільки такої жінці не заборонено вільно пересуватися по території України. Більше того в разі потреби вона може змінити своє й дитини місце проживання, проте з обов'язковим повідомленням про це органу з питань пробації, що здійснює нагляд за її поведінкою.

По-четверте, жінка зобов'язана не ухилятися від виховання дитини. Відповідно до ст. 150 Сімейного кодексу України батьки зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про стан її здоров'я, фізичний, духовний та

моральний розвиток. Поняття «виховання» у фаховій літературі розглядається у двох аспектах. У соціальному аспекті – це передача накопичуваного досвіду старших поколінь молодшому, де під досвідом розуміється духовна спадщина людства, створена в процесі його розвитку, а саме: відомі людям знання, уміння, способи мислення, правові, моральні норми і т.д.тощо. У педагогічному аспекті виховання – це спеціальна діяльність педагогів, процес цілеспрямованого формування особистості, що передбачає систему організованих засобів впливу на виховуваного [9].

Вочевидь, коли Сімейний кодекс України покладає на батьків обов'язок виховувати дитину, а КК України пов'язує з виконанням цього обов'язку умову звільнення засудженої від покарання, в обох цих випадках законодавець мав на увазі тільки перший аспект розуміння процесу виховання. Це так зване загальне широке виховання дитини, у якому зрештою можуть брати участь не тільки батьки, а й інші особи, а також установи.

Четверта вимога, якої жінка має дотримуватися під час іспитового строку це є участь у вихованні дитини в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини. Тому порушенням цієї вимоги треба вважати як ухилення жінки від будь-якої участі у вихованні дитини, так і її виховання в іншому дусі.

По-п'яте, жінка зобов'язана не ухилятися від догляду за дитиною. Розуміння змісту обов'язку доглядати за дитиною ускладнене тим, що СК України не лише не визначає змісту поняття догляду, а й не встановлює безпосередньо обов'язку батьків здійснювати його. Хоча деякі положення, що дають підставу для висновку про наявність у батьків не лише морального, а й юридичного обов'язку здійснювати догляд за дитиною, у СК усе ж такі містяться. В абз. 2 ч. 2 ст. 3 СК передбачено, що «подружжя вважається сім'єю й тоді, коли дружина та чоловік *у зв'язку з ... необхідністю догляду за ... дітьми ... не проживають спільно*» і таке інше. На наш погляд, цього цілком достатньо для того, щоб констатувати, що батьки дитини (зокрема й мати, звільнена від відбування покарання) зобов'язані забезпечувати догляд за дитиною.

По-шосте, жінка зобов'язана не вчиняти систематично правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення. Звертає на себе увагу той факт, що ця вимога сформульована ідентично до однієї з вимог, що висуваються до особи, звільненої від відбування покарання з випробування (ст. 75, 79 КК України). Однакове законодавче формулювання дає нам підставу для висновку про однакову змістовну наповненість цих аналогічних положень закону. З огляду на це під систематичним вчиненням правопорушень, що потягли адміністративні стягнення, варто розуміти вчинення таких правопорушень три і більше разів (п. 10) [10]. На відміну від кримінального законодавства України вітчизняне законодавство про адміністративні правопорушення не повністю кодифіковане й адміністративні проступки містяться окрім КпАП України і в деяких інших законах. Наприклад, розділ XVIII Митного кодексу України передбачає адміністративну

відповідальність за порушення митних правил [11]; глава 11 Податкового кодексу України хоч і передбачає так звану «фінансову» відповідальність за порушення податкового законодавства, але за своєю юридичною природою ця відповідальність є адміністративною [12] тощо. Отже, під систематичним учиненням адміністративних правопорушень треба розуміти вчинення трьох чи більше проступків, відповідальність за які передбачена як КпАП України, так і іншими законами.

КК України вимагає, щоб ці адміністративні правопорушення потягли за собою адміністративні стягнення (у множинні!). Це означає, що кожне з цих правопорушень має потягнути адміністративне стягнення і в числі цих правопорушень не можуть бути враховані ті, за які особа не була притягнута до адміністративної відповідальності.

КК України жодним чином не визначає якими за своїми властивостями мають бути ці адміністративні правопорушення. Це дає підставу багатьом криміналістам уважати, що такі правопорушення можуть бути будь-якими як за характером і ступенем своєї суспільної шкідливості, так і за формою вини та іншими ознаками. Проте, на наш погляд, з таким судженням не можна погодитися. Треба звернути увагу на положення ч. 5 ст. 83 КК України відповідно до якої від жінки вимагається не просто не вчиняти систематично адміністративних правопорушень, які потягли за собою адміністративні стягнення, а не вчиняти саме таких правопорушень, які *свідчать про її небажання стати на шлях виправлення*. Думається, що законодавець недарма включив ці слова до Кодексу й вони несуть своє смислове навантаження. Інакше кажучи, з цими словами і без них норма, закріплена в ч. 5 ст. 83 КК України, мала б різний зміст. Тому одним із завдань науки кримінального права мало б бути встановлення змістовного навантаження цих слів як у ч. 5 ст. 83 КК України, так і в ч. 2 ст. 78 КК України.

На нашу думку, таке змістовне навантаження полягає в тому, що включаючи ці слова до Кодексу, законодавець мав на увазі, що порушенням умов звільнення буде систематичне вчинення не будь-якого набору з трьох адміністративних правопорушень, а тільки вчинення таких, які за характером своєї суспільної шкідливості подібні до характеру суспільної небезпечності того злочину, від відбування покарання за яких особа була звільнена.

Нарешті, по-сьоме, жінка звільнена від відбування покарання під час іспитового строку не повинна вчинити нового злочину. Ця вимога до її поведінки встановлена в ч. 6 ст. 83 КК України під загрозою того, що в разі вчинення нового злочину особі буде обов'язково й безумовно призначене покарання за правилами сукупності вироків.

При цьому закон жодним чином не обмежує вид злочину, не вчинення якого є умовою звільнення. У зв'язку з цим це може бути злочин будь-якої категорії тяжкості (ст. 12 КК України); він може бути як умисним (ст. 24 КК України), так і необережним (ст. 25 КК України); він може бути як закінченим (ч. 1 ст. 13 КК України), так і готуванням до злочину (ст. 14 КК України) або замахом на злочин (ст. 15 КК України); учиненим як одноособово, так і в співучасті (ст. 26-31 КК України); він може бути

передбачений будь-якою статтею Особливої частини КК України. Зрештою це може бути й учинення не тільки одного нового злочину, а й повторності нових злочинів (ст. 32 КК України), або їх сукупності (ст. 33 КК України).

Закон лише вимагає, щоб цей новий злочин був учинений «у період звільнення від відбування покарання». З урахуванням того, що відповідно до ч. 3 ст. 4 КК України часом учинення злочину визнається час учинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальності дії чи бездіяльності, указана вимога означає, що саме під час цього так званого «іспитового строку» і має бути вчинене відповідне суспільно небезпечне діяння особи. Тому в більшості випадків (при вчиненні одноособово простих одиничних закінчених злочинів з формальним або матеріальним складом) питання визначення часу їх вчинення не матиме особливої актуальності. Такий злочин уважатиметься вчиненим жінкою під час іспитового строку тоді, коли у вказаний період нею буде вчинене передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, незалежно від часу й факту настання його суспільно небезпечних наслідків.

Більш складним і неоднозначно вирішуваним це питання стає у випадках учинення триваючих і продовжуваних злочинів, а також злочинів, вчинених у співучасті. Погоджуємося з позицією Ю. А. Пономаренка, який вважає, що часом учинення триваючого злочину є момент початку так званого «злочинного стану особи», у якому полягає цей злочин; продовжуваного злочину – момент учинення останнього з юридично тотожних діянь, що охоплюється умислом особи; злочином, учиненим у співучасті – момент учинення власного суспільно небезпечного діяння кожним співучасником, незалежно від часу вчинення діяння виконавцем [13, с. 133-134]. При такому підході злочини треба вважати вчиненими під час іспитового строку в таких випадках.

По-перше, якщо такий злочин є триваючим, то його треба визнавати вчиненим під час іспитового строку лише у випадках, якщо «злочинний стан» жінки розпочався під час цього строку. Якщо ж такий стан почався ще до звільнення її від відбування покарання, зокрема, можливо, ще й до моменту вчинення злочину, за який вона була засуджена, і триває ще й під час іспитового строку, то такий злочин не можна вважати вчиненим в період іспитового строку, а отже – не можна вважати порушенням умов звільнення.

По-друге, якщо жінка вчиняє продовжуваний злочин, то його потрібно вважати вчиненим під час іспитового строку лише тоді, коли у вказаний період нею було вчинене останнє з юридично тотожних діянь, які складають цей злочин, незалежно від того чи в цей же період, чи ще до його початку були вчинені інші з таких діянь. Якщо ж учинення продовжуваного злочину було почате жінкою під час іспитового строку, але останнє з діянь, що його складають, було вчинене вже після його закінчення, такий злочин не може вважатися порушенням умов звільнення.

По-третє, якщо жінка є організатором, підбурювачем або пособником злочину, учинюваного іншою особою (особами), то порушенням умов звільнення варто визнавати тільки вчинення нею під час іспитового строку того діяння, у якому полягає її співучасницька роль, незалежно від того, чи

під час цього ж строку, чи вже після його завершення вчинив своє суспільно небезпечне діяння виконавець цього злочину. Якщо ж лише виконавець діяв під час іспитового строку, а співчасницьке діяння жінки було вчинене ще до його початку, або після його завершення, то в таких випадках злочин учинено жінкою не під час іспитового строку. Факт учинення жінкою нового злочину має бути встановлений на підставі обвинувального вироку суду, яким вона засуджується за його вчинення. І цим само вироком суд призначає покарання за нововчинений злочин та визначає остаточне покарання за сукупністю злочинів.

Висновки. Умовою остаточного звільнення жінки від відбування покарання є виконання одночасно всіх семи встановлених вимог. Тільки в такому разі відповідно до закону настають сприятливі кримінально-правові наслідки спливу іспитового строку. Невиконання хоча б однієї з них свідчить про невиконання умови загалом і тягне негативні кримінально-правові наслідки. При цьому жодні інші вимоги щодо поведінки жінки під час іспитового строку, від виконання або невиконання яких залежали б кримінально-правові наслідки її звільнення, не можуть бути включені до умови звільнення.

Використані джерела:

1. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків: Право, 2013. 928 с.
2. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Луганськ: РВВЛДДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.
3. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання й заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 2. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 3.
4. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 1.
5. Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2012 року № 995/557. *Офіційний вісник України*. 2012. № 76. Ст. 3087.
6. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 564. *Офіційний вісник України*. 2002. № 18. Ст. 925.
7. Типове положення про будинок дитини. Затверджене наказом МОЗ України № 123 від 18.05.1998. Зареєстровано в Міністерстві юстиції 09.06.1998 № 372/ 2812. *Офіційний вісник України*. 1998. № 23. Ст. 866.
8. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. *Голос України*. 2004. 27 січня (№ 15).
9. Маценко Л. М. Теорія й методика виховання: навчально-методичний посібник. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування, 2012. 223 с.

10. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 1.

11. Митний кодекс України від 13 березня 2013 року № 4495-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. Ст. 1175.

12. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Ст. 3248.

13. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі. Київ: Атіка, 2005. 288 с.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2018

Плахотник А. В. Условия освобождения от отбывания наказания беременных женщин и женщин, которые имеют детей возрастом до трех лет

Статья посвящена условиям освобождения от отбывания наказания беременных женщин и женщин, которые имеют детей возрастом до трех лет. Этот вид освобождения от наказания является условным тогда, когда предпосылкой освобождения от отбывания наказания является ограничение свободы или лишения свободы на определенный срок. Раскрыто содержание семи требований для окончательного освобождения женщины от отбывания наказания. Благоприятные уголовно-правовые последствия наступают в случае выполнения всех семи требований.

Ключевые слова: освобождение от отбывания наказания, условие освобождения, благоприятные уголовно-правовые последствия, неблагоприятные уголовно-правовые последствия.

Plakhotnyk H. Conditions of the Discharge of Pregnant Women and Women with Children under Three Years of Age from Serving Punishment

The article is devoted to the conditions for the exemption from serving punishment for pregnant women and women who have children under the age of three. The condition for exemption from serving punishment is the requirements for the behavior of the person who must perform it after its exemption. It is emphasized that in the acts of the judiciary, in contrast to scientific approaches, this concept is sometimes filled with another meaning, in which there is a substitution of concepts when the condition is called those phenomena of objective reality, which are already defined by law and judicial practice as a premise or basis release from criminal responsibility or from punishment.

This type of exemption from serving punishment has two varieties under the criterion of conditionality. In cases where the precondition for exemption is to serve a sentence in the form of restraint of liberty or term imprisonment, it is conditional, and in cases where such precondition is public or corrective labor – unconditional.

The first of these requirements is the prohibition of a woman to abandon the child. The second requirement is to ban a woman from transferring a child to an orphanage. Thirdly, the woman is obliged not to disappear from the place of residence. Fourthly, the woman is obliged not to shy away from the child's upbringing. Fifthly, the woman is obliged not to avoid taking care of the child. Sixth, the woman is obliged not to systematically commit offenses that resulted in administrative penalties and indicate a reluctance to go to the path of correction. Finally, seventhly, a woman released from serving a sentence during the probationary period should not commit a new offense.

The condition for the final exemption from serving punishment of a woman is the simultaneous execution of all seven prescribed requirements. Only in this case, in accordance with the law, there are favorable criminal consequences of the expiry of the probationary period. Failure to at least one of them testifies to non-fulfillment of the conditions in general and involves negative criminal consequences. However, no other requirements regarding the conduct of a woman during the probationary period, the execution or non-execution of which would depend on the criminal consequences of her dismissal, can not be included in the condition of dismissal.

Keywords: exemption from serving punishment, condition of exemption from serving punishment, favorable criminal consequences, adverse criminal consequences.

УДК 343.71

К. В. Шахова

ОМАНА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ОСОБОЮ ПРО ВЧИНЕННЯ СТАТЕВОГО ЗЛОЧИНУ СТОСОВНО НЕЇ – ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

У статті розглянуто проблематику протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, зокрема сучасної тенденції обмовляння особи про вчинення стосовно неї окресленого злочину. Проаналізовано окремі факти вчинення таких наклепів, визначено типові мотиви такої злочинної діяльності та можливі наслідки. Запропоновано перелік дій працівників поліції щодо встановлення омани правоохоронних органів про вчинення статевого злочину та обґрунтовано проведення окремих заходів.

Ключові слова: статеві злочини, омана, наклеп, неправдиве повідомлення про вчинення злочину.

Постановка проблеми. Протягом багатьох років питання порушення права особи на статеву свободу та статеву недоторканість перебуває в центрі уваги не тільки науковців та практиків, а й загалом засобів масової інформації та населення. Це обумовлено передусім тим, що кількість статевих злочинів останніми роками суттєво не зменшується, а в деяких країнах світу навіть збільшується. Скажімо, у Сполучених Штатах Америки кожна третя жінка та кожний шостий чоловік зіткнулися зі сексуальним насильством хоч раз за своє життя [1]. Водночас вітчизняна кримінальна статистика вказує, що в Україні злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи займають незначну кількість від загальної кількості вчинених злочинів [2]. Зауважимо, що офіційна статистика в переважній більшості випадків недооцінює проблему статевої злочинності, оскільки багато жертв не повідомляє поліції, сім'ям або друзям про замах або вчинений злочин стосовно неї. Проте кожний новий факт учинення такого злочину, набуваючи розголосу, одразу стає резонансним, викликаючи невдоволення населення державною політикою у сфері правоохоронної діяльності. Своєю чергою, особи, які вчинили статеві злочини, одразу стають вигнанцями в суспільстві, здебільшого навіть не дочекавшись обвинувального вироку чи закінчення досудового розслідування за такими кримінальними провадженнями. Зауважимо також, що нещодавно з'явилася тенденція до неправдивого повідомлення особами про вчинений статевий

злочин стосовно них. З огляду на зазначене, уважаємо потрібним визначитись із ймовірними мотивами осіб щодо такого вчинку та доцільними способами діяльності правоохоронців для з'ясування істини в справі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існує велика кількість наукових досліджень, проведених у різних сферах юридичної науки та присвячених протидії статевим злочинам. Зокрема це праці таких учених, як: К. В. Антонов, О. Ю. Анциферов, А. В. Баб'як, О. М. Бандурка, В. Я. Горбачевський, М. В. Гусаров, С. М. Гусаров, І. М. Даньшин, О. О. Житний, О. Ю. Зуев, А. М. Кислий, М. Й. Коржанський, Б. Д. Леонов, В. В. Лисенко, О. М. Литвинов, Л. А. Мазур, В. А. Некрасов, Ю. Ю. Орлов, В. В. Плукар, М. А. Погорельський, В. Д. Пчолкін, С. В. Слінько, М. В. Стацак, Р. Л. Степанюк, В. Б. Харченко, В. В. Шендрик, О. О. Юхно та інші. Проте поіменовані вчені здебільшого аналізували питання, пов'язані тільки з окремими проблемами протидії конкретного виду статевих злочинів, а питання омани правоохоронних органів про вчинення статевого злочину та перспективні способи правоохоронців для встановлення істини окремо ще не досліджувались.

Формування цілей. Метою статті є визначення найбільш розповсюджених мотивів неправдивого повідомлення особою про вчинення стосовно неї злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Виклад основного матеріалу. Стати жертвою наклепу можна в будь-яких ситуаціях. Наговорити можуть сусіди, колеги, родичі та випадково зустрінуті вами люди. За наклеп можна притягнути до суду й покарати особу, яка його вчинила, до того ж моральну шкоду авторитету потерпілого в такому разі найчастіше легко виправити, аніж тоді, коли людина може бути помилково звинувачена в скоєнні особливо тяжкого злочину [3].

Найбільш часто юристи мають справу з помилковим звинуваченням у звалтуванні [3]. Як констатує судова практика, причиною доносу може бути все що завгодно. Найпоширеніші випадки:

- приховування від законного чоловіка добровільної зради;
- пояснення тривалої відсутності у квартирі вночі;
- несплата грошей за послуги сексуального характеру від обвинуваченого.

Здебільшого наклеп про вчинення статевого злочину вчиняють жінки задля помсти за побіи, образи, а іноді й за дії правомірного характеру. Скажімо, за повідомлення в правоохоронні органи про заняття проституцією або зберігання наркотичних засобів. Нерідко причиною наклепу є звичайні ревності та образи [4].

Для кримінології стало аксіомою твердження, що причиною злочинної поведінки є складна взаємодія зовнішніх (об'єктивних) умов і внутрішніх (суб'єктивних) чинників, тобто середовища та особистості. Тим самим середовище та особистість отримують однакову кримінологічну оцінку, а поведінка постає лише як наслідок цієї взаємодії. Якщо дотримуватися такого погляду й до того ж бути послідовним, то провину за наслідки злочинної поведінки потрібно порівну покласти на обидві сторони - і на середовище (конкретну ситуацію), і на самого злочинця.

Конкретна ситуація – це і очевидці, і потерпілі, і умови, у яких скоєно злочин, тощо. Звичайно, «вина» потерпілого буває теж велика (наприклад, у результаті необережної або аморальної поведінки), але ще нікому не спадало на думку карати його так само, як і злочинця. Зрозуміло, що будь-яка людина, чинячи так чи інакше, уступає у взаємодію з довколишніми обставинами, сприймаючи та оцінюючи їх відповідно до власної шкали цінностей, особливостей своєї особистості. Це – прописна життєва мудрість, тому вже з цієї причини наукове пояснення злочинної поведінки не може обмежитися міркуваннями, що індивід завжди взаємодіє з ситуацією. Ось чому, не применшуючи криміногенної значимості зовнішніх умов, що особливо сприяють злочину або провокують його, у згаданій взаємодії потрібно виділити головну сторону. Нею, звичайно, є злочинець навіть в обставинах, скажімо, нанесення йому тяжкої образи. Нерідко він потрапляє в жорстку залежність від обставин. Але це лише свідчить про особливості певної особи, здатної потрапляти в таку залежність. Інша людина на її місці постаралася б «піти» від цих обставин. Якщо ж ситуація діє нездоланно і однозначно може привести тільки до того, що її вчинки об'єктивно завдадуть шкоди, – злочин невідворотний. Зрозуміло, що соціально-психологічна взаємодія має місце і з абсолютно нейтральними, «нешкідливими» ситуаціями [5].

Зокрема, при повідомленні про статеві злочини, попри очевидну неузгодженість, правоохоронні органи рідко звертають увагу на доводи особи, на яку вказує потерпіла особа, а враховують факт звалтування на фоні медичного огляду потерпілої, хоча потерпілі особи в окремих випадках підлаштовують факти щодо вчинення стосовно них злочину, серед іншого й ознаки фізичного насильства.

Зазначимо, що світова правоохоронна практика на сьогодні знає багато фактів наклепів на осіб стосовно «вчинення» ними статевих злочинів, до того ж причини таких наклепів є різними.

Наприклад, тільки за останні два роки на відомого футболіста К. Роналду одразу декілька жінок подали заяви до правоохоронних органів щодо вчинення ним стосовно останніх статевих злочинів. Скажімо, американка вказувала, що футболіст учинив стосовно неї статеві злочини ще в 2009 році. Проведене досудове розслідування підтвердило, що вказаного злочину насправді не було, а було бажання не стільки заробити через погрози та шантажування, а ніби бути близькою особою до футбольної зірки [6].

Або ж, у Кривому Розі неповнолітня дівчина 28 жовтня 2018 року заявила про звалтування – за її словами вона відпочивала зі знайомим у нього вдома, а після сталося насильство. Відомо, що дівчині 15 років, що вони, з її слів, разом з малознайомим чоловіком у нього вдома вживала спиртне та останній чоловік 43 років учинив стосовно неї статевий акт. Поліція, встановлюючи обставини злочину, дійшла висновку, що факту звалтування насправді не було, а було бажання дівчини отримати матеріальну «компенсацію» [7].

Інколи мотивами омані щодо звалтування є бажання зробити кар'єру. Зокрема, міністерство внутрішніх справ Башкортостану в 2017 році звільнило трьох високопоставлених співробітників, обвинувачених у груповому звалтуванні колеги. Офіційна причина «за вчинення проступків, що порочать честь і гідність співробітника поліції». Проте в 20018 році було встановлено, що звалтування не було, а було бажання отримати дострокове звання та зайняти вищу посаду [8].

З огляду на зазначене логічно постає проблема щодо вибору дій працівників поліції аби максимально швидко встановити спробу омані них особою щодо вчинення стосовно неї статевого злочину.

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що працівники кримінальної поліції в тісній співпраці зі слідчими, спілкуючись із особою, яка повідомляє про факт вчинення стосовно неї статевого злочину, мають:

1) максимально встановити відомості, що характеризують потерпілу особу та ознаки, які вона вказує як отримані в результаті вчинення стосовно неї статевого насильства. Не потрібно помилково вважати, що вказане має здійснюватися тільки способом поверхневого огляду речей та самої потерпілої особи. Найбільш ефективним буде опитування самої потерпілої особи з обов'язковим встановленням конкретних даних щодо злочинного посягання, а у випадку, коли між насильством та зверненням до поліції пройшов тривалий час – установити причини незвернення до правоохоронних органів раніше. Якщо правильно провести всі відповідні процедури, такий аналіз дасть очевидний результат.

Працівники поліції мають звернути увагу на наявну плутанину у свідченнях потерпілої особи, нервованість у діях, невідповідність поведінки до ситуації, що склалась.

Зокрема, психологічні дослідження свідчать, що на відміну від чоловіків, жінки майже завжди при статевому насильстві пам'ятають мало не кожний факт, найдрібніші деталі, а при спробі зміни чи введення в оману, починають нервуватись, кричати, розмахувати руками.

До того ж працівники поліції мають пам'ятати про те, що при висловлюванні неправди особа також на рівні підсвідомості робить певні дії очима або руками. Так, О. Жбанкова зазначає, що коли людина виконує певні когнітивні операції, такі як арифметичний рахунок, читання або каже неправду, то в неї активуються різні відділи мозку. Реєструючи когнітивні реакції опитуваного, такі, як зміна діаметра зіниць; час, витрачений на відповідь; кількість перечитування питання, дослідники визначили, що брехня вимагає більше витрат роботи мозку, а отже, і часу або рухів очима. Наприклад, у людини, яка говорить неправду, можливо, відбудеться розширення діаметра зіниць, а також збільшиться час для обмірковування й давання відповіді на запитання, вона активніше буде жестикулювати та переконувати словами себе й інших в тому, що говорить [9].

Працівники поліції мають чітко та декілька разів повідомити особу-заявника про наслідки в разі неправдивого повідомлення про злочин та настання й для неї в такому випадку кримінальної відповідальності;

2) провести заходи, спрямовані на встановлення обставини можливого обмовляння потерпілою особою про вчинення статевого злочину. Тобто потрібно встановити міжособистісні відносини жертви з її оточенням і підозрюваним, з'ясувати причини омані, роблячи все це з певним завданням: переконати потерпілу зізнатися у правді.

До речі, якщо є цілковита відсутність свідків, то це також може вказувати на оману потерпілою особою, оскільки в разі, коли така особа намагається не повідомити навіть про спільних знайомих її та підозрюваного, указане може свідчити про спробу не встановлення її справжньої поведінки напередодні «вчинення злочину»;

3) установити обставини, направлені на встановлення ознак злочину та огляд місця події. Відповідно до чинного законодавства одразу після звернення особи про вчинення стосовно неї статевого злочину та вказування на певну територію чи об'єкт, де таке насильство було вчинено, проводять огляд події. Специфіка подібної категорії злочинів передбачає обов'язкові дії потерпілої особи щодо опору, зокрема яскраво виражені в зовнішніх ознаках у вигляді подряпин, гематом, синців, а також у розірваному одязі та інших пошкодженнях обстановки в приміщенні або на природі. Працівники поліції мають встановити, чи наявні сліди боротьби між потерпілою та підозрюваним, чи є залишки розірваної нижньої білизни, пошкоджені меблі, пом'ята трава, зламані гілки, відбитки пальців. Крім того, ураховуються безпосередні фізіологічні докази, що підтверджують статеві зносини – кров, сперма тощо. Якщо подібних фактів не виявлено, то це ще одна вагома обставина, що підтверджує помилкове звинувачення в звалтуванні;

4) встановлення особи, на яку вказує потерпіла сторона. Зокрема, працівники поліції мають детально вивчити відомості стосовно ймовірного злочинця. До того ж логічно співвідносити матеріальний стан потерпілої особи та «злочинця», залежність один від одного, наявність психічних захворювань у підозрюваного, статевий потяг патологічного характеру або загальний статевий розлад, залежність від психотропних препаратів, наявність судимостей за вчинення аналогічних злочинів раніше.

Здійснення такого доволі широко переліку дій працівників поліції щодо встановлення факту омані про вчинення статевого злочину пов'язано на сьогодні з декількома причинами. Перша – законодавче затягування проведення медичних обстежень після змін до Кримінального процесуального кодексу в 2015 році. Друга – звинувачення особи у вчиненні статевого злочину тягне завжди за собою відмову оточення від такої особи, формування негативного стереотипу й інколи, навіть, повне відсторонення підозрюваних осіб від суспільства («вигнанці»).

Висновки. Аналіз судової практика свідчить, що на сьогодні існує досить багато випадків засудження за вчинення статевого злочину цілком невинуватої особи, до того ж омана у вчиненні вказаних злочинів нині інколи навіть є різновидом способів заробляння на життя. З огляду на вказане працівники поліції мають у кожному випадку повідомлення про

вчинення статевого злочину перевірити можливість омани потерпілою особою останніх про вчинення стосовно неї статевого злочину.

Використані джерела:

1. Sexualviolence. URL : <https://www.cdc.gov/features/sexualviolence/index.html> (дата звернення: 07.12.2018).
2. Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 07.12.2018).
3. Ложное обвинение в изнасиловании – как доказать свою невину. URL : <https://businessman.ru/lozhnoe-obvinenie-v-iznasilovanii-kak-dokazat-svoyu-nevinovnost-statya-uk-rf-zavedomo-lojnyie-pokazaniya.html> (дата звернення: 07.12.2018).
4. Ложное обвинение в насилии. URL : https://pikabu.ru/story/lozhnoe_obvinenie_v_iznasilovaniikak_dokazat_lozhnost_donosa_4893600 (дата звернення: 07.12.2018).
5. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. Москва, 1996. URL : https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/09/30/_antonjan_yu.m._psihologiya_prestupnika_i_rassledovaniya_prestupleniy.pdf (дата звернення: 07.12.2018).
6. Ronaldo lawyers non disclosure agreement [Електронний ресурс]. URL : <https://www.rt.com/sport/440909-ronaldo-lawyers-non-disclosure-agreement> (дата звернення: 07.12.2018).
7. В Кривом рогу дівочка заявила об изнасиловании. URL : <https://www.0564.ua/news/219568/ej-15-emu-43-v-krivom-roge-devocka-zaavila-ob-iznasilovanii> (дата звернення: 07.12.2018).
8. Дело об изнасиловании девушки-полицейского в Уфе. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-46063556> (дата звернення: 07.12.2018).
9. Жбанкова Н. В., Лукьянченко Н. В. Особенности структурной организации когнитивных стилей личности. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-strukturnoy-organizatsii-kognitivnyh-stiley-lichnosti> (дата звернення: 07.12.2018).

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2018

Шахова Е. В. Обман правоохранительных органов лицом о совершении полового преступления в отношении него – проблема современности

Статья посвящена рассмотрению проблематики противодействия преступлениям против половой свободы и половой неприкосновенности личности, в частности современной тенденции очернения лица о совершении в отношении него указанного преступления. Автор анализирует отдельные факты оговора клеветой, определены типичные мотивы такой преступной деятельности и возможные последствия. Предлагается перечень действий сотрудников полиции, направленный на установление заблуждения правоохранительных органов о совершении полового преступления и обосновывается проведения отдельных мероприятий.

Ключевые слова: половые преступления, обман, клевета, ложное сообщение о совершении преступления.

Shakhova K. Delusion of Law Enforcement Bodies by the Personality in Committing a Sexual Felony - Current Problem

The article is devoted to the consideration of the problem of countering crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person, in particular, the current tendency of a person to make a pronounced crime. The author analyzes individual facts of committing such slander, determines the typical motives of such criminal activity, and possible consequences. At the same time, it is stated that despite the large number of scientific studies devoted to the problem of counteraction to statist crimes, the question studied in the article remains neglected by scholars. Taking into account the author's suggestion, the list of actions of police officers is aimed at establishing misconceptions of law enforcement bodies about the commission of a sexual offense and justifies the conduct of separate measures: 1) to establish the information characterizing the victim and the characteristics which she indicates as received as a result of the commission of sexual violence against her; 2) to conduct events aimed at establishing the circumstances of a possible conviction by a victim of a sexual assault; 3) establish the circumstances directed at establishing the features of the crime and review of the place of the event; 4) establish the circumstances aimed at establishing the features of the crime and review the place of the event; establishment of the person indicated by the injured party. The argument is based on the fact that the implementation of a rather broad list of police officers' actions related to the misrepresentation of a sexual offense is due to several reasons today. The first is the legal delay in conducting medical examinations after amendments to the Criminal Procedural Code in 2015. The second is the accusation of a person in committing a sexual offense is always the rejection of such a person's environment, the formation of a negative stereotype and sometimes even the complete removal of suspects from society ("rogue").

Keywords: sexual crimes, misleading, defamation, false reports of crime.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.9

Я. О. Берназюк

ПОНЯТТЯ «РОЗУМНІ СТРОКИ» В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Статтю присвячено розкриттю змісту та юридичної природи поняття «розумні строки» в адміністративному судочинстві. На підставі дослідження наукових концепцій у цій сфері, огляду вітчизняної судової практики та практики Європейського Суду з прав людини визначено критерії розумності строків в адміністративному судочинстві. З'ясовано значення дотримання судом критеріїв розумності строків під час розгляду адміністративних справ.

Ключові слова: строки, розумні строки, строки розгляду справи, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. У Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) закріплено, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 1 ст. 2) [1].

Отже, своєчасність, тобто вирішення публічно-правового спору в розумні строки, поряд з принципами правової визначеності, доступності до правосуддя тощо є одним із ключових елементів принципу верховенства права в адміністративному судочинстві. Водночас у вітчизняній судовій практиці, так само, як і в науковій літературі, не склалося єдиного та відносно стійкого підходу до визначення критеріїв розумності строків розгляду та вирішення адміністративного спору. До того ж у рішеннях Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) сформувалася певна практика стосовно порушеного питання, яка має бути обов'язково врахована в діяльності адміністративних судів в Україні. На цій підставі з'ясування змісту поняття «розумні строки», зокрема з огляду на практику ЄСПЛ, в адміністративному судочинстві є актуальним напрямом дослідження вітчизняної правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти питання щодо визначення поняття «розумні строки» в судочинстві досліджували такі науковці, як: В. О. Лагуа, Ю. В. Навроцька, Н. В. Неледва, М. О. Сорока, Л. В. Тацій, Д. В. Ягунов та інші. Проблему необхідності дотримання строків в адміністративному судочинстві неодноразово порушував автор цієї статті [2; 3]. Проте окремі питання, пов'язані із визначенням змісту та юридичної природи поняття «розумні строки» в адміністративному судочинстві залишаються ще не досить дослідженими та потребують більш ґрунтовного вивчення.

Формування цілей. Отже, метою статті є розкриття змісту та юридичної природи поняття «розумні строки» в адміністративному судочинстві на підставі аналізу наукових підходів до його розуміння, © Берназюк Я. О., 2018

положень КАС України, інших актів законодавства, вітчизняної судової практики та практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. У КАС України [1] своєчасність розгляду справи означає дотримання встановлених процесуальним законом строків або дотримання «розумного строку», під яким розуміють найкоротший строк розгляду та вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватених зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах (п. 11 ч. 1 ст. 4) або встановлений судом строк, який передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню адміністративного судочинства (ст. 119).

Характерно, що КАС України безпосередньо поняття «розумні строки» використовує лише чотири рази: процедура врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про її проведення (ч. 1 ст. 187); тривалість судових дебатів визначається головуючим з урахуванням думки учасників справи, виходячи з розумного часу для викладення учасниками справи їх позицій по справі; головуючий може зупинити промовця лише тоді, коли він виходить за межі справи, що розглядається судом, або повторюється, або істотно виходить за визначені судом межі часу для викладення промов у судових дебатах (ч. 7 ст. 225); у випадках скасування нормативно-правового або індивідуального акта або визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії суд може визначити відповідачу - суб'єкту владних повноважень розумний строк виконання рішення суду (ч. 6 ст. 245); суд розглядає справи за правилами спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше шістдесяті днів із дня відкриття провадження у справі (ст. 258).

Отже, у процесуальному законодавстві поняття «розумний строк» та «своєчасний розгляд» застосовують у тотожному значенні, зокрема, у розумінні найкоротшого зі строків, протягом якого можливо розглянути справу, повно та всебічно дослідити подані сторонами докази, прийняти законне та обґрунтоване рішення. Характерно, що поняття «розумний строк» вживається не лише щодо дій, що здійснюються судом (розгляд справи, врегулювання спору за участю судді), але й також для учасників справи (судові дебати, виконання рішення суб'єктом владних повноважень).

У науковій літературі висловлюють різні погляди щодо розуміння поняття «розумний строк» у судочинстві.

Зокрема, на думку Л. Тацій, розумний строк - це обумовлений складністю адміністративної справи, а також поведінкою осіб, які беруть у ній участь, найкоротший строк її розгляду і вирішення, достатній для надання своєчасного (без невинуватених зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах [4, с. 39].

Науковець М. Сорока пропонує розумний строк визначити, як найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного судового захисту порушених прав,

свобод та інтересів у публічно-правових відносинах, перебіг якого розпочинається з дня відкриття провадження у справі, а закінчується набранням законної сили остаточним рішенням суду, у процесі перебігу якого відсутній хоча б один з таких фактів: нерегулярне призначення судових засідань, зволікання із початком судового розгляду, призначення судових засідань з великими інтервалами, затягування при переданні або пересиланні справи з одного суду в інший, невжиття судом заходів для дисциплінування сторін у справі, свідків, експертів [5, с. 966–967].

З аналізу наведених визначень можна дійти принаймні таких висновків щодо змісту поняття «розумні строки» в адміністративному судочинстві: 1) розумний строк – це найкоротший з можливих строків розгляду й вирішення адміністративної справи, проте, такий строк не можна ототожнювати із швидким розглядом справи: тривалість розумних строків має бути найкоротшою, але достатньою для того, щоб справа була всебічно досліджена судом з наданням оцінки аргументам та доводам учасників справи, які ґрунтуються на поданих ними доказах; 2) на тривалість «розумного строку» мають вплив різні фактори як об'єктивного (поведінка учасників справи, складність справи, необхідність залучення та дослідження додаткових доказів, завантаженість суду тощо), так і суб'єктивного характеру (поведінка судді та працівників апарату суду).

Л. Тацій зазначає, що розумність строку пов'язана з результатом правосуддя – досягненням справедливості й поновленням у правах. Строк розгляду справи є складовою строку розумного, бо останній містить час, упродовж якого справа розв'язується судами всіх інстанцій, термін, на який провадження у справі зупиняється, а також строк виконання судового рішення [4, с. 37].

Отже, складовими елементами розумного строку є періоди (проміжки часу), протягом яких: 1) суд розглядає справу та приймає у ній рішення; 2) здійснює перегляд судового рішення в апеляційному або касаційному порядку, приймає остаточне рішення в справі; 3) остаточне судові рішення набуває законної сили та може бути звернено до виконання; 4) судові рішення виконуються.

Стосовно останнього елемента Конституційний Суд України у своєму рішенні від 13 грудня 2012 року № 18-рп/2012 зазначив, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, визначений у законі комплекс дій, спрямованих на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави [6].

Розглядаючи справу № 5-рп/2013, Конституційний Суд України у рішенні від 26 червня 2013 р. дійшов висновку про те, що право на судовий захист є конституційною гарантією прав і свобод людини і громадянина, а обов'язкове виконання судових рішень – складовою права на справедливий судовий захист [7].

З наведених висновків Конституційного Суду України вбачається декларування нашою державою права кожного, на чю користь ухвалено судові рішення, на виконання такого рішення. Така обставина як пропуск

строку на подання виконавчого документа до виконання не може ставити під сумнів встановлену Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод обов'язковість виконання судового рішення. Тобто своєчасне виконання судового рішення є невід'ємним елементом права особи на розгляд та вирішення справи в розумні строки.

Крім того, КАС України вимагає від суду при вирішенні справи керуватися принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 1 ст. 6), але, при цьому, зобов'язує суд залишити поданий стороною процесуальний документ без руху, без розгляду або повернути його, якщо такий документ (позов, заява, клопотання, зокрема про надання доказів тощо) поданий з пропуском строку.

Така ж «діалектика» закладена й у Конвенції, стаття 6 якої гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Безумовно, поняття «розумний строк», певним чином, конкурує з досягненням таких вимог Конвенції, як «справедливий і публічний розгляд».

Схожа «процесуальна неузгодженість» міститься і в процесуальному законі в частині вимог суду стосовно оцінки правомірності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС України у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони, з одного боку, обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії), добросовісно та розсудливо, з іншого боку, своєчасно, тобто протягом розумного строку.

З огляду на вищезазначені певні, на перший погляд, процесуальні суперечності, погодимося проте з думкою Ю. Навроцької, яка зауважує, що вимогу щодо розумності строку розгляду справи не можна ототожнити з вимогою швидкості розгляду справи, адже поспішний розгляд справи призведе до його поверховості, що не відповідатиме вимогам розумності строку [8, с. 160]. Водночас недотримання строку розгляду справи, як наприклад у виборчих справах, може стати об'єктивним чинником щодо неможливості поновлення виборчих справ через швидкоплинність виборчого процесу [9, с. 317].

На підтвердження наведеного погляду вкажемо на те, що КАС України диференціює тривалість строків (звернення до адміністративного суду, розгляду та вирішення справи, здійснення процесуальних дій тощо) залежно від категорії справи, її складності, кількості учасників справи та інших аспектів. Щодо цього Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус судів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного

процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (у частині, що встановлюють скорочені строки звернення громадян до суду та регулюють порядок здійснення окремих процесуальних дій у різних стадіях судового процесу) від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011 [10] роз'яснив, що наведеними нормами встановлені або конкретизовані раніше наявні процесуальні механізми, що забезпечують судовий процес.

Досліджуючи ці питання, Конституційний Суд України виходить з того, що в Україні права і свободи людини й громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 1-2 ст. 55 Основного Закону України).

До того ж із посиланням на рішення ЄСПЛ від 10 липня 1984 року у справі «Гінчо проти Португалії», у якому підкреслено, що держави – учасниці Ради Європи зобов'язані організувати свою правову систему таким чином, щоб забезпечити додержання положень пункту 1 статті 6 Конвенції та вимог щодо судового розгляду упродовж розумного строку [11], Конституційний Суд України дійшов висновку, що в процесуальних кодексах лише скорочено строки здійснення окремих процесуальних дій, а змісту та обсягу конституційного права на судовий захист і доступ до правосуддя не звужено. Відтак, наведені зміни не унеможливають ефективного розгляду судових справ, тому не суперечать Конституції України.

Водночас хоча тривалість розумних строків диференційовано залежно від категорії справи та її складності, критерії розумності строків мають бути уніфікованими у межах адміністративного судочинства.

Так, у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» [12] визначено, що з урахуванням практики ЄСПЛ критеріями розумних строків у цивільних справах є: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; поведінка органів державної влади (насамперед суду); характер процесу та його значення для заявника (рішення у справах «Смірнова проти України» [13], «Федіна проти України» [14], «Матіка проти Румунії» [15] та інші).

Суд також підкреслив, що оцінюючи правову та фактичну складність справи, треба враховувати, зокрема, наявність обставин, що утруднюють розгляд справи; кількість співпозивачів, співвідповідачів та інших учасників процесу; необхідність проведення експертиз та їх складність; необхідність допиту значної кількості свідків; участь у справі іноземного суб'єкта та необхідність з'ясування і застосування норм іноземного права [12].

Порушення судом розумних строків розгляду справи може бути пов'язано з неправомірною поведінкою судді, яка виражається у безпідставному затягуванні або невжитті заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволіканні з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасному наданні

суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень. За такі дії суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження (п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [16]).

Наприклад, у травні 2018 року Верховний Суд, розглянувши справу за позовом судді Бабушкінського районного суду міста Дніпра до Президента України, установив, що у 2015 році Вища рада юстиції прийняла рішення № 925/0/15-15 «Про внесення подання Президентів України про звільнення особи з посади судді Бабушкінського районного суду міста Дніпропетровська за порушення присяги» на підставі виявлення факту умисного затягування суддею строків розгляду справи понад строки, визначені законом. До того ж Вища рада юстиції визначила, що встановлені ВКС порушення судді, допущені під час розгляду справи № 200/17709/13-ц, є грубими, а його дії та бездіяльність такими, що призвели до порушення права сторін на розгляд справи упродовж розумного строку, гарантованого як національними, так і міжнародними правовими актами [17].

Крім того, порушення розумних строків розгляду справи також може бути наслідком недобросовісних дій учасників справи, що виражається у несвоєчасному поданні доказів, неналежному користуванні процесуальними правами, невиконанні вимог суду, нез'явленні на судові засідання тощо, а також об'єктивними причинами, що існують у судовій системі, зокрема, її переваженість. Окремо недотримання судом строків розгляду справи може бути за певних умов зумовлено імперативними вимогами ч. 1 ст. 35 КАС України про те, що справа, розгляд якої розпочато одним суддею чи колегією суддів, має бути розглянута цим самим суддею чи колегією суддів, за винятком випадків, які унеможливають участь судді у розгляді справи.

Висновки. На підставі проведеного у пропонованій статті дослідження доходимо певних висновків.

У КАС України закладено певну «діалектику» між обов'язком суду своєчасно, тобто в розумні строки, розглянути справу та винести справедливе й законне рішення та зобов'язанням суду вирішити справу на підставі встановлення усіх фактичних обставин, що мають значення для прийняття рішення (учинення дії), добросовісно та розсудливо. У теоретичному аспекті таке протиріччя нівелюється через розмежування (неототожнення) понять «розумний строк» та «швидкий розгляд».

На практиці питання про дотримання критеріїв розумності строків вирішується в спосіб індивідуалізації підходу до визначення тривалості відповідних строків залежно від таких аспектів: категорія та складність справи; поведінка учасників справи; завантаженість суду (судді). При цьому, суб'єктивна поведінка судді, яка виражається у навмисному затягуванні строків, а саме: несвоєчасному призначенні справи до розгляду; безпідставному відкладенні розгляду справи; призначенні не виправдано тривалих перерв під час розгляду справи; затягуванні з оголошенням рішення; несвоєчасному виготовленні та врученні учасникам справи остаточного рішення; нежитті до учасників справи, які порушують (не

виконують) процесуальні обов'язки, що призводять до штучного затягування справи, заходів процесуального примусу тощо. Така поведінка, якщо її факт буде встановлено та доведено у визначеному порядку, може бути підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Об'єктивними критеріями розумності строків в адміністративному судочинстві є: 1) розгляд та вирішення справи у строки, визначені в КАС України, якщо ним встановлено конкретні часові межі розгляду та вирішення відповідної категорії справ; 2) розгляд та вирішення справи у найкоротші з можливих строків у встановлених КАС України часових межах або, якщо такі межі не встановлено, у визначений судом період, який дає змогу всебічно та повно дослідити подані сторонами докази, встановити фактичні обставини справи, які мають значення для її правильного вирішення; 3) здійснення процесуальних дій та прийняття судом процесуальних рішень, а також виконання процесуальних обов'язків учасниками справи з безумовним дотриманням встановлених КАС України або визначених судом строків; 4) своєчасне виконання судового рішення, яке набуло законної сили, зокрема, звернення рішення до виконання, відкриття виконавчого провадження, ужиття заходів до повного виконання рішення суду; 5) можливість відступлення від визначених КАС України або встановлених судом строків лише з об'єктивних причин, що зумовлені непереборними обставинами, незалежними від волі та поведінки суду (судді) та/або учасників справи.

З огляду на вищезазначене, розумні строки в адміністративному судочинстві можна визначити, як найкоротші за конкретних обставин строки у межах, визначених КАС України або встановлених судом, протягом яких суд (суддя) здійснює розгляд та вирішення справи та які дають змогу всебічно та повно дослідити подані сторонами докази, встановити фактичні обставини справи, які мають значення для прийняття законного та мотивованого рішення.

Використані джерела:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984. № 8073-Х. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 30.10.2018).
2. Берназюк Я. О. Право на доступ до судового захисту в контексті дотримання строків звернення до суду, практика ЄСПЛ. *Судово-Юридична газета*. 2018. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/123832-pravo-na-dostup-do-sudovogo-zakhistu-v-konteksti-dotrimannya-strokov-zvernennya-do-sudu-praktika-yespl>. (дата звернення: 30.10.2018).
3. Берназюк Я.О. Строк звернення до суду як елемент принципу правової визначеності, практика ЄСПЛ. *Судово-Юридична газета*. 2018. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/124382-strok-zvernennya-do-sudu-yak-element-printsipu-pravovoyi-viznachenosti-praktika-yespl>. (дата звернення: 30.10.2018).
4. Тацій Л. В. Категорія «розумний строк» в адміністративному судочинстві: поняття та правова природа. *Публічне право*. 2014. № 1 (13). С. 36–41.
5. Сорока М. О. Сутність терміна «розумний строк» у судовому адміністративному процесі. *Форум права*. 2011. № 1. С. 962–967.

6. Рішення Конституційного Суду України від 13.12.2012 № 18-рп/2012. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12> (дата звернення: 30.10.2018).
7. Рішення Конституційного Суду України від 26.06.2013 № 5-рп/2013. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13> (дата звернення: 30.10.2018).
8. Навроцька Ю. В. Строки судового розгляду в цивільному процесі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридичні науки*. 2013. Вип. 3. С. 143–162.
9. Нестерович В. Ф. Виборче право України: підручник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 504 с.
10. Рішення Конституційного суду України від 13.12.2011 № 17-рп/2011. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11> (дата звернення: 30.10.2018).
11. Case of Guincho v. Portugal: decision of the European Court of Human Rights, 10.07.1984, № 8990/80. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Guincho%20v%20Portugal%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-57497%22%5D%7D> (дата звернення: 30.10.2018).
12. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14> (дата звернення: 30.10.2018).
13. Справа «Смірнова проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини, 08.11.2005, № 36655/02. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_440 (дата звернення: 30.10.2018).
14. Справа «Федіна проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини, 02.09.2010, № 17185/02. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_802 (дата звернення: 30.10.2018).
15. Case of Matica v. Romania: decision of the European Court of Human Rights, 02.11.2006, № 19567/02. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Matica v Romania%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Matica%20v%20Romania%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D) (дата звернення: 30.10.2018).
16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 30.10.2018).
17. Рішення Верховного Суду від 07 травня 2018 року у справі № 800/129/16. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73902301> (дата звернення: 30.10.2018).

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2018

Берназюк Я. А. Понятие «разумные сроки» в административном судопроизводстве

Статья посвящена раскрытию содержания и юридической природы понятия «разумные сроки» в административном судопроизводстве. На основании исследования научных концепций в этой сфере, осмотра отечественной судебной практики и практики Европейского Суда по правам человека определены критерии разумности сроков в административном судопроизводстве. Выяснено значение соблюдения судом критериев разумности сроков при рассмотрении административных дел.

Ключевые слова: сроки, разумные сроки, сроки рассмотрения дела, административное судопроизводство.

Bernaziuk Ya. The Concept of «Reasonable Terms» in Administrative Rule-making

The article is devoted to the disclosure of the content and legal nature of the concept of «reasonable term» in administrative proceedings. Based on the study of scientific concepts in this area and the review of domestic jurisprudence and practice of the European Court of Human Rights, the criteria for the reasonable of terms in administrative proceedings have been determined. The value of compliance by the court with the criteria of the reasonableness of terms during the consideration of administrative cases is clarified.

There is a certain "dialectic" between the duty of the court to consider the case within a reasonable time and the duty of the court to resolve the case reasonably, in good faith and prudently. In the theoretical aspect of this contradiction the distinction between the concepts "reasonable time" and "quick consideration" is solved.

In practice, the question of compliance with the criteria of reasonableness of time is solved by the individuality of the approach to determining the length of the relevant terms, depending on the following aspects: category and complexity of the case, the behavior of the participants in the case, as well as the capacity of the court. At the same time, the unlawful conduct of a judge in the form of violation of terms may be grounds for bringing a judge to disciplinary responsibility.

Objective criteria for the expediency of time in an administrative proceeding are: 1) consideration and resolution of a case within the terms specified by law; 2) review and resolve the case as soon as possible; 3) the implementation of procedural actions and the adoption by the court of procedural decisions, as well as the execution of procedural obligations by participants in the case with unconditional compliance with the terms established by law or determined by the court; 4) the timely execution of a court decision which has become legally effective, in particular, the opening of enforcement proceedings, taking measures to fully implement the court's decision; 5) the possibility of departing from the time limits specified by law or established by the court only for objective reasons, which are caused by insurmountable circumstances, independent of the will and behavior of the court and / or participants of the case.

Reasonable time in administrative proceedings is the shortest within a certain time, within the limits specified by law or established by the court, during which the court carries out the consideration and resolution of the case, which allows a thorough and complete investigation of the evidence submitted by the parties, to establish the factual circumstances of the case which are relevant for making a legitimate and motivated decision.

Keywords: terms, reasonable terms, terms of consideration of a case, administrative legal proceedings.

УДК 342

М. С. Моїсєєв

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ**

У статті досліджено особливості юридичної відповідальності як елемента адміністративно-правового статусу Державного бюро розслідувань України, визначено недоліки її правового регулювання та відповідно запропоновано напрями їх усунення. Установлено, що юридична відповідальність Державного бюро розслідувань України є комплексною складовою її статусу та охоплює

юридичну відповідальність Державного бюро розслідувань України як юридичної особи, його керівництва та співробітників. З огляду на це розкрито специфіку дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності в діяльності Державного бюро розслідувань України.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань України, адміністративно-правовий статус, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Особливе місце в структурі адміністративно-правового статусу будь-якого державного органу, зокрема Державного бюро розслідувань України (далі – ДБР) належить юридичній відповідальності. Отже, без з'ясування підстав настання та видів юридичної відповідальності в діяльності ДБР неможливо повноцінно розкрити специфіку адміністративно-правового статусу ДБР, виявити наявні в національному законодавстві прогалини та сформулювати напрями їх усунення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання юридичної відповідальності було предметом дослідження таких науковців, як Н. М. Вапнярчук, С. Т. Гончарук, В. Г. Грищенко, Р. Я. Заяць, В. І. Литвиненко, О. Д. Новак, О. О. Первомайський, Р. М. Римарчук, І. А. Сердюк та інші, проте питання юридичної відповідальності саме ДБР у науковій доктрині ще не досліджено, що й обумовлює потребу його ґрунтовного вивчення.

Формування цілей. Автор має на меті розкрити загальний зміст юридичної відповідальності, з'ясувати специфіку юридичної відповідальності в діяльності ДБР та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення її правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні у науковій доктрині існує чимало визначень поняття «юридична відповідальність»:

1) з погляду теорії реалізації норм права юридична відповідальність є застосуванням санкцій охоронних норм чи добровільним виконанням додаткового юридичного обов'язку;

2) в аспекті теорії правовідносин юридичну відповідальність розглядають як правоохоронні відносини, що виникли з факту правопорушення між державою і правопорушником та як обов'язок останнього зазнати позбавлення певних цінностей, що йому належали;

3) як реакцію держави на факт вчинення правопорушення і подальшого впливу на поведінку винної особи юридичну відповідальність треба розуміти як здійснювані уповноваженими державою суб'єктами заходи державного примусу до особи, котра вчинила правопорушення [1, с. 34].

Окрему увагу науковці приділяють також питанню юридичної відповідальності саме правоохоронних органів. Зокрема, В. Грищенко визначає, що юридична відповідальність посадових і службових осіб правоохоронних органів – це вид соціальної, публічно-правової відповідальності, елемент деліктоздатності, за якого на посадових і службових осіб правоохоронного органу покладається обов'язок зазнати обмежень у зв'язку з порушенням, недотриманням нормативних приписів у частині забезпечення прав і свобод людини і громадянина, охорони інтересів суспільства й держави, забезпечення національної безпеки [2, с. 19].

Окрім різних підходів до розуміння юридичної відповідальності, науковці виділяють також її види. Попри існування відмінних ознак, за якими класифікують юридичну відповідальність, передовсім звернемо увагу на негативну та позитивну юридичну відповідальність.

А. Черней зазначає, що під негативною відповідальністю розуміється застосування до порушника заходів примусу з боку держави. Покарання виражається в покладенні на винну особу обов'язку відповісти за вчинене діяння – зазнати певних обмежень своїх інтересів та прав. Негативна юридична відповідальність безпосередньо вказує на негативне ставлення держави до неправомірних учинків. Позитивна ж юридична відповідальність полягає у сумлінному виконанні особою своїх обов'язків, додержання вимог чинного законодавства і непорушення визначених у ньому заборон [3, с. 16]. Оскільки сутність позитивної та негативної юридичної відповідальності є відмінними, вважаємо за потрібне зазначити, що в межах цієї статті будуть розглядатися питання тільки негативної юридичної відповідальності ДБР.

За характером санкцій і галузевою ознакою розрізняють кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, цивільно-правову. Перед безпосереднім розглядом зазначених видів юридичної відповідальності ДБР зауважимо, що вона охоплює: 1) юридичну відповідальність ДБР як юридичної особи; 2) юридичну відповідальність керівництва ДБР; 3) юридичну відповідальність працівників ДБР.

У Законі України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року [4] юридичну відповідальність ДБР як юридичної особи не визначено. Положення ж інших нормативних актів закріплюють підстави юридичної відповідальності ДБР загалом. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01 грудня 1994 року [5] ДБР може бути притягнуто до цивільно-правової відповідальності за заподіяння діями, бездіяльністю, рішеннями його співробітників шкоди особі. Вищезазначений нормативний акт закріплює перелік підстав, за наявності яких ДБР має відшкодувати завдану шкоду, серед них: незаконне засудження, повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, взяття і тримання під вартою, незаконне відсторонення від роботи; незаконне застосування адміністративного арешту чи виправних робіт; незаконне проведення оперативно-розшукових заходів тощо [5]. З огляду на зазначені положення чинного законодавства України ДБР у передбачених законом випадках є суб'єктом цивільно-правової відповідальності, визначальною засадою якої є конституційний принцип, відповідно до якого кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями, бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [6].

У будь-якому разі відшкодування шкоди завданої діями, рішеннями чи бездіяльністю ДБР здійснюється за наявності таких умов: 1) наявність шкоди; 2) протиправність, тобто будь-який відступ службової особи за межі, визначені для неї законом, є порушенням; 3) причинний зв'язок між незаконними діями службових осіб державних органів і шкодою. Що ж стосується вини як умови виникнення зобов'язання у зв'язку із заподіянням шкоди, то за ЦК України шкода відшкодовується незалежно від вини посадових або службових осіб, хоча вона має встановлюватися [7, с. 311].

Що ж до адміністративної відповідальності ДБР як юридичної особи, зазначимо, що КУпАП не передбачає адміністративних стягнень для юридичних осіб, проте Кодексом адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року кожній особі надано право звернутися до адміністративного суду із проханням захистити її права, свободи або законні інтереси, якщо вона вважає, що вони порушуються рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень [8]. Отже, рішення, дії чи бездіяльність ДБР можуть бути оскаржені в адміністративному порядку, що свідчить про існування підстав, у разі настання яких ДБР як юридична особа може бути суб'єктом також адміністративної відповідальності.

Відносно кримінальної відповідальності зауважимо, то зміст КК України уміщує Розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», яким передбачено перелік заходів, які застосовуються до юридичної особи у разі вчинення її уповноваженою особою або за дорученням чи наказом, за змовою та у співучасті, або інших шляхом злочину в інтересах такої юридичної особи [9]. Очевидно, що це положення стосується радше приватних юридичних осіб, а не державних органів, які хоча і є юридичними особами, але фінансуються за рахунок коштів державного бюджету.

Складовою юридичної відповідальності ДБР є також юридична відповідальність його керівництва. Відповідно до положень Регламенту реалізації повноважень Директора Державного бюро розслідувань від 02 березня 2018 року Директор ДБР несе відповідальність за діяльність та за неналежне виконання ДБР своїх повноважень згідно із Законом України «Про Державне бюро розслідувань» [10]. Проте ні регламент, ні Закон України «Про Державне бюро розслідувань», ні інший акт не регламентує види юридичної відповідальності, суб'єктом якої може бути Директор ДБР.

Така ж ситуація і з визначенням видів юридичної відповідальності працівників ДБР, які відповідно до ст. 21 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» самостійно приймають рішення і за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть відповідальність згідно із законом.

Згідно зі ст. 14 вищевказаного нормативного акта працівниками ДБР є особи рядового і начальницького складу, державні службовці та працівники, які уклали трудовий договір із бюро. Тобто фактично працівники ДБР є загальними і спеціальними суб'єктами юридичної відповідальності.

Зокрема, спеціальними суб'єктами юридичної відповідальності є співробітники ДБР - державні службовці. Своєю чергою, Закон України

«Про державну службу» (ст. 3) [11] зауважує, що його норми поширюють свою дію на осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, яким присвоюються спеціальні звання, що дає нам підстави відносити працівників ДБР, які належать до рядового та начальницького складу, до спеціальних суб'єктів юридичної відповідальності, а працівників, які уклали трудовий договір, до загальних суб'єктів.

Загалом класифікація суб'єктів юридичної відповідальності не випадкова, що обумовлено специфікою відносин, які виникають через притягнення спеціального суб'єкта до юридичної відповідальності.

Зауважимо, що працівники ДБР є суб'єктами дисциплінарної відповідальності, що настає за скоєння дисциплінарних проступків, які завдають шкоди внутрішньому порядку діяльності підприємств, установ, організацій. Але дисциплінарна відповідальність державних службовців відрізняється від дисциплінарної відповідальності працівників за трудовим договором, оскільки загальні підстави, порядок накладення дисциплінарного стягнення та їх види визначаються трудовим, а не адміністративним законодавством.

Отже, державні службовці ДБР є суб'єктами спеціальної дисциплінарної відповідальності, що є окремим видом дисциплінарної відповідальності чітко визначених суб'єктів, які за вчинений дисциплінарний проступок у межах спеціальних нормативних актів можуть залучатися до більш жорстких заходів дисциплінарного впливу з особливим порядком накладення й оскарження дисциплінарних стягнень [12, с. 102].

Зміст Закону України «Про Державне бюро розслідувань» свідчить, що питання про застосування дисциплінарних стягнень до співробітників ДБР вирішується Дисциплінарною комісією у складі п'яти осіб. Проте на сьогодні відсутній Дисциплінарний статут ДБР, що унеможливує зрозуміти підстави та особливості притягнення його співробітників до дисциплінарної відповідальності. Оскільки Дисциплінарний статут ДБР не має суперечити положенням Закону України «Про державну службу», вважаємо за доцільне наголосити на існуванні таких дисциплінарних стягнень як: зауваження; догана; попередження про неповну службу відповідність; звільнення з посади державної служби тощо.

Ще одним видом юридичної відповідальності співробітників ДБР є адміністративна відповідальність, яка є особливим видом юридичної відповідальності, що має публічний державно-обов'язковий характер та полягає в застосуванні органами адміністративної юрисдикції до осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, адміністративних стягнень у порядку, установленому нормами адміністративного права [13, с. 19].

Що ж до специфіки адміністративної відповідальності працівників правоохоронних органів, зокрема ДБР, то погодимося з В. Литвиненком, який виділяє дві ознаки адміністративної відповідальності таких суб'єктів: а) спеціальний суб'єктний склад; б) обмежений перелік підстав для притягнення до адміністративної відповідальності, якими є адміністративні правопорушення [14, с. 103]. Зокрема, перелік підстав, за якими співробітники правоохоронних органів України, зокрема ДБР, несуть

адміністративну відповідальність на загальних підставах визначено в ст. 15 КУпАП, серед яких адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією (статті 172-4 -172-9¹ КУпАП) [7].

Попри те, що співробітники ДБР у деяких випадках несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах, до них не можуть застосовуватися такі види стягнень, як громадські роботи, виправні роботи і адміністративний арешт [7].

У Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року встановлено також необхідність притягнення особи до дисциплінарної відповідальності, якщо до особи, яка скоїла корупційне правопорушення або правопорушення, пов'язане з корупцією, судом не застосовано покарання або не накладено стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, чи такою, що до неї привірюється [15].

З огляду на зміст зазначених положень законодавства України в усіх випадках, крім наведених у ст. 15 КУпАП, до співробітників ДБР за скоєні ними адміністративні правопорушення застосовуються стягнення у спеціальному порядку. Хоча на думку В. Литвиненка, до якої ми також схиляємось, на сьогодні цілком виправданим є розгляд питання про повне вилучення ст. 15 КУпАП – норми, що дає змогу посадовим особам правоохоронних органів уникати адміністративної відповідальності за більшість скоєних правопорушень, передбачених КУпАП [14, с. 104].

З усіх видів юридичної відповідальності найсуворішою є кримінальна, зміст якої полягає не тільки в тому, що особа, визнана судом такою, яка вчинила заборонене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, має нести відповідальність за це в спосіб застосування до неї заходів морального, матеріального та фізичного характеру, а й у тому, щоб була відновлена справедливість, через відшкодування в повному обсязі моральної та матеріальної шкоди, завданої фізичним та юридичним особам діями або бездіяльністю, визнаними судом злочинними [16, с. 19].

Аналізуючи кримінальні правопорушення, суб'єктом яких є державний службовець ДБР, виділимо умовно такі групи зазначених злочинів:

1) злочини, пов'язані з неналежним виконанням службових повноважень: «Зловживання владою або службовим становищем» (ст. 364); «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» (ст. 365); «Службове підроблення» (ст. 366); «Службова недбалість» (ст. 367); «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою» (ст. 371); «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» (ст. 372); «Порушення права на захист» (ст. 374); «Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380); «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист» (ст. 381); «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування» (ст. 387);

2) корупційні злочини: «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (ст. 368); «Незаконне збагачення» (ст. 368²); «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» (ст. 369); «Провокація підкупу» (ст. 370) тощо.

Вісно, що цей перелік не є вичерпним, скажімо, у розділі «Злочини проти правосуддя» можна ще знайти злочини, суб'єктом яких є службовці ДБР.

У контексті кримінальної відповідальності звернемо увагу на підслідність злочинів, скоєних співробітниками ДБР. Зміст ст. 216 КПК України, яка визначає підслідність органів досудового розслідування, не дає відповіді на зазначене питання. Директор ДБР також відсутній у переліку суб'єктів злочинів, розслідування за якими здійснюється органами НАБУ. Хоча є підстави припускати, що кримінальні правопорушення, учинені Директором ДБР все-таки підслідні НАБУ, оскільки ч. 5 ст. 216 КПК України до підслідності НАБУ відносить злочини, учинені державним службовцем, посада якого належить до категорії «А». Тоді як Закон України «Про державну службу» до переліку цієї категорії посад відносить керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами уряду, а ст. 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» визначає його як центральний орган виконавчої влади.

Очевидно, що така позиція потребує конкретизації, оскільки з прийняттям Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року доцільно було внести зміни до КПК України та віднести злочини, скоєні працівниками ДБР, до підслідності конкретного правоохоронного органу.

Висновки. Юридична відповідальність ДБР є важливим елементом його адміністративно-правового статусу, що охоплює: юридичну відповідальність ДБР як юридичної особи, юридичну відповідальність керівництва ДБР, юридичну відповідальність працівників ДБР. Але питання юридичної відповідальності ДБР належно не врегульовано. По-перше, у Законі України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 відсутній перелік видів юридичної відповідальності, суб'єктами яких є керівництво та співробітники ДБР. А тому вважаємо за доцільне доповнити статтю 21 вказаного нормативного акта таким положенням: «Працівники Державного бюро розслідувань України за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність». По-друге, потребує уточнення питання дисциплінарної відповідальності співробітників ДБР, зокрема нагальним є прийняття Дисциплінарного статуту Державного бюро розслідувань. По-третє, треба закріпити в ст. 216 КПК України до підслідності якого правоохоронного органу належать злочини, скоєні співробітниками ДБР. Усунення цих недоліків законодавства, яке регламентує діяльність ДБР, дасть змогу усунути прогалини у частині його юридичної відповідальності.

Використані джерела:

1. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30–35.

2. Гриценко В. Г. Види юридичної відповідальності правоохоронних органів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 4/1. С. 16–20.
3. Черней А. В. Адміністративна відповідальність під час здійснення державних закупівель: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Запоріжжя. 2015. 189 с.
4. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 6. Ст. 55.
5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 1.
6. Римарчук Р. М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну державними органами та їхніми посадовими особами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 845. С. 308–314.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Дод. до № 51. Ст.1122.
8. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 446.
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
10. Регламент реалізації повноважень Директора Державного бюро розслідувань: Наказ Директора Державного бюро розслідувань від 02.03.2018. URL: <https://dbr.gov.ua/normativno-pravovi-akti> (дата звернення : 15.09.2018).
11. Про державну службу України: Закон України від 10.12.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
12. Вапнярчук Н. М. Актуальні питання дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 100–104.
13. Заяць Р. Я. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. №. 8. С. 17–20.
14. Литвиненко В. І. Юридична відповідальність посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні. *Право та інновації*. 2015. № 4 (12). С. 102–109.
15. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
16. Головін А. С. Кримінальна відповідальність в контексті сучасних тенденцій відправлення правосуддя. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: міжн. науково-практ. конф.*; редкол.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. Харків: Право. 2012. С. 14–25.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2018

Моисеев М. С. Юридическая ответственность в структуре административно-правового статуса Государственного бюро расследований Украины

В статье исследованы особенности юридической ответственности как элемента административно-правового статуса Государственного бюро расследований Украины, определены недостатки ее правового регулирования и соответственно предложены направления их устранения. Определено, что юридическая ответственность Государственного бюро расследований Украины является

комплексной составляющей ее статуса и охватывает юридическую ответственность Государственного бюро расследований Украины как юридического лица, его руководства и сотрудников. В связи с чем раскрыта специфика дисциплинарной, гражданско-правовой, административной и уголовной ответственности в деятельности Государственного бюро расследований Украины.

Ключевые слова: Государственное бюро расследований Украины, административно-правовой статус, юридическая ответственность.

Moisieiev M. Legal Responsibility in the Structure of the Administrative and Legal Status of the State Bureau of Investigation of Ukraine

The article examines the features of legal responsibility as an element of the administrative and legal status of the State Bureau of Investigation of Ukraine, identifies the shortcomings of its legal regulation and, accordingly, suggests ways to eliminate them.

The essence of legal responsibility in accordance with existing approaches in the scientific doctrine is found out. It is determined that the legal responsibility of the State Bureau of Investigation of Ukraine is a complex component of its status and covers the legal responsibility of the State Bureau of Investigation of Ukraine as a legal entity, its management and employees.

In this connection, it is determined that the State Bureau of Investigation of Ukraine as a legal entity is the subject of civil liability according to Civil Code of Ukraine and administrative liability in cases defined by the Code of Administrative Justice of Ukraine. It is concluded that there is no list of types of responsibility of the management of the State Bureau of Investigation of Ukraine for its activities. It was revealed the specifics of disciplinary, civil, administrative and criminal responsibility of employees of the State Bureau of Investigation of Ukraine.

It is proposed to supplement Article 21 of the Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigations" with a list of types of legal liability, whose subjects are employees of the State Bureau of Investigation of Ukraine, as well as Article 216 of the Criminal Procedural Code of Ukraine concerning the investigation of crimes committed by employees of the State Bureau of Investigation of Ukraine.

Keywords: State Bureau of Investigation of Ukraine, administrative and legal status, legal responsibility.

УДК 342.729+343.344

М. А. Самбор

ВІДСУТНІСТЬ ЗБРОЇ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ДЛЯ БЕЗПЕРЕШКОДНОГО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ

У статті досліджено «відсутність зброї» як ознака права на мирні зібрання. Досліджено загальноприйняте лінгвістичне розуміння поняття «зброя», а також нормативно закріплені поняття «зброя» у підзаконних нормативно-правових актах. На підставі аналізу поняття «зброя» та його співставлення з умовами здійснення права на мирні зібрання сформульовано складові елементи такої ознаки права на мирні зібрання, як «відсутність зброї».

Ключові слова: право на мирні зібрання, ознака, зброя, відсутність зброї.

Постановка проблеми. У сучасному світі права й свободи людини та громадянина є визначальними пріоритетами діяльності держав, міждержавних об'єднань, а також інших суб'єктів правовідносин. Ефективне

© Самбор М. А., 2018

здійснення прав і свобод їх носіями просто залежить від розуміння змісту прав та свобод, а також алгоритму дій, які має вчинити суб'єкт здійснення прав і свобод та суб'єкти, від яких безпосередньо чи опосередковано залежить здійснення цих прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед когорти прав і свобод людини одним із ключових прав, що забезпечує соціалізацію особистості, її комунікацію в суспільстві, а також відіграє важливу роль у комплексному сприйнятті та побудові громадянського суспільства є право на свободу мирних зібрань. У сучасних історико-правових умовах право на свободу мирних зібрань хоча і є предметом наукових пошуків дослідників, однак донині немає всеохоплюючого масштабу та єдності в підходах до розуміння. Як наслідок, окремі складові здійснення права на свободу мирних зібрань не досліджуються. Вочевидь, для цього є різноманітні причини, однак більш важливим є вирішення питання саме з розумінням права на свободу мирних зібрань та забезпеченням безперешкодного його здійснення.

Формування цілей Ураховуючи викладене, метою статті є дослідження обов'язкової ознаки здійснення права на свободу мирних зібрань, як відсутність зброї.

Виклад основного матеріалу. Базовий міжнародний документ – Загальна декларація прав людини [4], у ч. 1 ст. 20 проголосила, що кожна людина має право на свободу мирних зборів. У ст. 11 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [5] задекларовано, що кожен має право на свободу мирних зібрань. Здійснення цього права не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є потрібними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, які входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави. На підставі аналізу норм міжнародних документів можемо констатувати, що країнами-учасницями, що ухвалювали ці доленосні для світу документи, не встановлено ознак здійснення права на свободу мирних зібрань. У Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод підкреслено, що здійснення права свободи мирних зібрань може бути обмежено в інтересах національної або громадської безпеки та з певною метою: для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Дещо по-іншому право на свободу мирних зібрань трансформовано в українському національному законодавстві, зокрема, у конституційних нормах прямої дії. Скажімо, у ч. 1 ст. 39 Конституції України [6] встановлено, що Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. У конституційній нормі поряд із такою ознакою, як «мирно», законодавець використав ще одну обов'язкову ознаку, що гарантує

громадянам право збиратися й проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, – відсутність зброї.

Для розуміння цього треба, вочевидь, з'ясувати що таке зброя, тобто чого не має бути в організаторів, учасників зібрання, аби останнє відповідало вимогам Конституції та законів України.

Ключовим є змістове наповнення поняття «зброя». Зброя, заст. озброєння – сукупність технічних пристроїв та засобів, що застосовується для ураження живої сили противника, його техніки, спорудження та інших цілей під час ведення бойових дій; озброєння. У переносному значенні «зброя» – будь-який засіб для боротьби з ким-небудь чи чим-небудь, для досягнення будь-якої мети [1]. Відповідно до абзацу 2 п. 1.3 Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України, затвердженої наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 21 жовтня 2003 року № 200 «Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України» [7], зброя – це предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об'єктів і не мають іншого призначення.

Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної й холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боеприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затвердженої наказом МВС України від 21 серпня 1998 року № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної й холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боеприпасів до зброї та вибухових матеріалів» [8], не дає визначення зброї, однак визначає окремі види зброї, зокрема згідно з п. 8.2 цієї Інструкції під вогнепальною вважається зброя, у якій снаряд (куля, шрот тощо) приводиться в рух миттєвим звільненням хімічної енергії заряду (пороху або іншої пальної суміші), а відповідно до п. 8.11 цієї ж Інструкції до холодної зброї належать пристрої та предмети, конструктивно призначені для ураження живої чи іншої цілі за допомогою м'язової сили людини чи механічного пристрою (може бути холодною ручною та холодною металюю).

Підзаконні нормативно-правові акти, проаналізовані нами, кожен по своєму підходить до визначення зброї, його видів. Зумовлено це тим, які суспільні відносини регулюються нормами таких правових актів. З огляду на

це нормотворець акцентує увагу на змістовних характеристиках зброї: 1) ціль та враження цілі; 2) механізм приведення в дію.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає слово «зброя» як знаряддя для нападу чи оборони [2, с. 189]. Як бачимо, таке тлумачення поняття «зброя» акцентує увагу на меті, яку зброя має виконати: забезпечити дії з нападу або створити умови оборони.

Отже, по-перше, доходимо висновку, що в Україні відсутнє легальне визначення поняття «зброя», зумовлено це низкою причин, зокрема й відсутністю закону України «Про зброю», навколо якого точаться запеклі дискусії, однак останнє не є предметом нашого дослідження. По-друге, наявні визначення в нормах відомчих нормативно-правових актів не стільки полегшують сприйняття поняття «зброя», скільки намагаються підкреслити її характеристики, зважаючи на предмет регулювання цих відомчих актів з урахуванням суспільних відносин, які є об'єктом впливу даних норм, що призводить до розпорошеності його змістовних ознак і неоднозначного юридичного розуміння. І це в умовах, коли заборонні норми встановлюють юридичну відповідальність за низку діянь, пов'язаних з володінням, користуванням та розпорядженням зброєю.

На наш погляд, під зброєю треба розуміти пристрої та засоби саморобного, кустарного або промислового виробництва, які призначені для ураження цілей у спосіб нападу чи оборони та пристосовані для цієї мети.

Зброя в сучасному суспільстві надзвичайно різноманітна, а тому розглянемо її види, що дасть змогу детальніше зрозуміти все різноманіття зброї та можливі негативні наслідки, які остання може створити під час мирних зібрань.

За призначенням зброя поділяється на бойову – засіб ураження противника в збройній боротьбі як під час нападу, так і під час захисту (оборони). Також зброя класифікується на вогнепальну; холодну, пневматичну й травматичну зброю. Крім того, виокремлюють: металеву, запалювальну зброю, міни, артилерійське озброєння; ракетну торпедну зброю, зброю масового ураження; ядерну, хімічну, біологічну зброю; нетрадиційну зброю, зброю, що базується на нових фізичних принципах: генетична зброя; геофізична зброя; інфразвукова зброя; кліматична зброя; лазерна зброя; зброя не смертельної дії; озонна зброя; плазмова зброя; психотронна зброя; радіологічна зброя; надвисокочастотна зброя; прискорювальна зброя; електромагнітна зброя. Виділяють службову зброю, призначену відповідно до законодавства для використання співробітниками державних органів та працівниками юридичних осіб, яким законодавчо дозволено носіння, зберігання та застосування цієї зброї, для самозахисту або для виконання покладених на них обов'язків із захисту життя й здоров'я громадян, власності, з охорони навколишнього середовища й природних ресурсів, цінних та небезпечних вантажів, спеціальної кореспонденції. У порівнянні з бойовою зброєю має обмеження щодо дальності стрільби, вражаючої дії, калібру; цивільну зброю, відповідно до законодавства для використання з метою самозахисту, для занять спортом та полювання.

Цивільна вогнепальна зброя має виключати ведення вогню чергами й мати місткість магазину (барабана) не більше 10 патронів. Поділяється на: зброю самозахисту; спортивну зброю; мисливську зброю; сигнальну зброю – зброю, конструктивно призначену тільки для подачі світлових, димових чи звукових сигналів; холодну клинкову зброю – зброю, призначену для носіння із козацькою формою, національними костюмами тощо; колекційну зброю. За принципом вражаючої дії зброя поділяється на: 1) вогнепальну зброю – зброю, призначену для механічного ураження цілі на відстані снарядом, що набуває спрямованого руху за рахунок енергії порохового чи іншого хімічного заряду; 2) пневматичну зброю – зброю, призначену для ураження цілі на відстані снарядом, що набуває спрямованого руху за рахунок енергії стиснутого, зрідженого чи ствердженого газу; 3) холодну зброю – зброю, призначену для ураження цілі за допомогою м'язової сили людини під час безпосереднього контакту з об'єктом ураження; 4) металеву зброю – зброю, призначену для ураження цілі на відстані снарядом, що набуває спрямованого руху за допомогою м'язової сили людини чи механічного пристрою; 5) газову зброю – зброю, призначена для тимчасового ураження живої цілі шляхом застосування сльозогінних чи подразнювальних речовин; 6) запалювальну зброю; 7) ракетну зброю; 8) міни; 9) торпеди [3].

Як бачимо, зброя досить різноманітна. У той же час чи можна обмежитися таким її розумінням стосовно до характеристики права на зібрання як без зброї. На наш погляд, виключно сприйняття зброї як її нормативно-правове сприйняття зумовлює ряд перешкод для іншої ознаки зібрання, як «мирність». Поряд зі зброєю, на наш погляд, неприпустимо використовувати під час зібрань й інші види пристроїв, які з огляду на вищевикладене не можуть сприйматись як зброя, однак несуть неабияку загрозу для учасників, організаторів та очевидців таких зібрань, пересічних громадян і можуть бути використані для нападу на учасників таких зібрань або перехожих, що нівелює іншу обов'язкову ознаку зібрання – мирність. Звичайний кухонний ніж зазвичай не сприймається як зброя, однак для пересічних громадян останній у руках радикально налаштованих учасників зібрань є неабиякою загрозою не лише для здоров'я, а й для життя. Так само й пневматичні пістолети тощо. Звісно, це не є зброя, у тому її розумінні, яке законодавець вкладає в заборонну норму, викладену в ст. 263 Кримінального кодексу України, однак загрозу несе не меншу ніж інша вогнепальна чи холодна зброя.

Зброя асоціюється з можливістю заподіяння шкоди інтересам суспільства й держави, групам людей, окремій особі. У зв'язку з цим у деяких країнах, наприклад, Азербайджанській республіці забороняється учасникам мирних зібрань мати при собі речі, які можуть бути використані для заподіяння шкоди учасникам, організаторам мирних зібрань, спостерігачам, перехожим. До таких предметів належать каміння, скло, дошки, палиці. Безперечно, це не зброя, однак, це предмети, які за певних обставин можуть бути пристосовані для нанесення фізичної, майнової шкоди, а як результат і моральної шкоди, і за певних обставин можуть призвести до заподіяння саме

такої шкоди або будь-якого їх поєднання. Уважаємо, що знаряддя, які можуть бути пристосовані для нанесення шкоди, мають бути забороненими законом для володіння організаторами, учасниками мирних зібрань. Проте останні не треба розглядати як зброю. На нашу думку, такі знаряддя є загрозою мирності зібрання, а не представляють собою зброю. Водночас змушені констатувати, що існування такої загрози є ключовим для дій відповідних органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, а також самих суб'єктів здійснення права на мирні зібрання, спрямованих на гарантування мирності зібрання.

Отже, відсутність зброї як ознака зібрання, на нашу думку, полягає у відсутності в організаторів, учасників мирного зібрання не лише зброї будь-якого виду, а й знарядь, які за певних обставин можуть бути використані як засоби для заподіяння фізичної, майнової й навіть моральної шкоди.

Переконані, що під час сповіщення суб'єкти здійснення права на мирні зібрання мають зазначати, що в них, інших учасників зібрання буде відсутня зброя та знаряддя, які можна використати для заподіяння будь-якої шкоди, а також зібрання переслідує мирну мету. Це засвідчить не лише спрямованість здійснення права на мирні зібрання, а й підтверджуватиме наміри організаторів провести саме мирне зібрання.

Висновки. Зважаючи на все вищесказане, потрібно зауважити, що така ознака права на мирні зібрання, як «без зброї», вказує на відсутність у суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань (незалежно від того, яке це право – активне, зумовлене підготовкою, організацією тої чи іншої форми мирних зібрань, або пасивне як випадкового учасника такого зібрання, який «пристає» до цього зібрання, інколи навіть несвідомо, здійснюючи своє право на свободу мирного зібрання), передбачає, що учасники мирного зібрання не застосовуватимуть зброї (інших предметів, що можуть бути пристосовані для заподіяння шкоди) для ураження відповідних цілей, якими в умовах натовпу можуть бути як окремі особи, приміщення, так і загальносуспільні, державні інтереси, зокрема громадський (публічний) порядок та безпека, конституційний лад, територіальна цілісність країни, а також не завдаватимуть моральної, фізичної, майнової шкоди учасникам, випадковим спостерігачам чи очевидцям, юридичним особам, суспільству й державі загалом.

Отже, така ознака, як «відсутність зброї» містить складники, як-от:

1) передбачає повагу до людини, її честі та гідності, прав, свобод та інтересів незалежно від її поглядів та переконань, зокрема й щодо предмета мирного зібрання;

2) повагу до суспільного устрою, конституційного ладу, дотримання принципів верховенства права й законності;

3) збиратися без зброї; без боєприпасів; без спеціальних засобів, перш за все активної оборони, зокрема таких, як пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії; електрошокові пристрої контактної та контактнo-дистанційної дії; засоби, споряджені речовинами

сльозогінної та дратівної дії; пневматична зброя, сигнальні, стартові, будівельні, газові пістолети (револьвери); вибухові пакети й інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, що не містять у собі вибухових речовин і сумішей, які вказують на їх приналежність до боєприпасів;

4) важливим є й відсутність в організаторів, учасників зібрань речей, що можуть бути пристосовані для заподіяння будь-якого виду шкоди. Наприклад, кухонні ножі, палиці, битки, скло тощо. Усі ці речі мають стати категоричним табу для ініціаторів, організаторів, учасників мирних зібрань.

Безперечно, ця ознака не є абсолютно визначеною та не може вичерпуватися тільки поняттям «зброя». Остання безпосередньо залежна від стану розвитку суспільства й держави, наявних суспільних відносин, що врегульовуються правом та перебувають за межами правового регулювання (наприклад, регулюються нормами моралі, релігійними нормами тощо), тим самим створюючи загрози суспільним і державним інтересам, а тому в кожному окремому випадку можуть бути розширеними. Водночас уважаємо, що озвучена нами ознака є ключовою, що впливає на стан законності й правопорядку в суспільстві, а також на забезпечення прав, свобод та інтересів людини й громадянина як організатора та учасника таких зібрань, так і сторонніх осіб, які не мають жодного стосунку до такого зібрання, зокрема й тих, які не розділяють поглядів організаторів та учасників мирних зібрань, що реалізують своє право на мирні зібрання.

Насамкінець зазначимо, що відсутність зброї в суб'єктах здійснення права на мирні зібрання вказує на бажання утвердити демократичні засади суспільства та прагнення розбудувати громадянське суспільство, засноване на основоположних принципах верховенства права, дотримання прав, свобод та інтересів усіх учасників суспільних відносин.

Використані джерела:

1. Зброя. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Зброя> (дата звернення 06.04.2017).

2. Белінський Ю. Є. Поняття «зброя» та його нормативне визначення/ *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 188-191.

3. Зброя. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Зброя> (дата звернення 06.04.2017).

4. Загальна декларація прав людини, прийнята й проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року»). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 22.07.2017).

5. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 01.08.2017).

6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 03.12.2018).

7. Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України: наказ

Адміністрації Державної прикордонної служби України від 21.10.2003 № 200.
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0963-03> (дата звернення 06.04.2017).

8. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної й холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів: наказ МВС України від 21 серпня 1998 року № 622.
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/print1443112418583579>. (дата звернення 18.04.2017).

Стаття надійшла до редколегії 07.10.2018

Самбор Н. А. Отсутствие оружия как необходимое условие для беспрепятственного осуществления права на мирные собрания

В статье исследуется «отсутствие оружия» как признак права на мирные собрания. Исследуются общепринятое лингвистическое понимание понятия «оружие», а также нормативно закрепленные понятия «оружие» в подзаконных нормативно-правовых актах. На основании анализа понятия «оружие» и его сопоставление с условиями осуществления права на мирные собрания, формулируются составляющие элементы такого признака права на мирные собрания, как «отсутствие оружия».

Ключевые слова: право на мирные собрания, признак, оружие, отсутствие оружия.

Sambor M. Lack of Weapons as a Necessary Condition for the Unhindered Exercise of the Right to Peaceful Assembly

The article examines the «lack of weapons» as a sign of the right to peaceful assembly. The commonly accepted linguistic understanding of the concept of «weapons», as well as the normative definition of the concept of «weapons» in the sub-legal normative acts, is explored.

Weapons are objects and devices intended for the destruction of living targets, ships, planes (helicopters) and other objects and have no other purpose. Cold weapons - devices and objects designed to defeat a living or other purpose with the help of human muscle or mechanical device (maybe cold hand and cold metal). Sub-normative legal acts analyzed by us, each in its own way, are suitable for the definition of weapons, their types. This is due to the kind of social relations regulated by the norms of such legal acts. Proceeding from this, the rulemaker focuses on the content of the characteristics of weapons: 1) the purpose and impression of the goal; 2) the mechanism of bringing into action.

In our opinion, weapons should be understood as devices and means of self-made, handicraft or industrial production that are destined to defeat targets by attack or defense and adapted for this purpose.

Based on the analysis of the concept of «weapons» and its comparison with the conditions for the exercise of the right to peaceful assembly, the elements of such a feature of the right to peaceful assembly as «lack of weapons» are formulated.

Such a sign of the right to peaceful gatherings, as «without weapons» indicates the absence of the exercise of the right of freedom of peaceful assembly among subjects

(regardless of what this right is - active, conditioned by the preparation, organization of one or another form of peaceful assembly, or passive, as an occasional participant in such a gathering that «stumbles» to this meeting, sometimes even unconsciously, in exercising his right to freedom of peaceful assembly) provides for the absence of the peaceful assembly of the members of the use and use of weapons (other items that can be adapted) and for causing harm) to defeat the corresponding goals that, in the conditions of the crowd, may be individuals, premises, and public-interest, public interests, in particular public (public) order and security, constitutional order, territorial integrity of the country, and also impose a moral, physical, material damage to participants, casual observers or eyewitnesses, legal entities, society as a whole and the state.

Keywords: the right to peaceful gatherings, a sign, a weapon, a lack of weapons.

УДК 342.7

**В. В. Чумак,
В. Ю. Цебинога**

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ НІМЕЧЧИНИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано сучасну модель адміністративної юстиції в Німеччині. Визначено та охарактеризовано систему судоустрою Німеччини, а також основні засади здійснення адміністративного судочинства. Розкрито компетенцію адміністративних судів, що полягає у вирішенні публічно-правових спорів. Досліджено механізм реалізації права на мирні зібрання та його охорона в порядку адміністративного судочинства в Німеччині.

Ключові слова: адміністративне судочинство, права людини, захист, досвід Німеччини, Україна, адміністративні суди, адміністративна юстиція, система судоустрою, право на мирні зібрання, публічно-правові спори.

Постановка проблеми. Відповідно до чинної Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Така норма права закріпила концепцію побудови демократичного суспільства й висвітлила основоположний принцип розбудови правової держави – верховенство права. Зокрема, на наш погляд, точне втілення принципу верховенства права (позитивне право) можливе за умови чіткого визначення юрисдикції повноважень і компетенції судів, а також цілковитої довіри населення до діяльності суду.

Як слушно зазначає Е. В. Тертична, усе це обумовлює надзвичайну важливість проведення науково-теоретичного дослідження та вдосконалення практичної діяльності у сфері судової практики в національній правовій системі в контексті судово-правової реформи в Україні на основі вивчення досвіду зарубіжних країн [2, с. 317].

Судова реформа в Україні, яка розпочалась у 2017 році, на сьогодні остаточно ще не завершилася з огляду на дещо ускладнену роботу судів. Ігнорувати це питання не можливо як з теоретичної, так і з практичної

площини, що дає підстави провідним науковцям і практикам дійти висновку про доопрацювання чинного законодавства України в галузі адміністративного судочинства, що й собі зумовлює потребу вивчення зарубіжного досвіду згаданої галузі. Особливу увагу щодо цього привертає така провідна країна Європейського Союзу як Німеччина, оскільки система адміністративних судів у ній вважається класичним прикладом континентального (дуалістичного) типу адміністративного судочинства, де розгляд усіх адміністративних спорів відбувається за особливими процесуальними порядками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою адміністративного права та процесу в Україні й за її межами займалися та продовжують займатися такі вітчизняні адміністративісти, як С. В. Ківалов, О. В. Кузьменко, В. М. Кравчук, А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник, Р. О. Гуїбіда та інших. Серед зарубіжних науковців і практиків виділимо Джефрі Ерліха, Штефана Хюльсхорстера, Мартіна Штайнкюлера та багато інших.

У запропонованій статті ми не випадково звертаємо увагу саме на таку країну, як Німеччина. Адже як вдало зазначив В. Хайде, правовий інститут адміністративної юстиції Німеччини характеризується наявністю спеціальних адміністративних судів, відокремлених від загальних судів цивільної і кримінальної юрисдикції, а також процедур розгляду скарг на неправомірні адміністративні акти й дії (бездіяльність) [3].

Формування цілей Метою написання статті є проведення аналізу системи судів і законодавства Німеччини у галузі адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Події Революції Гідності 2013-2014 рр. стали потужним каталізатором нових трансформаційних зрушень і перетворень майже у всіх сферах суспільних відносин, зокрема й судової системи. Попри суттєві зміни, які на сьогодні набрали чинності та функціонують, їх повна реалізація припадає саме на 2018 рік. Отже, доцільним є вивчення зарубіжного досвіду адміністративного судочинства.

У більшості країн Європейського простору провідна роль забезпечення ефективного захисту прав людини належить саме судам. Ключове місце щодо цього займає адміністративний контроль (захист). Історія розвитку судової системи Німеччини сягає глибин XIX століття, коли в місті Баден було створено перший адміністративний суд. На сьогодні система судоустрою Німеччини – це трирівнева ланка судів, яка налічує п'ять судів різної юрисдикції. Головним судом є Федеральний Конституційний Суд Німеччини – єдиний і основний конституційний суд, до якого громадяни мають змогу звернутися у спосіб подання індивідуальної скарги. Загалом юрисдикція судів у Німеччині поділяється на: адміністративну, цивільну та кримінальну, трудову, соціальної справедливості та фінансову. Але захист основоположних прав передусім реалізується в межах не конституційного, а адміністративного процесу, адже саме адміністративні суди є найважливішою інстанцією для забезпечення практичної реалізації

основоположних прав [4]. Вони захищають громадянина від втручання у його основоположні права, наприклад у його свободи або в його відносини власності з боку публічної влади. Водночас вони надають громадянину можливість реалізувати інші його свободи. Зокрема, до таких належать невід'ємні свободи на висловлення думки, на мирні зібрання, діяльність вільних телебачення, радіо та преси, які є важливими для формування демократичної волі народу [5].

Як зазначає О. О. Опанасенко, система адміністративного судочинства Німеччини містить три інстанції: Адміністративний суд землі (суд першої інстанції); Вищий адміністративний суд землі (апеляційна інстанція); Федеральний адміністративний суд (касаційна інстанція). Як і у Франції, у Німеччині адміністративне судочинство ґрунтується на принципі так званого «розшукового» («інквізиційного») процесу, тобто суд (суддя) зобов'язаний самостійно й за своєю ініціативою добувати відсутні, на його думку, докази для винесення справедливого, об'єктивного й законного рішення. Цей принцип подібний до такого принципу адміністративної юстиції України, як офіційне з'ясування всіх обставин у справі [6, с. 43].

До компетенції адміністративних судів Німеччини належить розгляд усіх публічно-правових спорів неконституційно-правового характеру і спорів, щодо яких німецький федеральний закон не встановив іншого порядку судового розгляду [7]. Адміністративне судочинство Німеччини має особливий характер, здійснюючись на такій засаді, як «розшукованість». Суть названої засади – особа самостійно збирає докази для вирішення своєї справи в адміністративному суді. У цьому разі має місце позов. Отже, початком розгляду справи по суті в адміністративному порядку є саме подання особою позову. На думку В. А. Сьоміна, позов – це звернення до суду з вимогою усунення порушення, а скарга – звернення, що містить прохання про скасування незаконного рішення, що порушило права та інтереси особи. Як видається, саме скарга як документ має бути в адміністративному судочинстві, оскільки позовне провадження припускає змагальний характер процесу, де сторони самостійно здійснюють доказування в справі, чого в повному обсязі не використовує процес в адміністративних судах (адміністративному праву все ж таки властивий імперативний характер) [8, с. 148–149].

З огляду на останні події в Україні особливо актуального значення набуває право на мирні зібрання, а також механізм захисту такого права. Суттєве значення для розбудови справжньої демократичної, толерантної, соціально орієнтованої держави, яка підтримує та всіляко допомагає становленню громадянського суспільства, має рівень гарантування реалізації приватними особами права на участь у мирних зібраннях. Принциповість цього права побічно підтверджує й місце його розташування в Конституції Федеративної Республіки Німеччина [9], де про нього йдеться в ст. 8, яка проголошує, що всі німці мають право без сповіщення та дозволу збиратися мирно та без зброї. На наш погляд, додатковим доказом значущості цього права для німецького суспільства є і рівень наукового інтересу, який вимірюється десятками монографій, дисертацій, підручників і коментарів, присвячених аналізу права мирного зібрання та процедур його

реалізації [10; 11]. Щодо цього доречно згадати праці Р.С. Мельника, який ще в 2013 році здійснив аналіз законодавства Німеччини про права мирних зібрань та його захист в адміністративному порядку. Зокрема, у роботі «Право мирних зібрань у системі адміністративного права Німеччини» автор зазначає, що очевидним є те, що ми не можемо ігнорувати ті найкращі напрацювання, які є на сьогодні в європейській юридичній науці, насамперед німецькій, яка не лише дала нам чимало термінів та інститутів, якими ми протягом багатьох років користуємося наче власним винаходом, але й постійно орієнтується, зокрема в особі її представників, на допомогу Україні [12, с. 6]. Продовжуючи далі, зазначає, що норми загальної частини містять загальні приписи та принципи, які застосовуються у всіх сферах діяльності таких суб'єктів, пов'язаної з попередженням небезпеки. Особлива ж частина об'єднує в собі норми, які визначають повноваження органів поліції та органів охорони громадського порядку в окремих сферах, однією з яких є мирні зібрання [12, с. 8-9].

Наприклад, у справі «Фогт проти Німеччини» ЄСПЛ відзначив, що «захист особистих думок, передбачений статтею 10, є однією з цілей свободи зібрань та об'єднання, яку гарантує стаття 11, повторивши згодом це положення у цілій низці справ, зокрема загальновідомій «Реквені проти Угорщини» [13; 14]. Також стаття 11 тісно пов'язана із статтею 17 Конвенції, що забороняє зловживання правами, тобто мітингувальники не можуть покликатися на права, передбачені статтею 11, з метою нанесення шкоди гарантованих Конвенцією правам інших осіб [15, с. 100].

З огляду на досвід Федеративної Республіки Німеччини в галузі захисту прав людини в адміністративному порядку доцільним буде переглянути в Україні підходи до наукового доктринального вивчення адміністративного права та процесу. Сучасний розвиток адміністративно-правових відносин зумовлює вдосконалення чинного механізму захисту прав людини в адміністративній юстиції та введення нових підгалузей, удосконалення наявного навчально-методичного матеріалу, що закладе підвалини для підготовки фахівців вищого рівня. Оскільки судова гілка влади є незалежною та, своєю чергою, здійснює контроль за діяльністю адміністрації, то створення нового підходу та переосмислення теоретичної основи адміністративного судочинства – це докорінні зміни у відносинах «громадянин – держава», а також розбудова правової та демократичної держави.

Висновки. Отже, при формуванні інституту адміністративної юстиції в Україні доцільно враховувати зарубіжний досвід її створення, особливості організації та діяльності адміністративних судів, законодавче регулювання цієї сфери, беручу лише те з їхнього досвіду, що може застосуватися в нашій державі.

Використані джерела:

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Тертична Е. В. Актуальні питання визначення місця судової влади у концепції розподілу влади на основі аналізу зарубіжного досвіду. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 317 – 321.
3. Хайде В. Система правосуддя Федеративної Республіки / Германський Фонд міжнародного правового співробітництва. *Федеральний вестник*. 1990. 111 с.
4. Hufen, Verwaltungsprozessrecht, 8. Aufl., 2011, § 1 Rn. 16.
5. Hufen, Verwaltungsprozessrecht, 8. Aufl., 2011, § 1 Rn. 11.
6. Опанасенко О. О. Порівняльний аналіз здійснення адміністративного судочинства в Україні та інших країнах. *Наше право*. 2013. № 8. С. 39 – 46.
7. Фоков А. Административные суды повысят доступность правосудия. *Российская юстиция*. 2001. № 6. С. 7.
8. Сьоміна В. А. Досвід створення та функціонування адміністративної юстиції у Франції та Німеччині. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Вип. 4. С. 143 – 149.
9. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland : vom 23 Mai 1949 [Elektronische Ressource]. – Zugang : сайт. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf> (дата звернення: 02.06.2018).
10. Brenneisen H., Wilksen M., Becker W. undand. Versammlungsrecht : dashoheitliche Eingriffshandelnim Versammlungsgeschehen / Hartmut Brenneisen. – 4. Aufl. – Hilden/Rhld. : VDP Verl. Dt. Polizeiliteratur, 2011. – 638 s.
11. Versammlungsrecht : Lehrbuch / R. Krueger. – Stuttgart [u.a.] : Booberg, 1994. – 178 s.
12. Мельник Р. С. Право мирних зібрань у системі адміністративного права Німеччини. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2013. № 4. С. 31– 40.
13. Vogt v. Germany, заява № 17851/91, рішення від 02 вересня 1995 року, п. 64.
14. Rekvenyi v. Hungary, заява № 25390/94, рішення від 20 травня 1999 року, п. 58.
15. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. допов. Київ, 2015. 208 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2018

Чумак В. В., Цебинога В. Ю. Защита прав человека в административном судопроизводстве Германии: опыт для Украины

В статье проанализирована современная модель административной юстиции в Германии. Определена и охарактеризована система судостроительства в Германии, а также основные принципы осуществления административного судопроизводства. Проанализирована компетенция административных судов, которая заключается в решении публично-правовых споров. Определен механизм реализации права на мирные собрания и его охрана в порядке административного судопроизводства в Германии.

Ключевые слова: административное судопроизводство, права человека, защита, опыт Германии, Украина, административные суды, административная юстиция, система судостроительства, право на мирные собрания, публично-правовые споры.

Chumak V., Tsebynoga V. Human rights Protection in Administrative Rule-making of Germany: Experience for Ukraine

This article analyzes the modern model of administrative justice in Germany. The system of judicial system in Germany is characterized and characterized and the basic principles of administrative legal proceedings are defined. The article states that the German judicial system is a three-level link of courts, which has five courts of different jurisdiction. It is noted that the Federal Constitutional Court of Germany is the main court - it is the only and the main constitutional court to which citizens can apply by submitting an individual complaint

The competence of administrative courts is determined, which is to resolve public-law disputes of a non-constitutional nature and disputes in respect of which the German federal law has not established another procedure for judicial review. The authors argue that administrative justice in Germany has a special character, since it is carried out on the basis of search. This ambush means that a person independently collects evidence for the resolution of his case in an administrative court. In this case, a lawsuit takes place.

The mechanism of realization of the right to peaceful assemblies and its protection in the procedure of administrative legal proceedings in Germany is determined. The principle of this right is indirectly confirmed by the place of its location in the Constitution of the Federal Republic of Germany, where it is referred to in Art. 8, which proclaims that all Germans have the right to report peacefully and without weapons and without permission. An additional proof of the significance of this right for German society is, in our opinion, the level of scientific interest, which is measured by dozens of monographs, theses, textbooks and comments devoted to the analysis of the law of the peaceful assembly and the procedures for its implementation.

It is concluded that the modern development of administrative-legal relations leads to the improvement of the effective mechanism of protection of human rights in administrative justice and introduction of new sub-sectors, improvement of the existing educational and methodological material, which will lay the foundations for the preparation of specialists of the highest level.

Keywords: the administrative rule-making, human rights, defense, experience of Germany, Ukraine, administrative courts, administrative justice, system of the judicial system, right is of peaceful assemblies, public disputes.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 342.7

І. С. Загоруй

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ: УКРАЇНСЬКИЙ РАКУРС ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Конкретизація проблеми забезпечення соціально-економічних прав громадян України в теоретико-правовому аспекті набула вигляду необхідності їх конституціоналізації. Надзвичайна трудність процесів державотворення на сучасному етапі потребує не тільки постановки цієї проблеми, але й якомога швидкого її вирішення. У статті розглянуто: а) поняття та б) процес конституціоналізації в сучасних їх інтерпретаціях як вітчизняними вченими, так і зарубіжними. Теоретичні положення ілюстровано історичними прикладами, зокрема з історії України. Показано, що процес конституціоналізації соціально-економічних й інших прав людини і громадянина розпочатий Конституцією України 1996 року; подано його основні характеристики: порівняння з іншими правами, поява нових прав, яких раніше ніколи не було, орієнтування на міжнародні правові акти. У висновках йдеться про відповідність поняття конституціоналізації в зазначеній сфері вітчизняної практики та процесу конституціоналізації міжнародним вимогам.

Ключові слова: конституція, конституціоналізація, права людини, соціально-економічні права, позитивні права.

Постановка проблеми. Нормативно-правове оформлення соціально-економічних прав в Україні здійснюється на двох рівнях – конституційному та законодавчому. Визнаючи основоположні права, наприклад, право власності або право на підприємницьку діяльність та інші права, Конституція відсилає до закону. Такий порядок обмеженого чи вичерпного закріплення основоположних прав передбачається багатьма сучасними конституціями, зокрема й Основним Законом України, який виходить з того, що держава визнає ці права, законодавчо встановлює межі їх здійснення та можливі обмеження. Для української конституційно-правової доктрини поняття «конституціоналізація» є відносно новим, крім того прослідковується неоднозначне його вживання. Воно здебільшого розглядається як процес уміщення конституційних норм в акти, які знаходяться нижче в правовій ієрархії, і в спосіб конституціоналізації на найвищому рівні врегульовуються найбільш значущі суспільні відносини [1, с. 90], здійснюється юридизація суспільних відносин, перетворення правової системи і правового порядку в країні. Утім, задеклароване фундаментальне значення прав людини для процесів державотворення в Україні ще не отримало потрібної для подальшого розвитку конкретизації, зокрема це стосується інституту соціально-економічних прав загалом, а також особливостей його виявлення і ставлення до нього в різні історичні періоди, що загалом диктує нагальність постановки зазначеної проблеми та робить очевидною її актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження конституціоналізації прав людини, зокрема прав соціально-економічних, знайшла своє відображення у працях вітчизняних учених, але спочатку звернемося до філологічного, тобто загальносмыслового тлумачення самого терміна (слова). «Конституціоналізація» у «Великому тлумачному словнику української мови» (2005 р.) визначається як «закріплення яких-небудь положень у тексті конституції, надання їм конституційної сили» [2]. Юридичне значення цього терміна (термінопоняття) у державознавчому контексті, також на енциклопедичному рівні, подається більш розлого як «закріплення системи суспільно-політичних відносин, які панують у державі і суспільстві, в основному законі країни – конституції» (І. Варзар) [3, с. 336]. Ще більш широкі визначення поняття й процесу конституціоналізації знаходимо в «Юридичній енциклопедії» у В. Шаповала (як політико-правова ідеологія з конституційними методами управління державними справами, як конституційна норма та, як практика відповідного регулювання суспільних відносин) [4, с. 289], у працях С. Шевчука [5, с. 127-143], А. Олійника [6, с. 191] та інших. У спеціальних дослідженнях наукова категорія «конституціоналізація» здебільшого розглядається як процес уміщення конституційних норм в акти, що перебувають на більш низьких ступенях правової ієрархії, «коли виникає необхідність обґрунтування можливості реалізації оновлених чи таких, що мають для цього потенціал конституційних засад в поточному галузевому законодавстві і ... обов'язковій конституціоналізації державного і суспільного життя як складних процесів забезпечення конституційної законності...» тощо [7, с. 33]. І. Кравець розглядає конституціоналізацію в двоаспектному значенні. Перше – зведення правової норми до рівня конституційного положення, визначення об'єктів конституційного регулювання; друге – як усебічний розвиток ієрархічно взаємопов'язаних засобів і методів юридизації суспільних відносин загалом і соціальних конфліктів зокрема. З огляду на це правове регулювання суспільних відносин уявляється як встановлений порядок конституційного характеру, а процес юридизації суспільних відносин як поступовий розвиток конституціоналізації правового порядку в цілому [8, с. 154]. Такий «інтегративний» підхід до розуміння конституціоналізації нам видається цілком обґрунтованим, оскільки він дає змогу виявити генезис досліджуваного інституту соціально-економічних прав загалом та особливості його виявлення і ставлення до нього в процесах вітчизняного державотворення, і саме тому ми будемо, в основному, спиратися на нього.

Формування цілей. Мета статті спрямована на з'ясування вітчизняного і зарубіжного досвіду конституціоналізації прав другого покоління, знаходження оптимальних юридичних рамок і підходів до розуміння, визнання і закріплення цих позитивних прав, умови і способи реалізації яких усебічно пов'язуються з державним сприянням, а той безпосередньою опікою цієї категорії прав.

Виклад основного матеріалу. Якщо розрізнити два способи конституціоналізації, то кожен з них відбиває рівні і зміст конституційних

норм і принципів, за якими може здійснюватися конституціоналізація соціально-економічних прав.

Перший – це рівень нормативно-законодавчої конституціоналізації, сутність якої полягає в піднесенні правової норми до рангу конституційної за сегментною системою. Наприклад, період відродження національної Української держави (1917-1920 рр.) позначений значною кількістю конституційних актів державної влади (Універсали УНР тощо). На початку 1990-х рр., за умов чинної на той час Конституції УРСР 1978 р. з унесеними до неї змінами, новими соціально значущими актами з більшою юридичною силою були Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., яка визначила утвердження нашої країни як незалежної, суверенної, демократичної, правової, соціальної держави, Акт проголошення незалежності України, закони України «Про правонаступництво України» (1991 р.), «Про дію міжнародних договорів України» (1991 р.), «Про міжнародні договори України» (1993 р.), Конституційний Договір між Верховною Радою України і Президентом України (1995 р.), що виконував роль «тимчасової конституції», запроваджував принцип поділу влади, допускав чинність глави 5 «Громадянство України. Рівноправність громадян», глави 6 «Основні права, свободи і обов'язки громадян України» Конституції 1978 р. та інші положення, які були сумісними з ним.

Другий – це нормативно-інтерпретаційний, сутність якого виявляється в реалізації норм і принципів конституції в галузевому законодавстві на основі рішень Конституційного Суду України. Конституційний процес в Україні 1986-1996 рр. мав двоєдину сутність: паралельно відбувалося формування нормативно-правової моделі конституційного ладу (прийняття нових конституційних актів і визначення в них ставлення України до прав людини) та розроблення нової Конституції України, органічне поєднання законодавства і юридичної практики з новою системою конституціоналізму, де акцентовано, що права людини визначають «зміст і спрямованість діяльності держави», що «держава відповідає перед людиною за свою діяльність» і що головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини [9].

Процес конституціоналізації може спиратися й на основні способи конституційного закріплення основоположних прав і свобод – позитивний і негативний. Ставлення до таких способів викладення соціально-економічних прав найбільш рельєфно дало себе знати на етапі політико-правових перетворень держав Центрально-Східної Європи наприкінці ХХ ст., зокрема й в Україні. Під час написання перших посткомуністичних конституцій висловлювалася думка, що фіксація соціально-економічних прав на конституційному рівні зруйнує вільний економічний розвиток на засадах ринкової економіки [10, с. 216].

Серед теоретичних і практичних проблем, що постають як розуміння соціально-економічних прав у їх співвідношенні із соціальною державою, убачаються завдання як світоглядного характеру, так і аналіз предметної природи прав і свобод людини як специфічного компонента соціально-правового порядку. Важливим стає питання правового режиму забезпечення

такого порядку за умов демократичної, правової і соціальної держави. Принциповою також стає проблема подолання домінантної в доктринальному й емпіричному сприйнятті правопорядку надмірної його етатизації (пояснення правопорядку, а в ньому і правового статусу особи насамперед як справи державної влади, такої собі «дарувальниці» прав і свобод, матеріальних та інших благ). Це досить яскраво виявилось у пошуках прийнятних шляхів конституціоналізації прав другого покоління в посттоталітарних державах. Тому виваженими вважаємо міркування тих учених, відповідно до яких конституціоналізація прав другого покоління загалом хоч і не відкидається, проте зосереджується увага на особливостях і межах її використання. Зокрема, К. Санстейн заперечує закріплення соціально-економічних прав на рівні Основного закону і пов'язує це тільки з посткомуністичними країнами Східної Європи, які щойно стали на шлях демократичних перетворень і створення ринкової економіки [11, с. 21].

Утім, оскільки внесення соціально-економічних прав до основоположних документів є справою уряду кожної окремої країни, інший американський учений-правознавець Г. Шварц вважає за необхідне враховувати такі аспекти. Перший – те, що «з погляду операційного, конституція покликана захищати те, що розглядається як щось відносно захищене від змін і за своєю суттю вона являє собою антидемократичний інструмент Саме «жорстка» конституція, що обмежує владу більшості, потрібна, щоб протистояти її верховенству й уберегти певні цінності від мінливої і нестабільної більшості, так, щоб вони з часом залишалися відносно усталеними». Другий – конституційні проблеми, що пов'язані з деякими соціально-економічними правами (право на житло, право на освіту тощо), вимагатимуть закріплення в конституції вимог до уряду про прийняття соціальних програм, що досі не існували, а також про задоволення запитів громадян, які вони не можуть задовольнити самі. Третій – він вважає, що «включення в конституцію економічних і соціальних прав, поза сумнівом, призведе до значного збільшення обсягу Основного Закону ... , але якщо ми хочемо, щоб конституція служила дієвою підтримкою судовим та іншим формам конституційного захисту, збільшення її обсягу ніяк не уникнути» [12, с. 25].

Отже, зміст знаходження юридичних рамок і підходів до розуміння, визнання та закріплення для таких невловимих і суперечливих за змістом основоположних прав, котрі мають матеріальний («грошовий») вимір, як на наш погляд, полягає не в тому, який із цих способів обрати, а в який спосіб облаштувати суспільно-політичне життя, щоб забезпечити гідне життя кожній людині й не створити ідейне та практичне підґрунтя конституційної «міфотворчості». І це на сьогодні є одним з нагальних завдань конституційного процесу в нашій країні. Тим більше, що вітчизняна історія надає нам досить показові приклади розвитку правової думки та законодавчої практики в цьому напрямку.

Ідеї та становлення соціально-економічних прав в Україні сукупно з усім комплексом закріплення правового статусу особи характеризував процес конституційної нормотворчості доби українського державотворення (1917-

1920 рр.), пов'язаної з проголошенням таких конституційних актів, як Універсали Центральної Ради, закони про землю і про восьмигодинний робочий день, що їх було ухвалено Центральною Радою в січні 1918 р., а також Конституція УНР від 29 квітня 1918 р. (проект) та інші акти, якими, хоч і в обмеженому обсязі та прийнятих із запізненням, але проголошувалися такі демократичні свободи, як право на страйк, встановлення 8-годинного робочого дня, визнання за трудовим народом права власності на землю, а за урядом і робітниками – права контролю над промисловістю [13, с. 14]. Маємо приклади уваги до економічних, соціальних і культурних прав і в період правління гетьмана П. Скоропадського.

У дальшому процес конституціоналізації прав другого покоління або, як їх називала радянська юридична наука – «соціально-економічних прав», тривалий час був пов'язаний з «конституціями соціалістичного типу» (так їх називали в радянській літературі), а після Другої світової війни – з новими соціальними конституціями сучасного суспільства. Країною походження цих прав, як вважає російський конституціоналіст М. Бондар, була Росія, оскільки ці права, на думку автора, найбільш послідовно відбивають у собі колективістську сутність російського суспільства, його соціальну свідомість і поведінку [14, с. 177]. Аналізуючи питання прав людини в усіх «конституціях радянської псевдодержавності» С. Головатий підкреслює, що наявність чотирьох документів під назвою «конституція», «жодним чином не означає, що в Україні аж до 1996 року узагалі існувало те, що є власне конституцією – як вислід конституціоналізму» [15, с. 569].

Конституціоналізація соціально-економічних та інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, започаткована Конституцією України 1996 р., свідчить про таке. По-перше, соціально-економічні права зрівнюються у правовому статусі з усіма іншими правами людини, утрачаючи своє пріоритетне значення (як вони розумілися в усіх попередніх конституціях). Загальна система цих прав засновується на засадах невідчужуваності й непорушності від людини, гарантованості й неможливості їх скасування, а також звужені їх обсягу при прийнятті нових чи внесенні змін до інших законів. По-друге, Конституція закріпила низку таких прав і свобод, яких не знав жоден із попередніх вітчизняних конституційних актів. По-третє, самі конституційні положення з цих питань, і на цю особливий здебільшого звертають увагу науковці [16, с. 193], змістовно (а часто – й текстуально) збігаються з положеннями міжнародно-правових актів у цій галузі – Загальної декларації прав людини, Міжнародних пактів 1966 року тощо. І наостанок, Конституція України чітко встановила поділ влади, що безумовно посилює інститут гарантій основоположних прав людини.

Конституціоналізація соціально-економічних прав в Основному Законі України, як зазначає М. Козюбра, відбиває загальний процес сучасного конституціоналізму, з притаманною для нього соціалізацією держав [17, с. 3], наповненням права соціальним змістом, закріпленням соціального призначення права власності тощо. Соціальні питання (окрім визнання права приватної власності) тривалий час у зарубіжних конституціях по суті не торкалися, а в радянських – навпаки. Сьогодні конституційні норми,

змістом яких є соціально-економічні права, опікуються соціальними правами так само, як і політичними, і громадянськими свободами; вони тісно пов'язані з поняттями «соціальна солідарність», «соціальна держава», «соціальна політика», – загалом з економічними і соціальними правами людини і громадянина, з вимогами створення соціально орієнтованої економіки, зі зміною конституційного регулювання питань власності й відносин між соціальними групами [18, с. 31, 32, 34], а це тільки актуалізує необхідність соціалізації права, збереження соціальної політики Української держави.

Висновки. Уважаємо, що поняття конституціоналізації є цілком притаманним для минулої та сучасної вітчизняної практики. Закріплення соціально-економічних прав як спосіб урегулювання на найвищому законодавчому рівні найбільш значущих суспільних відносин, пов'язаних з конституюванням правового статусу людини і громадянина у сферах економічного і соціального життя суспільства, було характерним для різних періодів вітчизняного державотворення, зокрема нетривалого періоду відродження національної Української держави 1917-1920 рр., періоду радянської квазідержавності та сучасної України, що відбито у відповідних установчих актах.

Процес конституціоналізації соціально-економічних прав людини і громадянина, започаткований Конституцією України 1996 року, хоча й визнається недосконалим, утім його особливості відбивають загальні тенденції ставлення до основоположних прав людини та розуміння необхідності рівноцінної уваги до прав другого покоління, визнаних міжнародними стандартами, а також потреби піднесення соціальних зобов'язань сучасної держави на більш високий рівень.

Використані джерела:

1. Стрельцова О. В. Конституціоналізація як відображення тенденції юридизації суспільних відносин (теоретичний аспект). *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 90–93.
2. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Варзар І. М. Конституціоналізація. *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
4. Шаповал В. М. Конституціоналізм. *Юридична енциклопедія: У 6 т. Т.3 : «К-М»* / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Українська енциклопедія», 2001. 792 с.
5. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. 296 с.
6. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.
7. Конституционные преобразования в Украине: история, теория и практика : монография / А. Р. Крусян, В. Н. Шаповал [и др.] ; под ред. М. Ф. Орзиха. Київ : Юринком Интер, 2013. 512 с.

8. Кравец И. А. Конституционализм и российская государственность в начале XX века. Москва : «Издательство: ЮКЭА», 2006. 368 с.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 07.09.2018).
10. Шевчук С. Конституційний захист соціальних виplat як права власності: порівняльно-правовий аналіз. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 216–233.
11. Касс Р. Санстейн. Против позитивных прав. *Российский бюллетень по правам человека*. Вып.6. 1995. С. 21. URL : <http://www.hrighs.ru/text/b6/bul6.htm> (дата звернення: 07.09.2018).
12. Шварц Г. Экономические и социальные права. *Российский бюллетень по правам человека*. Вып.6. 1995. С. 25. URL: <http://www.hrighs.ru/text/b6/Chapter6.htm> (дата звернення: 07.09.2018).
13. Яковлів А. Основи Конституції УНР. Нью-Йорк-ЗДА : Вид-во «Говерла», 1964. 63 с.
14. Бондарь Н. С. Права человека и Конституция России: трудный путь к свободе. Ростов н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1996. 240 с.
15. Головатий С. Людські права. Лекції. Київ: Дух і Літера, 2016. i-xxiv, 760 с.
16. Подорожна Т. С. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України : монографія; за ред. і з передм. проф. Н. М. Пархоменко. Львів : ПАІС, 2014. 308 с.
17. Козюбра М. І. Верховенство права і соціалізація держав. *Наукові записки НАУКМА*. Т. 103 : *Юридичні науки*, 2010. С. 3–8.
18. Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование: монография / отв. ред. В. Е. Чиркин. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. 656 с.

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2018

Загоруй И. С. Конституционализация социально-экономических прав: украинский ракурс постановки проблемы

Конкретизация проблемы обеспечения социально-экономических прав граждан Украины в теоретико-правовом аспекте стала необходимой как их конституционализация. Чрезвычайная сложность процессов государственного строительства на современном этапе требует не только постановки этой проблемы, но и скорейшего её решения. В статье рассматривается: а) понятие и б) процесс конституционализации в современных их интерпретациях как отечественными учеными, так и зарубежными. Теоретические положения иллюстрируются историческими примерами, в том числе из истории Украины. Показано, что процесс конституционализации социально-экономических и других прав и свобод человека и гражданина в Украине начал Конституцией Украины 1996 года, даются его основные характеристики: уравнивание с другими правами, появление новых норм, которых ранее никогда не было, ориентация на международные правовые акты. Делается вывод о соответствии понятия конституционализации в обозначенной сфере отечественной практике и процесса конституционализации международным требованиям.

Ключевые слова: конституция, конституционализация, права человека, социально-экономические права, позитивные права.

Zagorui I. Constitutionalization of Social and Economic Rights: the Ukrainian View of the Problem

The fundamental importance of the idea of human rights in the process of state building in Ukraine requires the specification of the problem of ensuring social and economic rights. In the theoretical and legal aspect this is formulated as their constitutionalization. It also means not only the formulation of this problem, but also the study of ways to solve it as soon as possible. In the article the concept of constitutionalization, which has the status of a category of science of the theory of law and the state, is considered. The necessity of this process, which indicates the practical significance of research in this direction, is proved. The author relies on two ways of constitutionalization, according to which the relevant procedure in relation to social and economic rights can be implemented. The first way is regulatory and legislative way, when the corresponding legal norm is raised to the level of constitutional norm. The second way is normative and interpretative way, when the relevant legal norms are implemented in various branches of law on the basis of decisions of the Constitutional Court. Moreover, it emphasizes the need to avoid over-etatization of this process, in particular, it concerns the correlation of the principles of the social state with the principles of a market economy. The importance and role of government in carrying out such work is emphasized. In addition, one should be wary of the experience of other states that have taken steps in solving problems of this type. When considering the declaration of social and economic rights in the constitutions of Ukraine in the socialist period (the period of the "Soviet pseudo-statehood"), the author supports the opinion of Russian scientists about the "nominal" rather than the "normative" nature of these provisions. It is shown that the process of constitutionalization of social and economic rights and freedoms of man and citizen in Ukraine was initiated by the Constitution of Ukraine in 1996, its main characteristics are given: equalization with other rights, the emergence of new norms that have never happened before, an orientation to international legal acts.

The main conclusions are as follows: the concept of constitutionalization to characterize modern processes in the field of social and economic rights is consistent with modern domestic practice; the modern process of constitutionalization, although imperfect, is developing in accordance with international trends.

Keywords: constitution, constitutionalization, human rights, social and economic rights, positive rights.

УДК 349.6

М. І. Єрофєєв

ВПЛИВ РЕФОРМИ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ВОДНИХ ВІДНОСИН НА ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ З ПИТАНЬ ВОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ ВОД

У статті розглянуто особливості реформування управління в галузі водних відносин, наслідки впливу цього реформування на повноваження органів місцевого самоврядування з питань водокористування, охорони вод. Зроблено висновки та надано аргументовані пропозиції, спрямовані на удосконалення водного законодавства в частині, що стосується участі органів місцевого самоврядування в управлінні водним господарством.

Ключові слова: реформування управління в галузі водних відносин, водокористування, охорона вод, водне законодавство, водні ресурси, водний басейн.

Постановка проблеми. За останні роки в Україні досить активно здійснюються заходи з реформування управління водним господарством, спрямовані на запровадження так званого інтегрованого управління [1] за басейновим принципом. Відповідно до документів, що забезпечують його запровадження [2], це реформування передбачає, серед інших заходів, і певний перегляд повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Оскільки водні проблеми, стан водного господарства зачіпають інтереси насамперед певних регіонів, то виникає потреба оцінки зазначеного реформування з погляду його впливу на ефективність участі в управлінні водним господарством органів місцевого самоврядування, які за своїм статусом мають вирішувати всі питання місцевого значення, зокрема й ті, що стосуються водокористування, охорони вод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління у сфері водних відносин, зокрема й участь у ньому органів місцевого самоврядування, почали активно досліджувати в юридичній літературі за останні роки в публікаціях В. І. Андрейцева, Н. В. Вострікової, В. І. Гордєєва, Л. Р. Данилюка, Н. Р. Кобецької, А. В. Кулька, Н. Р. Малишевої, Ю. С. Петлюка, М. А. Хвесіка, І. Є. Чумаченка, Ю. С. Шемшученка та інших. Така увага до цього питання свідчить про актуальність водної проблематики та потребу у визначенні перспектив удосконалення правового регулювання водних відносин.

Формування цілей. У запропонованій статті ставиться за мету дослідити особливості реформування управління в галузі водних відносин та оцінити наслідки впливу цього реформування на повноваження органів місцевого самоврядування з питань водокористування, їх (повноважень) правове забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Передусім зазначимо, що у реформуванні управління у сфері водних відносин можна виділити два аспекти – екологічний та адміністративний. Екологічний аспект зумовлений запровадженням інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом – це підхід до управління водними ресурсами, відповідно до якого основною одиницею управління виступає район річкового басейну. Останній (район річкового басейну) визначається як головна одиниця управління в галузі використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів, що складається з річкового басейну (сусідніх річкових басейнів) та пов'язаних з ними прибережних і підземних вод (ст. 1 Водного кодексу України). В Україні передбачено встановлення дев'яти районів річкових басейнів: район басейну річки Дніпро; район басейну річки Дністер; район басейну річки Дунай; район басейну річки Південний Буг; район басейну річки Дон; район басейну річки Вісла; район басейну річок Криму; район басейну річок Причорномор'я; район басейну річок Приазов'я. У межах встановлених районів річкових басейнів центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, може виділяти суббасейни (ст.13-1 Водного кодексу України).

Визнання річкового басейну як основного об'єкта управління уможливило запровадження адекватної цьому об'єкту структури управління.

На сьогодні важливими елементами такої структури є басейнові управління водного господарства та басейнові ради.

Басейнові ради – це консультативно-дорадчі органи в межах території річкових басейнів, утворених при центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, для забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, інтегрованого управління ними. Басейнові ради утворюються Держводагентством для вироблення пропозицій та забезпечення узгодження інтересів підприємств, установ та організацій у галузі використання та охорони вод і відтворення водних ресурсів у межах басейну. До складу басейнових рад входять представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших зацікавлених організацій, установ, підприємств та представники громадськості (ст. 13-3 Водного кодексу України). Цим радам надані досить широкі повноваження, зокрема, право: схвалювати проект плану управління річковим басейном; брати участь у заходах з реалізації плану управління річковим басейном; надавати пропозиції щодо залучення коштів бюджетів різних рівнів та інвестицій для виконання заходів плану управління річковим басейном; схвалювати інформацію про хід виконання плану управління річковим басейном; надавати пропозиції щодо екологічних цілей плану управління річковим басейном та можливих відхилень від строків їх досягнення; розглядати питання водогосподарського балансу та соціально-економічного розвитку на території річкового басейну; надавати пропозиції щодо життєя найважливіших (пріоритетних) заходів з екологічного оздоровлення річкового басейну та механізмів їх фінансування тощо [3].

Басейнові управління водного господарства належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства та гідротехнічної меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів – Державного агентства водних ресурсів України (Держводагентство), котре й затверджує положення про ці управління. На басейнові управління покладається забезпечення на території відповідного басейну (суббасейну) реалізації державної політики у сфері управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів, розвитку водного господарства, а також координація діяльності організацій, що належать до сфери управління Держводагентства, із зазначених питань у межах відповідного річкового басейну (див., зокрема п. 1.3 Положення про Дністровське басейнове управління водних ресурсів: Наказ Держводагентства від 23.01.2018 № 23) [4].

Басейнові ради та басейнові управління мають взаємодіяти із системою територіальних органів Держводагентства. До них належить, зокрема, сектор у Вінницькій (або Волинській; Дніпропетровській; Донецькій, Луганській та Харківській; Житомирській; Закарпатській; Запорізькій; Івано-Франківській; Кіровоградській; Львівській; Миколаївській; Одеській; Полтавській; Рівненській; Сумській; Тернопільській; Херсонській та у

м. Севастополі; Хмельницькій; Черкаській; Чернівецькій; Чернігівській) області Державного агентства водних ресурсів України. Згідно з Положенням про цей сектор [5] він забезпечує видачу, анулювання, здійснення переоформлення дозволів на спеціальне водокористування; погоджує нормативи водопостачання; встановлює режими роботи для орендованих водних об'єктів; погоджує договори оренди водних об'єктів; погоджує проекти на проведення робіт на землях водного фонду (крім робіт на землях, зайнятих морями), пов'язаних з будівництвом гідротехнічних, лінійних та гідрометричних споруд, прокладенням кабелів, трубопроводів, інших комунікацій, а також виконанням бурових та геологорозвідувальних робіт; погоджує проекти встановлення розмірів смуг відведення та режиму користування ними; погоджує межі зон санітарної охорони водних об'єктів; погоджує створення на річках та у їх басейнах штучних водойм та водопідпірних стінок; погоджує документацію із землеустрою у випадках та порядку, визначених Земельним кодексом України та Законом України «Про землеустрій» щодо відповідності зазначеної документації водному законодавству (крім документації із землеустрою, що стосується морів, морських заток та лиманів, а також їх прибережних захисних смуг) тощо.

Відповідно до басейнового принципу управління (згідно з наказом Держводагентства від 01.03.2018 № 95 (у редакції наказу від 04.04.2018 № 151) «Про затвердження організаційної структури Державного агентства водних ресурсів») [6] в Україні, окрім 13 басейнових управлінь водних ресурсів, утворено також 14 регіональних офісів водних ресурсів (через реорганізацію обласних управлінь водних ресурсів) та один міжрегіональний офіс захисних масивів дніпровських водосховищ. Ці офіси беруть участь у розробленні водогосподарських балансів та вирішенні питань, пов'язаних із міжбасейновим розподілом стоку річок і використанням прикордонних вод; за координацією басейнових управлінь водних ресурсів бере участь в організації роботи басейнових рад; розробляє довгострокові прогнози та пропозиції щодо основних напрямів розвитку гідротехнічної меліорації земель та використання меліорованих угідь; здійснює моніторинг підтоплення сільських та селищних населених пунктів тощо (див., зокрема Положення про Регіональний офіс водних ресурсів Полтавської області, затверджене наказом Держводагентства від 10.08.2018 № 585).

Огляд організаційної структури управління водним господарством, охороною та використанням водних ресурсів за басейновим принципом свідчить про тенденцію до переведення на регіональний рівень управління основного навантаження з реалізації політики, програм і завдань, спрямованих на забезпечення належного екологічного стану водного басейну, якості водних ресурсів, узгодження економічних та екологічних інтересів у процесі водокористування. Лежить таке навантаження на розгалужену систему басейнових та територіальних органів управління водним господарством, які мають взаємодіяти, доповнювати один одного, узгоджувати свої дії, робити кожний свій вклад у прийняття та реалізацію рішень з питань використання водних ресурсів.

При запровадженні нових підходів щодо організації державного управління в галузі використання й охорони вод і відтворення водних ресурсів, що має здійснюватися за басейновим принципом, без уваги не залишилися й органи місцевого самоврядування. Аналізуючи наслідки цієї уваги з боку законодавця, констатуємо, що органи місцевого самоврядування на шляху реформування управління у цій сфері за останні роки дещо втратили й дещо набули. Безумовно, позитивно треба оцінити передбачену Водним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами участь органів місцевого самоврядування в роботі басейнових рад відповідних річкових басейнів. Це дає змогу їм узяти безпосередню участь у розробці різного роду заходів з управління річковим басейном, узгодженні питань водогосподарського балансу та соціально-економічного розвитку відповідної території, залучення місцевих бюджетів для виконня заходів з екологічного оздоровлення річкового басейну тощо. Проте не можна оминати того, що в басейнових радах органи місцевого самоврядування не є ключовими фігурами, а розчиняються серед інших членів цих рад, котрі презентують різні установи, підприємства, організації (див. п. 10 Типового положення про басейнові ради, затвердженого наказом Мінприроди від 26.01.2017). Приміром, до складу Басейнової ради річки Тиси, утвореної 25.10.2018 [7], увійшли такі представники: водокористувачів – ПрАТ «Єврокар», ТДВ «Закарпатський рибокомбінат», ТОВ «Водоканал Карпатвіз»; наукових організацій – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», кафедра екології та охорони навколишнього природного середовища Інституту гідробіології Національної академії наук України; органів влади – Департаменту житлово-комунального господарства, будівництва та інфраструктури Закарпатської обласної державної адміністрації, Закарпатської обласної ради, Закарпатського Центру з гідрометеорології; громадських організацій – Громадської ради при Закарпатській обласній державній адміністрації, Регіональної асоціації органів місцевого самоврядування «Закарпаття – за чисте довкілля», Закарпатської обласної організації «Всеукраїнська екологічна ліга» та Басейнового управління водних ресурсів річки Тиси.

Зазначимо й те, що консультативно-дорадчий статус басейнових рад, що утворюються при Держводгоспі, характер (форма) роботи цих рад (їх засідання мають проводитися за потреби, але не менше ніж два рази на рік) самі собою не сприяють активному, оперативному їх використанню для вирішення нагальних водогосподарських питань, які хвилюють територіальні громади, інтереси яких у зазначених радах представляють органи місцевого самоврядування.

Оцінюючи ж наслідки для органів місцевого самоврядування інших змін до Водного кодексу України з питання їх участі у регулюванні водних відносин, зауважимо, що вони головню були спрямовані на зменшення відповідних повноважень цих органів. Зокрема, зі ст. 8-1 Водного кодексу України послідовно вилучено повноваження обласних, Київської та Севастопольської міських рад щодо розпорядження водними об'єктами

місцевого значення (на підставі Закону від 18.09.2012 № 5293-VI); погодження розміщення підприємств та інших об'єктів, діяльність яких пов'язана з використанням водних ресурсів і може негативно впливати на їх стан (на підставі Закону від 09.04.2014 № 1193-VII); видачі дозволів на спеціальне водокористування водних об'єктів місцевого значення (на підставі Закону від 07.02.2017 № 1830-VIII). А районні ради (ст. 9 ВК України) були позбавлені повноважень з погодження розміщення підприємств, будівель, споруд та інших об'єктів, діяльність яких пов'язана з використанням водних об'єктів місцевого значення та може завдати їм шкоди (на підставі Закону від 09.04.2014 № 1193-VII). Отже, констатуємо, що децентралізація управлінських повноважень у цьому випадку не набирає обертів, а, навпаки, втрачає їх. Потрібно було б більш виважено підійти до коригування повноважень органів місцевого самоврядування у цій сфері. Так, є неприйнятним повне відлучення органів місцевого самоврядування від участі в організації спеціального водокористування. Адже не тільки не зашкодило б, а навпаки, було б корисним для розвитку територій у межах того чи іншого річкового басейну, якби, наприклад, органам місцевого самоврядування було надано право погоджувати питання про надання дозволу на спеціальне водокористування та порушувати питання про його аналювання. У такому разі органи місцевого самоврядування мали б безпосередній важелі впливу на організацію водокористування для виробничих та інших господарських цілей, а також можливість оперативно вставати на захист інтересів територіальних громад.

Зазначимо також надто закритий характер законодавчого визначення участі органів місцевого самоврядування в інтегрованому управлінні водним господарством України. Зокрема, Водний кодекс України не дає чіткого уявлення про участь органів місцевого самоврядування в розробці планів управління водним басейном та погодженні планів управління ризиками затоплення. Про таку участь можна дізнатися лише із підзаконних нормативно-правових актів - Порядку розроблення плану управління річковим басейном (п. 5): Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2017 № 336 [8]; Порядку розроблення плану управління ризиками затоплення (п. 3): Постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.2018 № 247 [9].

Загалом сучасне реформування управління в галузі водних відносин, хоч і має басейнову заданість, не скасовує його (управління) адміністративно-територіальну складову, яке презентують у певному форматі органи місцевого самоврядування. Попри окремі втрати (зовсім не обов'язкові) у повноваженнях з регулювання водних відносин ці органи загалом зберігли за собою той їх комплекс, котрий дає їм змогу брати участь у реалізації державної водної політики, впливати на її формування з огляду на наявні на місцях водогосподарські та водно-екологічні проблеми. Згідно з Водним кодексом України (статті 8-1, 9, 10) це, зокрема, повноваження з: погодження державних цільових, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, участь у їх виконанні; розроблення, затвердження та виконання регіональних програм використання й охорони вод і відтворення водних ресурсів; затвердження проектів зон санітарної

охорони господарсько-питних водозаборів; прийняття у встановленому порядку рішень про віднесення водних об'єктів місцевого значення до об'єктів природно-заповідного фонду чи відповідних категорій особливої охорони; встановлення правил користування маломірними суднами на водних об'єктах; встановлення у разі потреби більш суворих, ніж загалом на території України нормативів якості води у водних об'єктах місцевого значення; обмеження, тимчасова заборона (зупинення) діяльності підприємств, установ і організацій у разі порушення ними вимог водного законодавства; організація роботи, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварій та стихійного лиха, погіршенням якості вод або їх шкідливою дією, із залученням підприємств, установ і організацій у порядку, передбаченому законодавством; прийняття за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища під час виникнення аварійних ситуацій рішень про скидання стічних вод з накопичувачів у водні об'єкти, якщо це не призведе до перевищення нормативів екологічної безпеки водокористування; організація інформування населення про стан водних об'єктів, його зміну та здійснення водоохоронних заходів; організація роботи з влаштування прибережних захисних смуг вздовж річок, морів та навколо водойм; встановлення правил загального водокористування в порядку, визначеному ст. 47 Водного кодексу України тощо. Також органам місцевого самоврядування надано й комплекс повноважень із вирішення питань щодо питного водопостачання та водовідведення (ст. 13 Закону України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» [10]).

Висновки. Реформа управління у водній сфері, що за останні роки набирає обертів, забезпечила переведення на регіональний рівень управління основного навантаження з реалізації державної водної політики, забезпечення належного екологічного стану водного басейну. На цьому рівні відбувається переформатування системи територіальних органів, підпорядкованих Державному агентству водних ресурсів України, утворення представницьких органів (басейнових рад), що мають узгоджувати інтереси різних суб'єктів водних відносин, сприяти виробленню єдиних підходів щодо прийняття рішень, які стосуються екології певного річкового басейну. Не залишилися осторонь від реформи управління у водній сфері й органи місцевого самоврядування. Не з усіма новаціями у визначенні їх повноважень, що мають місце в межах цієї реформи, можна погодитись, зокрема з позбавленням їх права брати безпосередню участь у наданні дозволів на спеціальне водокористування. Також потрібно чіткіше на законодавчому рівні визначити окремі повноваження органів місцевого самоврядування щодо участі в інтегрованому управлінні водним господарством України (зокрема, з питань участі в розробці планів управління водним басейном та погоджені планів управління ризиками затоплення).

Використані джерела:

1. Концепція інтеграції, яка лежить в основі Водної Рамкової Директиви ЄС від 23.10.2000 (2000/60/ЄС), розглядається як ключ до управління охороною водних ресурсів у межах району річкового басейну та передбачає: інтеграцію всіх водних ресурсів, яка поєднує прісну поверхневу воду, підземні водні об'єкти, водно-болотні угіддя і прибережні водні ресурси в масштабі річкового басейну; інтеграцію всіх видів водокористування, функцій і цінностей у межах загальної політики, тобто дослідження води для навколишнього середовища, води для здоров'я і споживання людиною, води для секторів економіки, транспорту, відпочинку, води як суспільного блага; інтеграцію дисциплін, аналізів і експертизи, яка поєднує гідрологію, гідравліку, екологію, хімію, науки про ґрунт, технологію, інженерію і економіку для оцінки поточного тиску і впливів на водні ресурси; інтеграцію водного законодавства в спільну й узгоджену систему; інтеграцію всіх значних аспектів управління та екологічних й економічних аспектів, яка стосується відтворювального планування освоєння ресурсів річкового басейну: URL : http://apena.com.ua/images/documents/translations/Guidance_07_Ukr.pdf (дата звернення: 09.12.2018).

2. Концепція Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 1029-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/239787900>; Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України від 24.05.2012 № 4836-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 17. Ст.146.; Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управління водними ресурсами за басейновим принципом: Закон України від 04.10.2016 № 1641- VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 46. Ст. 780 (дата звернення: 09.12.2018).

3. Пункт 8 Типового положення про басейнові ради: Наказ Мінприроди від 26.01.2017 № 23. *Офіційний вісник України*. 2017. № 22. Ст.636.

4. Положення про Дністровське басейнове управління водних ресурсів: Наказ Держводагентства 23.01.2018 № 23. URL : <http://vodaif.gov.ua/polozhennya/> (дата звернення: 09.12.2018).

5. Положення про сектор у Вінницькій (або Волинській; Дніпропетровській; Донецькій, Луганській та Харківській; Житомирській; Закарпатській; Запорізькій; Івано-Франківській; Кіровоградській; Львівській; Миколаївській; Одеській; Полтавській; Рівненській; Сумській; Тернопільській; Херсонській та м.Севастополі; Хмельницькій; Черкаській; Чернівецькій; Чернігівській) області Державного агентства водних ресурсів України: Наказ Держводагентства від 06.06.2017 № 73. URL : <https://davr.gov.ua/territorialni-organi> (дата звернення: 09.12.2018).

6. Про затвердження організаційної структури Державного агентства водних ресурсів: Наказ Держводагентства від 01.03.2018 № 95 (у редакції наказу від 04.04.2018 № 151). URL : <http://env-approx.org/images/documents/200/Lysyuk.pdf> (дата звернення: 09.12.2018).

7. В Ужгороді провели установчі збори Басейнкової ради річки Тиси. URL : <http://uzhgorod.net.ua/news/132071> (дата звернення: 09.12.2018).

8. Порядок розроблення плану управління річковим басейном (п. 5): Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2017 № 336. *Офіційний вісник України*. 2017. № 43. Ст. 1342.

9. Порядок розроблення плану управління ризиками загоплення (п. 3): Постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.2018 № 247. *Офіційний вісник України*. 2018. № 32. Ст.1116.

10. Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення: Закон України від 10.01.2002 № 2918-III (з наступними змінами). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14> (дата звернення: 09.12.2018).

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2018

Ерофеев Н. И. Влияние реформы управления в области водных отношений на правовое обеспечение полномочий органов местного самоуправления по вопросам водопользования и охраны вод

В статье рассматриваются особенности реформирования управления в области водных отношений, последствия влияния этого реформирования на полномочия органов местного самоуправления по вопросам водопользования, охраны вод. Сделаны выводы и аргументированы предложения, направленные на совершенствование водного законодательства в части, которая касается участия органов местного самоуправления в управлении водным хозяйством.

Ключевые слова: реформирование управления в области водных отношений, водопользование, охрана вод, водное законодательство, водные ресурсы, водный бассейн.

Ierofieiev M. The Impact of Management Reform in the Field of Water Relations on Legal Ensuring of the Authority of Local Government Bodies on the Issues of Water Utilization and Protection

In the article the features of reform of water management of Ukraine actively carried out in recent years. Highlighted the organizational structure of the government, which was formed by the basin principle and ensure the transfer to the regional level of main control of implementing policies, programs and objectives to ensure good environmental status of water basins, as water resources, coordination of economic and environmental interests in water utilization. Analysis which is carried out in the paper is indicated on the extensive system of basin and local water management authorities who have to interact, complement each other, coordinate their actions.

Impact of the reform of water relations in the development of local government authority on water utilization and protection is drawn attention. The author argues that despite some losses in indicated authorities (in particular, they have no right to grant permit for special water utilization and etc.), these authorities generally kept the a one of a set, which allows them to participate in the implementation of state water policy, influence the formation of this policy in view of the existing field. Proposals of improving water legislation in terms of the involvement of local authorities in the water management is explained.

Keywords: water management reform, water management, water protection, water legislation, water resources, water basin.

УДК 347.78

О. А. Любчик

ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНОГО АВТОРСЬКОГО ПРАВА

У статті проаналізовано наукові погляди на проблему визначення сутності та змісту суб'єктивного авторського права на твір науки, мистецтва та літератури,

а саме визначення змісту виключних прав на нього. Акцентовано увагу щодо зміни формулювання поняття цих прав, їх обсягу та видів різними авторами, які були представниками різних соціально-економічних формацій, ідеолого-політичних напрямів розвитку держави. Визначено наукове поняття та зміст виключних прав як складових суб'єктивного авторського права. Аргументовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання цього питання.

Ключові слова: авторське право, суб'єктивне авторське право, виключне авторське право, майнові авторські права, особисті авторські права.

Постановка проблеми. Однією з теоретичних проблем інституту авторського права є визначення змісту авторського права, а саме визначення змісту виключних прав на нього. Питання визначення змісту суб'єктивного авторського права та виключних авторських прав (як його складових) порізно визначали в науці цивільного права впродовж тривалого часу. На обсяг цього терміна впливали як політичні, так і соціально-економічні чинники. Увага, яку привертає ця тема, обґрунтовується проблемами, що поставали перед авторами творів упродовж історії розвитку суспільства. Ці права або не визнавали взагалі (на початку розвитку радянської держави), або безпідставно зменшували їх обсяг. Таке ставлення щодо найобдарованішої частини суспільства призводить до негативних наслідків розвитку економічного потенціалу держави, тягне за собою фізичну втрату цього прошарку суспільства через його міграцію або негативне ставлення щодо творчої діяльності. Тому важливо саме сьогодні під час визначення вектора розвитку держави як у політичному, так і соціально – економічному напрямі дати чітке визначення сутності та змісту виключних авторських прав як складової частини суб'єктивного авторського права, якому в розвинутих державах відведена роль каталізатора ринкових перетворень та локомотива економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення змісту виключних прав на об'єкти авторського права були присвячені праці таких фахівців у галузі цивільного права, як Г. Ф. Шершеневича, В. А. Серебровського, М. В. Гордона, Б. С. Антимонова, Є. А. Флейшиц, В. П. Грибанова, І. В. Савельєвої, А. К. Юрченка, М. В. Селіванова, В. А. Дозорцева, А. П. Сергєєва, В. В. Гур'янової, Р. Б. Шишки та інших. Проте в Україні проблема визначення змісту виключних прав на об'єкти авторського права є дискусійною та потребує дослідження й надалі.

Формування цілей. Метою статті є аналіз теоретичних положень щодо визначення змісту виключних прав на об'єкти авторського права та надання пропозицій щодо усунення правових колізій, які виникають між національним та міжнародним законодавством щодо регулювання цього питання.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивне авторське право – це виключне право, яке складається з особистих немайнових та майнових правомочностей, означає заборону всім третім особам здійснювати певні дії та надає особі, якій належить це право дозволяти використання твору.

Суб'єктивні авторські права характеризуються двома основними критеріями: 1) вони є абсолютними та 2) виключними.

Абсолютність цих прав означає, що праву суб'єкта кореспондує обов'язок невизначеного кола осіб не порушувати його права. Обов'язки, що протистоять абсолютному праву, є загальнонерегулятивними обов'язками кожної правосуб'єктної особи не порушувати закони. Водночас абсолютному праву корелюють і обов'язки самого уповноваженого суб'єкта, що випливають із заборон, які визначають межі здійснення абсолютного суб'єктивного права. Звідси випливає два висновки: 1) абсолютне право забезпечує уповноваженій особі утримання від учинення певних дій зобов'язаними особами і 2) існують певні, установлені законом, межі здійснення абсолютного права. Зазначений висновок зобов'язує в нашому дослідженні зміст конкретної правомочності на об'єкт авторського права розглядати спільно з його обмеженням.

Наступною характеристикою суб'єктивного авторського права є визнання його виключним правом. Під виключними правами в теорії цивільного права зазвичай розуміють суб'єктивні права, що забезпечують їх суб'єктам правомочності на вчинення певних дій з одночасною забороною всім іншим особам без згоди суб'єктів цих прав учиняти зазначені дії. Виключність авторського права визнають усі вчені, але в це поняття різні вчені вкладають різний зміст.

У російській дореволюційній літературі Г. Ф. Шершеневич розглядав виключні права як монополію володаря на використання твору з можливістю необмеженого переходу цього права від одного суб'єкта до іншого [1, с. 71].

У радянський період трактування «виключних прав» набуло іншого значення. Вихідним у цьому стало заперечення можливості встановлення монополії автора на твір у соціалістичному суспільстві. В. І. Серебровський писав: «Звертаючись безпосередньо до авторського права, треба, перш за все, відзначити, що в умовах соціалістичного суспільства ні про яку монополію автора на створений ним твір не може бути й мови. Створений же автором твір не є ні товаром, ні оборотоздатним об'єктом. Автор призначає свою працю соціалістичному суспільству, різного ж роду соціалістичні організації (видавництва, видавничі підприємства, кіностудії тощо) сприяють авторові в тому, щоб результати його творчої діяльності стали надбанням суспільства. Тому ознака «виключність» жодною мірою не може означати, що належне авторові авторське право є якимось монопольним правом» [2]. М. В. Гордон також заперечив можливість встановлення монополії і вказував, що позначення авторського права як «виключного» випливає з того, що це право пов'язане значною мірою з особистістю творця нових творів [3, с. 76]. У розвиток цього положення Б. С. Антимонов та Є. А. Флейшиц стали трактувати виняткові права як невідчужувані від особистості автора протягом усього його життя, неприпустимість перенесення прав автора на іншу особу [4, с. 57-58]. Надалі ця позиція знайшла своє відображення в роботах В. П. Грибанова [5], І. В. Савельєвої [6], А. К. Юрченко [7].

Ми не будемо критикувати цю позицію, оскільки вона вирішувала проблеми наявного тоді суспільства й у її логічному обґрунтуванні лежало інше вихідне положення – заперечення можливості існування монополії на твір. Сучасні реалії вимагають визнання правової монополії особи на використання твору з можливістю необмеженого переходу авторського права від однієї особи до іншої. Таке розуміння виняткових прав знайшло своє відображення в останніх роботах В. А. Дозорцева [8], А. П. Сергеева [9], М. В. Селіванова [10], В.В. Гур'янової [11], Р. Б. Шишки [12].

Визнаючи виключні права як правову монополію особи на твір, розкриємо їх зміст.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» (далі – «Закон») від 23 грудня 1993 року в зміст виключних прав включав право дозволяти або забороняти використання твору. У редакції Закону від 11 липня 2001 року з'явилося визначення виключного права. Ст. 1 Закону говорить: «виключне право – майнові права особи, яка має щодо твору, виконання, постановки, передачі організації мовлення, фонограми чи відеограми авторські права і (або) суміжні права, на використання цих об'єктів авторських прав і (або) суміжних прав лише нею і на видачу лише цієї особою дозволу чи заборону їх використання іншим особам у межах строку, встановленого цим Законом». Тобто виключне право – це право використовувати твір самому, дозволяти таке використання й забороняти використання твору іншим. Цю позицію займає Р. Б. Шишка [12] і відстоює її у своїх публікаціях, а також і І. Якубівський [13].

Однак таке закріплення змісту виключного права в Законі дає змогу дійти висновку, що право забороняти використання твору є лише однією з можливостей особи, якій належить авторське право. Тобто автор для того, щоб усі інші особи не використали твір, має сам заборонити використання твору, а в разі не здійснення зазначених дій – будь-хто може використовувати твір. Це неправильно і являє собою юридичний нонсенс.

Виключне право – це передусім заборона всім особам використовувати твір. Пункт 1 ст. 32 Закону говорить, що «використання твору будь-якою особою допускається тільки на основі авторського договору, за винятком випадків, передбачених ст. 21 - 25 цього Закону». Тобто заборона передбачена самим Законом і тому не потрібно кожного повідомляти про це.

Грунтуючись на загальній забороні, авторові або особі, якій належить авторське право, надається можливість дозволяти вчинення певних дій. Наведена аргументація підкріплюється й нормами міжнародних конвенцій і договорів.

Частина 1 ст. 9 Бернської конвенції передбачає: «Автори літературних і художніх творів, що охороняються цією Конвенцією, користуються виключним правом дозволяти відтворення цих творів будь-яким чином і в будь-якій формі». Стаття 11 Бернської конвенції починається словами: «Автори драматичних, музично-драматичних і музичних творів користуються виключним правом дозволити ...». Аналогічне формулювання міститься й у статтях 11 bis, 11 ter, 12, 14 Бернської конвенції.

Угода TRIPS не передбачає відмінностей в авторському праві від положень Бернської конвенції, ст. 9 безпосередньо зобов'язує членів СОР дотримуватися Статті з 1 по 21 Бернської Конвенції (1971) та Додатка до неї.

У ст. 7 Договору ВОІВ з авторського права вказується, що виключне право, надане авторам літературних і художніх творів у ст. 9 (1) Бернської конвенції, полягає в дозволі на відтворення своїх творів.

Є ще одна проблема, пов'язана з виключним правом: стосується це поняття тільки майнових прав автора або й немайнових? Як видно з тексту вищенаведеної статті 1 Закону, до виключних прав відносять тільки майнові права, а немайнові права не згадують.

Саме поділ авторських прав на особисті (немайнові) і майнові права традиційно носить суперечливий характер. Скажімо, В. І. Серебровський заперечує можливість такого поділу, як «розмежування особистих і майнових прав автора не підтверджується практикою реалізації авторських прав: одне й те ж належне авторові право (правомочність) може за певних умов охороняти і його майнові і немайнові інтереси, причому в одних випадках будуть одночасно охоронятися і ті й інші, в інших же випадках, залежно від конкретних обставин, питання буде йти про охорону або його майнових, або немайнових інтересів» [2].

М. В. Гордон ставить такий поділ під сумнів і говорить про умовність цього поділу [3, с. 76-77]: «У підгалузі авторського права, як утім, і в усіх інших підгалузях цивільного права, дуже важко розмежувати права особисті й права майнові, розглядати кожну з цих частин права роздільно. Найчастіше правомочності автора особистого порядку є водночас і способом охорони його повноважень на матеріальне розпорядження твором. Право автора вирішувати питання про передачу твору видавництву є здійсненням його особистого права на твір і водночас пов'язане з питанням про його право на винагороду. Роздільний розгляд у теорії авторського права особистих і майнових правомочностей є ймовірніше справою наукового розмежування або зручностей викладу, ніж справою принципу. Розмежування майнових та особистих правомочностей автора іноді можливо лише тоді, коли відома мета, яку переслідує автор при здійсненні цієї правомочності. Тому поділ правомочностей автора на особисті й майнові носить характер умовний».

Проте такий поділ існує й підтримується більшістю вчених. Цей же поділ існує і в Законі. Закон указує, які права авторів є особистими (ст. 14 Закону), а які майновими (ст. 15 Закону). Стаття 6 bis Бернської конвенції вказує немайнові права, статті 8, 9, 11, 11 bis, 11 ter та інші закріплюють майнові права.

Зазначимо, що угода TRIPS передбачає вилучення щодо особистих немайнових прав, про які йдеться ст. 6 bis Бернської конвенції. Пункт 1 ст. 9 Угоди не зобов'язує учасників визнавати за автором право заявляти авторство на свій твір і заперечувати проти будь-якого посягання на його цілісність, як це передбачено Бернською конвенцією. На практиці тільки країни, які не є членами Бернського союзу звільняються від цього обов'язку, оскільки учасники Бернського союзу мають продовжувати гарантувати

особисті немайнові права згідно з їхніми зобов'язаннями за конвенцією. Відповідно Україна як член Бернської конвенції зобов'язана надавати немайнові права.

Виключність права як правова монополія дозволяє перехід права від однієї особи до іншої. Водночас особисті (немайнові) права є невідчужуваними, не можуть передаватися іншим особам і належать тільки авторам твору. Після смерті автора до спадкоємців переходять не самі особисті права померлого, а право на їх охорону. Право на охорону особистих (немайнових) прав є безстроковим.

На протипагу особистих прав, майнові права можуть вільно переходити до інших осіб. Майнові права носять терміновий характер, період їх дії обмежується терміном життя автора і 70 роками після його смерті.

Тому можливо визначити виключні права як майнові права, які здатні вільно переходити від одного суб'єкта до іншого. Узгоджується цей висновок з положеннями Бернської конвенції. При закріпленні немайнових прав у Бернській конвенції (ст. 6 bis) не використовують термін «виключні права», а в інших статтях, що регламентують майнові права, цей термін використовують. Прикладом може слугувати текст частини 1 ст. 9 Бернської конвенції: «Автори літературних і художніх творів, що охороняються цією Конвенцією, користуються виключним правом дозволяти відтворення цих творів будь-яким чином і в будь-якій формі».

Отже, з наведеної аргументації випливає, що виключне авторське означає заборону всім особам на вчинення певних дій і забезпечує особі, якій належить це право, можливість дозволяти вчинення цих дій. До того ж Закон визначає перелік названих дій і пов'язує з ними конкретні авторські правомочності.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що потрібно поступово адаптувати національне законодавство України до європейських та світових стандартів, змінювати та доповнювати його згідно з підписаними Україною міжнародними угодами. Україна як член Бернської конвенції зобов'язана надавати немайнові права суб'єктам авторського права і суб'єктам суміжних прав та визнавати за автором право заявляти авторство на свій твір і заперечувати проти будь-якого посягання на його цілісність, як це передбачено Бернською конвенцією.

Однак закріплення змісту виключного права в пункті 1 ст. 32 Закону фактично покладає на автора заборону використання твору іншим особам, інакше це використання є цілком законним, а це також суперечить п. 1 ст. 32 Закону, у якому йдеться, що використання твору будь-якою особою допускається тільки на основі авторського договору, за винятком випадків, передбачених статтями 21 - 25 цього Закону. У зв'язку з цим треба визначити виключні права тільки як майнові права, які здатні вільно переходити від одного суб'єкта до іншого, а виключне авторське право означає заборону всім особам на вчинення певних дій і забезпечує особі, якій належить це право, можливість дозволяти вчинення цих дій, а також потрібно внести сформульовані вище зміни до статей 1, 15, 32, 39, 40, 41, 44 Закону.

Використані джерела:

1. Шершеневич Г. Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань, 1891. 313 с.
2. Серебровский В. И. Вопросы советского авторского права. Москва, 1956. С. 31.
3. Гордон М. В. Советское авторское право. Москва: Госгиздат, 1955. 232 с.
4. Антимонов Б. С., Флейшиц Е. А. Авторское право. Москва: Юридическая литература, 1957. 280 с.
5. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва, 2000. 411с.
6. Савельева И. В. Правовое регулирование отношений в области художественного творчества. Москва, 1986. 141с.
7. Юрченко А. К. О природе авторского права. *Проблемы гражданского права*. Ленинград: из-во Ленинградского ун-та. 1987. С.127-132.
8. Дозорцев В. А. Интеллектуальные права: *Понятие. Система. Задачи кодификации* : сб. статей. Москва: «Статут», 2003. 416 с.
9. Сергеев А. П. Авторское право России. С-Пб. 1994. С. 3.
10. Селиванов М. В. Защита права на компьютерную программу. Харьков: Эспада», 2004 г. 172 с.
11. Гурьянова В. В. К вопросу о правонарушениях в сфере интеллектуального права. *Проблемы в российском законодательстве. Юридический журнал*. № 6. 2013. С. 349.
12. Шишка Р. Б. Охрана права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 368 с.
13. Якубівський І. Виключність майнових прав інтелектуальної власності крізь призму цивільно-правової доктрини. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. № 3. 2013. С. 6. URL: http://ftp://ndiiv_guest:fxU8uPzgv@ftp.s43.freehost.com.ua/2013_3/1.pdf (дата звернення: 25.11.2018).

Стаття надійшла до редколегії 08.12.2018

Любчик А. А. Содержание субъективного авторского права

В статье проведён анализ теоретических положений относительно определения содержания субъективного авторского права, а именно исключительных прав на объекты авторского права и сформулированы предложения относительно устранения правовых коллизий, которые возникают между национальным и международным законодательством относительно правового регулирования этого вопроса.

Ключевые слова: содержание авторского права, субъективное авторское право, исключительное авторское право, имущественные авторские права, личные авторские права.

Lyubchik A. Content of Subjective Copyright

The article analyzes the theoretical provisions regarding the definition of the content of exclusive rights to copyright objects and formulates proposals for the elimination of legal conflicts that arise between national and international legislation regarding the legal regulation of this issue.

One of theoretical problems of the Institute of Copyright is the definition of the content of copyright, namely the definition of the content of exclusive rights to it. The issue of defining the content of subjective copyright, and exclusive copyright (as its components) has been differently defined in the science of civil law for a long time. The volume of this term was influenced by both political and socio-economic factors.

Therefore, it is very important today, when determining the vector of state development, to give a clear definition of the essence and content of exclusive copyright as part of subjective copyright, which in the developed countries has been assigned the role of a catalyst for market transformations in the political as well as socioeconomic direction, and locomotive of economic development.

Summing up, we can conclude that it is necessary to gradually adapt the national legislation of Ukraine to European and world standards, to amend and supplement it in accordance with the international agreements signed by Ukraine. Ukraine, as a member of the Berne Convention, is obliged to grant non-proprietary rights to the subjects of copyright and subjects of related rights and to recognize the author's right to claim authorship in his work and to object to any encroachment on its integrity, as provided by the Berne Convention.

However, the consolidation of the content of the exclusive right in paragraph 1 of Art. 32 of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" in effect imposes on the author the prohibition on using the work to other persons, otherwise this use is completely legal, which in turn contradicts Clause 1 of Article. 32 of the Law, which states that the use of a work by any person is allowed solely on the basis of an author's contract, except in cases stipulated by Art. 21 - 25 of this Law.

In this regard, it is necessary to determine the exclusive rights only as property rights, which are capable of freely transferring from one subject to another, and exclusive copyright means the prohibition of all persons to commit certain actions and provides the person who owns this right, the opportunity to permit the commission of these actions, as well as to make the above-stated amendments to Articles 1, 15, 32, 39, 40, 41, 44 of the Law.

Keywords: copyright content, subjective copyright, exclusive copyrights, property rights, personal copyright.

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.915(477)

В. М. Бабакін

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МОЛОДДЮ

У статті розглянуто окремі аспекти виконання завдань та функцій оперативних підрозділів у сфері протидії злочинам, що вчиняються молоддю. Розкрито актуальність цієї проблеми на сучасному етапі реформування системи МВС України, запропоновано авторське визначення цього напрямку діяльності.

Ключові слова: молодіжна злочинність, молодь, оперативні підрозділи, засоби оперативно-розшукової діяльності, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Згідно з проведеними дослідженнями, система, завдання та функції оперативних підрозділів поліції дісталися Україні у спадок від колишнього Радянського Союзу, але й за час існування молододі незалежної України належного позитивного вдосконалення в цьому напрямі все ж таки здійснено не було. Прийняті за цей час Закони України та нормативно-правові акти МВС України й Національної поліції України в деякій частині не відповідають положенням Конституції України, чинному законодавству України, міжнародним правовим стандартам та рішенням Європейського суду з прав людини. Крім того, була створена низка структурних та оперативних підрозділів з ідентичними завданнями і функціями, що супроводжувалася надлишковим відсотком управлінського персоналу та зменшення виконавського апарату, що призводило до бюрократичних елементів у діяльності, але неефективному використанню людських ресурсів і бюджетних коштів. На сьогодні прагнення України до повноцінного членства Європейського Союзу та відповідності до її правових стандартів, зокрема правових, свідчить про те, що колишня система органів внутрішніх справ на той час не відповідала сучасним демократичним, соціально-економічним та політичним реаліям, що спричинило в 2015 році їх реформування в Національну поліцію України. Попередня недосконалість організації управління органами внутрішніх справ призводила до збільшення часу, потрібного для реагування на порушення прав, свобод людини і громадянина, підірвала довіру населення до діяльності такої системи загалом та негативно впливала на своєчасність і ефективність заходів, спрямованих на захист та реалізацію визначених Конституцією України та законами прав і свобод [1].

З огляду на зазначене, а також для подолання вказаних та інших негативних явищ виникла потреба побудови більш функціональної та ефективної системи й моделі МВС України та Національної поліції України європейського зразка для напрацювання нової і удосконалення наявної

системи, завдань і функцій у їх діяльності, підвищення оптимальності, ефективності та своєчасності реагування на різноманітні події, які загрожують небезпеці населенню держави. Для цього у 2015 році рішенням Кабінету Міністрів України було створено орган виконавчої влади – Національну поліцію, система якої спрямована на реалізацію певних і нових вимог сучасного суспільного розвитку та завдань державної політики. У статті 2 Закону України «Про Національну поліцію» нормативно закріплено «Функції та основні завдання поліції» та зазначено, що поліція виконує профілактичну, адміністративну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу, охоронну функції. Основними завданнями поліції є: забезпечення особистої безпеки громадян, захист їхніх прав і свобод, законних інтересів; захист власності від злочинних посягань; протидія правопорушенням та їх припинення, ужиття заходів до усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень; охорона громадського порядку і забезпечення громадської безпеки; запобігання та припинення насильства в сім'ї, дитячої безпритульності та правопорушень серед дітей; виявлення і розкриття злочинів; проведення досудового слідства в межах визначеної підслідності тощо [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш актуальні проблеми щодо удосконалення структури, системи, завдань і функцій оперативних підрозділів МВС України та потреби створення поліції були досліджені такими вченими, як Ю. Є. Аврутіним, О. М. Бандуркою, В. Л. Грохольським, О. Ф. Долженковим, М. І. Іншиним, Ю. Ф. Кравченком, О. М. Клоєвим, А. Т. Комзюком, О. М. Музичуком, Х. П. Ярмакі, О. Н. Ярмишем, О. О. Юхном та іншими. Через концептуальне реформуванням МВС України і створення та запровадження Національної поліції України виникає завдання щодо розроблення та прийняття нових і внесення змін до чинних законодавчих актів і відомчих актів з урахуванням європейських норм і правових стандартів, спрямованих на врегулювання та вдосконалення ефективної діяльності Національної поліції, її структурних підрозділів, зокрема оперативних підрозділів.

Формування цілей. Метою статті є аналіз стану протидії оперативними підрозділами поліції у сфері протидії злочинам, що вчиняються молоддю, та напрацювання пропозиції щодо удосконалення способів вирішення окремих аспектів у напрямі, який досліджується.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження з порушених питань характерним є розуміння і усвідомлення структури як сукупності усталених зв'язків об'єкта, що забезпечують її цілісність, а системи – як об'єднання певного різноманіття в єдине та чітко розмежоване ціле, елементи якого стосовно цілого та інших частин займають відповідні їм місця [3, с. 17]. З огляду на створення та даліше вдосконалення, на нашу думку, потребує додаткового уточнення як загалом, так і зокрема організаційна структура системи Національної поліції України щодо оперативних підрозділів. До того ж важливо чітко визначити як елементи структури, так і їх взаємозв'язки, а також функції елементів і форм їх розподілу [4, с. 34]. На наш погляд, вивчення нової структури і системи, завдань та функцій у діяльності

Національної поліції України, зокрема оперативних підрозділів, у якій відбуваються на сьогодні зміни, відноситься також до науки управління. Так, учений В. Сухарев безпосередньо вказує на те, що «структура є умовляною конструкцією, тобто не має матеріального змісту. Зовні вона виявляється в різних організаційних схемах, нормативних документах тощо» [5, с. 11]. Інші дослідники в системі органів внутрішніх справ і поліції визначали і навіть протиставляли організаційні та функціональні структури. [6, с. 109]. За основу аналізу системи органів внутрішніх справ України на той час О. Бандурка брав організаційну структуру, яка, своєю чергою, уміщувала в себе сукупність структурних підрозділів, об'єднаних в орган, зв'язки підпорядкованості між ними, а також форми розподілу функцій [7, с. 15]. Це цілком, на нашу думку, можна віднести й до системи та функцій структурних оперативних підрозділів Національної поліції України.

Для порівняння наведемо функції, що регулювалися ст. 1 Закону України «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України» до 06.11.2015, згідно з яким було визначено таку загальну структуру МВС України: 1) Міністерство внутрішніх справ України – центральний орган управління; 2) державні Департаменти в складі Міністерства внутрішніх справ України як урядові органи державного управління за окремими напрямками службової діяльності, визначеними Кабінетом Міністрів України; 3) головні управління, управління Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, управління, відділи Міністерства внутрішніх справ України на транспорті (на сьогодні розформовані); 4) міські, районні управління та відділи, лінійні управління, відділи, відділення, пункти; 5) підрозділи судової міліції; 6) підрозділи місцевої міліції; 7) з'єднання, військові частини, підрозділи, установи внутрішніх військ; 8) навчальні заклади, науково-дослідні установи, підприємства та установи забезпечення [8]. Керівництво держави з 07.11.2015 на законодавчому рівні прийняло рішення про утворення нової Національної поліції в системі МВС України, що передбачала іншу структуру, зокрема: поліція громадської безпеки (єдина патрульна служба та служба дільничних інспекторів); кримінальна поліція (оперативно-слідчі органи); підрозділи поліції спеціального призначення-уніфіковані підрозділи швидкого реагування, вичерпний перелік функцій яких встановлюється законом; судова поліція [9]. Вказане не задовольняло потреби сьогодення.

З огляду на європейські норми й правові стандарти для функціональної та ефективної структури МВС України й Національної поліції України була створена Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ України для підвищення ефективності та своєчасності реагування на сучасні виклики та загрози, що направлені на реалізацію та забезпечення безпеки громадян в Україні. Реформування системи МВС України було здійснено з додержанням таких принципів: верховенства права; деполітизації; демілітаризації; децентралізації; підзвітності та прозорості в роботі; тісної взаємодії з населенням та

місцевими громадами; професійної підготовки персоналу. Реформування організаційної побудови системи МВС України та створення Національної поліції України обумовлено сучасним розвитком демократичної держави та метою приєднання України до Європейського Союзу. Отже, раніше запропоновані функції для оперативних підрозділів не виправдовували закріплення та виконання. На підставі цього був прийнятий новий Закон України «Про Національну поліцію». Нова створена система управління в Національній поліції України, утворюючи її територіальні та регіональні підсистеми, виступає як суб'єкт і об'єкт управління водночас. Кожна з цих підсистем входить до більшої, або керівної, системи та містить меншу, або керовану, систему [10, с. 198]. Як було зазначено вище, підрозділи Національної поліції України виконують такі завдання: 1) охорона громадського порядку; 2) охорона публічної безпеки; 3) забезпечення громадської безпеки; 4) протидію злочинності; 5) попередження кримінальних правопорушень, що мають значення й у протидії злочинності серед молоді.

Головні завдання Національної поліції України визначають її функції, що деталізуються кожному структурному підрозділу, а їхні працівники – посадовими обов'язками. Працівники поліції у своїй діяльності виконують адміністративну, превентивну, оперативно-розшукову та інші функції. Тому на нашу думку, у функціях поліції відображаються напрями діяльності підрозділів, що на них покладені, і визначені законодавством та нормативно-правовими актами України.

У межах нашого дослідження виокремимо основні функції оперативних підрозділів, що у своїй діяльності здійснюють протидію злочинів та її елементи, зокрема: профілактику, запобігання, попередження, розкриття, припинення, участь у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, особливо серед осіб молодого віку, що становлять головний зміст при виконанні поставлених перед ними стратегічних і тактичних завдань.

Для визначення функції поліції дослідженого напрямку доцільно з'ясувати це поняття. На думку Г. Мамедова, функція є одним із важливих понять загальної теорії держави і права, що дає змогу розкрити зміст, структуру і межі діяльності як держави загалом, так і будь-якого її органу, зокрема й Національної поліції; звідси й важливе науково-пізнавальне і прикладне значення поняття «функції оперативних підрозділів» [11, с. 76–81]. Саме це осмислення та з'ясування дасть змогу сформулювати функціональну характеристику оперативних підрозділів, тобто її функціональну модель. Останнім часом у дискусії із зазначених питань пропонують ввести поняття «функціональна модель поліції». За визначенням бельгійського вченого Р. Бланпена, використання подібних моделей у порівняльно-правових дослідженнях дає змогу отримати панорамне уявлення про різні шляхи, якими вирішуються однакові проблеми, побачити, як певна правова система співвідноситься з цими моделями, і виявити відмінності, подібність, тенденції розвитку [12, с. 13–14].

Для сумлінного виконання своїх обов'язків, покладених на поліцію, у тому числі щодо протидії злочинності, зокрема серед молоді, у її структурі утворено різні служби і підрозділи, а саме: Управління молодіжної превенції Департаменту громадської безпеки Національної поліції. Пріоритетним завданням працівників Управління молодіжної превенції на той час було визначено протидію зі злочинністю у дитячому та молодіжному середовищі, виявлення причин і умов, що сприяють учиненню ними адміністративних та кримінальних правопорушень, та вжиття заходів щодо їх нейтралізації і припинення. Через певний час функції та завдання підрозділів молодіжної превенції було покладено на підрозділи ювенальної превенції головних Управлінь превентивної діяльності [13], карного розшуку, підрозділи щодо протидії з незаконним обігом наркотиків тощо. У їх діяльності при протидії злочинності одне з основних місць має посідати протидія молодіжній злочинності засобами оперативно-розшукової діяльності, заходи попередження злочинів групового та індивідуального спрямування серед неповнолітніх і молоді. Також протидією злочинності серед молоді займаються і слідчі підрозділи під час проведення досудового розслідування конкретних правопорушень [14].

За результатами дослідження зазначимо, що у зв'язку з тривалим реформуванням поліції основний обсяг службового часу підрозділів кримінальної поліції витрачається на виявлення, розкриття та припинення кримінальних правопорушень, а їх профілактикою, запобіганням, попередженням оперативні підрозділи займаються недостатньо, оскільки в нормативних актах Національної поліції ці питання чітко не врегульовано, в той час, як рівень злочинності, особливо серед неповнолітніх та молоді не знижується, а, навпаки, щорічно збільшується. У своїй діяльності оперативні підрозділи поліції мають вести роботу щодо протидії злочинності серед молоді ще на стадіях формування їх злочинного мотиву, наміру, а також здійснювати оперативно-розшукові заходи щодо контролю за поведінкою такої категорії осіб. Ця діяльність має бути предметною, системною та результативною й не обмежуватися, як це є на практиці, тільки виявленням та взяттям на облік осіб, які схильні чи допускають правопорушення, а також притягненням їх до відповідальності, в основному адміністративної, у разі вчинення адміністративних правопорушень. Також на практиці не налагоджено належний контроль за антисоціальною поведінкою такої категорії осіб.

У діяльності оперативних підрозділів поліції щодо протидії злочинності серед молоді мають використовуватися різні форми, засоби та оперативно-розшукові заходи, зокрема: виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів серед неповнолітніх та молоді, окремих її видів та конкретних кримінальних правопорушень; аналіз та моніторинг криміногенної ситуації, зокрема серед неповнолітніх і молоді; участь у розробці комплексних планів протидії правопорушенням серед неповнолітніх та молоді; заходи загальної профілактики, моніторинг на лініях, напрямках та на території оперативного обслуговування, дотримання

умов та правил, що перешкоджають вчиненню злочинів, у тому числі стосовно зберігання зброї, вибухових речовин, усунення можливості їх використання зі злочинною метою; контроль за дотриманням правил торгівлі та вживання алкогольних напоїв, незаконним обігом наркотиків, вибухівки, зброї, і зокрема у мережі Інтернет; спеціальні запобіжні операції; слідча профілактика у конкретних кримінальних провадженнях за фактами та відносно яких проходять особи молодого віку та встановлення і вивчення, аналіз причин і умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень; групова та індивідуальна профілактика серед неповнолітніх і молоді. У складі Національної поліції України конкретні завдання щодо протидії злочинам зобов'язані виконувати Департаменти – превентивної діяльності (підрозділи ювенальної поліції), карного розшуку, протидії незаконному обігу наркотиків, кіберзлочинності, торгівлею людьми, протидії у сфері захисту економіки.

Згідно з дослідженням за останні два роки в Україні різко збільшилася категорія неповнолітніх та осіб молодого віку, які займаються незаконним обігом, зокрема збутом наркотиків серед неповнолітніх і молоді. Тому перед оперативними підрозділами поліції та правоохоронних органів стоять завдання щодо протидії кримінальним правопорушенням цього виду злочинів серед молоді. Так, відповідно до наказу Національної поліції України від 17 листопада 2015 р. № 95 «Про затвердження Положенням про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України» оперативні підрозділи цього департаменту, що здійснюють діяльність щодо протидії злочинам, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів [15], зобов'язані: здійснювати оперативно-розшукову діяльність та інформаційно-аналітичне забезпечення керівництва Національної поліції України та органів державної влади про стан вирішення питань, що належать до компетенції Департаменту; забезпечувати реалізацію державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; здійснювати превенцію правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, зменшення наркозалежності серед населення України. Щодо останнього, то до виконання цих завдань мають бути задіяні й органи охорони здоров'я країни. На нашу думку, нові завдання, що викладено в положенні Департаменту протидії наркозлочинності Національної поліції України, будуть сприяти працівникам цих підрозділів у їх ефективній діяльності з протидії злочинам, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів серед неповнолітніх та молоді. Водночас для наближення протидії цим видам злочинів вони були передані до регіонів у підпорядкування до ГУ НП областей.

За останній рік в Україні зросло майже в 2,5 рази вчинених особами молодого віку кримінальних правопорушень з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Викриттям і припиненням таких злочинів займається

нова створена структура в Національній поліції України – Департамент кіберполіції і регіональні його підрозділи, що підпорядковуються йому по вертикалі (раніше підпорядковувалися начальникові обласного управління внутрішніх справ). Діяльність підрозділів цього департаменту регламентується відповідним Положенням [16]. Згідно з документом до основних завдань департаменту зокрема віднесено: 1) у межах повноважень – формування та реалізація державної політики у сфері боротьби зі злочинністю; 2) виявлення та розкриття злочинів, у тому числі на транспорті, розшук осіб, які їх учинили, документування протиправної діяльності учасників та членів організованих груп.

Відповідно до наказу Національної поліції від 07 листопада 2015 р. № 81 «Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України» територіальні підрозділи виконують такі завдання: 1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності; 2) своєчасне виявлення, запобігання та припинення злочинів у сфері економіки, зокрема вчинених суспільно-небезпечними організованими групами та злочинними організаціями, які впливають на соціально-економічну і криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах; 3) протидія корупції й хабарництва у сферах, які мають стратегічне значення для економіки держави, та серед посадових осіб органів державної влади й самоврядування; 4) аналіз, прогнозування криміногенних процесів у сфері економічної діяльності та своєчасне інформування про них керівництва МВС України та інших органів державної влади; 5) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері економіки, та вжиття заходів щодо їх усунення [17]. Також зазначимо, що на сучасному етапі розвитку держави поступово йде процес криміналізації окремих сфер економіки, а тому окремо виникають питання протидії молодіжних угруповань у цій сфері. На думку Д. Аліпханова, економічна злочинність серед молоді – це певною мірою показник наявних соціально-економічних умов і результат активності правоохоронних органів у кримінально-правовому й профілактичному напрямках [18]. Тому на державному рівні постають питання щодо вирішення наявних соціально-економічних проблем, а з боку правоохоронних органів – не тільки щодо своєчасного виявлення та нейтралізації кримінальних правопорушень серед молоді, а й комплексна співпраця з державними та підприємствами будь-якої форми власності.

На підставі вищевикладеного, а також з огляду на проведений аналіз основних завдань оперативних підрозділів Національної поліції у протидії злочинності, зокрема молодіжній, ми дійшли висновку, що функціям оперативних підрозділів Національної поліції України у протидії злочинності серед молоді притаманні свої ознаки, що й визначає їх місце та роль у процесі протидії. Сьогодні на етапі реформування й удосконалення діяльності Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції України виникла реальна потреба надати нового змісту відносинам між

оперативними підрозділами Національної поліції та іншими структурними підрозділами поліції, її ефективності зв'язків, координаційним відносинам у питаннях протидії злочинності серед молоді. Сутність протидії злочинів у молодіжному середовищі оперативними підрозділами Національної поліції України обумовлена, з одного боку, багатогранністю функцій, що виконують її підсистеми, а з іншого – розподіленням їх з урахуванням ієрархії побудови відповідної системи [10, с. 18].

Висновки. Значне коло завдань оперативних підрозділів Національної поліції України у сфері протидії молодіжній злочинності можна класифікувати так: 1) захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав юридичних осіб від противоправних дій кримінально налаштованої частини молоді та молодіжних злочинних груп і угруповань, а також неформальних об'єднань молоді; 2) протидії злочинності; 3) охорона прав, свобод і законних інтересів людини; 4) попередження правопорушень серед неповнолітніх та молоді. Через довготривалий, а в окремих напрямках неефективний процес реформування системи МВС України і Національної поліції України, останнім часом у їх структурі завдання щодо протидії молодіжній злочинності покладено на підрозділи кримінальної поліції (підрозділи карного розшуку, протидії з незаконним обігом наркотиків, протидії у сфері захисту економіки та не пов'язаної з оперативно-розшуковою діяльністю Управлінням превентивної діяльності); 5) досудове розслідування конкретного кримінального правопорушення, учинене молодими особами. З огляду на зазначене змінюються й функції оперативних підрозділів, що займаються та відповідають за напрям попередження злочинності серед молоді. За результатами дослідження встановлено, що під функціями оперативних підрозділів Національної поліції України у сфері протидії молодіжній злочинності запропоновано розуміти основні напрями діяльності цих підрозділів, що визначені суспільними вимогами, сьогоднішнім та чинним законодавством. До того ж кожній функції властива особиста домінуюча ознака, яка розкриває її місце, зокрема й під час здійснення працівниками оперативних підрозділів поліції заходів щодо протидії, що вчиняється молодими особами. Утім, порушені питання не є остаточними й потребують окремого дослідження або наукового вивчення.

Використані джерела:

1. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ. URL : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221414> (дата звернення : 20.11.2018).

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення : 05.10.2018).

3. Клюев О. М. Взаємодія підрозділів органів внутрішніх справ на регіональному рівні : монографія. Харків : Основа. 2005. 378 с.

4. Керницький Б. А. Місце підрозділів кримінальної міліції у протидії злочинам загально-кримінальної спрямованості. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса. Одеський держ. ун-т внутрішніх справ. 2007. № 3. С. 34.

5. Сухарев В. Ф. Проблемы совершенствования организационных структур органов внутренних дел : учеб. пособие. Москва : Акад. МВД СССР. 1989. 32 с.
6. Научная организация управления органами внутренних дел : учеб. пособие / под ред. Г. Г. Зуйкова. Москва : Акад. МВД СССР. 1984. С. 109.
7. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підруч. Харків : Ун-т внутр. справ. 1998.
8. Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України : Закон України від 10.01.2002 № 2925-III (станом на 12.02.2015 № 193-VIII). URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2925-14> (дата звернення : 05.10.2018).
9. План законодавчого забезпечення реформ в Україні : схвалено Верховною Радою України від 04 травня 2015 року. URL : <http://www.ufpb.kiev.ua/index.php/all-news/173-verkhovnoyu-radoyu-ukrajini-skhvaleno-plan-zakonodavchogo-zabezpechennya-reform-v-ukrajini-shcho-peredbachae-prijnyattya-zakonu-pro-natsionalnu-politsiyu> (дата звернення : 25.09.2018).
10. Южно О. О. Теорія та практика оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ : монографія. Одеса. Інтерпрінт. 2010. С. 198.
11. Мамедов Г. А. Поняття функцій прокуратури. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 3. С. 76–81.
12. Киселев И. Я. Сравнительное трудовое право : учебник. Москва. Проспект. 2005. С. 13–14.
13. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 19.12.2017 № 1044р. URL : <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (дата звернення : 25.09.2018).
14. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення : 25.09.2018).
15. Про затвердження положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 17.11.2015 № 95. URL : <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (дата звернення : 25.09.2018).
16. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку МВС України : Наказ МВС України від 11 червня серпня 2015 року № 687. URL : http://cons.parus.ua/_d.asp?r=09SMS61f13340bbff9eda0dd92fad309d2a71/ (дата звернення : 25.09.2018).
17. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України : Наказ Національної поліції від 07 листопада 2015 року № 81. URL : <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/> (дата звернення : 25.09.2018).
18. Алипханова Д. Ю. Противодействие молодежной экономической преступности на региональном уровне. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/5-6-protivodeystvie-molodezhnoy-ekonomicheskoy-prestupnosti-na-regionalnom-urovne> (дата звернення : 25.09.2018).

Стаття надійшла до редакції 20.11.2018

Бабакин В. Н. Задачи и функции оперативных подразделений в сфере противодействия преступлениям, совершаемым молодежью

В статье рассмотрены некоторые аспекты выполнения задач и функций оперативных подразделений в сфере противодействия преступлениям, совершаемым молодежью; предложено авторское определение этого направления деятельности. Раскрыта актуальность данной проблемы на современном этапе реформирования системы МВД Украины.

Ключевые слова: молодежная преступность, молодежь, оперативные подразделения, средства оперативно-розыскной деятельности, уголовное преступление, уголовное производство.

Babakin V. Tasks and Functions of Operative Units in the Sphere of Counteracting Crimes Committed by Youth

The author of the article has studied certain aspects of the tasks and functions of operative units in the field of combating crimes committed by youth and has offered own definition of this activity. The relevance of this topic in modern conditions at the stage of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine has been revealed. Besides, the author of this article has analyzed the new legislative provisions that regulate the activity of specific authorized agencies combating crime prevention agencies. Particular attention has been paid to the regulatory content of revealing information, functions and powers of operative units in this area.

It has been determined that the reform of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine was carried out in compliance with the principles of: rule of law; depoliticization; demilitarization; decentralization; accountability and transparency in the work; close work with the population and local communities; professional training of personnel.

The author has studied the genesis of the creation of a functional and efficient structure of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine while the discussion on the raised issues; has expressed own scientific point of view on the studied issues and has summarized the current state of the tasks and functions of operative units in the sphere of counteracting crimes committed by youth. The author of the article has stated that the activity of operative units in the field of counteracting crimes committed by youth can not be effective without the consistent, planned, coordinated and systematic actions of state authorities both at the national and, especially, at the regional level.

The author has expressed own scientific position regarding theoretical, practical and legislative aspects of the topic of the conducted research, legislation in the field of tasks and functions of operative units in the field of counteracting crimes committed by youth; the author has also offered concrete ways of solving these issues. Besides, the author has carried out the classification of the range of tasks of operative units of the National Police of Ukraine in the field of counteracting juvenile delinquency. Taking into account the importance of problematic issues of the research, the author has concluded that this area of science is the subject to further research or scientific study.

Keywords: tasks, functions, juvenile delinquency, youth, operative units, means, operative and search activity, human trafficking, criminal offense, criminal proceedings, crime counteraction.

**ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
НЕСАНКЦІОНОВАНОГО ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ
ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН
(КОМП'ЮТЕРІВ), АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ,
КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ ЧИ МЕРЕЖ
ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ**

На підставі аналізу наукових досліджень, практики органів досудового розслідування висвітлено питання, що стосуються особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. Виведено типові характерні риси особи злочинця, розглянуто криміналістичний аспект особи злочинця у взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики й встановлено зв'язок між певними рисами особи злочинця та обстановкою, слідами, способом учинення злочину та його приховуванням.

Ключові слова: особа злочинця, криміналістична характеристика, кіберзлочин, несанкціоноване втручання, електронно-обчислювальні машини, комп'ютери, автоматизовані системи, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку.

Постановка проблеми. Високий темп розвитку комп'ютерних технологій, а також їх інтеграція в усі сфери життя, глобалізація інформаційних процесів і поява глобальних комп'ютерних мереж призвели до виникнення нового виду злочинів, пов'язаних з використанням комп'ютерів, інформаційних технологій та глобальних мереж, а саме кіберзлочинів.

Сьогодні на фоні істотного зростання злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку не проведено ґрунтовних досліджень у сфері криміналістики, які б узагальнювали слідчу практику і, базуючись на наукових підходах, виділяли загальні риси, властиві для осіб, які вчинюють різні види кіберзлочинів.

Вияткомом не є і такий вид кіберзлочинів, як несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, передбачений ст. 361 КК України.

У зв'язку з цим співробітники правоохоронних органів, які залучені до розслідування цієї категорії злочинів, найчастіше, не володіючи повною й достовірною інформацією про характерні особливості та риси осіб, які їх учинили, стикаються з труднощами, особливо на початковому етапі проведення розслідування.

У результаті ситуації, що склалася, ефективність досудового розслідування зменшується, про що також свідчить офіційна статистика Генеральної прокуратури України за період з початку 2016 року по квітень 2017 року, згідно з якою лише приблизно по 30% кримінальних проваджень за статтями 361 - 363-1 КК України за цей звітний період були прийняті процесуальні рішення [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання вивчення криміналістичної характеристики злочинів, а також вивчення безпосередньо питань криміналістичної характеристики кіберзлочинів у різні часи вивчали такі вчені, як Р. С. Белкін, Р. Л. Ахмедшин, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько, М. С. Прохоров, В. К. Гавло, П. Д. Біленчук, В. Б. Вехов, В. В. Крилов, В. В. Кравчук, С. В. Кригін, В. М. Кулик, О. А. Самоїленко, О. В. Курман та інші.

Криміналістична характеристика будь-якого злочину передбачає наявність певних елементів, одним з яких є особа злочинця. Криміналістичне вивчення стосовно особи злочинця в кримінальних провадженнях полягає як у встановленні даних, що відображають сутність особи, яка вчинила злочин, у розрізі до вимог чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства, так і у виявленні комплексу значущих ознак цієї особи, які можуть бути використані для її встановлення, розшуку та викриття.

Зміст особи злочинця як елементу криміналістичної характеристики полягає у визначенні особи як певної системи, властивості та ознаки якої знаходять відображення в навколишньому середовищі та використовуються під час розслідування злочинів.

Зокрема, Р. Л. Ахмедшин зазначав, що криміналістичне вивчення особи злочинця має бути переважно орієнтовано на особу як носія соціально-психологічних характеристик, виражених в її криміналістично значущих поведінкових реакціях, що відображаються в конкретних умовах злочинної події [2, с. 10]. М. В. Салтєвський виділяв серед властивостей особи злочинця фізичні, біологічні та соціальні [3, с. 422]. Своєю чергою В. Ю. Шепітько зазначив, що особа злочинця має певні дані демографічного характеру, деякі моральні якості та психологічні особливості [4, с. 258].

Погодимось з думкою В. К. Гавла, який підкреслював, що криміналістику та її методику цікавлять такі відомості про особу суб'єкта злочину, які вказують на закономірні зв'язки між ним і вчиненим злочином, що проявляються зовні, у різних наслідках скоєного. У цьому плані особу треба вивчати як слідодутворювальний об'єкт, джерело інформації про вчинений злочин і як засіб його розкриття [5, с. 197].

Проте попри дослідження цієї проблематики різними вченими низка окремих питань, зокрема стосовно характерних рис осіб, які вчинюють злочини та пов'язані з несанкціонованим утручанням у роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, а також щодо взаємозв'язку між особою злочинця та іншими елементами криміналістичної характеристики цього злочину досі не висвітлені в достатньому обсязі та є дискусійними.

Формування цілей. Автор має на меті дослідити питання стосовно особи злочинця як елементу криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 361 КК України, та визначити їх взаємозв'язок з іншими елементами в їх поєднанні.

За допомогою методу узагальнення незалежних характеристик, на базі особистого досвіду та матеріалів вивчених кримінальних проваджень

потрібно визначити та сформулювати висновки щодо характерних рис особи злочинця як елементу криміналістичної характеристики несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Крім того, викладене вище дає змогу стверджувати про потребу комплексного дослідження проблем розслідування зазначеної категорії злочинів, розробки методики, яка враховує новітні досягнення криміналістики та інших наук, що в сукупності з іншими обставинами визначає актуальність обраної для дослідження теми, її перспективність і практичну значущість.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи вивчення криміналістичної характеристики особи злочинця в контексті розслідування кіберзлочинів, наведемо деяку класифікацію. Скажімо, О. А. Самойленко пропонує такі типи особи злочинця, що вчиняє злочин з використанням обстановки кіберпростору: 1) злочинець-користувач початкового рівня; 2) злочинець-користувач; 3) злочинець-упевнений користувач; 4) злочинець-досвідчений користувач; 5) злочинець-користувач професіонал [6, с. 200].

О. В. Курман виділяє декілька груп осіб, які здійснюють несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку: 1) працівники підприємств, установ, організацій – конкурентів; 2) працівники, які вчиняють незаконні дії з інформацією на замовлення, перебуваючи з її власником (уповноваженим органом) у трудових відносинах; 3) працівники, які збирають інформацію для себе (про всяк випадок); 4) особи, професійна або службова діяльність яких чи інші законні підстави обумовлюють виникнення певних правовідносин цивільно-правового характеру з власником інформації; 5) особи, які не перебувають у жодних цивільно-правових чи трудових відносинах з власником, але вчиняють незаконні дії через «спортивний інтерес», бажання заявити про себе, прорекламувати свої можливості та уміння, на замовлення сторонніх осіб (для передачі конкурентам чи вчинення шантажу) [7, с. 130].

Така класифікація особи злочинця може мати місце при розслідуванні несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, де іншими елементами криміналістичної характеристики зазначеного злочину виступають: виток, втрата, підробка, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації та порушення встановленого порядку маршрутизації інформації, а також обстановка, сліди, способи вчинення злочину і його приховування.

У зв'язку з цим було б неправильним при розслідуванні цієї категорії злочинів розглядати криміналістичний аспект особи злочинця у відриві від вищевказаних елементів криміналістичної характеристики, оскільки саме вони дають змогу в багатьох ситуаціях істотно обмежити та звужити коло осіб, які можуть бути причетні до вчинення злочину.

Скажімо, вивчаючи обстановку скоєння злочину, треба обов'язково звернути увагу на наявність і спосіб підключення електронно-обчислювальної техніки (ЕОТ), у роботу якої було здійснено несанкціоноване втручання до комп'ютерних мереж і мереж електроз'язку. Відразу ж можна виділити три основні ситуації: 1) ЕОТ не підключена до будь-яких мереж; 2) ЕОТ підключена до локальної мережі; 3) ЕОТ підключена до глобальної мережі Інтернет.

Відштовхуючись від цих відомостей, можна в деяких випадках істотно звужити коло можливих підозрюваних і виділити типи осіб злочинців за способом здійснення несанкціонованого втручання:

1. Злочинець мав безпосередній (фізичний) доступ до ЕОТ. Тоді доцільно було б визначити коло осіб, які могли мати доступ до ЕОТ з урахуванням установлених часу та місця скоєння злочину (прикладом може бути ситуація, коли співробітник підприємства, якого, на його думку, незаслужено звільняють, проникає в дата-центр і, з помсти, використовуючи шкідливе програмне забезпечення, маючи безпосередній доступ до ЕОТ, знищує всю інформацію на серверах компанії).

2. Злочинець мав доступ до ЕОТ у локальній мережі і з її допомогою здійснив несанкціоноване втручання в роботу ЕОТ, що міститься в тій само локальній мережі. У цьому випадку є можливість з'ясувати в адміністратора локальної мережі обмежений список точок підключення ЕОТ, які входять у мережу, а також фізичні (реальні) і IP-адреси точок підключення до мережі. Маючи таку інформацію, можна встановити обмежене коло осіб, які працюють у локальній мережі (прикладом може послужити ситуація, коли комірник на підприємстві, де комп'ютери об'єднані в закриту локальну мережу, для приховування нестачі товару підключається за допомогою одного з комп'ютерів у цій мережі до сервера із системою обліку товарообігу, за допомогою шкідливого програмного забезпечення зламає її захист і змінює дані про кількість товару на складі).

3. Злочинець здійснив несанкціонований доступ та втручання в роботу ЕОТ, що підключена до глобальної мережі Інтернет, за допомогою невстановленої ЕОТ, яка також підключена до глобальної мережі Інтернет. Така ситуація є найскладнішою для вирішення, оскільки в теорії несанкціонований доступ та втручання в роботу ЕОТ мало змогу здійснити необмежене коло осіб по всьому світу при наявності підключення до глобальної мережі Інтернет (прикладом може послужити ситуація, коли хакер розіслав електронною поштою шкідливе програмне забезпечення, що здійснило шифрування даних на жорстких дисках комп'ютерів підприємства, призвело до блокування інформації, після чого вимагає гроші за відновлення можливості доступу до цієї інформації).

Зіткнувшись з останньою ситуацією, треба розглянути особу злочинця в прив'язці до слідової картини й способу вчинення злочину. Потрібно з'ясувати, чи використовував злочинець шкідливе програмне забезпечення, бекдоор (з англ. backdoor – чорний хід, тобто уразливості в кодї програмного забезпечення) або ж несанкціоноване втручання здійснили потерпілі чи

користувачі ЕОТ через недотримання елементарних правил забезпечення кібербезпеки.

Для цього під час огляду ЕОТ за участю фахівця крім іншої інформації, яка має значення для проведення розслідування, треба встановити також, чи залишилися на зламаній ЕОТ сліди шкідливого програмного забезпечення, чи не пошкоджений реєстр з інформацією щодо останніх дій користувача, чи здійснювалося підключення ЕОТ до мережі безпосередньо або через маршрутизатор, чи використовується в маршрутизаторі стандартний логін і пароль або вони змінені, чи присвоєно точці підключення до мережі статичну або динамічну IP-адресу, а також які налаштування підключення до мережі використовуються; яку MAC-адресу має мережеве обладнання користувача, чи був злочинцем проведений повний вайп (від англ. wipe – стирати, знищувати, видаляти) інформації на носіях, вайп операційної системи або її часткове пошкодження, а також чи можливо відновити дані.

Отже, проаналізувавши отриману на початковому етапі розслідування інформацію, можна буде виділити кілька типів особи злочинця за знаннями у сфері комп'ютерних наук:

1. Злочинці, які мають базові навички у сфері комп'ютерних наук, використовують готове шкідливе програмне забезпечення, інструкції, уроки по зламу, що є в загальному доступі (наприклад, при отриманні від спеціаліста або експерта інформації про те, яке шкідливе програмне забезпечення використовувалося для несанкціонованого втручання і маніпуляцій з інформацією, у спосіб додаткових консультацій з фахівцями і особистим пошуком можна дізнатися, що це програмне забезпечення. Така інформація може стати корисною для доказування, якщо під час обшуків у осіб, які можуть бути причетні до скоєння злочину, при огляді їх комп'ютерів буде встановлено, що вони відвідували інтернет-ресурси, де можна скачати це програмне забезпечення).

Не можна також залишити без уваги думку відомого американського фахівця по боротьбі з фішингом (phishing від англ. fishing – рибна ловля; один з видів інтернет-шахрайства, метою якого є отримання доступу до конфіденційних даних користувачів) Ленса Джеймса, який вважає, що в ХХІ столітті найбільшого поширення серед комп'ютерних злочинців отримали скрипткиддїс (script kiddies) [8, с. 42]. До їх головних особливостей він відносить юний вік, непрофесійні хакерські здібності, наявність вільного часу, наполегливість у досягненні поставленої мети, використання вже готових кодів, розроблених фахівцями [8, с. 43].

Крім того, при огляді ЕОТ або допиті свідків, потерпілих може з'ясуватися, що в маршрутизаторі, за допомогою якого здійснюється доступ ЕОТ до мережі Інтернет, використовуються стандартний логін і пароль виробника обладнання (наприклад, «admin»/«admin»), і несанкціонований доступ був здійснений у спосіб простого підбору пароля.

2. Злочинці, які мають навички у сфері комп'ютерних наук, що не володіють певним досвідом програмування, але здатні адаптувати готові програмні рішення відповідно до своїх потреб, уміють знаходити нові або

використовувати відомі уразливості в програмному забезпеченні (наприклад, злочинець може використовувати готові програмні рішення для здійснення несанкціонованого доступу до ЕОТ на базі Kali Linux – дистрибутива на базі операційної системи Linux для проведення тестування на проникнення й аудиту безпеки). У цьому випадку при порівнянні результатів комп'ютерно-технічної експертизи або інформації від фахівця про спосіб несанкціонованого втручання з можливостями, що надає зазначений дистрибутив, можна скласти уявлення про досвід злочинця, а також отримати відомості про те, на що треба звернути увагу під час проведення обшуків.

3. Злочинці, які мають фундаментальні знання у сфері комп'ютерних наук, зокрема й програмування, самостійно розробляють шкідливе програмне забезпечення й знаходять нові, складні в реалізації, способи для здійснення несанкціонованого втручання в роботу ЕОТ. Наприклад, коли експерт не може ідентифікувати шкідливе програмне забезпечення, що використовувалося при несанкціонованому доступі до ЕОТ, а антивірусні бази ще не містять його сигнатури (від англ. signature – підпис; у цьому випадку мається на увазі цифровий підпис, за допомогою якого антивірусне програмне забезпечення визначає шкідливе програмне забезпечення) або ці сигнатури були додані недавно й шкідливого програмного забезпечення немає в загальному доступі.

Розкриття злочинів, учинених останнім типом злочинців, представляє особливу складність, оскільки вони знають, що роблять, роблять це добре й уміло приховують сліди.

Частково треба погодитися з ученими, які вважають, що формальне застосування підходу для типізації особи злочинця, який діє з використанням обстановки кіберпростору, за професійним рівнем не матиме практичного сенсу з позицій формулювання типових версій про особу злочинця. Адже професійний рівень користувача не відображає всього спектра ознак злочинця, активно задіяних у процесі детермінації механізму злочину [6, с. 195].

Однак потрібно зробити поправку на те, що відомості про особу злочинця як елементу криміналістичної характеристики злочинів дають слідчому можливість скласти уявлення про певну групу осіб, до якої може належати злочинець, а виділення типових рис кіберзлочинців допомагає оптимізувати процес їх виявлення й проведення розслідування. До того ж відомості про особу злочинця в структурі криміналістичної характеристики злочинів можуть бути покладені в основу криміналістичної методики їх розслідування.

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження на підставі інформації, якою володіє слідчий на початковому етапі розслідування, з урахуванням обстановки, слідів, способу вчинення злочину та його приховування, запропоновано класифікацію особи злочинця за певними критеріями, а саме:

За способом доступу до ЕОТ:

1. Злочинець мав безпосередній (фізичний) доступ до ЕОТ.

2. Злочинець мав доступ до ЕОТ у локальній мережі та за її допомогою здійснив несанкціоноване втручання в роботу ЕОТ.

3. Злочинець здійснив несанкціонований доступ та втручання в роботу ЕОТ, що підключена до глобальної мережі Інтернет, за допомогою нествореної ЕОТ, яка також підключена до глобальної мережі Інтернет.

За рівнем знань у сфері комп'ютерних технологій:

1. Злочинці, які мають базові навички у сфері комп'ютерних наук, використовують готове шкідливе програмне забезпечення, інструкції, що є в загальному доступі.

2. Злочинці, які мають навички у сфері комп'ютерних наук, що не володіють певним досвідом програмування, але здатні адаптувати готові програмні рішення відповідно до своїх потреб, уміють знаходити нові або використовувати відомі уразливості в програмному забезпеченні.

3. Злочинці, які мають фундаментальні знання у сфері комп'ютерних наук, зокрема й програмування, самостійно розробляють шкідливе програмне забезпечення й знаходять нові, складні в реалізації, способи для здійснення несанкціонованого втручання в роботу ЕОТ.

Запропонована класифікація особи злочинця в поєднанні з іншими елементами криміналістичної характеристики зазначених злочинів потребує дальшого вивчення в межах розроблення методики розслідування несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку.

Проведене дослідження відповідно до його цілей та завдань дало змогу окреслити низку теоретичних і практичних питань, вирішення яких, на наш погляд, може зменшити труднощі на початковій стадії проведення розслідування та сприяти оперативності розкриття злочинів, передбачених ст. 361 КК України.

Використані джерела:

1. Запит до Генеральної прокуратури України щодо статистики кіберзлочинів, зареєстрованих правоохоронними органами в Україні в 2016 році та в січні - квітні 2017 року. Доступ до правди. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/statistika_kibierzlochinnosti_v (дата звернення: 26.11.2018).

2. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Томск, 2006. 48 с.

3. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

4. Шепитько В. Ю. Криміналістика: курс лекцій. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков: ООО «Одиссей», 2005. 368 с.

5. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск: Изд. Томского у-та, 1985. 333 с.

6. Самойленко О. А. Типизация особи, що вчиняє злочин, пов'язаний із використанням об'єктів кіберпростору (з позицій криміналістичної науки). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 195-201.

7. Курман О. В. Криміналістична характеристика несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів),

автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Випуск 4. Том 2. 2017. С. 127-130.

8. Джеймс Л. Фишинг. Техника компьютерных преступлений (пер. с англ. Р. В. Гадицкого). Москва: НТ Пресс, 2008. 320 с.

9. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131. (із поточними змінами). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 26.11.2018).

10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. (із поточними змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 26.11.2018).

Стаття надійшла до редколегії 26.11.2018

Бородай О. В. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики несанкционированного вмешательства в работу электронно-вычислительных машин (компьютеров), автоматизированных систем, компьютерных сетей или сетей электросвязи

На основании анализа научных исследований, практики органов досудебного расследования освещены вопросы, касающиеся личности преступника как элемента криминалистической характеристики несанкционированного вмешательства в работу электронно-вычислительных машин (компьютеров), автоматизированных систем, компьютерных сетей или сетей электросвязи. Выведены типичные характерные черты личности преступников, совершивших преступления указанной категории, рассмотрен криминалистический аспект личности преступника во взаимосвязи с другими элементами криминалистической характеристики и установлена связь между определенными чертами личности преступника и обстановкой, следами, способом совершения преступления и его сокрытия.

Ключевые слова: личность преступника, криминалистическая характеристика, киберпреступление, несанкционированное вмешательство, электронно-вычислительные машины, компьютеры, автоматизированные системы, компьютерные сети, сети электросвязи.

Borodai O. The Identity of the Criminal as Element of the Forensic Characteristics of Unauthorized Interference into the Operation of Electronic Computing Machines (Computers), Automated Systems, Computer Networks or Telecommunication Networks

Based on the analysis of the scientific studies and the practice of pre-trial investigation bodies issues relating to the identity of the criminal as an element of the forensic characteristics of unauthorized interference with the operation of electronic computing machines (computers), automated systems, computer networks or telecommunication networks were reviewed. Typical personality traits of criminals who have committed crimes in this category were identified. The forensic aspect of the criminal's personality was studied in conjunction with other elements of the forensic characteristics. An interconnection between certain personality traits of the criminal and the crime setting, traces, method of committing and concealing the crime was established. On the basis of the volume of information that an investigator has at the

initial stage of investigation the typing of the offender's identity by certain parameters was proposed. The typization of criminals who committed unauthorized interference with the operation of electronic computing machines (computers), automated systems, computer networks or telecommunication networks by the way of obtaining access to computer and by knowledge in computer science was proposed in order to make the decision-making process behind the suggestion of investigative versions easier. The research conducted in accordance with its goals and objectives has made it possible to outline a number of theoretical and practical issues, the solution of which may reduce the difficulties in formulating investigative versions at the initial stage of the investigation and facilitate the speed of disclosure and investigation of crimes, connected with unauthorized interference with the operation of electronic computing machines (computers), automated systems, computer networks or telecommunication networks.

Keywords: the identity of the criminal, forensic characteristics, cybercrime, unauthorized interference, unauthorized access, electronic computing machines, computers, automated systems, computer networks, telecommunication networks.

УДК 343.98

В. О. Гусева

**ОСОБЛИВОСТІ ОБСТАНОВКИ ТА СПОСОБУ
ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТІВ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКА
ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ**

На підставі аналізу наукової літератури та практики органів досудового слідства розглянуто деякі елементи криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу (обстановка вчинення злочину, способи вчинення та приховування злочину), визначено їх взаємозв'язок, на підставі проведеного дослідження визначено статистичні відомості щодо зазначених елементів криміналістичної характеристики.

Ключові слова: криміналістична характеристика, посягання на життя працівника правоохоронного органу, обстановка місця злочину, способи вчинення та приховування злочину.

Постановка проблеми. Сьогодні значного поширення набувають кримінальні правопорушення, передбачені статтями 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 352, 353 КК України, що виражаються в посяганнях на життя, здоров'я, майно працівників правоохоронних органів і членів їхніх сімей тощо.

Відповідно злочини, які посягають на життя й здоров'я працівників правоохоронних органів, відносяться до розряду особливо тяжких. Підвищена небезпека таких злочинів обумовлена тим, що вони посягають безпосередньо на нормальну діяльність працівника правоохоронного органу з охорони громадського порядку й забезпечення громадської безпеки, а також на життя та здоров'я цих осіб.

Під посяганням на життя працівника правоохоронного органу треба розуміти вбивство або замах на вбивство. У такому разі суб'єктивна сторона цих злочинів полягає в психічній діяльності особи, що безпосередньо

пов'язана з учиненням злочину. Суб'єктивна сторона розкривається за допомогою юридичних ознак – провини, мотиву й мети злочину, які представляють різні форми психічної активності, пов'язаних між собою й залежних один від одного. Здійснюючи злочин, особа охоплює своєю свідомістю об'єкт злочину, характер скоєних дій, передбачає (або має можливість передбачити) наслідки. До числа ознак деяких видів злочинів законодавець включає місце, час обстановку тощо. Отже, усвідомлення цих додаткових ознак також входить у зміст елементу провини.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умисною виною. Умислом винного охоплюється те, що він робить замах на життя працівника правоохоронного органу. Якщо за обставинами справи винний не знав, що він робить замах на життя працівника правоохоронного органу, то вчинений ним злочин має бути кваліфіковано за статтею, що передбачає відповідальність за вбивство або замах на нього.

Як потрібну ознаку складу цього злочину закон передбачає мету перешкодження законній діяльності вказаних осіб з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Однією з ознак посягання на життя працівника правоохоронного органу є також мотив – помста за діяльність цих осіб з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки.

Усі елементи, складові суб'єктивної сторони злочину мають велике значення для виявлення обставин, що підлягають установленню. Правильне розуміння змісту суб'єктивних і об'єктивних ознак злочину дає змогу з високим ступенем точності визначити такі обставини.

Посягання на життя працівника правоохоронного органу може бути вчинено як під час виконання ним обов'язків по охороні громадського порядку й забезпечення громадської безпеки, так і тоді, коли він не виконує цих обов'язків (скажімо, перебуває у відпустці). Якщо ж посягання вказаної особи не пов'язане з його діяльністю, то воно має розглядатися як злочин проти життя та здоров'я особи.

Методика розслідування цих видів злочинів відрізняється складністю, але з огляду на об'єкт злочинного посягання частково схожа з методикою розслідування умисних убивств і замахів (ст. 115 КК України). Для успішного застосування такої методики на практиці треба передусім слідчому, оперативному працівникові знати криміналістичну характеристику посягань на працівника правоохоронного органу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику увагу цим проблемам приділили такі вчені, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, Н. А. Селіванов, І. А. Возгрин, О. М. Колесніченко, В. О. Коновалова та інші. Однак донині не склалося єдиної думки щодо поняття, змісту й значення цієї категорії злочинів.

Скажімо, О. М. Колесніченко й В. О. Коновалова визначають криміналістичну характеристику як систему відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів одного виду, що відображають закономірні зв'язки між ними, які є основою для розслідування конкретних злочинів [1, с. 16].

На думку В. П. Бахіна, криміналістичну характеристику злочину можна визначити як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного

виду (групи) злочинів, що виявляються в способі та механізмі дії, обстановці його вчинення, особі суб'єкта злочину, інших обставин, закономірний взаємозв'язок яких служить основою рішення завдань розкриття й розслідування злочину [2, с. 24].

Своєю чергою В. І. Шиканов уважав, що криміналістична характеристика злочину може розглядатися лише як імовірнісна модель і використовуватися слідчим тільки як орієнтувальна інформація [3, с. 24].

Формування цілей. Однак у дослідженнях немає чіткого розмежування криміналістичної характеристики, кримінально-правового та кримінологічного понять злочину. При розробці будь-яких з характеристик можуть використовуватися одні й ті ж елементи (спосіб, обстановка вчинення злочину, особа злочинця тощо), але в різних цілях.

Криміналістична характеристика підпорядкована тільки завданням розслідування й розкриття злочинів, тоді як кримінально-правова – правильній юридичній кваліфікації суспільно небезпечного діяння, кримінологічна – з'ясуванню й усуненню обставин, що сприяють учиненню злочину [4, с. 128-129]. Типова криміналістична характеристика злочину використовується найчастіше на початковому етапі розслідування для висунення найбільш імовірних версій за різними обставинами вчиненого діяння.

Якщо ж злочин розкрито від початку (злочинець затриманий на місці скоєння злочину, злочин скоєно в умовах очевидності тощо), криміналістичний аналіз, який має проводитися по кожному кримінальному провадженню, закінчується встановленням усіх елементів, що входять у предмет доказування, і в подібних ситуаціях навряд чи потрібно використовувати типову криміналістичну характеристику цієї категорії злочинів. Якщо злочин повністю не розкрито (не встановлені злочинець, його співучасники тощо), то криміналістичний аналіз діяння триває до виявлення тих криміналістично значущих обставин, які дають можливість з використанням типової криміналістичної характеристики злочину, виявити інші обставини, що потрібні для висунення найбільш вірогідних версій і розкриття злочину [5, с. 28].

Отже, треба дослідити та визначити такі основні елементи криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу, як обстановка вчинення злочину, способи вчинення та приховування злочину, визначити їх взаємозв'язок та встановити статистичні дані щодо зазначених елементів криміналістичної характеристики.

Виклад основного матеріалу. Уже зазначали, що є елементи, які різні автори включають у структуру криміналістичної характеристики. До них відносять: характер і зміст вихідних даних; безпосередній предмет злочинного посягання; спосіб учинення та приховування злочину; обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка); особу злочинця й потерпілого, зокрема мотиви й мета злочинів; типові умови та причини, що сприяють злочину [6, с. 34-40; 7, с. 12; 8, с. 28].

Підкреслимо, що елементи криміналістичної характеристики злочинів взаємопов'язані. Знаючи, скажімо, спосіб учинення злочину, обставини, за яких воно було вчинене, сліди, залишені злочинцями, можна з великим ступенем імовірності визначити невідомі елементи, зокрема особу злочинця. Наприклад, при огляді місця події в справі про посягання на життя працівника поліції було виявлено ніж, що служив знаряддям злочину. Виявлені на рукоятці ножа сліди пальців рук при ідентифікації за відбитками рук на дактилокарті, дали змогу встановити особу злочинця, вину якого у вчиненому злочині було доведено.

Отже, розглянемо деякі елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з посяганням на життя працівника правоохоронного органу.

Як було зазначено раніше, під посяганням на життя працівника правоохоронного органу треба розуміти вбивство або замах на вбивство. Убивство – це умисне заподіяння смерті людині. У цьому разі об'єктом злочинного посягання є життя особи, що здійснює функції по охороні громадського порядку та (або) забезпечення громадської безпеки. Важливу роль для ефективного розкриття та розслідування цього виду злочину відіграє обстановка, у якій такий злочин було вчинено.

Під обстановкою вбивства розуміється характеристика місця злочину в поєднанні зі змістом подій, що відбуваються в цьому місці в певний час, поведінка учасників цих подій та інших присутніх осіб. У структурі обстановки прийнято виділяти також обстановку, яка передувала вчиненню злочину й обстановку, що склалася після його вчинення [9, с. 31-32]. Такий поділ сприяє визначенню способів і засобів пошуку доказової інформації.

Посягання на життя працівника правоохоронного органу здійснюється в умовах очевидності, тобто в присутності свідків, і в умовах неочевидності, тобто таємно, без свідків. Відповідно, рівень розкриття цієї категорії злочинів безпосередньо залежить від наявності свідків та очевидців учиненого злочину. Статистика показує, що практично в 60 % випадків посягань стосовно працівника правоохоронного органу, особа, яка вчинила посягання, була заздалегідь відома (наприклад, перебувала в розшуку).

Крім зазначених вище критеріїв класифікації посягань на життя працівника правоохоронного органу, можливим є поділ залежно від обставин учинення злочину:

- 1) посягання вчинено в момент припинення правопорушення (69,4%);
- 2) посягання вчинено під час проведення оперативно-розшукових заходів, а також заходів щодо розшуку та затримання особи, підозрюваної у вчиненні іншого злочину (30,6%).

Злочини вказаної категорії відбуваються із застосуванням зброї чи наявних знарядь (холодна, вогнепальна зброя, предмети, пристосовані для вчинення інших злочинів, наприклад, для злому дверей, або предмети, які є під рукою: камінь, палиця, скло тощо), які мають значення для встановлення обстановки вчинення злочину.

Згідно з проведеним нами дослідженням практично половина випадків посягання на життя працівника правоохоронного органу вчинили особи,

затримані в момент скоєння крадіжок чужого майна, хуліганства, а також (на що треба звернути особливу увагу) у момент адміністративного затримання або при перевірці документів особи. Ця обставина свідчить про те, що для працівників правоохоронних органів становлять небезпеку не завжди особи, схильні до вчинення тяжких та особливо тяжких насильницьких злочинів. До прикладу, співробітники патрульної поліції, концентруючи увагу на перевірці документів у водіїв автотранспорту, просто забувають про заходи особистої безпеки.

Скажімо, згідно зі статистикою в більшості випадків (83%) можливість чинення опору, зокрема збройного, була прогнозована (тобто було відомо про те, що затримана чи розшукувана особа, або здійснює в цей час злочин, або намагається чинити опір).

Що стосується умов учинення злочинів цієї категорії, то наголосимо, що проведеним нами дослідженням встановлено: 40% вивчених випадків посягання здійснені у вечірній час доби; 26% – у нічний час; 18% – у ранковий час; 12% – у денний час доби.

Ці показники відповідають загальним статистичним даним, що стосуються часу скоєння тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи. У більшості випадків (58%) злочини по розглянутій нами категорії вчиняються на відкритих просторах (вулицях, парках, автостоянках тощо), у 20% – у житлових приміщеннях, у 12% – у складських приміщеннях, магазинах, підвалах тощо.

Крім того, зазначимо, що встановлення тимчасових характеристик злочину допомагає у встановленні причинного зв'язку між діями злочинця й наслідками. Нерідко встановлення тимчасових характеристик посягання на життя працівника правоохоронного органу свідчить про винність підозрюваного при його затриманні, або в момент припинення злочину, якщо особу застали в момент його вчинення. Однак цей факт не знаходиться в причинному зв'язку з наслідками.

Ще одним важливим елементом криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з посяганням на життя працівника правоохоронного органу, є спосіб учинення злочину.

Під способом учинення злочину треба розуміти комплекс дій суб'єкта щодо підготовки, учинення та приховування злочинного діяння, детермінований низкою суб'єктивних та об'єктивних факторів [10, с. 331].

Під тимчасовим інтервалом розуміється тимчасова характеристика події, явища з погляду його тривалості. Часовий інтервал відображає властивості часу – черговість проведення пострілів, тривалість злочинного посягання тощо. Без урахування тимчасового інтервалу неможливо встановити, чи мав намір злочинець здійснити напад на працівника правоохоронного органу, чи мав можливість вивчити маршрут, щоб створити реальну небезпеку для нього. Тимчасові відносини відображають характеристику подій, явищ з позиції послідовності, взаємозв'язку. Зрозуміло, що тільки при всебічному врахуванні послідовності дій злочинця можна реально оцінити обстановку, що передуює розвитку злочинної події.

Як відомо, тривалість і послідовність дій учасників злочинної події, а також результати цих дій відображаються в об'єктах матеріального світу та у свідомості людей, зокрема й очевидців. Під час слідства об'єктивні події, факти минулого встановлюються по матеріальних слідах та ідеальних образах, що збереглися у свідомості осіб. При цьому вивчаються всі обставини, нерідко в хронологічному порядку, тобто до події, у момент злочинного посягання, а також – наслідки, що виникли пізніше, зокрема в процесі здійснення зацікавленими особами протидії слідству.

Посягання на життя працівника правоохоронного органу найчастіше відбувається за безпосереднього контакту потерпілого та злочинця. Умисел на вчинення цього злочину виникає за безпосередньої взаємодії з потерпілим. Однак учиненню злочинів цієї категорії може сприяти ретельна підготовка до нього.

Аналіз кримінальних проваджень цієї категорії дав змогу встановити, що при вчиненні посягань на життя працівника правоохоронного органу тільки в 25% випадків передувала підготовка, з них лише в (5%) із числа вивчених нами випадків надходили погрози на адресу працівника правоохоронного органу від осіб, які вчинили злочини. У 58% випадків від загального числа проводилися дії, спрямовані на знаходження знаряддя злочину, у 10% вибиралося місце вчинення злочину.

Згідно з відомостями нашого дослідження в 38% випадків посягань на працівника правоохоронного органу застосовувалася вогнепальна зброя (пістолет, рушниця або обріз мисливської рушниці); у 40% випадків – холодна зброя (ніж, кастет); у 22% випадків – підручні засоби («заточки», фомки, камені тощо), фізична сила; у 4% – вибухові пристрої, вибухові засоби.

Залежно від знарядь і засобів, що були використані злочинцями, способи вчинення посягань на життя працівника правоохоронного органу різноманітні.

Найчастіше посягання вчиняються із застосуванням холодної зброї (40% випадків). До того ж у 35% випадків зброя знаходилася в злочинця, який мав намір учинити інший злочин, у 55% випадків особа вже вчинила інший тяжкий злочин, а в 15% випадків – для самооборони. При застосуванні цього виду зброї смерть потерпілого наступала в 35% випадків.

Особливої уваги викликає факт учинення посягання на життя працівника правоохоронного органу з використанням вогнепальної зброї (38%). З них 70% скоєно за допомогою вогнепальної зброї, віднесеного до категорії кримінального, а в 30% випадків – при застосуванні табельної зброї, що належала потерпілому, якою заволодів злочинець.

До найбільш поширених видів кримінальної зброї, за допомогою яких було вчинено посягання на життя працівника правоохоронного органу, відносяться:

1) обрізи, що виготовляються в спосіб укорочення стовбурів бойової зброї, мисливської рушниці (з використанням цих видів зброї було скоєно 80% посягань);

2) саморобна зброя, тобто виготовлена цілком або з використанням частин заводського виготовлення (пістолети з дульнозарядним способом заряджання, з використанням цих видів зброї було скоєно 20% посягань).

При застосуванні вогнепальної зброї смерть потерпілого наступала в 45% випадків.

Ще одним з найпоширеніших способів скоєння зазначених злочинів є нанесення побоїв з використанням підручних засобів (18% випадків). При цьому в 50% випадків підручні засоби були використані безпосередньо для вчинення посягання на життя працівника правоохоронного органу й підібрані в безпосередній близькості від місця скоєного злочину, а в 45% випадків застосовувалися як підручні засоби для вчинення інших злочинів (наприклад, для скоєння крадіжки зі зломом) і знаходилися в злочинця до виниклого умислу на вчинення посягання. При нанесенні побоїв смерть потерпілого наступала в 10% випадків.

Також у 5% випадків відбувалися посягання на життя співробітника правоохоронного органу за допомогою застосування вибухових пристроїв. Ці вибухові пристрої перебували в злочинців для вчинення інших злочинів (5% випадків), а в інших випадках – як сувенір, однак, не бажаючи настання кримінальної відповідальності за незаконне зберігання вказаних предметів і для їх приховування, застосовувався вибуховий пристрій. У цьому випадку смерть потерпілого наступала в 25% випадків.

До того ж страх перед невідворотним покаранням за вчинення такого тяжкого злочину, як посягання на життя працівника правоохоронного органу, спонукає злочинців уживати заходів для приховування злочину.

У криміналістиці існують різні погляди щодо включення способу приховування злочину в єдину структуру способу вчинення злочину [11, с. 18-19; 12, с. 14; 13, с. 5].

Але не можна не погодитися з думкою вчених про те, що коли приховування злочину проводиться після його вчинення, спосіб приховування можна вважати самостійним комплексом дій, які не входять до поняття способу вчинення злочину [14, с. 66].

У результаті проведеного вивчення кримінальних проваджень щодо посягання на життя працівника правоохоронного органу було встановлено, що в 78% випадків у суб'єкта злочину не було єдиного злочинного задуму, що охоплює собою всі стадії злочинної діяльності (дій з підготовки, учинення та приховування злочинів, виступаючи у взаємопов'язаному комплексі) [15, с. 74].

Про відсутність єдиного задуму свідчить те, що:

1) при вчиненні злочинів суб'єкт спочатку не планував дій з приховування злочину, у зв'язку з наміром, що виник несподівано або несподівано з'явилися сприятливими для нього умови, щоб вжити заходів для приховування злочину;

2) при вчиненні злочину суб'єкт не планував дій з приховування злочину, але ці дії робилися крім його бажання іншими особами (близькими, друзями тощо), що використовували заходи для приховування злочину.

Проводячи розмежування між способами приховування посягання на життя працівника правоохоронного органу, ми умовно поділили їх на активні та пасивні. До активних способів приховування злочинів відносяться:

- 1) утеча злочинця з місця злочину (68%);
- 2) приховування знарядь злочину (63%), з них: скидання знарядь злочину в місці або на віддалі від місця вчиненого злочину (45%); приховування знарядь злочину як за місцем проживання, так і в інших місцях (18%);
- 3) приховування потерпілого або переміщення об'єкта злочину з місця бивства в інше місце (15%).

До пасивних способів приховування злочинів відносяться:

- 1) дача завідомо неправдивих показань близькими особами підозрюваного (45%);
- 2) недонесення про скоєний злочин (40%);
- 3) ухилення від явки до органу розслідування (30%).

Висновки. Криміналістична характеристика конкретного злочину як результат повного й об'єктивного аналізу суспільно небезпечного діяння передбачає виявлення характерних особливостей усіх елементів злочинного посягання й передусім – обстановки, способу, мотивів злочину, особи потерпілого та інших обставин, що підлягають з'ясуванню. Отже, повна криміналістична характеристика конкретного злочину може бути надана тільки після розкриття останнього, що стає можливим завдяки використанню на початковому етапі розслідування відповідної типової криміналістичної характеристики.

У всякому разі елементи криміналістичної характеристики не можуть розглядатися як єдині й незмінні системи для всіх видів злочинів. Треба розрізняти загальні положення криміналістичної характеристики й криміналістичні характеристики злочинів окремих категорій. Як система загальних положень криміналістична характеристика злочинів являє собою суму знань про поняття, зміст, значення й принципи побудови цієї системи. Це вихідна теоретична база для розробки криміналістичних характеристик злочинів окремих категорій.

Отже, типова криміналістична характеристика злочину служить засобом для наповнення предмета доказування певним змістом з досягненням кінцевої мети з розкриття злочину.

На підставі аналізу наукової літератури та практики органів досудового слідства розглянуто такі елементи криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу, як обстановка вчинення злочину, способи вчинення та приховування злочину, визначено їх взаємозв'язок. Згідно з проведеними дослідженнями визначено також статистичні дані щодо вказаних елементів криміналістичної характеристики, які надалі може бути покладено в основу цілісної моделі криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу.

Використані джерела:

1. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений Текст : учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова ; Министерство высшего и среднего специального образования УССР, Харьковский юридический институт. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
2. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования. *Вестник криминалистики*, Вып. №1, М., 2000, С. 16-20.
3. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Изд-во Иркутского университета, 1983. 199 с.
4. Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий. Москва, 1982. 152 с.
5. Каневский Л. Л. Дискуссионные проблемы сущности типовой криминалистической характеристики преступлений и ее использования в процессе расследования. *Вестник криминалистики*. Вып. № 1(3). М., 2002., С. 22-28.
6. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. Москва: Юрид. лит., 1988., 304 с.
7. Филиппов А. Г. О соотношении понятий криминалистической характеристики преступлений и следственной ситуации. Следственная ситуация : сб. науч. тр. Москва, 1984. С. 70-74.
8. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва, 1984. 143 с.
9. Криминалистика: Учебник для вузов. Кубанский гос. ун-т; Под. ред. А. А. Хмырова, В. Д. Зеленского. Краснодар: «Советская Кубань», 1998. 576 с.
10. Герасимов И. Ф. Криминалистика: Учеб. для вузов / И.Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.; под ред. И. Ф. Герасимова: Л. Я. Драпкина, Москва : Высш. шк., 1994. 534 с.
11. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. (Конспект лекций по советской криминалистике). Текст: курс лекций / А. Н. Колесниченко; Харьковский юридический институт. Кафедра криминалистики. Харьков : Юрид. ин-т, 1965. 47 с.
12. Коврижных Б. Н. Деятельность органов прокуратуры по делам о нераскрытых убийствах: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.717. Харьков, 1969. 18 с.
13. Овечкин В. А. Общие положения методики расследования преступлений, скрытых инсценировками: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.717. Харьков, 1975. 17 с.
14. Васильев А. Н., Мудьюгин Г. Н, Якубович Н. А. Планирование расследования преступлений / под ред.: Голунский А. С. Москва: Госюриздат, 1957. 199 с.
15. Зуйков Г. Г. Поиск преступников по признакам способов совершения преступлений. Текст : учебное пособие. Москва : Науч.-исслед. и ред.-издат. отд., 1970. 189 с.
16. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. (із поточними змінами). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
17. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88 (із поточними змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.09.2018).

Стаття надійшла до редколегії 17.12.2018

Гусева В. А. Особенности обстановки и способа совершения преступления как элементов криминалистической характеристики посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа

На основании анализа научной литературы и практики органов досудебного следствия рассмотрены некоторые элементы криминалистической характеристики посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа (обстановка совершения преступления, способы совершения и сокрытия преступления), определена их взаимосвязь, на основании проведенного исследования определены статистические данные по указанным элементам криминалистической характеристики.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного органа, обстановка места преступления, способы совершения и сокрытия преступления.

Husieva V. Peculiarities of the Situation and the Method of Committing a Crime as Elements of the Criminal Characteristics of Encroachments on the Life of a Law Enforcement Officer

On the basis of the analysis of the scientific literature and practice of the bodies of pre-trial investigation, some elements of the criminalistic characterization of encroachments on the life of the law enforcement officer (the circumstances of the commission of a crime, ways of committing and concealing the crime) are considered, their relationship determined, on the basis of the conducted research, the statistical data on the specified elements of forensic characteristics are determined.

Accordingly, crimes that encroach on the life and health of law enforcement officials are particularly severe in the category. The increased risk of such crimes is due to the fact that they directly encroach on the normal activities of the law enforcement officer on the protection of public order and the provision of public safety, as well as on the lives and health of these individuals.

An attack on a law enforcement officer's life should be understood as killing or attempted murder. In this case, the subjective part of these crimes is the mental activity of a person directly related to the commission of a crime. The subjective side is revealed with the help of legal features - the guilt, the motive and purpose of the crime, which represent various forms of mental activity, interconnected and dependent on each other. In committing a crime, the person reaches the consciousness of the object of the crime, the nature of the actions, foresees (or has the ability to foresee) the consequences. Among the signs of some types of crimes, the legislator includes the place, time of the situation, etc. Thus, the awareness of these additional attributes is also included in the content of the element of guilt.

The complete forensic description of a particular crime as a result of a complete and objective analysis of a socially dangerous act involves identifying the characteristic features of all elements of the criminal encroachment, and above all - the person who committed the crime, the situation, the method, the motives of the crime, the person of the victim and other circumstances that are subject clarification. As can be seen, the full forensic description of a specific crime can be given only after the disclosure of the latter, which becomes possible due to the use at the initial stage of the investigation of the corresponding typical forensic characteristics.

Keywords: criminalistic characteristic, encroachment on the life of a law enforcement officer, situation of crime scene, ways of committing and concealing a crime.

УДК 341.73

В. М. Давидюк

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ СИЛ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ПРОТИДІЇ
ЗЛОЧИННОСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ
РОЗРОБЛЕНOSTІ**

У статті зроблено спробу встановлення сучасного стану наукових розробок використання сил підрозділів Національної поліції в процесі оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, проаналізовано наукові праці, згрупувавши їх за здійсненням певними видами сил оперативно-розшукової діяльності, а також за рівнем проведеного дослідження та суб'єктами. Констатовано, що проведене дослідження вказує на необхідність і актуальність для сучасної теорії та практики ОРД проведення на монографічному рівні комплексного дослідження теоретико-правових і організаційно-тактичних засад використання сил оперативно-розшукової діяльності в процесі протидії злочинності підрозділами Національної поліції України.

Ключові слова: сили, оперативно-розшукова діяльність, Національна поліція, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Розглядаючи діяльність держави, її правових інститутів і органів правопорядку, спрямовану на протидію злочинним проявам у суспільстві, констатуємо, що одним з пріоритетних напрямів кримінальної політики держави є протидія злочинності [1]. Зокрема, чинне законодавство України в значній кількості нормативних актів саме вказане передбачає основним завданням правоохоронних органів, в тому числі й підрозділів Національної поліції. Так, у Законі України «Про Національну поліцію» як головні визначено такі напрями діяльності: пріоритет превентивної діяльності над правоохоронною; максимальне дотримання принципу законності; комплексне використання всіх можливостей для протидії злочинності; забезпечення рівності всіх фізичних та юридичних осіб перед законом; надання поліцією в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги; міжнародне та двостороннє співробітництво держав при протидії злочинності [2]. З огляду на це на сьогодні діяльність органів поліції перебуває в епіцентрі позитивних та негативних явищ соціально-політичного, економічного та суспільного життя нашої країни, що вимагає від останніх постійного оновлення та вдосконалення наявних, а також пошуку нових способів протидії злочинності, одним із яких є максимально ефективне використання сил підрозділів Національної поліції в процесі оперативно-розшукової діяльності. Саме зазначене привертає увагу наукової спільноти до проблематики використання сил оперативно-розшукової діяльності в процесі протидії злочинності підрозділами Національної поліції України, та своєю чергою, обґрунтовує необхідність встановлення сучасного стану наукових розробок окресленої тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу вивченню досліджуваного питання приділяли такі науковці, як О. П. Бойко, А. А. Венедіктов, Д. І. Горішний, М. Л. Грібов, В. А. Дашко, П. В. Євдокімов, В. П. Євтушок, М. В. Корнієнко, А. С. Морозов, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорєцький, Л. П. Скалозуб, І. В. Сервецький, М. В. Стацак, Л. Г. Титаренко, Н. Є. Філіппенко, І. А. Федчак, Р. А. Халілев, В. В. Шендрик та ін. Проте названі вчені здебільшого досліджували питання, пов'язані з використанням лише окремих видів сил оперативно-розшукової діяльності, а також теоретичні підгрунття, залишаючи поза увагою комплексність їх використання.

Формування цілей. Метою статті є визначення сучасного стану наукових розробок питання сил оперативно-розшукової діяльності в процесі протидії злочинності підрозділами Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. У теорії оперативно-розшукової діяльності до складу сил ОРД прийнято відносити не тільки суб'єктів такої діяльності, а й:

- посадові особи підрозділів кримінальної поліції, які функціонують відповідно до оперативно-розшукового законодавства (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») і здійснюють загальне керівництво цією діяльністю на чолі з міністром внутрішніх справ України та його першими заступниками;

- начальники територіальних підрозділів МВС, їх заступники з оперативної роботи, уповноважені на здійснення ОРД;

- керівники та оперативний склад оперативних підрозділів зазначених органів;

- начальники міських, районних управлінь і відділів внутрішніх справ та їх заступники, які є начальниками кримінальної поліції;

- працівники оперативних підрозділів кримінальної поліції, які мають відповідний допуск до ОРД;

- особи, які конфіденційно співпрацюють з оперативними підрозділами кримінальної поліції, зокрема гласні та негласні, штатні та позаштатні працівники [3, с. 234].

З огляду на зазначене розглянемо наукові праці, присвячені здійсненню окресленими суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, згрупувавши розвідки за рівнем проведеного дослідження та суб'єктами.

На рівні докторських дисертацій становлять інтерес такі праці:

- «Оперативно-розшукові форми протидії злочинності» М. В. Стацака; «Попередження злочинів оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України» В. В. Шендрика, у яких вивчалися організаційні-тактичні засади діяльності кримінальної поліції взагалі як різновид сил ОРД [4; 5];

- «Теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією» О. В. Кириченка, у якій висвітлено роль підрозділів громадської безпеки під час проведення ОРД як одних із видів сил ОРД [6];

- «Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи розкриття злочинів у харчовій промисловості» В. Д. Пчолкіна й «Організаційно-правові

та тактичні основи діяльності підрозділів ОВС у протидії злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами» Л. Ф. Гули, у яких розкрито організаційно-правові й тактичні засади здійснення оперативно-розшукової протидії злочинності підрозділами з протидії злочинам у сфері економіки (ДСБЕЗ) [7; 8];

- «Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насиленою організованою злочинністю» О. О. Подобного, яка безпосередньо присвячена таким силам ОРД як колишні підрозділи з протидії організованій злочинності [9];

- «Теоретичні, правові та організаційні засади протидії злочинам у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України» В. Є. Боднара, у якій розглядаються питання оперативно-розшукової протидії протиправним діянням такими суб'єктами як підрозділи внутрішньої безпеки Національної поліції України [10];

- «Теоретичні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України» С. Р. Тагієва, присвячена висвітленню специфіки діяльності не тільки оперативних підрозділів як різновиду сил ОРД, а й слідчих підрозділів [11];

- «Організаційні і тактичні основи оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері високих інформаційних технологій органами внутрішніх справ» І. О. Воронова, у якій досліджено специфіку діяльності підрозділів кіберполіції [12].

Окремо виділимо докторську дисертацію С. В. Пенькова, присвячену дотичному питанню до обраного нами, а саме висвітленню правових, організаційно-тактичних засад використання заходів ОРД [13]. У роботі хоча й безпосередньо не досліджуються сили ОРД, проте під час розгляду більшості засад використання заходів ОРД автор проаналізував сили ОРД, які мають право використовувати їх (заходи), а також особливості такої діяльності.

Як підсумок здійсненого аналізу згаданих докторських дисертацій зауважимо, що на сьогодні комплексного дослідження питань правових, організаційно-тактичних засад здійснення силами підрозділів Національної поліції України оперативно-розшукової діяльності, направленої на протидію злочинності, не проведено.

Майже аналогічно висновку ми дійшли, проаналізувавши наукові праці на рівні кандидатських та монографічних досліджень. Зокрема, були вивчені аспекти здійснення ОРД такими різновидами сил як:

1) основними силами ОРД:

- підрозділи кримінальної поліції (карного розшуку) – кандидатські дисертації Л. А. Мазур «Протидія підрозділами карного розшуку обігу майна, одержаного злочинним шляхом»; Я. О. Морозова «Розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів минулих років підрозділами карного розшуку»; К. В. Шахова «Протидія звалтуванням (за матеріалами підрозділів карного розшуку)»;

- підрозділи з протидії наркозлочинності – кандидатські дисертації таких авторів, як І. В. Назаренко «Оперативно-розшукова протидія незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в місцях, що призначені для проведення навчальних і культурних заходів»; О. Л. «Протидія оперативними підрозділами органів внутрішніх справ злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, учинюваних із залученням неповнолітніх або щодо неповнолітніх»; М. М. Андреев «Оперативно-розшукова протидія організованим злочинним формуванням у сфері незаконного обігу наркотиків»;

- підрозділи оперативної служби – кандидатські дисертації А. А. Венедіктова «Участь оперативної служби у боротьбі зі злочинами у сфері наркообігу»; монографія М. Л. Грібова «Діяльність підрозділів оперативної служби МВС України: теорія та практика»;

- підрозділи оперативно-технічної служби – кандидатські дисертації Ю. В. Степанова «Використання можливостей департаменту оперативно-технічних заходів ОВС»; Ю. Ю. Орлова «Сутність оперативно-технічного документування»; С. А. Сумського «Оперативно-технічне документування фактів отримання хабара посадовими особами державних контролюючих органів»;

- підрозділи з протидії злочинам у сфері економіки – кандидатські дослідження С. Г. Бевзенко «Протидія оперативними підрозділами МВС України злочинам, що пов'язані з втручанням злочинних угруповань у законну господарську діяльність»; В. В. Дарагана «Розкриття викрадень державних коштів при проведенні закупівель товарів та виконанні робіт (послуг) на підприємствах залізничного транспорту»; А. І. Коваленко «Організаційно-тактичні аспекти запобігання та розкриття фіктивного підприємництва»; А. І. Круглого «Протидія оперативними підрозділами МВС України злочинам, що вчиняються у сфері автострахування» тощо;

- підрозділи з протидії організованій злочинності – кандидатські дисертації А. В. Коваленка «Правові та організаційно-тактичні основи застосування оперативно-технічних засобів підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю»; О. О. Толкаченка «Тактика виявлення організаторів злочинних груп»; В. В. Плукаря «Тактичні основи розкриття розбоїв, вчинюваних організованими групами»; Я. С. Ленюка «Оперативно-розшукове документування діяльності організованих груп, що здійснюють незаконний збут вогнепальної зброї та бойових припасів»; Б. В. Шура «Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами»;

- підрозділи кіберполіції – кандидатські дисертації О. М. Юрченко «Забезпечення фінансово-правової безпеки в банківських системах при розрахунках пластиковими картками»; О. М. Комар «Протидія оперативними підрозділами МВС України шахрайствам, що вчинюються шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки»; Є. О. Жицького «Оперативне обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернету»;

- підрозділи з протидії торгівлі людьми - кандидатські дисертації І. А. Грабазій «Оперативна розробка організованих груп, які займаються торгівлею людьми»; О. М. Ємеця «Протидія оперативними підрозділами МВС України торгівлі людьми, вчиненої організованою групою»;

2) спеціальними силами ОРД - кандидатські дисертації О. Б. Керницького «Конфіденційне співробітництво у протидії наркозлочинності на залізничному транспорті»; С. Д. Резникова «Тактика агентурної роботи оперативних підрозділів ОВС у протидії незаконному обігу наркотиків серед неповнолітніх»; Р. В. Тарасенка «Удосконалення агентурної роботи підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків міськрайвідділів органів внутрішніх справ України»;

3) допоміжними силами ОРД, скажімо, монографія В. П. Захарова «Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинністю», кандидатські дисертації Н. О. Гольдберг «Забезпечення конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій»; В. Ю. Журавльова «Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю».

Що ж стосується вивченню питань, пов'язаних із силами оперативно-розшукової діяльності в процесі протидії злочинності підрозділами Національної поліції України, на рівні навчальних підручників, методичних рекомендацій та лекцій, то зауважимо, що в окремих із наукових праць вказаного рівня безпосередньо аналізувався предмет нашого дослідження. Наприклад, у підручнику І. Р. Шинкаренка та О. В. Кириченка «Використання можливостей підрозділів оперативної служби для отримання оперативної інформації та здійснення негласних слідчих (розшукових) дій», визначено, що сили ОРД - це оперативні підрозділи, а усе різноманіття оперативних служб залежно від обсягу їх повноважень та функцій, які вони виконують, можна поділити на підрозділи, що здійснюють ОРД:

1. У повному обсязі проводять гласні та негласні оперативно-розшукові заходи, здійснюють агентурну роботу підрозділи внутрішньої безпеки та кримінальної поліції (карного розшуку; захисту економіки; по боротьбі з незаконним обігом наркотиків; кіберполіції; боротьби із торгівлею людьми).

2. Підрозділи, які виконують окремі оперативно-розшукові заходи за завданнями інших оперативних підрозділів: підрозділи оперативної служби, оперативно-технічні підрозділи. Ці підрозділи можна класифікувати як допоміжні підрозділи, що здійснюють ОРД в обмеженому обсязі, та іменувати їх спеціальними оперативними підрозділами.

3. Підрозділи, що здійснюють ОРД частково в обмеженому обсязі - усі інші структурні підрозділи Національної поліції [14, с. 76].

Виокремлення аспектів використання сил в ОРД розглянуто в лекції В. Г. Телейчука «Сили оперативно-розшукової діяльності», де вчений зазначає, що оперативно-розшукові сили складають інтелектуальний потенціал оперативно-розшукової діяльності, який відіграє вирішальну роль у боротьбі органів внутрішніх справ із правопорушеннями і злочинністю; до

них належать: співробітники оперативних підрозділів; негласні співробітники; представники громадськості, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань [15, с. 3].

Насамкінець зауважимо, що проблематика сил оперативно-розшукової діяльності в процесі протидії злочинності підрозділами, зокрема Національної поліції України, були предметом дослідження значної кількості фрагментарних наукових праць на рівні наукових статей і тез доповідей, які розкривали лише окремі особливості їх діяльності.

Висновки. З огляду на викладене доходимо висновку, що означене вказує на необхідність і актуальність для сучасної теорії та практики ОРД проведення на монографічному рівні комплексного дослідження теоретико-правових і організаційно-тактичних засад використання сил оперативно-розшукової діяльності в процесі протидії злочинності підрозділами Національної поліції України для вироблення науково-обґрунтованих пропозицій до чинного законодавства, а також розроблення науково-практичних рекомендацій для підвищення ефективності роботи в цьому напрямі.

Використані джерела:

1. Майоров А. В. Понятие и структура системы противодействия преступности. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-struktura-sistemy-protivodeystviya-prestupnosti> (дата звернення: 14.12.2018).

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 14.12.2018).

3. Кондратьев Я. Ю. Теоретичні, правові та оперативні-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції : монографія. Київ, 2004. 444 с.

4. Стащак М. В. Оперативно-розшукові форми протидії злочинності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 355 с.

5. Шендрік В. В. Попередження злочинів оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 40 с.

6. Кириченко О. В. Теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 40 с.

7. Пчолкін В. Д. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи розкриття злочинів у харчовій промисловості : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 36 с.

8. Гула Л. Ф. Організаційно-правові та тактичні основи діяльності підрозділів ОВС у протидії злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ: НАВСУ, 2014. 37 с.

9. Подобний О. О. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 38 с.

10. Боднар В. Є. Теоретичні, правові та організаційні засади протидії злочинам у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками

Національної поліції України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ: НАВС, 2017. 36 с.

11. Тагієв С. Р. Теоретичні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 40 с.

12. Організаційні і тактичні основи оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері високих інформаційних технологій органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2012. 36 с.

13. Пеньков С. В. Засоби оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2018. 40 с.

14. Шинкаренко І. Р., Кириченко О. В. Використання можливостей підрозділів оперативної служби для отримання оперативної інформації та здійснення негласних слідчих (розшукових) дій : навчальний посібник. Дніпропетровськ, 2015. 120 с.

15. Телійчук В. Г. Сили ОРД : лекція. Кіровоград, 2004. 24 с.

Стаття надійшла до редколегії 14.12.2018

Давидюк М. В. Концептуальные основы деятельности оперативно-розыскных сил Национальной полиции Украины в противодействия преступности: современное состояние научной разработанности

Автор в статье сделал попытку установления современного состояния научных разработок использования сил подразделений Национальной полиции в процессе оперативно-розыскной деятельности. В частности, научные работы анализируются путем группирования их за осуществлением определенными видами сил оперативно-розыскной деятельности, одновременно группируя их по уровню проведенного исследования и субъектам. Констатируется, что проведенное исследование указывает на необходимость и актуальность для современной теории и практики ОРД проведения на монографическом уровне комплексного исследования теоретико-правовых и организационно-тактических принципов использования сил оперативно-розыскной деятельности в процессе противодействия преступности подразделениями Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: силы, оперативно-розыскная деятельность, Национальная полиция, противодействие преступности.

Davydiuk M. Conceptual Basis of the Operational-Search Forces Activity of the National Police in Counteracting Criminality: Current State of the Scientific Development

The author of the article attempts to establish a state of scientific development of the use of the forces of the units of the National Police in the process of operational and investigative activities. In particular, scientific works are analyzed by grouping them for the implementation of certain types of forces of operational and investigative activities, while grouping them according to the level of the research conducted and the subjects that are paid attention.

It is determined that the following works of interest were at the level of doctoral theses: organizational-tactical principles of criminal police activity in general as a kind of forces of ORD; the role of public security units during the conduct of the WDD as one of the types of ORD forces is determined; in the organizational, legal and tactical basis of the

operational-search criminal counteraction units in the field of counteraction to crimes in the field of economics; former units for combating organized crime; the issue of operatively-search counteraction to unlawful acts by such entities as the internal security unit of the National Police of Ukraine; coverage of the specifics of activity not only of operational units as a kind of forces of the ORD, but also of investigative subdivisions; peculiarities of activity of cyberpolice units. However, analyzing all available doctoral dissertations, it is summarized that the complex investigation of legal, organizational and tactical issues of the operational activities of the units of the National Police in Ukraine aimed at counteracting crime has not been carried out for today. Similarly, the conclusion is made by analyzing scientific works at the level of candidate and monographic studies.

It is stated that the conducted research indicates the necessity and urgency for modern theory and practice of ORD in modern conditions on the monographic level of complex research of theoretical and legal and organizational tactical principles of the use of forces of operative and investigative activity in the process of counteraction to crime by the units of the National Police of Ukraine in order to develop scientifically substantiated proposals to the current legislation, as well as the development of scientific and practical recommendations for improving the efficiency of work in this direction.

Keywords: forces, operative-search activity, National police, counteraction to crime.

УДК 343.98

А. В. Коваленко

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

У статті досліджено стан наукової розробленості та нормативного врегулювання питання використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Вивчено досвід впровадження категорії «електронні докази» до господарського, адміністративного та цивільного процесуального законодавства. Розглянуто окремі правові положення КПК України щодо використання електронних джерел доказової інформації. Проаналізовано погляди науковців на поняття «цифрові джерела інформації», «електронні відображення», «електронний документ», «електронні сліди», «електронні докази». Окреслено перспективи використання електронних доказів на практиці та можливі напрями їх дальшої доктринальної розробки.

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, електронні сліди, електронні джерела доказової інформації, електронні докази.

Постановка проблеми. Протягом останніх п'ятдесяти років у світі спостерігається невинна та суцільна комп'ютеризація. Усі сфери суспільного життя та виробництва модернізуються за рахунок використання електронно-обчислювальних машин (далі – ЕОМ).

Не залишилась осторонь і злочинна діяльність. Злочинці використовують ЕОМ як знаряддя та об'єкти злочинних посягань, залишаючи внаслідок своєї діяльності відповідні зміни у навколишньому середовищі, що також пов'язані з механізмом та закономірностями роботи ЕОМ. Подібні зміни прийнято називати слідами злочину. Такі сліди є новими та не вписуються в сучасну загальноприйнятую класифікацію слідів злочину, вимагають новітніх підходів до їх збирання та використання під час доказування в кримінальному

провадженні. Відмінності відповідного процесу доказування дають підставу здійснити спробу перегляду наявних підходів до класифікації доказів, виділивши їх нову категорію – електронні докази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням електронних джерел доказової інформації та електронних доказів у кримінальному провадженні в своїх роботах приділяли увагу такі вчені, як Г. К. Авдєєва, Д. О. Алексєєва-Процок, О. М. Бриськовська, В. Б. Вехов, Ю. А. Каламайко, С. О. Ковальов, І. О. Крицька, Т. Е. Кукарникова, В. В. Мурадов, Ю. Ю. Орлов, Ю. С. Павлова, К. А. Сергєєва, Б. П. Смагоринський, С. В. Стороженко, Д. М. Цехан, С. С. Чернявський та інші. Утім, на сьогодні окреслена проблема є недосить вивченою на теоретичному рівні та практично не врегульованою на законодавчому, що породжує потребу в розробці ґрунтовного дослідження щодо теоретичних і практичних аспектів використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Така наукова праця має спиратися як на загальні здобутки наук кримінального процесу і криміналістики, так і на наявні роботи вчених у цій сфері.

Формування цілей. Відтак, метою статті є дослідження сучасного стану наукової розробленості та нормативного врегулювання електронних доказів у кримінальному провадженні та визначення перспектив їх використання на практиці.

Виклад основного матеріалу. Відповідаючи на виклики сьогодення, законодавець до Господарського процесуального, Цивільного процесуального Кодексів та Кодексу адміністративного судочинства вніс зміни, якими передбачено існування та використання електронних доказів у відповідних процесах. У названих актах електронними доказами названо інформацію в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (серед іншого, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема в мережі Інтернет) (ст. 100 ЦПК України, ст. 96 ГПК України, ст. 99 КАС України).

Електронні, поряд із речовими та письмовими, визнаються окремим видом доказів (п. 1 ч. 2 ст. 76 ЦПК України). У кодексах також врегульовано процедуру подання та дослідження електронних доказів, зберігання та повернення їх оригіналів, статус їх копій тощо[1].

Зауважимо, що цим законодавчим новелам передувало доктринальне дослідження проблеми. Серед інших, Я. Калмикова у 2012-2013 роках обґрунтувала можливість використання електронного документа як самостійного засобу доказування в адміністративному процесі України [2, с. 9]. А. Каламайко у 2016 році на монографічному рівні дослідив основні засади використання електронних засобів доказування в цивільному процесуальному праві. Науковець у роботі утримався від використання

дещо сміливого на той час терміна «електронні докази» та використав формулювання «електронні засоби доказування», ставлячи останні на один класифікаційний рівень із доказами письмовими. Крім того, учений дослідив електронний документ в широкому та вузькому сенсі, запропонувавши його авторське визначення [3, с. 15, 18]. Уважаємо, що ці наукові здобутки мають вагу й для досліджень кримінальної процесуальної спрямованості.

Згадані зміни до цивільного, господарського та адміністративного процесуального законодавства щодо категорії «електронні докази» на сьогодні активно використовуються, отримавши загалом позитивні відгуки як від науковців [4], так і від практиків. На їх активне запровадження в практику позначився й чималий інтерес науковців до цієї проблеми.

Очевидно, що подібні новели законодавчого регулювання не мають оминати й кримінальний процес. Теорія процесуального доказування є міждисциплінарним напрямом наукового пошуку та інтегрованою сферою знань, яка з урахуванням окремих відмінностей різних судових процесів усе ж таки має керуватися загальними принципами та розвиватися консолідовано.

Окремі правові положення щодо електронних джерел доказової інформації діють в кримінальному процесі вже сьогодні. Зокрема, використання електронних документів як процесуальних джерел доказів передбачене ст. 99 КПК України; допускається електронна форма фіксації окремих слідчих розшукових дій (серед іншого, відеозапис під час проведення обшуку, огляду, допиту, слідчого експерименту, електронні додатки до протоколів С(Р)Д у порядку ст. 104, 105 КПК України), проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції тощо.

Проте на сьогодні ні правове регулювання, ні ступінь наукової розробленості проблем, пов'язаних з електронними доказами в кримінальному процесі, не відповідають вимогам практики. Зокрема, потребує перегляду в електронних реаліях закріплений у ч. 1 ст. 99 КПК України принцип прив'язки документа до матеріального носія інформації. За такого підходу, документом у процесуальному значенні має вважатися не окремих електронний файл, що містить відомості, які мають значення для кримінального провадження, а фізичний носій електронної інформації, що містить згаданий файл. До того ж сучасні фізичні носії електронної інформації здатні містити мільйони файлів різного формату та розміру одночасно, лише одиниці з яких можуть стосуватися певного кримінального провадження. Через згаданий принцип також виникають процесуальні труднощі при потребі вилучення даних через електронні мережі з віддалених носіїв інформації, до яких у правоохоронних органів немає безпосереднього доступу. Названі проблеми є лише одиничними прикладами перешкод, з якими стикаються правоохоронці під час роботи з електронними слідами (віображеннями) та електронними документами в кримінальному провадженні.

Питання використання електронних доказів (інші формулювання містять: електронні або цифрові засоби доказування, документи, сліди,

відображення тощо) у кримінальному провадженні також почало знаходити відгук у роботах науковців. Зокрема, І. Крицька, досліджуючи речові докази в кримінальному провадженні, розмежовує їх із цифровими джерелами доказової інформації. Проаналізувавши характерні властивості цифрових джерел доказової інформації, авторка констатує проблемність віднесення цифрової інформації до категорії речових доказів. До того ж посилаючись на особливості чинного законодавства (очевидно, йдеться про вже згаданий принцип прив'язки електронного документа до матеріального носія), учена рекомендує на практиці визнавати цифрові джерела доказової інформації саме речовими доказами [5, с. 44–45].

Термін «електронне відображення» застосовують Ю. Орлов та С. Чернявський. При цьому науковці вважають електронні відображення джерелами доказів та пропонують ототожнювати цей термін із поняттям «електронний документ» [6, с. 16], що, на наш погляд, потребує додаткового обговорення.

Зокрема, сумніви викликає правильність застосування терміна «відображення». Тлумачний словник української мови пропонує такі його визначення: 1) відбиття; 2) зображення предмета, відбите в дзеркалі, на поверхні води, полірованій речі тощо; відбиток; 3) відтворення у свідомості предметів, явищ зовнішнього світу [7, с. 613]. Таке тлумачення відповідає поглядам на відображення, що висловлювалися в класичних криміналістичних наукових працях, присвячених проблемам відображення, ідентифікації та слідоутворення. Так, М. Сегай писав, що у філософській літературі та в криміналістиці процес відображення розглядається, в основному, як результат зовнішнього впливу одного тіла на інше. Згідно з теорією відображення, будь-який вплив об'єкта на навколишнє середовище являє собою одночасно й взаємодію з таким середовищем, а тому будь-яке відображення є процесом двостороннім. Саме через взаємодію речей зв'язки між ними мають характер взаємного відображення [8, с. 5, 27]. Такий підхід, своєю чергою, відповідає криміналістичним поглядам на сліди (конкретно у їх вузькому, трасологічному розумінні [9, с. 57]).

Документом прийнято називати записану інформацію, яка може бути використана як одиниця в документаційному процесі (ДСТУ 2392-94) [10, с. 168]. Наведені в спеціальній літературі поняття електронного документа різняться. Скажімо, Т. Кукарникова електронний документ як джерело судових доказів визначає через об'єкт, що несе інформацію, яка має значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, існуючи тільки в електронному середовищі у вигляді, допустимому для використання у кримінальному провадженні [11, с. 17]. Більшість наукових поглядів на документ (зокрема електронний) виходить з набору його характерних ознак, зокрема спеціальної структури та атрибутів, які не є обов'язковими для сліду як відображення.

Отже, на нашу думку, термін «електронне відображення» більш доречно застосовувати як синонім «електронного сліду», а не «електронного

документа». Проте означене питання заслуговує окремої ґрунтовної розвідки.

Крім того, уже в наступній роботі Ю. Орлов та С. Чернявський пропонують використовувати електронні відображення (які на думку авторів є джерелами доказів) як докази в кримінальному провадженні [12], що призводить до сплутування понять «джерело доказу» і «доказ».

Поняття «електронні сліди» також знайшло відображення у вітчизняній криміналістичній літературі. На думку Г. Авдєєвої та С. Стороженко, електронні цифрові сліди – це матеріальні невидимі сліди, що можуть бути виявлені, зафіксовані й вивчені за допомогою цифрових електронних пристроїв, та які містять будь-яку криміналістично значущу інформацію (відомості, дані), зафіксовану в електронній цифровій формі на матеріальних носіях [13, с. 172]. Таке визначення фокусується на принципах роботи з електронними слідами, проте, на жаль, позбавлене належної уваги з розкриття їх природи. Більш ґрунтовне визначення цього поняття запропонували зарубіжні вчені В. Вехов, Б. Смагоринський, та С. Ковальов: електронний слід – це будь-яка криміналістично значуща інформація, тобто відомості (повідомлення, дані), що представлені у формі електричних сигналів, незалежно від засобів їх зберігання, обробки та передачі... Механізм їх утворення заснований на електромагнітній взаємодії двох чи більше об'єктів [14, с. 17]. Визнаючи цінність напрацьованих названих авторів щодо механізму утворення таких слідів, не можемо погодитися з наведеним формулюванням у частині ототожнення сліду з інформацією, яку він у собі несе.

Загалом, учений В. Вехов здійснив загалом значний вклад у вирішення сформульованої в нашій статті проблеми. У 2008 році він розробив основи криміналістичного вчення про комп'ютерну інформацію та засоби її обробки, запропонувавши її авторське визначення [15]. Цікаво, що в цій роботі науковець жодного разу не використовує термін «електронний доказ», прийшовши до нього лише у 2013-2016 роках [16; 17]. До того ж зауважимо, що і кримінальне процесуальне законодавство, і наукова доктрина деяких зарубіжних країн, порівняно з вітчизняними, на сьогодні знаходяться на дещо вищому рівні розвитку щодо електронних джерел доказової інформації.

Українські науковці застосовують термін «електронні докази» досить стримано. В. Мурадов, не надаючи авторського визначення цього поняття, наполягає на потребі значного вдосконалення методики збирання та дослідження електронних доказів під час досудового розслідування та методики дослідження таких доказів у судовому засіданні [18, с. 318]. Д. Алексєєва-Процюк та О. Брисковська визначають електронні докази як фактичні дані, що зберігаються в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах, стаючи після обробки спеціальними технічними засобами та програмним забезпеченням доступними для сприйняття людиною. Авторки констатують потребу законодавчого врегулювання як термінології, так і класифікації електронних доказів [19, с. 250–252].

Д. Цехан оперує терміном цифрові докази, пояснюючи походження такого формулювання англomовним терміном «digital evidence» (цифрові докази), який набув широкого застосування в наукових джерелах зарубіжних країн. Науковець вважає, що з огляду на наявну нині концепцію класифікації доказів, цифрова інформація не може бути віднесена до жодної класифікаційної групи. На його думку, існує потреба уведення категорії «цифрового доказу», під яким треба розуміти фактичні дані, представлені у цифровій (дискретній) формі та зафіксовані на будь-якому типі носія, що стають доступними для сприйняття людиною після обробки ЕОМ та на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [20, с. 259].

Автор статті також уже звертав увагу на питання використання електронних доказів у кримінальному провадженні. На наш погляд, термін електронний доказ на сьогодні є новим та недосить обґрунтованим у вітчизняній доктрині. Якщо електронні сліди, як процесуальна та криміналістична категорія, на сьогодні вчені визнають перспективним напрямом наукового пошуку, то електронні докази незаслужено залишаються дещо поза предметом наукової дискусії. Вважаємо, що поряд з особистісними та речовими, електронні докази можуть розглядатися як різновид доказів з огляду на механізм їх формування [21, с. 181].

Проблематика електронних доказів у кримінальному провадженні сьогодні здебільшого цікавить учених криміналістів, водночас як спеціалісти в царині кримінального процесу незаслужено оминають цю тему. До того ж категорія «електронні докази» входить до предмета дослідження і кримінальної процесуальної теорії доказування, і перспективного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Законодавче закріплення та впровадження в практику такого виду доказів потребує доктринальної підтримки з боку науковців – представників обох названих сфер знань.

Висновки. Безперечно, з дальшим рухом науково-технічного прогресу будуть з'являтися не лише нові джерела електронної доказової інформації, а й абсолютно нові категорії доказів. Наукова теорія процесуального доказування загалом та її кримінальна процесуальна частина зокрема, а також криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів мають рухатися в ногу з часом та бути досить гнучкими до змін, потреба в яких продиктована практикою. На сьогоднішній проблематика використання електронних доказів у кримінальному провадженні є об'єктом лише поодиноких розрізаних наукових досліджень, а практики, які використовують новий вид доказів у кримінальному судочинстві, стикаються з цілою низкою проблем.

З огляду на зазначене, вбачаємо нагальну потребу у формулюванні доктринального та легального визначень поняття «електронний доказ» у кримінальному процесі та в науковій розробці основних підходів до збирання, дослідження та використання електронних доказів із дальшим закріпленням таких підходів у КПК України.

Використані джерела:

1. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон від 18.03.2004 № 1618-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 22.11.2018).
2. Калмикова Я. С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2013. 21 с.
3. Каламайко А. Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 20 с. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/10659> (дата звернення: 22.11.2018).
4. Павлова Ю. С. Поняття та правова природа електронних доказів в теорії цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2017. Вип. 79. С. 102–109.
5. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 249 с.
6. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 12–24. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/267> (дата звернення: 22.11.2018).
7. Словник української мови: в 11 томах. Том 1. Київ, 1970. URL : <http://sum.in.ua/s/vidobrazhennja> (дата звернення: 22.11.2018).
8. Сегай М. Я. Методология судебной идентификации. Киев, 1970. 256 с.
9. Крылов И.Ф. Криминалистическое учение о следах. Ленинград, 1976. 198 с.
10. Піддубна Л. П. Документ та його основні характеристики: сутність поняття, властивості, атрибути. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2012. № 1. С. 165–172.
11. Кукарникова Т. Э. Электронный документ в уголовном процессе и криминалистике : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Воронеж, 2003. 28 с.
12. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Використання електронних відображень як доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 С. 13–24. <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/2392> (дата звернення: 22.11.2018).
13. Авдеева Г. К., Стороженко С. В. Електронні сліди: поняття та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. № 1 (77) С. 168–175. URL : http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/13283/1/Avdeeva_168-175.pdf (дата звернення: 22.11.2018).
14. Вехов Б. В. Электронные следы в системе криминалистики / В. Б. Вехов, Б. П. Смагоринский, С. А. Ковалев. *Судебная экспертиза.: научно-практический журнал*. Вып. 2 (46) 2016. Волгоград, 2016. С. 10–19.
15. Вехов В. Б. Криминалистическое учение о компьютерной информации и средствах ее обработки : дисс. ... докт. юрид. наук. Волгоград, 2008. 408 с.
16. Вехов В. Б. Работа с электронными доказательствами в условиях изменившегося уголовно-процессуального законодательства. *Российский следователь*. 2013. № 10. С. 22–24.
17. Вехов В. Б. Понятие, виды и особенности фиксации электронных доказательств. *Расследование преступлений: проблемы и пути их решения*. 2016. № 1. С. 155–158.
18. Мурадов В. В. Електронні докази: криміналістичний аспект використання. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. № 3-2. С. 313–315.

19. Алексеева-Процюк Д. О., Бриськовська О. М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 247–253.

20. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 256–260. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_58 (дата звернення: 22.11.2018).

21. Коваленко А. В. Розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів: монографія. Севродонецьк, 2018. 268 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2018

Коваленко А. В. Электронные доказательства в уголовном производстве: современное состояние и перспективы использования

Статья посвящена исследованию состояния научной разработанности и нормативного урегулирования вопроса использования электронных доказательств в уголовном производстве. Изучен опыт внедрения категории «электронные доказательства» в хозяйственное, административное и гражданское процессуальное законодательства. Рассмотрены отдельные правовые положения УПК Украины относительно использования электронных источников доказательственной информации. Проанализированы взгляды ученых на понятия «цифровые источники информации», «электронные отображения», «электронный документ», «электронные следы», «электронные доказательства». Определены перспективы использования электронных доказательств на практике и возможные направления их дальнейшей доктринальной разработки.

Ключевые слова: уголовное производство, доказывание, электронные следы, электронные источники доказательственной информации, электронные доказательства.

Kovalenko A. Digital Evidences in Criminal Proceedings: Current State and Prospects for Use

The article is devoted to the research of the state of scientific development and normative regulation of the use of digital evidence in criminal proceedings. The experience of implementation of the category "digital evidence" to the economic, administrative and civil procedural legislation was studied. The relevant codes offer the definition of this concept, establish the procedure for submitting and researching digital evidence, storing and returning their originals, the status of their copies, etc. It is stated that such legislative regulation novels should not be ignored in the criminal procedure.

The separate legal provisions of the CPC of Ukraine concerning the use of electronic sources of evidence, in particular, the rules governing the use of electronic documents as procedural sources of evidence, the electronic form of fixing certain investigative investigations, conducting interrogations, recognizing via video conferencing, etc. are considered.

The views of scientists on the notion of digital information sources, electronic displays, electronic documents, electronic traces, and digital (electronic) evidence are analyzed. The prospects for using digital evidence in practice and possible directions for their further doctrinal development are outlined. Author insists on the urgent need for the formulation of the doctrinal and legal definitions of the concept of "digital

evidence" in the criminal process and in the scientific elaboration of the basic approaches to the collection, research and use of digital evidence with the further consolidation of such approaches in the CPC of Ukraine.

Keywords: criminal proceedings, evidences, electronic traces, electronic sources of evidential information, digital evidence.

УДК 343.73

*А. В. Криворучко,
М. В. Стацак*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ВИКРАДЕННЮ МАЛОЛІТНІХ ОСІБ

У статті зроблено спробу визначити проблеми правового регулювання оперативно-розшукової протидії викраденню малолітніх осіб та шляхи їх усунення. З'ясовано, що в теорії ОРД існують декілька підходів до розгляду питань правового регулювання того чи іншого оперативно-розшукового процесу. Проте, на думку авторів, для більш повного дослідження предмета статті є розгляд окремих нормативних актів, зокрема залежно від їх юридичної сили. Проаналізовано Конституцію України, акти міжнародного законодавства, що ратифіковані Верховною Радою України (Загальна Декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980), Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закон України «Про Національну поліцію» та відомчі нормативні акти.

Ключові слова: правове регулювання, оперативно-розшукова протидія, викрадення, малолітні особи.

Постановка проблеми. У Конституції України кожному гарантується право на життя, на особисту недоторканність, на невтручання в особисте і сімейне життя, на володіння, користування і розпорядження своєю власністю тощо. Проте статистичні дані свідчать, що на сьогодні одним із найрозповсюдженіших злочинів проти основних прав та свобод людини є викрадення, зокрема малолітніх осіб. Так, відповідно до прайс-релізу Генеральної прокуратури України щоденно в Україні викрадають 20 дітей, з яких 20-25 % – це малолітні. Тільки з початку цього року в поліцію надійшло більше п'яти тисяч повідомлень про зникнення дітей. Протягом 2015 року зафіксовано 4,5 тисячі зникнень дітей, протягом 2016-го – 6 тисяч, протягом 2017-го – 5075 фактів злочинів. Зауважимо, що статистика і практика вказує на те, що в основному викрадають підлітків від 13 до 17 років (71%), проте зазвичай один із чотирьох зниклих –це завжди діти до семи років [1].

Проведеним дослідженням встановлено, що причини вчинення таких злочинів ховаються як у бажанні осіб задовольнити корисливі мотиви, так і у викраденні дітей задля торгівлі ними, вилученні органів, залучення до сексуального рабства тощо. Тобто, статистика свідчить, що на сьогодні мотиви викрадення дітей, або як його ще називають «кіднепінг», варіюються залежно від планів викрадачів – залучення у майбутньому дітей до вчинення різного виду злочинів: грабежів, крадіжок тощо [2].

Водночас зазначимо, що висока суспільна небезпека вказаних діянь полягає в тому, що вони, по-перше, зазіхають на один з конституційних принципів – недоторканність життя та здоров'я громадян; по-друге, завдають зазвичай велику психологічну і моральну шкоду потерпілим; по-третє, є одними із найбільш професіоналізованих видів злочинів, винних у вчиненні яких досить важко встановити, через що останні вчиняють цей вид злочинів протягом тривалого часу.

З огляду на зазначене перед правоохоронними органами постає завдання здійснення максимально ефективною протидії викраденню малолітніх осіб, зокрема й у спосіб усунення прогалін у законодавстві з окресленого питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оперативно-розшукової протидії викраденню людей, зокрема дітей висвітлювалося в працях таких учених, як: О. І. Арсені, А. В. Баб'як, О. М. Бандурка, В. О. Біляєв, С. М. Крисін, О. С. Остріков, П. І. Приймаченко, М. О. Сафронов, О. О. Подобний, М. В. Стацак, В. Т. Твердохлеб, В. Г. Телійчук, Т. М. Утмелідзе, В. В. Шендрік, О. О. Юхно та ін. Водночас їхні дослідження стосувалися лише окремих аспектів аналізованої тематики й ще не повною мірою охопили весь спектр проблемних питань, які існували та з'явилися протягом останніх років. Крім того, дослідження правових засад діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо оперативно-розшукової протидії викраденням малолітніх осіб у сучасних умовах ще не проводилось. Зазначені обставини визначають актуальність і практичну необхідність дослідження правового регулювання оперативно-розшукової протидії викраденню малолітніх осіб.

Формування цілей. Метою статі є визначення проблемних аспектів правового регулювання оперативно-розшукової протидії викраденню малолітніх осіб та надання авторського бачення щодо перспективних шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Викрадення людей заради отримання викупу – сьогодні звичне явище в різноманітних частинах світу, а деякі міста і країни з огляду на кількість учинених злочинів досліджуваного виду часто називають світовими столицями викрадень людей. Так, станом на 2007 рік назву світової столиці з викрадень людей неофіційно віддали Іраку, у якому було викрадено майже 1500 іноземців. У 2004 році такої назви удостоїли Мексику, а в 2001 – Колумбію. Зазначимо, що приблизна кількість викрадень у світі оцінюється як 12.5-25.5 тис.чол / рік, зокрема 3.6 тис.чол / рік у Колумбії і 3 тис.чол / рік у Мексиці на 2000 рік. Але зауважимо, що до 2006 року кількість викрадень у Колумбії зменшилася до 687, продовжуючи знижуватись. Кількість викрадень у Мексиці важко піддається перевірці через страх поліції втручатися у викрадення людей. У 2000 роках у США повідомлялося, що 203900 дітей були викрадені всередині сім'ї і 58200 поза сім'єю. Проте тільки 115 дітей стали об'єктами «стереотипних викрадень» (викрадач незнайомий або малознайомий дитині, безперервне утримання або з метою отримання викупу). У Росії, за офіційною статистикою МВС, у

2012 році зареєстровано 566 викрадень людини, 366 із яких розкрито, викрадених осіб знайдено і визволено з полону [3].

Продовжуючи, відзначимо, що в Україні кількість викрадення дітей хоча й не становить тисячі випадків на рік, однак з кожним роком зростає [2]. З огляду на цю обставину питання вдосконалення протидії викраденню малолітніх осіб, зокрема в контексті правового регулювання, є актуальним на сьогодні та потребує більш детального розгляду.

Зазначимо, що в теорії ОРД існують декілька підходів до розгляду питань правового регулювання того чи іншого оперативного-розшукового процесу. Однак на нашу думку для більш повного дослідження предмета статті більш доцільним є розгляд окремих положень певних нормативних актів, звичайно залежно від їх юридичної сили.

Наприклад, з погляду досліджуваної проблематики наведемо такі основні положення Конституції України:

- ст. 3 Конституції України закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тобто відбувається пряме законодавче визначення життя та здоров'я особи найвищою соціальною цінністю, недопущення посягання на життя та здоров'я особи, зокрема способом викрадення, тобто її права на пересування, що й до того ж безпосередньо впливає на фізичний та психоемоційний стан дитини;

- ст. 33 Конституції України закріплює право на свободу пересування особи, зокрема кожна особа, у тому числі й неповнолітня має право на свободу переміщення та її свобода не може бути обмежена;

- ст. 51 Конституції України зазначає право дитини на дитинство, тобто жодна дитина не може бути позбавлена права на дитинство у зв'язку із невилплатою за неї викупу;

- ст.55 підкреслює, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом, зокрема права малолітньої дитини, яка була викраденою, мають бути відновлені судом через позов законних представників чи держави [4].

Аналіз вказаних та інших положень Основного Закону дає змогу стверджувати, що вони є правостановлючими для визначення принципів та основних засад забезпечення права малолітньої дитини, а наміри та дії щодо порушення їх прав та свобод створюють фактичні передумови для здійснення оперативного-розшукової протидії досліджуваному виду злочинних діянь.

Крім Основного закону, увагу також треба зосередити на нормативних актах міжнародного характеру, що ратифіковані Верховною Радою України. Наприклад, відмітимо Загальну Декларацію прав людини, що також закріплює право особи на недоторканність життя та здоров'я [5]. Водночас ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права закріплює, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність; ніхто не

може зазнавати безпідставного арешту чи утриманню під вартою; ніхто не може бути позбавлений волі інакше, як на таких підставах і відповідно до такої процедури, які встановлені законом [6].

Беззаперечно, що окремий інтерес також викликають положення Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року, так званої Конвенції про викрадення. Ця Конвенція про викрадення є, безумовно, одним з основних досягнень організації Гаазька конференція з міжнародного приватного права, членами якої на сьогоднішній день є більше ніж 90 країн. Число країн-учасниць, які ратифікували або приєдналися до Конвенції, постійно збільшується. Це свідчить про те, що текст Конвенції цілком відповідає нагальним потребам.

Конвенція дійсно створила систему міжнародного співробітництва з питання викрадення дітей. Хоча вона й не долає всіх труднощів, але принаймні дає змогу поліпшити ситуацію в цій сфері, що показує аналіз основних принципів, відповідно до яких функціонує Конвенція. Якою би вдалою не була Конвенція, вона передбачає сукупність рішень, спрямованих на забезпечення хиткого балансу.

Основні положення Конвенції про викрадення на сьогодні досить відомі, тому обмежимося лише нагадуванням про найбільш важливі. Фундаментальний принцип Конвенції – необхідність припинити правопорушення, що є міжнародним викраденням, запобігти його тривалому характеру. Механізм, закладений у Конвенції, спрямований на повернення дитини, викраденого батьком, до країни його звичайного проживання. Для цього передбачена специфічна цивільно-правова процедура, за допомогою якої компетентні органи держави, до яких була передана дитина, зобов'язуються видати припис щодо повернення дитини (ст. 8 Конвенції). Ця процедура становить основу Конвенції й застосовується в разі, коли йдеться про переміщення дитини, яка не досягла 16 років, що проживає до моменту свого переміщення в одній з держав - учасниць Конвенції. Громадянство дитини, так само як і громадянство її батьків, значення не має [7].

Водночас указаний нормативний акт здебільшого регулює правовідносини, що склалися при викраденні дитини одним із батьків, а кримінальні викрадення залишаються поза увагою.

Проте все ж такі положення міжнародного законодавства на сьогодні стали основою визначення Україною викрадення людини, зокрема малолітньої дитини, злочином. Так, положення ст. 146 Кримінального кодексу України визначають, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той же строк, а ті самі діяння, учинені щодо малолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох або більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу, – караються обмеженням волі на строк до п'яти років або

позбавленням волі на той самий строк [8]. Тобто Кримінальний кодекс України визначає кримінально-правову природу досліджуваної діяльності як різновиду злочину.

Водночас зрозуміло, що з погляду правового регулювання оперативно-розшукової протидії викраденню малолітніх осіб положення КК України окреслюють лише напрям діяльності оперативних працівників, не закріплюючи організаційно-тактичні особливості такої діяльності.

У той же час в інших кодифікованих актах децю детальніше окреслено правові аспекти досліджуваного питання, зокрема:

– Кримінальний процесуальний кодекс України визначає організаційні засади здійснення досудового розслідування, зокрема за фактом викрадення малолітньої особи та оперативно-розшукового забезпечення таких проваджень [9];

– Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» закріплює можливість здійснення оперативно-розшукової протидії злочинам, зокрема досліджуваного виду [10];

– Закон України «Про Національну поліцію» надає повноваження органам поліції здійснювати протидію злочинності [11] тощо.

Водночас з точки зору правового регулювання організаційно-тактичних засад оперативно-розшукової протидії викраденню малолітніх осіб становлять інтерес положення Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджені спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [12], яка покликана врегулювати здійснення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Також в окресленому контексті викликають інтерес нормативні акти закритого характеру.

Зауважимо, що опитані працівники Національної поліції України визначили, що на сьогодні існують такі проблемні аспекти в процесі правового регулювання оперативно-розшукової протидії викраденню малолітніх осіб:

– відсутність більш суворого покарання за вчинення досліджуваного виду злочину в повторності або сукупно зі злочинами, що принижують інші права та свободи особи (наприклад, систематичне гвалтування викрадачем малолітньої особи, яка викрадена);

– не врегульованість взаємодії між правоохоронними органами різних країн, що взаємодіють під час виявлення і розслідування транснаціональних викрадень малолітніх осіб;

– проблематика використання можливостей негласних позаштатних працівників під час оперативної розробки осіб, які вчиняють викрадення малолітніх осіб;

– доцільність внесення змін щодо можливості проведення ОРЗ та НСРД стосовно батьків або законних представників викраденої малолітньої дитини за спрощеною системою отримання дозволів.

Аналізуючи вказані проблемні аспекти, на нашу думку, на сьогодні існує потреба внесення змін та доповнень в такі нормативні акти, як: Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закон України «Про Національну поліцію», Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, що затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5, відомчі нормативні акти, зокрема закритого характеру.

Висновки. Отже, правове регулювання оперативно-розшукової протидії викраденню малолітніх осіб на сьогодні характеризується наявністю певних проблемних аспектів, які негативно впливають на можливості уповноважених підрозділів Національної поліції у частині ефективності оперативно-розшукової протидії досліджуваному виду злочинів. Це, своєю чергою, вимагає від науковців та практиків своєчасного визначення із урахуванням сучасної кримінальної обстановки, міжнародного досвіду та вітчизняного менталітету громадян найбільш перспективних шляхів їх усунення та впровадження у практичну діяльність.

Використані джерела:

1. Зникнення дітей. URL : http://d.digests.nhub.news/2017/10/24/06/ukraine_ua_mix.html.1.html (дата звернення: 06.12.2018).
2. Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 06.12.2018).
3. Похищение человека. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%85%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 06.12.2018).
4. Конституція України : Закон України від 26 червня 1996 р. (у редакції від 05.12.2012 № 254к/96-ВР). URL : http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_No/webproc4_1?id (дата звернення: 06.12.2018).
5. Загальна декларація прав людини : ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 06.12.2018).
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято 16 груд. 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 06.12.2018).
7. Пато Э., Ростовцева Н. В. Похищение детей: европейские и российские перспективы. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/pohischenie-detey-evropeyskie-i-rossiyskie-perspektivy>(дата звернення: 06.12.2018).
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341 ІІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 06.12.2018).
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VІ. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.02.2018).

10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 06.12.2018).

11. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 05.12.2018).

12. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України, затверджена наказом від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <http://www.minjust.gov.ua/42544>. (дата звернення: 06.12.2018).

Стаття надійшла до редколегії 06.12.2018

Криворучко А. В., Стащак Н. В. Правовое регулирование оперативно-розыскного противодействия похищению малолетних лиц

В статье сделана попытка определиться с проблемами правового регулирования оперативно-розыскного противодействия похищения малолетних лиц и путями их устранения. Определено, что в теории ОРД существуют несколько подходов к рассмотрению вопросов правового регулирования того или иного оперативно-розыскного процесса. Однако, по мнению автора, с целью более полного исследования предмета статьи является рассмотрение отдельных нормативных актов, в частности в зависимости от их юридической силы. Так, проанализированы: Конституция Украины, акты международного законодательства, ратифицированные Верховной Радой Украины (Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах, Гагская конвенция о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей от 25 октября 1980), Уголовный кодекс Украины, Уголовный процессуальный кодекс Украины, Закон Украины «Об оперативно-розыскной деятельности», Закон Украины «О Национальной полиции» и ведомственные нормативные акты.

Ключевые слова: правовое регулирование, оперативно-розыскное противодействие, похищения, малолетние лица.

Kryvoruchko A., Stashchak M. Legal Regulation of Operational-Search Counteraction of Minors' Kidnapping

In the article an attempt was made to determine the problems of legal regulation of operational-search counteraction to the kidnapping of young people and the ways of their elimination. It is determined that in the ORD theory there are several approaches to the consideration of issues of legal regulation of one or another operational-search process. However, according to the author, in order to more fully study the subject of the article, consideration of certain normative acts, in particular, depending on their legal force. Thus, analyzed: the Constitution of Ukraine, acts of international law ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine (Universal Declaration of Human Rights, International Covenant on Civil and Political Rights, Hague Convention on Civil Aspects of International Child Abduction of October 25, 1980), Criminal Code of Ukraine, The Criminal Procedural Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Operational Investigative Activity", the Law of Ukraine "On National Police", those departmental normative acts.

It was determined that the problematic aspects of the legal regulation of operative-search counteraction to the kidnapping of young people are as follows:

- absence of more severe punishment for committing the investigated type of crime in repeat or in combination with crimes that degrade other rights and freedoms of the person (for example, the systematic rape of a kidnapped kidnapper);
- not regulation of interaction between law enforcement agencies of different countries, which interacts during transnational kidnapping of young people;
- problems of the use of opportunities of secret freelancers during operational development of persons committing kidnapping of minors;
- the feasibility of introducing changes regarding the possibility of organizing ODS and NCDs against parents or legal representatives of a stolen young child on a flattened system of obtaining permits.

Analyzing these problematic issues, in our opinion, there is a need to introduce amendments and additions to such normative acts as: Criminal Procedure Code of Ukraine, Criminal Code of Ukraine Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activity", Law of Ukraine "On National Police", Instruction on organization carrying out secret investigatory (search) actions and using their results in criminal proceedings, approved by the joint order of the General Prosecutor's Office of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs, the SBU, the Administration of the State Border Guard Ministry of Justice of Ukraine from November 16, 2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5, departmental regulations.

Keywords: legal regulation, operative-search counteraction, kidnapping, minors.

УДК 343.71

В. В. Мацак

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ВИКОРИСТАННЯ АУДІО- ТА ВІДЕОКОНТРОЛЮ ОСОБИ В ПРОЦЕСІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Статтю присвячено висвітленню сучасного стану розробки використання аудіо- та відеоконтролю особи в процесі протидії злочинності. Визначено наукові праці, у яких уперше згадується досліджувана проблематика, стан розробок за часів Радянського Союзу. До того ж приділено окрему увагу висвітленню вітчизняними вченими наукових досліджень щодо проблематики використання аудіо- та відеоконтролю особи в процесі протидії злочинності. Як висновок визначено питання, які на сьогодні потребують дальших наукових розробок.

Ключові слова: наукові розробки, аудіоконтроль особи, відеоконтроль особи.

Постановка проблеми. Особливе місце в правоохоронній діяльності займають різноманітні організаційні, технічні, виховні та інші засоби, зокрема оперативно-розшукові, використання яких забезпечує безпосереднє попередження та виявлення порушень законодавства, виявлення винних та подальше їх притягнення до юридичної відповідальності, а також усунення суспільно небезпечних та шкідливих наслідків злочинної діяльності [1]. Водночас опитані працівники правоохоронних органів зазначають, що на сьогодні серед усього різноманіття можливостей ОРД існує необхідність використання саме комплексу як оперативно-розшукових заходів, так і негласних слідчих (розшукових) дій, які в дальшому набудуть статусу повноцінних речових доказів. Наприклад, у таких злочинах як

наркозлочини, корупційна злочинність не можливо повноцінно зафіксувати злочинну діяльність без використання такого різновиду НРСД та ОРЗ, як аудіо- та відеоконтроль особи, оскільки саме результати їх проведення зможуть надати об'єктивну картину підготовки чи вчинення злочину. До того ж особливого значення в умовах сучасної кримінальної обстановки, реформування правоохоронної системи та європейської інтеграції набуває не тільки проблематика протидії злочинності й недопущення органами поліції злочинних посягань громадян, а й питання визначення здійснення вказаної діяльності, що залишилися недостатньо науково розробленими та практично апробованими. З огляду на зазначене актуальним є визначення стану наукової розробленості використання аудіо- та відеоконтролю особи в процесі протидії злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після прийняття КПК України вивченням різних аспектів аудіо- та відеоконтролю особи займалися вчені-процесуалісти та науковці у сфері оперативно-розшукової діяльності, зокрема: Ю. П. Алєнін, К. В. Антонов, О. М. Бандурка, В. Д. Берназ, О. Ф. Долженков, О. М. Дроздов, Ю. М. Дьомін, О. В. Капліна, С. В. Ківалов, А. М. Кислий, О. І. Козаченко, І. М. Козьяков, В. А. Колесник, В. П. Корж, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, Д. Й. Никифорчук, Д. Б. Сергєєва, В. Є. Тарасенко, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, А. Н. Толочко, В. Г. Уваров, Л. Д. Удалова, В. В. Шендрік, В. Ю. Шепітько, Р. М. Шехавцов, О. О. Юхно та інші. Вказане приводить до необхідності визначення сучасного стану наукової розробки окресленого питання.

Формування цілей. Метою статті є визначення сучасного стану наукової розробленості використання аудіо- та відеоконтролю особи в процесі протидії злочинності, з'ясування наявних прогалин теоретичного характеру та надання авторського бачення щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Зміни кримінального процесуального законодавства в 2012 році призвели до того, що аудіо- та відеоконтроль на сьогодні як способи фіксації підготовки або вчинення злочинної діяльності можливо використовувати у двох площинах: як різновид оперативно-розшукових заходів і різновид негласних слідчих розшукових дій. Аналізуючи положення КПК України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», міжвідомчого та відомчого законодавства, можна дати висновок, що вони різняться лише за організаційно-правовою природою, а за тактичними основами проведення є ідентичними. Досліджуючи ж наукові розробки, висновуємо, що окреслена проблематика розглядалася в контексті не тільки оперативно-розшукової науки, а й кримінального процесу. З огляду на це розподілимо наукові праці на дві групи залежно від правового статусу дій/заходів, що здійснюється.

Використання аудіо- та відеоконтролю особи як різновиду способів отримання інформації про підготовку та злочинну діяльність розпочинає свою історію ще за часів Радянського Союзу. Адже саме в ті роки були винайдені перші аудіо- та відеофіксуючі пристрої, котрі, зокрема, починають впроваджуватися в правоохоронну практику. Відбувається остаточне відокремлення засобів ОРД від криміналістичних. Так, у 1970 році відбулося

об'єднання відділу оперативної техніки і зв'язку з науково-технічним відділом МВС, у результаті чого було створено Оперативно-технічне управління МВС УРСР та Відділення оперативної техніки, згодом реорганізоване у відділ. У складі Управління з'явилися нові структури: відділення з впровадження обчислювальної та організаційної техніки, ядерно-фізична лабораторія. Одним з головних напрямів роботи відділу оперативної техніки стала особиста участь співробітників у розкритті злочинів у складі оперативно-слідчих груп МВС. У вказаному підрозділі існував так званий 14 відділ, завданням роботи якого було виявлення інноваційної технології країн-противників та розробка новітньої техніки [2]. Зокрема, у практику документування злочинної діяльності осіб вводиться такий спосіб як аудіо- та відеоконтроль особи. Здебільшого вказані заходи відбуваються в спосіб статичного контролю особи (портативна техніка на ті роки тільки починала свій розвиток, та й передусім у контррозвідувальній діяльності). Проте вже в 1978 році Е. Вечернін, К. Скоромніков та В. Лещенко у навчальному посібнику «Використання оперативно-технічних засобів у діяльності апаратів БХСС» вперше розглядають окремі аспекти використання аудіо- та відеоконтролю особи [3].

Автори навчального посібника «Застосування відеозапису в оперативно-розшуковій та слідчій роботі» (1988 рік; В. Костиркін, Ю. Рогозін, М. Шматов та інші) окрему увагу приділили здійсненню відео- та аудіоконтролю особи [4]. До того ж питання використання аудіо- та відеоконтролю особи фрагментарно вивчалось у радянські часи в:

- навчальному посібнику В. Аتماжитова «Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел»;

- навчальному посібнику Е. Вечерніна, К. Скоромникова та В. Лещенко «Использование оперативно-технических средств в деятельности аппаратов БХСС»;

- навчальному посібнику М. Каминского «Применение средств специальной техники аппаратами БХСС»;

- навчальному посібнику І. Козаченка «Тактика применения методов и средств оперативно-розыскной деятельности в профилактике и раскрытии преступлений»;

- науково-практичному посібнику А. Левкова та П. Ануфрієва «Использование средств специальной техники в работе уголовного розыска»;

- навчальному посібнику А. Лекаря та В. Гребельского «Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Общая часть» тощо.

Починаючи ж з часів незалежності України, питання використання аудіо- та відеоконтролю особи починає доводити детально розроблюватись фахівцями та практиками оперативно-розшукової діяльності.

Зокрема, зазначимо, що протягом 90-х років ХХ ст. й до середини 2000-х років ХХІ ст. досліджуване питання висвітлено в:

- монографії авторського колективу (Л. Громовенко, Ю. Жаріков, І. Козаченко, Я. Кондратьєв, Ю. Орлов) «Одержання оперативно-розшукової інформації технічними засобами»;

- навчальному посібнику «Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку» за заг. ред. Ю. Кравченка,
- навчально-методичному посібнику авторського колективу П. Артеменка та О. Золотаря «Застосування технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ»;
- низки курсу лекцій, зокрема «Сили і засоби оперативно-розшукової діяльності ОВС» П. Євдокімова; «Сили и средства оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел» Л. Титаренко, Н. Филиппенко, а також наукових статтях, серед яких «Методи проведення спеціальних заходів оперативно-технічними підрозділами» авторства Є. Саприки.

Водночас зазначимо, що наведений перелік наукових праць не є вичерпним, оскільки окремі організаційно-тактичні засади здійснення аудіо- та відеоконтролю досліджено в більшості навчальних посібників, монографіях, кандидатських дисертаціях та навчально-методичних працях, де розглядалися загальні аспекти ОРД або протидія різним видам злочинності.

Із середини 2000-х років питання здійснення аудіо- та відеоконтролю особи починає досліджуватися безпосередньо як предмет наукової розвідки, зокрема в:

- докторській дисертації С. Пенькова «Використання засобів в оперативно-розшуковій діяльності у протидії злочинності»;
- монографічному дослідженні Ю. Орлова «Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика)»;
- лекції А. Морозова «Сили і засоби оперативно-розшукової діяльності ОВС»;
- наукових статтях М. Живко «Законодавче забезпечення застосування технічних засобів для отримання оперативно-розшукової інформації» та Ю. Орлова «Прогнозування застосування технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності» тощо.

Скажімо, С. Пеньков досліджує проведення аудіо- та відеоконтролю особи в контексті вивчення всього різновиду засобів ОРД, серед яких є оперативно-технічні, зокрема пристрої аудіо- та відеофіксації [5, с. 85]. Ю. Орлов, також вивчаючи оперативно-технічні засоби, розглядає тактичні особливості здійснення досліджуваного виду ОРЗ із погляду визначення особливостей застосування спеціальної техніки [6].

Водночас зауважимо, що на сьогодні відсутня комплексна наукова праця з дослідження проблематики здійснення аудіо- та відеоконтролю особи як різновиду оперативно-розшукових заходів.

Натомість, як різновид негласних слідчих (розшукових) дій питання здійснення аудіо- та відеоконтролю особи останнім часом привертає увагу науковців.

Відзначимо щодо цього докторську дисертацію С. Тагієва, у якій під час вивчення теоретичних засад проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України досліджуються окремі аспекти проведення аудіо- та відеоконтролю особи, зокрема в контексті таких питань, як: зарубіжний досвід проведення негласних слідчих (розшукових) дій; концепція проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі

України; правове регулювання та підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України; засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій; процесуальні повноваження суб'єктів кримінального процесу України щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій; значення та форми судового контролю за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України; наукові підходи до класифікації проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України; загальні положення про втручання у приватне спілкування та його різновиди; особливості фіксації ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій та збереження інформації, отриманої в результаті їх проведення; особливості організації і тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України [7]. Проте проблематика здійснення аудіо- та відеоконтролю особи усе ж таки не була окремим предметом аналізу вченого й розглядалася лише сукупно з основним предмет дослідження.

Аналогічного висновку можна дійти, проаналізувавши наукові праці Н. Гольдберг та Є. Шинкаренка. Зокрема, Н. Гольдберг, досліджуючи питання забезпечення конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, визначає окремі аспекти аудіо- та відеоконтролю особи в контексті міжнародного досвіду забезпечення конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій; організаційних особливостей забезпечення конституційних прав та свобод громадян під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій із залученням оперативно-технічних підрозділів.

Є. Шинкаренко при розгляді питання прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності окремо визначає проблематику здійснення прокурорського нагляду за проведенням аудіо- та відеоконтролю особи, способи оптимізації організації такої діяльності.

Водночас опитані працівники кримінальної поліції визначили, що на сьогодні не досить науково обґрунтованими є положення щодо:

- організаційних особливостей здійснення аудіо- та відеоконтролю особи;
- способів оптимізації контролю за здійсненням аудіо- та відеоконтролю особи;
- тактичних особливостей здійснення аудіо- та відеокоонтролю особи;
- тактики залучення негласних позаштатних працівників до проведення аудіо- та відеоконтролю особи;
- особливостей забезпечення законності під час здійснення аудіо- та відеоконтрлю особи.

Висновки. З огляду на зазначене доходимо висновку, що на сьогодні інсує потреба комплексного дослідження з питань проведення аудіо- та відеоконтролю особи в процесі протидії злочинності.

Використані джерела:

1. Пеньков С. В. Засоби оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 . Харків, 2018. 40 с.

2. Кит Мелтон, Владимир Алексеенко. Шпионские страсти. URL : http://www.kalasnuykov.hu/dokumentumok/shpionskij-arsenal-istoriya-operativnoj-tehniki-specsluzhb_rulit_me_450649.pdf (дата звернення: 03.12.2018).
3. Вечернин Э. П. Использование оперативно-технических средств в деятельности аппаратов БХСС : пособие. М.: ВНИИ МВД СССР, 1978. 55с.
4. Костыркин В. Н., Рогозин Ю .С., Шматов М. А. и др. Применение видеозаписи в оперативно-розыскной и следственной работе : учебное пособие. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1988. 40 с.
5. Пеньков С. В. Місце та зміст окремих термінів у сфері застосування техніки в оперативно-розшуковій діяльності. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 83–87.
6. Орлов Ю. Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика) : монографія. Київ: КНУВС МВС України, 2007. 559с.
7. Тагієв С. Р. Теоретичні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 40 с.
8. Гольдберг Н. О. Забезпечення конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дисертація ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2017. 254 с.
9. Шинкаренко Є. С. Прокурорський нагляд за додержанням законності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами Національної поліції : дисертація ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2018. 266 с.

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2018

Мацак В. В. Состояние научной разработки использования аудио- и видеоконтроля лица в процессе противодействия преступности

Статья посвящена освещению современного состояния разработки использования аудио- и видеоконтроля лица в процессе противодействия преступности. В частности определены научные работы, в которых впервые сделаны упоминания об исследуемой проблематике, состояние разработок во времена Советского Союза. К тому же уделено отдельное внимание освещению отечественными учеными проблематики использования аудио- и видеоконтроля лица в процессе противодействия преступности. Как вывод определяются вопросы, которые сегодня нуждаются в дальнейших научных разработках.

Ключевые слова: научные разработки, аудиоконтроль лица, видеоконтроль лица.

Matsak V. The State of Scientific Development of the Use of Audio and Video Control of a Person in the Process of Counteracting Criminality

The article is devoted to the coverage of the current state of development of the use of audio and video monitoring of a person in the process of counteracting crime. In particular, it is determined that the mines of the criminal procedural legislation in 2012 led to the fact that audio and video monitoring today as a means of fixing the preparation or commission of criminal activity may be used in two ways: as a type of operative-search activities and a variety of secret investigative investigations. Analyzing the same provision of the CPC of Ukraine, the Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activity", interagency and departmental legislation, one can conclude that they are distinguished only by the organizational and legal nature,

and on the tactical basis of conduct are identical to each other. The above has led to the fact that today, analyzing scientific developments, one can conclude that the outlined problem was considered in the context of not only operational intelligence, but also the criminal process. Taking into account the above, we will divide the scientific works into two groups, depending on the legal status of the actions / measures being implemented. Also noted are the scholarly works in which the first mention of the subject under study, the state of development during the Soviet Union was first made. In addition, special attention has been given to the coverage of scientific research on the use of audio and video monitoring of a person in the process of counteracting domestic crime by scientists. It has been determined that from the point of view of studying the issues of the implementation of audio and video control of a person as a type of operational-search activities, there is currently no comprehensive scientific work, but in recent years the problem of the implementation of audio and video control of a person as a kind of secret investigative (search) actions is increasingly being researched by scientists. The questions, which today, require further scientific developments in particular scientific positions concerning:

- organizational features of the implementation of audio and video control of the person;
- ways to optimize control over the validity of audio and video control of a person;
- tactical peculiarities of the implementation of audio and video of the person's control;
- tactics of the involvement of secret employees for the conduct of audio and video control of a person;
- the peculiarities of ensuring legality when conducting audio and video of a person's control.

It is stated that today the necessity of a comprehensive research on the issues of conducting audio and video of a person's control in the process of counteracting crime is insulating.

Keywords: scientific developments, audio control of a person, video control of a person.

УДК 343.98: 343.575

Д. А. Морозов

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ

У статті на підставі результатів аналізу теоретичних напрацювань сформульовано концептуальні підходи до формування криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. Надано визначення поняття зазначеної дефініції та визначені її структурні елементи.

Ключові слова: версія, злочин, коноплі, криміналістична характеристика, кримінально-правова характеристика, снотворний мак.

Постановка проблеми. Незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України) вирізняється особливою суспільною небезпекою.

Водночас є очевидним, що попри пильну суспільно-державну увагу до проблеми незаконного обігу наркотиків та комплексні організаційно-правові заходи, спрямовані на удосконалення правоохоронної діяльності з його протидії, незаконний посів або вирощування маку чи конопель є одним з найбільш поширених посягань серед злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Вищезазначеним не вичерпується обрахування масштабів суспільно небезпечних діянь указаної категорії, оскільки незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель становлять підґрунтя групової та рецидивної злочинності, яка перебуває в системному зв'язку з іншими злочинами, на вчиненні яких спеціалізуються їх учасники, зокрема передбачених статтями 307 та 309 КК України.

Разом із тим на сьогодні слідчі продовжують використовувати родову методику розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, однак потреби практики об'єктивно ставлять перед науковцями завдання щодо розробки видової методики розслідування злочинів, передбачених ст. 310 КК України, з формулюванням, на основі видової криміналістичної характеристики конкретних завдань розслідування, побудовою відповідних програм та алгоритмів їх розв'язання. Це вказує на актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значущість розслідування незаконного посіву та вирощування нарковмісних рослин знайшла своє відображення в дослідженнях В. В. Агафонова, Т. А. Боголобової, К. Л. Бугайчука, Н. А. Запороженко, С. І. Земцової, О. В. Іванової, В. В. Клевцова, Н. М. Косміної, О. Є. Космодем'янської [4; 5], М. В. Кривоноса, Н. М. Прокопенко, О. А. Рівчаченко, Д. Н. Рудова, А. П. Сакаля, Л. Є. Чистової, Ю. М. Чорноус та інших учених-криміналістів.

Тому сучасний рівень розвитку криміналістичних знань дає змогу запропонувати новітні можливості дослідження джерел і носіїв інформації та раціональні підходи до організації досудового розслідування злочинів окремих видів.

Формування цілей. Метою статті є формулювання концептуальних підходів до формування криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про проблеми формування криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, не можна залишити поза увагою взагалі проблеми формування криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів: її системи та принципів.

Проаналізувавши наукові позиції провідних учених-криміналістів щодо концептуальних положень криміналістичних методик розслідування злочинів (Р. С. Белкіна, О. Н. Колесниченка, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, В. В. Тіщенко, М. П. Яблокова), для яких притаманними є виокремлення власне теоретичних принципів та засад формування криміналістичних методик, основу яких складає технологічно-евристичний підхід до розуміння діяльності слідчого, вважаємо за можливе виокремити принципи,

значущі для формування видової методики розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель:

- по-перше, принцип формування в слідчого розуміння тривалості та складності процесу розслідування злочину досліджуваного виду, навичок виявлення його специфічних цілей і завдань, урахування процесуальних та криміналістично значущих особливостей;

- по-друге, принцип сприяння у виробленні в слідчого знань та умінь координації дій учасників розслідування (зокрема при його провадженні слідчо-оперативною групою), використання можливостей уповноважених оперативних підрозділів та їх оперативно-розшукових ресурсів, відкритих джерел інформації (зокрема електронних та мережі Інтернет);

- по-третє, принцип забезпечення слідчого рекомендаціями з організації взаємодії з правоохоронними, судово-експертними, судовими та іншими державними органами України, міжнародними поліцейськими організаціями (Інтерпол, Європол тощо);

- по-четверте, принцип сприяння у формуванні у слідчого знань і навичок використання можливостей інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

- по-п'яте, принцип забезпечення слідчого рекомендаціями з використання потенціалу сучасних спеціальних знань, значущих для судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

- по-шосте, принцип формування в слідчого знань та умінь застосування кримінально-правових, кримінально-процесуальних та криміналістичних засобів нейтралізації й подолання протидії досудовому розслідуванню.

Формування видової окремої методики розслідування злочинів, передбачених ст. 310 КК України дасть змогу вирішити такі завдання:

- установити положення, які складають основу виокремлення рекомендацій з розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель з родової окремої методики розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів;

- визначити напрями розслідування, які носять специфічний характер для незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

- сформувати та описати підхід до розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

- установити закономірності виявлення незаконних посівів снотворного маку чи конопель, а також об'єктів, на яких можуть бути виявлені сліди злочинів, котрі складають механізм злочину досліджуваного виду, сформувати комплекс рекомендацій з виявлення цих слідів, їх дослідження та перевірки достовірності;

- розробити та описати загальний підхід до формування рекомендацій щодо поєднання С(Р)Д та НС(Р)Д час досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Дальшим етапом є визначення структури окремих криміналістичних методик. Ця проблема є важливою ще й тому, що дотепер відноситься до числа дискусійних, що призводить до різних підходів та, як наслідок, до складнощів у практиці розслідування злочинів.

Задля прийняття вирішення цього питання треба розглянути основні наукові підходи до конструювання подібної структури.

У працях під авторством А. В. Іщенко, В. В. Пясковського, А. В. Самодіна, Ю. М. Черноус та інших, які побачили світ останнім часом, пропонується така типова структура окремої криміналістичної методики:

- криміналістична характеристика цього виду злочинів;
- типовий перелік обставин, що підлягає встановленню при розслідуванні злочинів цього виду (групи);
- типовий алгоритм (план) слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів на кожному етапі розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій;
- особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій (комбінацій);
- особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях цієї категорії;
- особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та зовнішньої взаємодії з іншими державними відомствами, установами та організаціями під час досудового розслідування цих злочинів;
- особливості залучення допомоги населення та використання можливостей засобів масової інформації при розслідуванні злочинів цього виду (групи);
- особливості профілактичної роботи слідчого в кримінальних провадженнях [6, с. 118].

З урахуванням зазначеного розуміємо під окремою методикою, зумовлену відношенням протиріччя предмета доказування та злочинних наслідків систему тактичних завдань та операцій, яка відображає типовий процес розслідування та відповідає критеріям раціональності.

У цьому випадку йдеться про достатню кількість емпіричних матеріалів, які представляють репрезентативну вибірку, котра дає змогу в повному обсязі вивчити закономірності процесу розслідування, та створити в підсумку повноструктурну методику розслідування з виділенням усієї системи тактичних завдань і тактичних операцій з їх вирішення в певній ситуації розслідування.

Теоретична важливість криміналістичної характеристики полягає в системному описі криміналістично значущих елементів, у визначенні зв'язків та залежностей між ними. Це розкриває нові можливості в дослідженні слідчої картини, джерел та характеру доказової інформації або криміналістично значущих ознак. Викладені в ній положення істотно впливають на розробку наукових рекомендацій по застосуванню методів,

прийомів і засобів, спрямованих на встановлення особи злочинця та розслідування всіх обставин кримінального правопорушення. Усе це надає можливість побудувати типові моделі й розробити на їх основі рекомендації щодо пошуку та використання нових джерел інформації про злочин.

Практичне значення криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель передусім полягає в зіставленні наявних даних про конкретний злочин із системою узагальнених відомостей про раніше встановленні факти, що дозволяє дає змогу виділити аналогічні злочини за криміналістично значущими подібними ознаками. На цій основі висувуються версії стосовно особи злочинця, виявляються нові джерела доказів, планується дальше розслідування та встановлюються інші важливі обставини кримінального правопорушення.

Треба акцентувати увагу на тому, що криміналістична характеристика незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель тісно пов'язана з характеристиками даних діянь, розроблених у межах інших наук кримінально-правового циклу: наприклад, кримінології (кримінологічна характеристика), кримінального права (кримінально-правова характеристика), кримінального процесуального права (кримінально-процесуальна характеристика) та низки інших.

У цьому сенсі потрібно підтримати також і слушну позицію В. О. Малярової, яка стверджує, що кримінально-правова характеристика є матеріальною основою всієї методики розслідування, зокрема й криміналістичної характеристики злочину. При цьому авторка пропонує в межах методики розслідування надавати не розгорнуту кримінально-правову характеристику злочину, а стисло, адже розробка цієї характеристики не належить до предметної й профільної сфери криміналістичних досліджень, запиняється на положеннях, без яких важко встановити конкретні завдання розслідування й правильно визначити обставини, що підлягають установленню в кримінальному провадженні [7, с.111-114].

Цікаву позицію з цього приводу висловив І. В. Олександров, зазначивши, що «кримінально-правова характеристика має на меті вивчення питань кваліфікації злочину, кримінологічна – дослідження причин та умов виникнення злочину, а криміналістична – розглядає обставини злочину, котрі пов'язані з його розслідуванням. Якщо ж зв'язати воедино всі зазначені характеристики, то, по суті, вирішуються всі основні завдання боротьби зі злочинністю: запобігання, розкриття та розслідування злочинів» [1, с. 88].

У цьому зв'язку уявляється за доцільне в рамках дослідження сформулювати систематизований блок взаємопов'язаних наукових знань, які, з одного боку, мають стати частиною системи криміналістичних характеристик злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а з іншого, заповнити наявні прогалини та сформулювати видову криміналістичну характеристику безпосередньо незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Термін «криміналістична характеристика злочину» уперше, напевно, використав професор П. І. Люблинський 1927 року. При цьому в числі умов,

потрібних для успішного розкриття та розслідування злочинних діянь, цей автор особливо виділяв вмиле використання логіки та вчення про технічне дослідження доказів. На їх основі, зазначав П. І. Люблинський, має бути складена криміналістична характеристика тієї події, яку доведеться розслідувати. Схему такої характеристики, уважав він, не треба видумувати, її надали ще древні римляни у вигляді відомої римської формули: хто – що – де – за чієї допомоги – яким чином – коли. У науковій літературі ідеї П. І. Люблинського підтримки не отримали.

Імовірноше, саме тому початок активних наукових досліджень категорії «криміналістична характеристика злочинів» традиційно прийнято пов'язувати з виходом робіт Л. А. Сергєєва та О. Н. Колесніченка [3, с. 7–15].

Сьогодні, незважаючи на те, що більшістю вчених-криміналістів визнається існування криміналістичної характеристики злочинів як категорії криміналістичної науки¹, низка проблем продовжують залишатися предметом наукової дискусії. Доцільно зупинитися докладніше на двох з них – сутності та структурі досліджуваної категорії.

Узагалі, процес уточнення терміна «криміналістична характеристика злочину» пов'язаний з розглядом його комунікативних зв'язків з термінами кримінально-правової науки. Відомо, що поняття «злочину» – категорія передусім кримінально-правова. Визначаючи протиправність якого-небудь діяння, законодавець керується саме цим поняттям, під яким розуміється передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11 КК). Зазначені ознаки характеризують злочин з боку його зовнішніх зв'язків з іншими соціальними явищами. З внутрішньої ж сторони злочин характеризується складом злочину. Склад показує, з чого складається злочин. Завдяки складу злочину існує можливість не тільки описати злочин у законі, але й сприймати вчинене діяння як злочин. Тобто поняття «злочин» та «склад злочину» знаходяться в певному співвідношенні. Але відносно якого з цих термінів розроблюється наукою кримінального права кримінально-правова характеристика? Звісно, що відносно складу злочину, котрий є сутністю злочину, її ядром.

Це уявлення в кримінально-правовій науці щодо співвідношення поняття злочину та поняття його складу дає змогу зробити два висновки. По-перше, з наукового погляду абсолютно необгрунтовано поряд з кримінально-правовим поняттям «злочину» формулювати ще й криміналістичне поняття цього соціального явища. По-друге, треба розробляти криміналістичну характеристику тільки того, з чого складається злочин як явище дійсності. У кримінально-правовому відношенні злочин складається з його складу: об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної

¹Наприклад, Г. К. Захаров та О. Г. Філіпов склали бібліографічний список основних праць з питань криміналістичної характеристики злочинів, опублікованих у періоді 1966 по 2010 рік. Перелік вийшов достатньо суттєвим – 424 праці. До того ж, як зазначили автори цього вказівника, він не є повним: у нього не ввійшли розділи підручників, присвячені криміналістичній характеристиці злочинів; деякі роботи, очевидно, стали пропущеними.

сторін. А в криміналістичному сенсі злочин утворює його механізм, тобто елементи, які беруть участь в акті відображення, взяті їх зв'язки взаємодії. Отже, узагальнені дані про механізм злочину певного виду треба іменувати терміном «криміналістична характеристика механізму злочину», тобто злочину, указанного в Особливій частині Кримінального кодексу України.

При цьому роль криміналістичної характеристики подвійна. По-перше, коли встановлені закономірні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики та коли вони виражені в кількісних показниках, дані, котрі виражають ці зв'язки, слугують підставою для розробки типових слідчих версій. По-друге, криміналістична характеристика виступає як змістовна основа логічного аналізу слідчих версій на типовому рівні, результатом якого є явлення про типові сліди, їх комплекси, об'єкти-носії слідів та систему доказових фактів.

У зв'язку з цим уявляється, що категорію «криміналістична характеристика незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель» треба визначати як систематизований опис масиву фактичних даних (відомостей) та оснований на такому описі наукових висновків про найбільш типові криміналістично значущі елементи, які мають прояв у механізмі злочину, знання яких є потрібним для розробки відповідної видової окремої методики розслідування, визначення переліку обставин, які підлягають з'ясуванню, висунення слідчих версій та визначення основних напрямів розслідування для прийняття законних та обґрунтованих процесуальних рішень.

Звичайно, механізм учинення та відображення кожного злочину є індивідуальним. Водночас, як свідчить практика, у більшості випадків у діяннях мають прояв ті або інші типові ознаки та властивості.

Достатньо виділити лише деякі з можливих напрямів практичного використання криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель у слідчій практиці:

- виявлення злочинів досліджуваного виду, оцінка їх ознак, висунення версій про злочинний (чи навпаки) характер тієї чи іншої події;
- висунення версій (особливо типових) про типологічні властивості та характерні риси злочинних груп, окремих злочинців, які входять до їх складу (особливо в умовах дефіциту конкретної інформації);
- визначення напрямів пошуку злочинців, місць можливого укриття, зокрема на території інших іноземних держав з використанням можливостей Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол) та поліцейської служби Європейського союзу (Європол);
- визначення конкретних джерел і носіїв криміналістично значущої інформації та можливих місць її знаходження з використанням даних про типові способи вчинення незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, та елементів, що їх утворюють тощо.

Висновки. На підставі вищезазначеного структури криміналістичної характеристики можна представити у вигляді блоків типових відомостей про різні елементи механізму вчинення злочину, взаємозв'язки та

взаємозалежності між ними. Подібний підхід уявляється найбільш оптимальним, оскільки наочно ілюструє похідний від структури злочинної діяльності характер.

Саме ця обставина зумовлює виділення в структурі криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель таких ключових елементів: предмет та обстановка злочину; спосіб злочину; слідова картина; дані про особу злочинця.

Використані джерела:

1. Александров И. В. Теоретические и практические проблемы расследования налоговых преступлений: дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.09. Екатеринбург, 2003. 431 с.
2. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Видавнича агенція «Апостиль», 2012. 304 с.
3. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский и др.; под ред. В. К. Лисиченко. Київ: Вища школа, 1988. С. 7-15.
4. Космодемьянская Е. Е. К вопросу о структурных элементах методики расследования незаконного культивирования растений, содержащих наркотические средства или психотропные вещества либо их прекурсоры. *Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями*. Барнаул: ФГКОУ ВПО «БЮИ МВД России», 2017. № 15-1. С. 74-75.
5. Космодемьянская Е. Е., Ермаков М. Г. Методика расследования незаконного культивирования растений, содержащих наркотические средства или психотропные вещества либо их прекурсоры: учебное пособие. Красноярск: СибЮИ МВД России, 2017. 76 с.
6. Криміналістика : підручник. / В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
7. Малярова В.О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2015. Вип. 35. Ч. I. Том. 3. С. 111-114.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2018

Морозов Д. А. Концептуальные подходы к формированию криминалистической характеристики незаконного посева либо выращивания снотворного мака или конопли

В статье на основе результатов анализа теоретических разработок сформулированы концептуальные подходы к формированию криминалистической характеристики незаконного посева либо выращивания снотворного мака или конопли. Дано определение понятия указанной дефиниции и определены её структурные элементы.

Ключевые слова: версия, преступление, конопля, криминалистическая характеристика, снотворный мак, уголовно-правовая характеристика.

Morozov D. Conceptual Approaches to the Formation of Forensic Characteristics of Illegal Planting or the Cultivation of Poppy or Cannabis

As the task of the article, it is set to the necessity of forming a specific method of investigating the illegal seeding or growing of a sleeping poppy or cannabis, with the

wording, based on the species forensic characterization of specific tasks of the investigation, by building appropriate programs and algorithms for their implementation.

The purpose of the article is to formulate conceptual approaches to the formation of the forensic characterization of illegal planting or the cultivation of a sleeping poppy or cannabis.

It is substantiated that the formation of a generic private method for the investigation of crimes under art. 310 of the Criminal Code of Ukraine will allow to solve the following tasks:

- establish the provisions that form the basis for highlighting recommendations to investigate the illegal planting or cultivation of poppy seeds or cannabis from the generic method of investigating crimes in the sphere of drug trafficking;
- determine the direction of the investigation, which are specific for the illegal planting or cultivation of poppy or cannabis;
- to formulate and describe the approach to the investigation of the illegal planting or cultivation of poppy or cannabis;
- to establish patterns of detection of illegal crops of hypnotic poppy or hemp, as well as objects on which traces of crimes that constitute the crime mechanism of the studied species can be identified, to form a set of recommendations for identifying these traces, their research and verification of authenticity;
- develop and describe a general approach to the formation of recommendations for combining investigative (investigative) and secret investigative (investigative) actions when conducting an investigation of unlawful seeding or growing a sleeping poppy or cannabis.

Given the concept of forensic techniques, as a system of tactical tasks and operations, due to the ratio of the contradiction of the subject of proof and criminal consequences, which displays a typical investigation process and meets the criteria of rationality.

The interrelation of the criminalistic characteristics of illegal seeding or growing a sleeping poppy or cannabis with the characteristics of these acts developed in the framework of other sciences of the criminal law cycle, such as criminology (criminological characteristic), criminal law (criminal law characteristic), criminal procedural law (criminal law) procedural characteristic and others.

In this regard, it is proposed that the category "forensic characterization of illegal planting or cultivation of poppy seeds or cannabis" should be defined as a systematic description of an array of factual data (information) based on such a description of scientific findings on the most typical forensic elements, knowledge of which is necessary for the development of an appropriate specific private investigation methodology, the determination of the list of circumstances, the subject boiling clarification, extension investigative leads and identify the main lines of inquiry with a view to the adoption of legal and legitimate procedural decisions.

Keywords: version, crime, cannabis, forensic characterization, hypnotic poppy, criminal law characteristic.

УДК 343.98

В. А. Пересада | **КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

У статті визначено структуру криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України «Декларування недостовірної інформації». Указано, що криміналістична характеристика цього злочину являє собою сукупність взаємопов'язаних між собою значущих елементів, що мають значення

для отримання доказової інформації, яка сприяє його розслідуванню. Зокрема, виділено й проаналізовано такі елементи: предмет злочину, час і обстановка вчинення злочину, способи вчинення злочину, сліди злочину й особа злочинця.

Ключові слова: декларація, декларування, недостовірна інформація, розслідування, криміналістична характеристика.

Постановка проблеми. Сучасна держава має й виконує велику кількість функцій, направлених на забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства й виконання його як термінових, так і перспективних, віддалених у часі запитів. Виконання таких функцій потребує значних коштів, які держава, не будучи комерційним підприємством у його традиційному розумінні, не має можливості заробити самостійно в достатній кількості. Водночас на державу покладається обов'язок забезпечувати виплати пенсіонерам, надавати матеріальну допомогу особам, які не в змозі забезпечити себе самостійно – недієздатним і непрацездатним, утримувати дітей, які залишилися без батьківського піклування. Інші функції держави, як то забезпечення зовнішньої і внутрішньої безпеки, правосуддя, виконання покарань, також потребують постійного чималого фінансування. Значна частина його забезпечення здійснюється саме через оподаткування як юридичних, так і фізичних осіб. Зменшення податкових надходжень призводять до недофінансування виконання покладених на державу функцій, і, відповідно, до зниження їх якості та кількості.

Громадяни України, які одержують доходи, є платниками податку на доходи фізичних осіб і зобов'язані подавати декларацію щодо отриманих доходів. Водночас у рамках боротьби з корупцією особливе місце займає декларування доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Для протидії приховуванню майна та грошових коштів такими особами 14 жовтня 2014 року в Кримінальний кодекс України була введена в дію стаття 366¹ «Декларування недостовірної інформації». Для успішного розслідування злочинів, передбачених цією статтею, треба визначити елементи їх криміналістичної характеристики, які стануть підставою для надання практичних рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти формування та практичного застосування криміналістичної характеристики злочинів у різний час досліджували такі вітчизняні вчені, як В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, А. В. Старушкевич, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, Р. Л. Степанюк, Б. В. Щур та інші.

Водночас дослідження криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України, повною мірою не проводили, у підручниках з криміналістики таку інформацію не висвітлено.

Формування цілей. Загальною проблемою, якій присвячена стаття, можна назвати науково-методичне забезпечення розслідування злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України, а також підвищення ефективності діяльності слідчого з розслідування злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України. Метою статті є формування криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України.

Виклад основного матеріалу. У літературі криміналістична характеристика визначається як система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину (особи злочинця), його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, які мають значення для виявлення й розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами. Для розуміння сутності криміналістичної характеристики необхідно виходити з того, що в ній відображаються особливості певного виду злочинів, які мають значення для їх виявлення й розкриття. Такі особливості називають криміналістично значущими [2, с. 293].

Для визначення елементів криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України, уважасмо за доцільне коротко розглянути склад вищевказаного злочину.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину називають суспільні відносини, що забезпечують належну діяльність суб'єктів декларування в частині подання декларації. Об'єктивна сторона може виявлятися як у формі дії (подання звідомо недостовірних відомостей у декларації), так і бездіяльності (неподання декларації). Суб'єктом цього злочину є суб'єкти декларування, тобто особи, які відповідно до ч.ч. 1 та 2 ст.45 Закону України «Про запобігання корупції» зобов'язані подавати таку декларацію. Суб'єктивна сторона декларування недостовірної інформації передбачає прямий умисел, оскільки особа подає в декларації звідомо недостовірні відомості або ухиляється від її подання за наявності передбаченого законом обов'язку подати таку декларацію та реальної можливості виконати цей обов'язок [1, с. 868].

Вивчивши вироки в Єдиному державному реєстрі судових рішень стосовно осіб, обвинувачуваних у вчиненні злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України, ми дійшли висновку, що типовою ситуацією неподання декларації є таке: громадянин А., будучи депутатом сільської ради, та будучи зобов'язаним подати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, був письмово під підпис повідомлений про потребу виготовлення електронного ключа доступу до державного реєстру електронних декларацій та про подання до заповненої електронної декларації на офіційному сайті НАЗК, проте у визначений строк та в продовжений строк не подав до Єдиного реєстру електронних декларацій свою декларацію. Що стосується подання звідомо недостовірних відомостей у декларації, то станом на 15 вересня 2018 року в Єдиному реєстрі присутні тільки три вироки, за якими не вважаємо можливим вивести типову ситуацію, оскільки всі вони в значній мірі різняться: у першому випадку особа умисно не вказала житло, яке вона винаймала; у другому – особа умисно не вказала про свої фінансові зобов'язання й у третьому – не було вказано транспортні засоби, які були у власності особи.

З огляду на вищевказане та ґрунтуючись на інформації, отриманої під час вивчення вироків за вчинення злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України та спеціальної літератури, можна зробити спробу сформувати криміналістичну характеристику вказаних злочинів.

Загалом у криміналістичній характеристиці злочинів містяться відомості про такі елементи механізму злочинів окремого виду чи групи:

- предмет злочину (гроші, матеріальні цінності тощо);
- місце, час і обстановка, характерні для вчинення злочину;
- способи підготовки, учинення й приховування злочинів - певна система дій, прийомів, окремих операцій злочинців, зокрема використання знаряддя злочину;
- сліди злочину (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку);
- особа злочинця (комплекс властивостей злочинця, його зв'язків, відносин, що пов'язані з учиненням злочинів і можуть бути використані для їх розслідування);
- особа потерпілого (характер поведінки, майнове становище, соціальні зв'язки тощо) [3, с. 381].

З огляду на те, що при вчиненні цього злочину потерпілого немає, розглянемо інші елементи криміналістичної характеристики.

Предметом злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України, є декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави, або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції». Декларація подається для забезпечення прозорості діяльності вказаних осіб і являє собою електронний документ, який заповнюється на офіційному сайті Національного агентства з питань запобігання корупції [4, с. 869].

Законом передбачено чотири типи таких декларацій:

- 1) щорічна декларація;
- 2) декларація суб'єкта декларування, який припиняє діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;
- 3) декларація суб'єкта декларування, який припинив діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;
- 4) декларація суб'єкта декларування, який є особою, що претендує на зайняття посад, зазначених у п. 1, пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», що подається до призначення або обрання особи на посаду.

Якщо перші три типи можна віднести до предмета злочину розглядуваного нами складу, то, очевидно, що четвертий тип декларації не може ним бути, оскільки особа лише претендує на зайняття певної посади, але ще не зайняла цю посаду й може взагалі її не зайняти, тобто не є суб'єктом злочину статті 366¹ КК України.

Відомо, що в кримінальному праві місце вчинення злочину визначається як певна територія або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння й настають його суспільно небезпечні наслідки. У випадку злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України, очевидно, що місце вчинення злочину не має значення й ніяк не впливає на його кваліфікацію.

Щодо часу вчинення, на наш погляд, він має значення лише в разі неподання декларації, оскільки саме завдяки часу визначається, чи відбувся вже злочин. Щорічна декларація подається в період з 00 годин 00 хвилин 01 січня до 00 годин 00 хвилин 01 квітня року, наступного за звітним роком.

Декларація суб'єкта декларування, який припиняє діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, подається не пізніше дня припинення. Якщо припинення зазначених функцій відбулося з ініціативи роботодавця, декларація подається не пізніше двадцяти робочих днів з дня, коли суб'єкт декларування дізнався чи мав би дізнатися про таке припинення. Декларація суб'єкта декларування, який припинив діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, що подається до 00 годин 00 хвилин 01 квітня року, наступного за звітним роком, у якому було припинено таку діяльність [5].

Обстановка вчинення злочину є важливою складовою об'єктивної сторони злочину. Під обстановкою вчинення злочину розуміють конкретні умови, у яких учиняється злочин. В одних випадках обстановка вказує на ті умови, у яких відбувається дія, наприклад, учинення військового злочину в умовах воєнного стану (частини 3 статей 402, 403, 404 КК України), в інших – обстановка вказує на умови, у яких знаходиться потерпілий, наприклад, залишення в небезпеці (ст. 135 КК України) [6, с. 52]. Що стосується розглядуваного нами складу злочину, обстановка вчинення діяння може взагалі поставити під сумнів наявність вини підозрюваної особи. Наприклад, суб'єкт декларування не подає декларацію через наявність поважних причин: хвороба, військова мобілізація, тривале відрадження тощо. Відповідно, за наявності даної обстановки, у якій було вчинене діяння (у цьому випадку – бездіяльність) особа не може бути визнана винною. Якщо говорити про декларування недостовірної інформації, інтерв'ювання суб'єктів декларування та власний досвід подання декларації вказує на те, що поряд зі свідомим перекрученням або утаюванням інформації особи, яка подає декларацію можуть бути незрозумілими окремі моменти декларування (наприклад, щодо правильного відображення майна, яке знаходиться у спільній власності, користуванні, фінансових зобов'язань тощо); суб'єкт декларування в момент заповнення декларації може бути втомлений чи перебувати у хворобливому стані, що впливає на його увагу; електронні сервіси можуть працювати нестабільно (розриви з'єднання, «лаги» та «підвисання» у процесі заповнення електронної декларації), що теж можна віднести до обстановки вчинення діяння.

Способами вчинення злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України, є такі.

1. Неподання декларації – тобто не заповнення її на офіційній веб-сторінці НАЗК у визначений законом термін. При цьому треба пам'ятати, що ч.3 ст.49 Закону України «Про запобігання корупції» передбачає письмове повідомлення агентством суб'єкта декларування про те, що він не подав декларацію і що протягом 10 днів він повинен її подати. Відповідно, бездіяльність буде вважатися закінченою, коли минуть 10 днів з моменту повідомлення про необхідність подати декларацію.

2. Подання завідомо неправдивих відомостей у декларації – це внесення суб'єктом декларування в електронну декларацію інформації, яка повністю, або частково не відповідає дійсності. До того ж суб'єкт має це усвідомлювати й бажати внесення інформації саме в такому вигляді.

Слідами подання завідомо неправдивих відомостей у декларації, очевидно, буде наявність таких відомостей у заповненій електронній декларації та різноманітні документи (чеки, відомості, договори купівлі – продажу, акти оцінювання нерухомого майна або автотранспорту тощо), які спростовують ці відомості. Крім того, якщо особа готувалася внести завідомо неправдиву інформацію в декларацію, вона могла робити чернеткові записи як у електронних документах (на персональному комп'ютері, смартфоні), так і в паперовому вигляді, здійснювати електронне листування для отримання консультацій щодо того, у який спосіб ліпше заповнити декларацію, щоб не відображати частину майна або грошових коштів. Відповідно, ці записи як електронні, так і на папері також будуть слідами приготування до вчиненого злочину. Як ідеальні сліди можуть виступати спогади очевидців купівлі – продажу, оцінюванню рухомого та нерухомого майна.

Крім способів підготовки до вчинення злочину та способів безпосереднього вчинення злочинів, у криміналістичній літературі йдеться й про способи приховання слідів злочину. Специфіка розглядуваних нами злочинів полягає в тому, що неподання декларації не потребує ні підготовки до вчинення, ні послідувочого приховування слідів, оскільки в цьому випадку ми маємо справу з бездіяльністю, яка сама по собі направлена на приховання інших злочинів – наприклад, неправомірних дій декларанта, які дали змогу йому незаконно збагатитися. Що стосується декларування недостовірної інформації, то декларант може вносити її як спонтанно, спеціально заздалегідь не готуючись, так і здійснюючи певні попередні розрахунки, щоб, з одного боку, декларація мала вигляд правильно заповненої й такої, що відповідає реальному майновому стану декларанта, а з іншого – маскувала майно та грошові кошти, отримані декларантом у незаконний спосіб.

Щодо особи злочинця, то в результаті вивчення вироків судів стосовно осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 366¹ КК України, була отримана така інформація. У період 2017-2018 років за цією статтею до відповідальності притягнуто було 48 осіб, із яких 37 чоловіків і 11 жінок (за неподання декларації – 35 чоловіків та 10 жінок, за подання недостовірної інформації – два чоловіки та одна жінка). За місцем роботи було притягнуто до відповідальності: депутатів селищних та районних рад – 17, співробітників Пенітенціарної служби – два, співробітників Національної поліції – два, співробітників ДФС – три, МНС – один, держслужбовців – 21.

Висновки. З огляду на вищевикладене можна дійти висновку, що криміналістична характеристика декларування недостовірної інформації (ст.366¹ КК України) являє собою сукупність взаємопов'язаних між собою значущих елементів, що мають значення для пошуку інформації, яка сприяє його розслідуванню й складається з таких елементів: предмет злочину (декларація); місце, час і обстановка, характерні для вчинення злочину; способи вчинення злочинів – неподання декларації або подання в декларацію недостовірної інформації; сліди злочину (матеріальні та ідеальні); особа злочинця. Напрямом перспективного дослідження можна назвати встановлення особливостей початкового розслідування злочинів, передбачених ст. 366¹ КК України.

Використані джерела:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; Київ: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
2. Шепітько В. Ю. Криміналістика. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.
3. Берназ В. Д. Криміналістика : підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ., Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; Київ: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
5. Роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю. URL: <http://rada.gov.ua/uploads/documents/47333.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).
6. Лапта С. П., Гузей В. М. Особливості обстановки вчинення умисних убивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. *Право і Безпека*. Харків: ХНУВС, 2015. №1 (56). С.51-55.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2018

Пересадва В. А. Криминалистическая характеристика декларирования недостоверной информации

В представленной статье автор определяет структуру криминалистической характеристики преступлений, предусмотренных ст. 366¹ УК Украины «Декларирование недостоверной информации». Он указывает, что криминалистическая характеристика данного преступления представляет собой совокупность взаимосвязанных между собой значимых элементов, имеющих значение для получения доказательственной информации, способствующей его расследованию. В частности, автором выделяются и анализируются следующие элементы: предмет преступления, время и обстановка совершения преступления, способы совершения преступления, следы преступления и личность преступника.

Ключевые слова: декларация, декларирование, недостоверная информация, расследование, криминалистическая характеристика.

Peresada V. Criminalistic Characteristics of Declaring False Information

The modern state has and performs a large number of functions aimed at ensuring the normal life of society and executing it as urgent and perspective inquiries. Implementation of such functions requires significant funds, which the state, not being a commercial enterprise in its traditional sense, is not able to earn on its own in sufficient quantity. At the same time, the state has a duty to provide pensions to pensioners, provide material assistance to people who are unable to earn enough for living by themselves, who are incapacitated and unable to work, to retain children left without parental care. Other functions of the state, such as the provision of external and internal security, justice, execution of sentences, also require constant substantial funding. Much of its provision is carried out precisely through the taxation of both: legal entities and individuals. Reducing tax revenues leads to underfunding of the functions entrusted to the state, and, accordingly, to reducing their quality and quantity.

The problem of combating corruption is one of the most painful in modern Ukraine. Within the framework of the fight against corruption, the declaration of

incomes of persons authorized to perform functions of the state or local self-government has a special place. In order to counteract the concealment of property and funds by such persons, on October 14, 2014, the Criminal Code of Ukraine introduced article 3661 "Declaration of False Information". As practice shows, the number of criminal proceedings initiated on grounds of declaring false information has a steady tendency to increase.

In order to successfully investigate such crimes it is necessary to identify the elements of their criminalistic characteristics, which will be the basis for providing practical recommendations for investigation.

The author points out that the criminalistic characteristics of this crime is a set of interconnected significant elements that are important for obtaining evidentiary information conducive to its investigation. In particular, the author identifies and analyzes the following elements: the subject of the crime, the time and circumstances of the crime, ways of committing the crime, traces of crime and the identity of the offender.

Keywords: declaration, false information, investigation, criminalistic characteristics.

УДК 340.0

Л. О. Терещенко

ІНФОРМАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ У МЕХАНІЗМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ

У науковій статті досліджено поняття «інформація» та визначено її місце в механізмі інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів в Україні. Сучасний стан інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів України є надзвичайно актуальним, оскільки держава є у вкрай складному політико-економічному становищі, яке спровоковане та ускладнене довготривалою військовою операцією на сході країни. Інформація як ключовий елемент механізму інформаційного забезпечення являє собою конкретні дані, які задокументовані або публічно оголошені й безпосередньо відображають стан злочинності, охорони громадського порядку та умови зовнішнього середовища, що характеризують сили та засоби, а також результати діяльності правоохоронних органів. Окрім цього, інформація як ключовий елемент інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів держави є потрібною для здійснення ефективного управління правоохоронної системи та має велике значення для функціонування усієї інформаційної системи держави, оскільки наявність її дає змогу забезпечити безпеку та територіальну цілісність держави.

Ключові слова: інформація, держава, інформаційне забезпечення, правоохоронні органи, інформаційна система, механізм інформаційного забезпечення.

Постановка проблеми. Сучасний стан інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів України є особливо актуальним, оскільки держава перебуває у вкрай складному політико-економічному становищі, спровокованим та ускладненим довготривалою військовою операцією на сході країни.

Вітчизняна практика засвідчує досить стрімке зростання ролі інформації в діяльності правоохоронних органів та налагодженні їх відносин із суспільством, а надзвичайно активне використання сучасних інформаційних технологій суттєво впливає також і на якість роботи всієї системи правоохоронних органів України.

Як відомо, запорукою успіху, законності, прогресу та правопорядку є якісне, збалансоване та правильно організоване управління на основі сучасного інформаційного забезпечення в правоохоронній діяльності та зовнішній і внутрішній політиці держави загалом. Тож на сучасному етапі розвитку України потребує вивчення сутність поняття «інформація» та «інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів», оскільки це є гарантом та одним із способів забезпечення ефективності боротьби зі злочинністю, захисту прав і свобод українського суспільства загалом та окремих його членів, територіальної цілісності та недоторканності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інформації та механізму інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів у вітчизняній правовій науці було приділено достатньо уваги, зокрема в працях О. Бандурки, А. Губанова, О. Долженкова, Є. Железова, В. Заросила, В. Золотарева, І. Козаченка, В. Некрасова, В. Ортинського, В. Сапальова, І. Сервецького, М. Смирнова, М. Стацака, І. Шинкаренка, Н. Філіпенка, В. Фільштейна та інших.

Формування цілей. Автор має на меті дослідити та проаналізувати поняття «інформація» і визначити її місце та значення в механізмі інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Реформування правоохоронної системи України, розпочате з прийняття Закону України «Про Національну поліцію», поставило завдання реформування системи інформаційно-аналітичної діяльності, яка формувалася в системі Міністерства внутрішніх справ України впродовж останніх років. Упровадження інформаційних технологій створює додаткові можливості для оптимізації структури управління. Швидке передання великих обсягів даних і доволі складна їх обробка в стислі часові проміжки сприяють упровадженню складніших способів організації управління, що дає можливість зробити ефективнішою роботу Національної поліції, Державної міграційної служби, Державної служби надзвичайних ситуацій, що, у підсумку, відображається на зростанні довіри населення до правоохоронної системи [6, с. 184].

Перш ніж розглядати інформацію як ключовий елемент механізму інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів держави треба визначитися, що взагалі являє собою поняття «інформація».

Отже, інформація як відомості або повідомлення про події й факти здавна циркулювала в суспільстві, будучи одним із засобів спілкування, оволодіння знаннями, освіти, виховання, супроводу руху товарів і послуг, свідчення про укладені угоди, вирішення суперечок, підтвердження подій і фактів [7].

Закон України «Про інформацію» визначає її як задокументовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце

в суспільстві, державі та навколишньому середовищі. Згідно з нормами цього Закону всі громадяни України, юридичні особи й державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, потрібних їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій [1].

На сучасному етапі формування інформаційного суспільства інформація стає найважливішою цінністю для людей і саме тому потребує надійного захисту. З огляду на досить складну політико-економічну ситуацію в Україні та проведення довготривалої військової операції на сході країни існує гостра потреба в державному контролі та захисті інформаційної сфери як соціально-правової, так і інформаційної безпеки країни загалом.

Варто зазначити також, що інформація є найбільш важливим глобальним ресурсом, оскільки економічний потенціал суспільства переважно визначають за обсягом його інформаційних ресурсів та рівнем розвитку інформаційної інфраструктури. Проте інформація як така є динамічним феноменом, постійні зміни котрого призводять до трансформації його якості, збільшення кількості інформаційних джерел і споживачів. Отже, сучасне інформаційне суспільство перебуває під постійною загрозою отримання недостовірної, а подеколи – шкідливої інформації, її несвочасного надходження, промислового шпигунства, комп'ютерної злочинності тощо [10, с. 20].

На нашу думку, захист інформації має здійснюватися передусім завдяки проведенню виваженої й збалансованої політики держави в інформаційній сфері. Тут можна виокремити три головні вектори:

- захист інформаційних прав і свобод людини й громадянина;
- захист державної безпеки в інформаційній сфері;
- захист національного інформаційного ринку та економічних інтересів держави в інформаційній сфері, а також національних виробників інформаційної продукції.

Захист інформації розглядається як діяльність, спрямована на запобігання її витоку з обмеженим доступом, тобто інформація, що складає таємницю, а також на запобігання різноманітного роду несанкціонованих і небажаних умисних впливів на інформацію та її носіїв, тобто діяльність, спрямована на захист інформації [5, с. 130].

Зазначимо, що інформація як елемент у механізмі інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів – це відомості, які відображають стан злочинності, охорони громадського порядку та умови зовнішнього середовища, характеризують сили та засоби, а також результати діяльності правоохоронних органів тощо.

Очевидним є те, що чим складніше та масштабніше завдання постає перед правоохоронними органами, тим, відповідно, і вищі критерії оцінки інформації, яка їх стосується, її аналізу та захисту. Без належно налагодженої інформаційної роботи правоохоронних органів перевага завжди буде на боці злочинців, які зможуть вільно вибирати час і місце вчинення злочину та мати необмежені можливості для цього.

Механізм інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів передбачає проведення інформаційно-аналітичної роботи, яка є невід'ємною складовою управлінської діяльності на всіх рівнях функціонування правоохоронних органів держави. Це стосується передовсім боротьби зі злочинністю. Не знаючи реального стану справ на місцях, не можна попередити негативні тенденції, оперативно керувати силами та засобами, вчасно надавати підпорядкованим органам та підрозділам потрібну допомогу, впливати на організацію та кінцевий результат їхньої роботи. Саме інформаційна робота є самостійною функцією управління правоохоронними органами. Це сукупність суворо регламентованих операцій, що проводяться над інформацією та її носіями.

Варто уточнити, що саме входить до складу таких операцій. Отже, це є збір, підготовка та обробка даних. Своєю чергою збір містить у собі фіксацію й передачу даних, підготовка поєднує приймання, редагування й формалізацію даних, а обробка складається з уведення та збереження даних, а також обробки масивів інформації.

Інформаційна робота потребує її належної організації. Організація інформаційної роботи – це вплив на цю роботу для її оптимізації, тобто одержання найбільш ефективного результату при найменших зусиллях і витратах. Інформаційна робота та її організація складають поняття інформаційного забезпечення. Інформаційна робота – складова частина інформаційної системи, якій притаманні такі компоненти: люди або персонал, інформація, технічні засоби, методи, процедури збору та обробки інформації.

Для конкретизації інформаційно-аналітичної роботи в діяльності правоохоронних органів держави важливо наголосити, що правоохоронна діяльність загалом органічно входить у соціальне життя суспільства, визначається нею та впливає на неї. Інформаційно-аналітична робота спрямована на забезпечення публічного порядку та безпеки, боротьбу зі злочинністю, охорону прав і свобод громадян, власності. Інформаційно-аналітична робота, яка є системоутворювальним елементом будь-якої управлінської діяльності, належить до не правових форм адміністративної діяльності поліції. Функції управління, будучи загальними, типовими способами інформаційної взаємодії між суб'єктами й об'єктами управління, становлять відносно самостійні спеціалізовані види адміністративної діяльності. Просторово-часовою формою вияву функцій управління є управлінський цикл, який становить повторювану сукупність послідовно здійснюваних операцій, під час реалізації яких суб'єкт управління досягає бажаних результатів-цілей. Провідною змістовною особливістю управлінського циклу є те, що всі його стадії безпосередньо пов'язані зі збором, систематизацією, аналізом і перерозподілом інформації. Процеси оперування інформацією дають змогу виділити специфічний вид управлінської діяльності – інформаційно-аналітичну роботу [9, с. 187].

У чому ж полягає важливість інформації як ключового елементу в механізмі інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів

держави? Треба вказати, що інформація в правоохоронній діяльності має специфічне, але принципове та суттєве значення, і розглядається передусім у контексті інформаційного забезпечення правоохоронної системи та діяльності або захисту інформації від протиправних посягань тощо. Сама ж інформація залишається тільки складовою процесу забезпечення або ресурсом. Розглядаючи поняття інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів, виділяють три основні його значення:

- забезпеченість системи управління відповідною множиною інформації;

- діяльність, пов'язану з організацією збору, реєстрації, передачі, зберігання, опрацювання й представлення інформації;

- діяльність щодо формування цілеспрямованої суспільної й індивідуальної свідомості суб'єктів суспільних відносин щодо управління в конкретній сфері суспільних відносин (у сучасній літературі ця сутність визначається такими категоріями, як: реклама, паблік-реліейшпиз, формування суспільного іміджу суб'єкта управління, інформаційні операції, інформаційна боротьба, пропаганда і контрпропаганда тощо) [7].

З огляду на досить складну обстановку в нашій країні, яка пов'язана з проведенням довготривалої військової операції, зазначимо, що діяльність правоохоронних органів в особливих умовах і досвід збройних конфліктів та антитерористичних операцій засвідчив, що одним з найважливіших і специфічних видів оперативного, бойового забезпечення на сьогодні є саме інформаційне забезпечення. За розповсюдженою у вітчизняній літературі позицією інформаційне забезпечення здійснюється у великомасштабних операціях за допомогою «налагодженого механізму державного контролю над процесом інформаційної політики... впливу через засоби масової інформації на суспільну свідомість як у середині країни, так і за її межами» [11].

Висновки. Підсумовуючи викладене, маємо підстави в узагальненому вигляді сформулювати висновок про те, що інформація як ключовий елемент механізму інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів України представляє собою конкретні дані, які задокументовані або публічно оголошені й безпосередньо відображають стан злочинності, охорони громадського порядку та умови зовнішнього середовища, що характеризують сили та засоби, а також результати діяльності правоохоронних органів. Під механізмом інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів держави розуміємо своєрідну органічну єдність роботи щодо визначення змісту, обсягів, якості інформації, потрібної для здійснення управління, а також заходів стосовно раціональної організації процесів збирання, систематизації, накопичення та обробки цієї інформації в спосіб застосування різноманітних методів, методик і технічних засобів. Крім того, інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів передбачає створення передумов для комплексного вирішення завдань, що стоять перед ними, надання суб'єктами управління правоохоронних органів науково обґрунтованої інформації для ефективного виконання управлінських функцій. Окрім цього, інформація як ключовий елемент інформаційного забезпечення

діяльності правоохоронних органів держави є потрібною також для здійснення ефективного управління правоохоронної системи та має велике значення для функціонування усієї інформаційної системи держави, оскільки наявність її дає змогу забезпечити безпеку та територіальну цілісність держави.

Використані джерела:

1. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 року. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 28.11.2018).
2. Бабаскін В. В., Шалгунова С. А. Проблемні питання інформаційного забезпечення діяльності ОВС. *Науковий вісник ЮА МВС*. 2005. № 3. С. 32-38.
3. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків, 1998. 480 с.
4. Мельник А. Ф. Державне управління : навчальний посібник. Київ, 2003. 480 с.
5. Ковалів М. В., Ортинський В. Л., Кісіль З. Р. Основи управління в органах внутрішніх справ України (схеми, визначення, поняття, принципи, основні засади) : наочний посібник. Львів, 2007. 190 с.
6. Мазурик С. В. Поняття інформаційного забезпечення та класифікація інформації в прокурорській діяльності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 3 (7). URL: <http://arj.tneu.edu.ua/index.php/arj/article/viewFile/74/74> (дата звернення: 28.11.2018).
7. Фролова О. Г. Про сучасне інформаційно-методичне забезпечення управління в ОВС. *Держава і право*. 2001. № 13. С. 171-176.
8. Єсімов С. С. Інформаційно-аналітична діяльність МВС України як об'єкт правового регулювання. *Науковий вісник ЛДУВС*. 2017. №1. URL : http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/01_2017/21.pdf (дата звернення: 28.11.2018).
9. Суббот А. Інформаційна безпека діяльності працівників правоохоронних органів. *Віче*. 2014. №22. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4459/> (дата звернення: 28.11.2018).
10. Нефедова Н. А. Інформаційне забезпечення спеціальної поліцейської діяльності. *Адміністративне право і процес*. 2014. №2 (8). URL : <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-8-2014/item/298-informatsiyne-zabezpechennya-spetsialnoyi-politseyskoyi-diyalnosti-nefedova-n-a> (дата звернення: 28.11.2018).

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2018

Терещенко Л. А. Информация как ключевой элемент в механизме информационного обеспечения деятельности правоохранительных органов Украины: вопрос общей теории

В научной статье исследовано понятие «информация» и определено ее место в механизме информационного обеспечения деятельности правоохранительных органов в Украине. Современное состояние информационного обеспечения деятельности правоохранительных органов Украины является чрезвычайно актуальным, поскольку государство находится в крайне сложном политико-экономическом положении, спровоцированном и усложненным долговременной

военной операцией на востоке страны. Информация как ключевой элемент механизма информационного обеспечения представляет собой конкретные данные, которые зафиксированы или публично объявленные и непосредственно отражают состояние преступности, охраны общественного порядка и условия внешней среды, характеризующие силы и средства, а также результаты деятельности правоохранительных органов. Кроме этого, информация как ключевой элемент информационного обеспечения деятельности правоохранительных органов государства является необходимым для осуществления эффективного управления правоохранительной системы и имеет большое значение для функционирования всей информационной системы государства, поскольку наличие позволяет обеспечить безопасность и территориальную целостность государства.

Ключевые слова: информация, государство, информационное обеспечение, правоохранительные органы, информационная система, механизм информационного обеспечения.

Tereshchenko. L. Information as a Core Element in the Mechanism of Information Support of Law Enforcement Bodies of Ukraine: General Theory

In the scientific article the concept of "information" is investigated and its place in the mechanism of information support of activity of law enforcement agencies in Ukraine is determined.

National practice shows a rather rapid growth of the role of information in law enforcement activities and establish their relationship with society, and very active use of modern information technology also greatly affects the quality of the entire system of law enforcement bodies of Ukraine.

The mechanism of informational support of law enforcement activities is to carry out an informational and analytical work, which is an integral part of administrative activity at all levels of the functioning of law enforcement bodies of the state. This applies primarily to the fight against crime. He knowing the real state of affairs on the ground, it is impossible to prevent negative tendencies, operatively to manage forces and means, to provide in due time subordinate bodies and divisions the necessary assistance, to influence the organization and the final result of their work. Information work itself is an independent function of law enforcement authorities. This is a set of strictly regulated transactions conducted on information and its carriers.

The current state of informational support for the activity of law enforcement agencies of Ukraine is extremely important as the state is in a very difficult political and economic situation, which is provoked and complicated by a long-term military operation in the east of the country. Information as a key element of the information provision mechanism is specific data that is documented or publicly announced and directly reflects the state of crime, public order and the environment, characterizing the forces and means, as well as the results of the activities of law enforcement agencies. In addition, information as a key element of the information provision of law enforcement agencies is essential for the effective administration of the law-enforcement system and is of great importance for the functioning of the entire state information system, since its availability can ensure the security and territorial integrity of the state.

Keywords: information, information support, law enforcement agencies, information system, information support mechanism.

УДК 343.71 (477)

О. В. Фільчаков

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОННОСТІ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті визначено зміст дефініції «прокурорський нагляд за додержанням законності під час здійснення оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції». Зазначено, що в жодному нормативному акті не визначено, що ж таке прокурорський нагляд за додержанням законності під час проведення ОРД. Водночас у теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу та криміналістики триває доволі жвава дискусія з окресленого або дотичного до нього питання. Вказане призводить до того, що на сьогодні існує проблема визначення змісту дефініції «прокурорський нагляд за додержанням законності при проведенні оперативно-розшукової діяльності». Подано авторське визначення окресленої дефініції.

Ключові слова: прокурорський нагляд, додержання законності, проведення оперативно-розшукових заходів, підрозділи кримінальної поліції.

Постановка проблеми. До середини 80-х рр. оперативно-розшукова діяльність регулювалася закритими відомчими актами МВС, КДБ та інших органів, перебуваючи поза правовим полем. Єдина згадка про право органів дізнання здійснювати оперативно-розшукові заходи була в Основах кримінального судочинства СРСР, союзних республік, а також у статті 19 КПК України. До того ж ні саме поняття ОРЗ, ні підстави та умови їх вживання не розкривалися. Досліджуючи цей історичний період розвитку оперативно-розшукової діяльності, А. Козусев зокрема відзначав, що, оскільки ця діяльність регламентувалася підзаконними актами закритого характеру, то тільки «прокурор не нижче обласного рівня міг втрутитися в цю сферу за певних обставин» [1]. Навіть більше, за свідченням В. Баскова, у 1960-1970 рр. Генеральний прокурор СРСР видав низку наказів керівного характеру, у яких суворо наказав прокурорам і слідчим не втручатися в оперативно-розшукову діяльність органів внутрішніх справ, тих же прокурорів і слідчих, які цей припис порушували, він строго карав [2]. Прийнятий же в 1992 році Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» безпосередньо закріпив обов'язок органів прокуратури здійснювати прокурорський нагляд за додержанням законності при проведенні оперативно-розшукової діяльності. Проте й до сьогодні понятійний апарат здійснення вказаного виду діяльності є не досить розробленим і усталеним. Як вказує І. Козьяков, до сьогодні найслабкішим місцем у теорії прокурорського нагляду за додержанням законів, зокрема при розслідуванні злочинів проти життя особи, є відсутність достатнього понятійного апарату, який адекватно відображав би досліджувані в цій царині явища й створював гносеологічні основи для ефективної діяльності всіх державних органів, правочинних здійснювати контрольно-наглядову діяльність. Ця понятійна недостатність негативно позначається на можливостях успішної розробки доброякісних законодавчих та інших

нормативних актів, що регламентують прокурорський нагляд загалом [3, с. 31]. Однак й на сьогодні існує проблема визначення змісту дефініції «прокурорський нагляд за додержанням законності при проведенні оперативно-розшукової діяльності».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти здійснення прокурорського нагляду за додержанням законності під час проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції було досліджено в працях таких українських науковців: А. В. Бабяка, Д. М. Бахраха, В. Т. Белоуса, В. М. Горшеньова, О. О. Зарубінського, О. Г. Кальмана, Ю. А. Кармазіна, Б. М. Лазарева, М. І. Мельника, І. О. Папуші, В. Л. Соколкіна, М. В. Стащака, В. В. Шендрика та ін. Водночас фрагментарно вказана проблематика знайшла своє відображення у розвідках учених, які вивчали питання, пов'язані з проблематикою проведення негласних слідчих (розшукових) дій (Н. В. Гольдберг, Д. В. Скаліша, Р. С. Тагієва та ін.). Аналізуючи наукові праці згаданих авторів, резюмуємо, що здебільшого вони винятково є теоретичною основою з'ясування проблематики наглядової діяльності прокурора за додержанням законності щодо проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції, оскільки за умов оновленого Кримінального процесуального кодексу, нового Закону України «Про прокуратуру», вивчалася проблематика лише прокурорського нагляду за додержанням законності під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Формування цілей. Метою статті є визначення змісту дефініції «прокурорський нагляд за додержанням законності при проведенні оперативно-розшукової діяльності».

Виклад основного матеріалу. Одне із чільних місць у системі протидії злочинності як суспільному явищу органами державної влади відіграє здійснення оперативно-розшукової діяльності органами поліції, зокрема підрозділами кримінальної поліції. Водночас безпосереднє здійснення оперативно-розшукових заходів, використання можливостей ОРД та залучення всіх сил здебільшого пов'язано із обмеженням прав та законних інтересів громадян. Тобто постійно існує необхідність забезпечення законності здійснення ОРД. Обов'язок здійснення нагляду за додержанням законності покладено на органи прокуратури.

Зокрема, відповідно до ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено, що нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності здійснюють Генеральний прокурор, його заступники, керівники регіональних прокуратур, їхні перші заступники та заступники, а також уповноважені наказом Генерального прокурора прокурори Генеральної прокуратури України та уповноважені наказом керівника регіональної прокуратури прокурори відповідних регіональних прокуратур. До того ж визначено, що керівник місцевої прокуратури, а також уповноважені його наказом прокурори відповідної місцевої прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності в оперативно-розшукових справах, заведених піднаглядними їм

територіальними оперативними підрозділами правоохоронних органів та межі компетенції органів прокуратури [4].

Водночас у Законі України «Про Прокуратуру» зазначено, що на органи прокуратури як одну із обов'язкових функцій покладено нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність [5].

Проте в жодному нормативному акті не визначено що ж таке прокурорський нагляд за додержанням законності під час проведення ОРД. Зауважимо, що в теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу та криміналістики триває доволі жвава дискусія з окресленого або дотичного до нього питання. З огляду на зазначене вважаємо за доцільне проаналізувати наявні думки щодо змісту досліджуваної дефініції, згрупувавши їх залежно від поняття, що безпосередньо визначалось.

Отже, першу групу становлять думки вчених, які безпосередньо визначали дефініцію «прокурорський нагляд» загалом. Зокрема, зазначимо, що визначення окресленого поняття було не тільки предметом розвідок, а й знайшло авторське наповнення в працях таких науковців, як О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, І. М. Зарубинська, М. В. Косюта, В. В. Липівського, В. В. Маркін, М. В. Маркіна, І. Є. Марочкін, Н. О. Наулік, В. В. Рудейчук, Н. В. Топчий та ін.

Скажімо, на думку М. Косюти, прокурорський нагляд – не є загальною функцією прокуратури, а являє собою форму діяльності держави, спрямовану на виявлення, усунення та попередження порушень закону в діяльності суб'єктів права, на яких поширюється компетенція прокуратури, з використанням властивих органам прокуратури повноважень» [6, с. 129].

Водночас В. Рудейчук, досліджуючи тільки питання сутності «прокурорського нагляду» як державного явища, визначає, що під прокурорським наглядом розуміємо особливий вид державної діяльності, що здійснюють спеціально уповноважені на те державні органи (посадові особи) – Генеральний прокурор України і підпорядковані йому прокурори в межах їх компетенції і наданих повноважень, визначених Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» та іншими законодавчими й відомчими нормативними актами, спрямований на всемірне утвордження верховенства закону та зміцнення правопорядку в державі [7, с. 52].

Учені В. Маркін та М. Маркіна твердять, що прокурорський нагляд – це різновид соціального і державного контролю із здійсненням його специфічними методами і з використанням лише йому властивих повноважень [8, с. 67].

Видатний вітчизняний учений О. Бандурка пропонує погодитись із думкою про те, що прокурорський нагляд являє собою особливий вид діяльності, уповноважених державою на її провадження посадових осіб – прокурорів – метою якого є забезпечення додержання і правильного застосування законів державними органами, суспільними організаціями, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, посадовими особами і громадянами [9, с. 336].

Натомість, автори наукової статті «Прокурорський нагляд за додержанням і застосуванням законів у механізмі захисту прав і свобод людини в Україні» (І. Зарубинська та Н. Наулік) зазначають, що прокурорський нагляд – це діяльність органів прокуратури, спрямована на додержання і правильне застосування законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, органами державного і господарського управління та контролю, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими Радами, їх виконавчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, масовими рухами, підприємствами, установами і організаціями, незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності, посадовими особами та громадянами [10, с. 8].

Колектив авторів (І. Марочкін, П. Каркач, Ю. Грошевий та ін.) підручника «Прокурорський нагляд в Україні» розуміє прокурорський нагляд як самостійний, специфічний вид державної діяльності, який має забезпечити виконання закону та його верховенство у всіх сферах життєдіяльності суспільства [11, с. 3].

Аналізуючи вказані твердження, доходимо висновку, що всі науковці погоджуються з тим, що прокурорський нагляд – це певний різновид державного контролю за певним видом діяльності інших державних органів та підрозділів.

Друга ж група складається із думок тих науковців, які вивчали зміст дефініції «прокурорський нагляд» тільки в контексті кримінального процесу: досудового розслідування загалом та окремих слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій.

Зокрема, доволі цікавою є думка Н. Гольдберг про те, що прокурорський нагляд покликаний гарантувати захист конституційних прав та свобод кожному громадянину. Особливо це відбувається в кримінальному провадженні, де саме прокурор наділений правом наглядати за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, у підтриманні державного обвинувачення в суді, при застосуванні заходів примусового характеру, які пов'язані з обмеженням конституційних прав та свобод громадян [12, с. 67].

Водночас Д. Нескоромний зазначає, що метою здійснення прокурорського нагляду під час провадження негласних слідчих (розшукових) дій є дотримання порядку їх проведення, отримання допустимих і належних доказів, із подальшим їх використанням прокурором під час судового розгляду як сторони кримінального провадження [13, с. 129].

Учений В. Липівський зазначає, що на сьогодні при розгляді поняття «прокурорський нагляд» завжди спірним є визначення «нагляд» чи «контроль», які на його погляд є подібними поняттями, оскільки вони застосовуються на практиці залежно від покладених на владні суб'єкти повноважень. Зокрема, В. В. Липівський вказує, що саме вказане породжує наявність двох підходів до визначення дефініції «прокурорський нагляд», (перший підхід обумовлено тим, що нагляд розглядається як врегульована нормами права діяльність органів прокуратури, спрямована на виконання

функцій і завдань прокуратури, другий – обґрунтовується тим, що нагляд є формою діяльності держави) [14].

Водночас вчені, серед яких Є. Болтошев, дотримуються думки, що прокурорський нагляд під час досудового розслідування співвідноситься із процесуальним керівництвом прокурора у розслідуванні злочинів. Ці види його діяльності розглядаються як самостійні процесуальні функції, де перша виступає основною, а друга – додатковою [15, с. 14].

Доволі аналогічна, але більш ширша точка зору простежується й у працях інших науковців. Зокрема, сутність участі прокурора в досудовому провадженні зумовлена тим, що він зобов'язаний стежити, щоб норми закону, що регулюють процесуальну діяльність органів дізнання та органів слідства, не порушувались, а при виявленні порушень – негайно вживалися заходи до їх усунення, поновлення порушених прав та свобод людини і громадянина, попередження порушень законів [16, с. 224].

Є. Шинкаренко, досліджуючи питання прокурорського нагляду під час здійснення НРСД, визначає, що окреслена дефініція – це законодавчо передбачена діяльність прокурорів прокуратур всіх рівнів, направлена на недопущення порушення конституційних прав та свобод особи, міжнародного та національного законодавства, виявлення вже вчинених порушень та їх термінове усунення, з обов'язковим притягненням винних до відповідальності в процесі здійснення процесуального керівництва над досудовим розслідуванням, у межах якого проводяться негласні слідчі (розшукові) дії працівниками Національної поліції України [17].

Аналізуючи погляди фахівців-юристів другої групи, доходимо висновку, що всі вони мають певні спільні риси (предмет, мета, межі), проте в контексті досліджуваної нами тематики не розглядають, у чому ж особливість такого нагляду саме під час ОРД.

З огляду на вказане розглянемо, які ж існують думки щодо змісту дефініції «прокурорський нагляд за додержанням законності під час здійснення ОРД», тобто третю групу.

Так, С. Мінченко визначає, що прокурорський нагляд за забезпеченням прав людини в ОРД в організаційному аспекті – це одна із функцій державного управління, завданням якої є встановлення відповідності прийнятих певними правоохоронними органами (службовими особами) рішень чинним нормативно-правовим актам, виявлення відхилень та усунення їх причин [18, с. 173].

Водночас М. Курочка зазначає, що повноваження прокурорського нагляду за ОРД мають окреслюватися внормованими функціями, компетенцією, колом обов'язків наглядового прокурора, для того, щоб закони (окремі правові норми) виконувались, а визначені чинним законодавством суб'єкти ОРД не порушували їх вимог [19, с. 14].

Свою чергою, російський учений О. Воронін визначає, що прокурорський нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю покликаний забезпечити верховенство закону, захист прав і свобод людини і громадянина шляхом виявлення і усунення будь-яких порушень закону та

притягнення до відповідальності винних осіб. На сьогоднішній день прокурорський нагляд за законністю ОРД являє собою самостійний напрям прокурорської діяльності в межах поки ще наявної окремої галузі – прокурорського нагляду за виконанням законів органами, які здійснюють ОРД [20, с. 79–80].

Висновки. Отже, аналізуючи наведені твердження фахівців-юристів, співвідносячи їх із чинним законодавством та результатами опитування практичних працівників прокуратури й підрозділів кримінальної поліції, доходимо висновку, що прокурорський нагляд за додержанням законності при проведенні ОРД на сьогодні є особливим видом діяльності прокурорів, що відповідно до посадових інструкцій та чинного законодавства контролюють органи, які здійснюють ОРД, на не порушення принципу законності, незаконного обмеження прав та свобод громадян, у спосіб визначення предмета і змісту нагляду, забезпечення його інформаційної та аналітичної складової, планування наглядової діяльності з дальшою реалізацією планових наглядових заходів, а також постійно критично оцінюючи досягнуті результати та їх реалізацію.

Використані джерела:

1. Винокуров Ю. Е. Прокурорский надзор: учебник. М., 2001. С. 231–232.
2. Басков В. И. Курс прокурорского надзора: лекции. М., 1998. С.171
3. Козьяков І. Методологічні аспекти предметизації прокурорського нагляду. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 4 (16). С. 31–37.
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 09.12.2018).
5. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII. // Законодавство України. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai№.cgi?page=1&№reg=3723-12>. (дата звернення: 09.12.2018).
6. Косюта М. В. Прокурорська система України в умовах демократичного суспільства: монографія. Одеса : Юридична література, 2002. 376 с.
7. Рудейчук В. В. Суть прокурорського нагляду. *Вісник прокуратури*. 2003. № 4. С. 49–52.
8. Маркин В. В., Маркин Д. В. Проблемы прокурорского реагирования по результатам антикоррупционной экспертизы нормативных правовых актов. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2013. № 2. С. 67–70.
9. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина І: підручник. Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2002. 336 с.
10. Зарубинська І., Наулік Н. Прокурорський нагляд за додержанням і застосуванням законів у механізмі захисту прав і свобод людини в Україні. URL : http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/data/issues-2013/Visnyk-NAPU_3_2013.pdf (дата звернення: 09.12.2018).
11. Марочкін І. Є. Прокурорський нагляд в Україні: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 240 с.
12. Гольдберг Н. О. Забезпечення конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дисертація ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2017. 254 с.

13. Нескоромний Д. А. Здійснення прокурорського нагляду при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/boz_2014_1_10.pdf (дата звернення: 09.12.2018).

14. Липівський В. В. Поняття та правова природа прокурорського нагляду. URL : http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2016_%D0%9B%D0%B8%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf (дата звернення: 09.12.2018).

15. Болгошев Е. Д. Функции прокурора в досудебных стадиях уголовного процесса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. М., 2002. 24 с.

16. Винокуров Ю. Е. Прокурорский надзор : учебник. Москва: Издательство Юрайт, 2011. 490 с.

17. Шинкаренко Є. С. Прокурорський нагляд за додержанням законності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами Національної поліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2018. 266 с.

18. Місце прокуратури в системі органів державної влади та зміст прокурорського нагляду за забезпеченням прав людини в оперативно-розшуковій діяльності. *Підприємництво, господарство, право : науково-практичний господарсько-правовий журнал*. До 2001 г. виходив російською мовою. 2011. № 5. С. 170-173.

19. Курочка М. Й. Законність в оперативно-розшуковій діяльності та прокурорський нагляд за її дотриманням: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 21.07.04. Київ, 2000. 20 с.

20. Воронин О. В. Теоретические основы современной прокурорской деятельности. Томск: Изд-во НТЛ, 2013. 192 с.

Стаття надійшла до редколегії 09.12.2018

Фильчаков А. В. Прокурорський надзор за соблюдением законности при проведении оперативно-розыскных мероприятий подразделениями криминальной полиции

Статья посвящена определению содержания дефиниции «прокурорский надзор за соблюдением законности при осуществлении оперативно-розыскных мероприятий подразделениями криминальной полиции». Ни в одном нормативном акте не определено, что же такое прокурорский надзор за соблюдением законности при проведении ОРД. Вместе с тем, в теории оперативно-розыскной деятельности, уголовного процесса и криминалистики продолжается довольно оживленная дискуссия по очерченному или касательному к нему вопросу. Указанное приводит к тому, что до сих существует проблема определения содержания дефиниции «прокурорский надзор за соблюдением законности при проведении оперативно-розыскной деятельности». Предоставляется авторское определение очерченной дефиниции.

Ключевые слова: прокурорский надзор, соблюдение законности, проведения оперативно-розыскных мероприятий, подразделения криминальной полиции.

Filchakov O. Prosecutor's Supervision for Abiding Legality in Carrying out Operative Search Activities by Criminal Police Subdivisions

The article is devoted to the definition of the content of the definition of "prosecutorial supervision over the lawfulness of the conduct of operational-search activities by the units of the criminal police". The author states that in any normative act does not determine what kind of prosecutor's supervision over the observance of legality during the conduct of an ODI. At the same time, in the theory of operative-search activity, criminal process and forensics, a rather lively discussion of the outlined or tangent question to him continues. It is proposed to consider the existing scientific opinions by dividing them into three groups: the first group is the opinions of scientists who directly defined the definition of "prosecutorial supervision" in general; The second group of scientists consists of the opinions of those scholars who studied the content of the definition of "prosecutorial supervision" solely in the context of the criminal process: pre-trial investigation in general or separate investigators (investigators) or secret investigators (searches); The third group - thoughts on the content of the definition of "prosecutor's oversight of legality in the conduct of ODA". Analyzing the mentioned scientific works, it should be summarized that in most cases they constitute the only theoretical basis for clarification of the problems of the supervisory activity of the prosecutor following the lawfulness of conducting operational and investigative measures by the departments of the criminal police, since under the updated Criminal Procedure Code, the new Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" the problems of the prosecutor's oversight of the observance of legality during the conduct of secret investigators (investigatory) actions were studied. It is determined that the above leads to the fact that up to now there is a problem of defining the content of the definition "prosecutorial supervision over observance of legality during conducting of operational and investigative activity".

Author's definition of the defined definition is provided, in particular, it is proposed to understand how the prosecutor's oversight of legality in the conduct of the ODF is today a special type of activity of prosecutors, which, in accordance with the job descriptions and current legislation, are controlled by the authorities that carry out the ODI on the non-violation of the principle of legality, unlawful restriction of the rights and freedoms of citizens. , by defining the subject and content of supervision, ensuring its informational and analytical component, planning the follow-up activity ealizatsiyeyu routine supervisory activities, and constantly critically evaluating the results achieved and their implementation.

Keywords: prosecutor's supervision, observance of legality, carrying out operative-search activities, units of criminal police.

УДК 343.12+343.143

Д. М. Ценов

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЗАЛУЧЕНИХ
ДО КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОГО
СПРЯМУВАННЯ**

У статті досліджено правове регулювання використання слідчим конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування злочинів

корисливо-насильницького спрямування. Здійснено аналіз думок науковців та практики реалізації положень законодавчих актів щодо наявних проблем забезпечення безпеки осіб, залучених до конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування та визначено напрями удосконалення такої діяльності.

Ключові слова: забезпечення безпеки, досудове розслідування, конфіденційне співробітництво, злочини корисливо-насильницького спрямування.

Постановка проблеми. Під час досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування більшість суб'єктів кримінального судочинства, серед яких передусім оперативні працівники, слідчі, особи, з якими встановлено конфіденційне співробітництво, наражаються на небезпеку, пов'язану із загрозою їхньому життю і здоров'ю. Водночас успішне вирішення завдань як оперативно-розшукової діяльності, так і кримінального провадження багато в чому залежать від впевненості всіх суб'єктів кримінального судочинства в особистій безпеці, яка належить до фундаментальних потреб індивіда. Зазначене вище обумовлює потребу створення та функціонування надійної системи забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, зокрема залучених до конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування, що є важливим чинником розв'язання складного комплексу проблем підвищення активності громадян у протидії злочинності, їхньої взаємодії з Національною поліцією тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні основи забезпечення безпеки учасників кримінального процесу на різних етапах розвитку та становлення юридичної науки досліджувалися як комплексно, так і в окремих аспектах. Особливу увагу треба звернути на роботи К. В. Антонова, О. М. Бандурки, В. Л. Грохольського, Е. О. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, Д. И. Никифорчука, В. Л. Ортинського, М. А. Погорєцького, Я. І. Слободяна, Р. В. Тарасенка, Ю. Е. Черкасова, І. Р. Шинкаренка та ін.

Упродовж останніх чотирьох років, починаючи з 2014 року, захищено низку дисертацій із теоретико-правових та організаційно-тактичних проблем здійснення НСРД та використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами (докторські дисертації О. А. Білічак, Д. Б. Сергєєвої, С. Р. Тагієва, кандидатські дисертації Л. І. Данченко, Б. М. Качмара, В. І. Максимова, Н. Я. Маньковського, А. С. Омеляненко, С. С. Тарадойної, Т. Г. Щурата, О. В. Горбачова).

Проте попри суттєві наукові доробки й дотепер на національному рівні залишаються невирішеними проблеми, пов'язані, зокрема, із суб'єктивним складом правовідносин у сфері забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, підставами та умовами застосування заходів безпеки, обставинами, що мають враховуватися при цьому, гарантіями реалізації права особи, залученої до конфіденційного співробітництва, на особисту безпеку в кримінальному процесі загалом, а під час досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування зокрема.

Зазначимо, що на сьогодні майже відсутній досвід відповідної діяльності підрозділів кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування, а напрями його нормативно-правового вдосконалення на достатньому рівні в науковій літературі не систематизовано.

Формування цілей. На підставі аналізу думок науковців та практики реалізації положень законодавчих актів визначити наявні проблеми забезпечення безпеки осіб, залучених до конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування та запропонувати напрями удосконалення такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Конституція України закріплює положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність.

Наведені конституційні положення поширюються цілком на всіх учасників кримінального судочинства та суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, зокрема на осіб, залучених до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, незалежно від форм такого співробітництва, чи то на постійній основі, чи тимчасово, як на основі угоди, так і за усною домовленістю, за винагороду чи безоплатно [1, с. 120].

Непоодинокими на практиці є і такі ситуації, коли не тільки особи, з якими встановлено конфіденційне співробітництво, а й потерпілі чи свідки відмовляються давати показання або ухиляються від вчинення процесуальних дій, змінюють свої попередні свідчення, надають неповні чи недостатньо чіткі показання з огляду на реальну чи потенційну загрозу застосування під час кримінального провадження до них, членів їхніх сімей, близьких родичів насильства чи інших форм протиправного впливу з боку зацікавлених осіб (безпосередньо злочинців, їхніх співучасників, членів відповідних організованих злочинних груп тощо).

Зокрема, за матеріалами опитування прокурорів та слідчих у 40% проваджень за злочинами корисливо-насильницького спрямування мав місце протиправний вплив на свідків. Його було вчинено у формі: 43% – насильства; 8% – погрози розголосу відомостей; 24% – підкупу. Унаслідок таких дій майже 30% осіб змінювали свідчення та до 30% ухилялися від участі в кримінальному провадженні [2, с. 208].

Як слушно зазначає А. Орлеан, для уникнення подібних ситуацій та підвищення рівня довіри до системи кримінального судочинства потрібно максимально ефективно застосовувати наявний інструментарій забезпечення безпеки осіб, які висловлюють бажання надати важливу доказову інформацію та удосконалювати законодавство у цій сфері відповідно до європейських стандартів [3, с. 87].

Крізь призму обраної теми статті окреслимо визначальні передумови життя заходів забезпечення безпеки осіб, залучених до конфіденційного

співробітництва під час досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування, передбачені національним законодавством.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [4] підставою застосування заходів забезпечення безпеки є дані, що свідчать про наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, зазначених у ст. 2 Закону. Оцінюючи цю нормативну конструкцію, констатуємо, що її змістове наповнення не зовсім відповідає реаліям практики. Так, наголошення законодавцем на тому факті, що вжиття заходів безпеки може мати місце лише за наявності «реальності загрози» благам особи, спонукає до висновку, що винесення відповідного рішення можливе тільки за умови, що на момент його прийняття вже існують певні конкретні дані про зазіхання на життя, житло, майно або здоров'я особи.

Водночас, як свідчить узагальнення практики застосування заходів безпеки під час досудових розслідувань злочинів корисливо-насильницького спрямування, зокрема інтерв'ювання практичних працівників, часто загроза життю, майну, законним інтересам особи має потенційний (вірогідний) характер.

Наприклад, йдеться про розслідування злочину корисливо-насильницького спрямування, учинене організованою злочинною групою, члени якої застосовували фізичне та психічне насильство до людей, про наявність у кримінальному провадженні лише одного свідка, який безпосередньо сприймав подію кримінального правопорушення і може реально відтворити картину вчиненого, або ситуацію, коли один з підозрюваних, на відміну від інших, погодився на конфіденційне співробітництво, тобто співпрацювати із слідчим, прокурором для викриття злочину.

Аналогічне припущення можна зробити, якщо особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, раніше притягувалася до кримінальної відповідальності за незаконний вплив на учасників кримінального провадження або до неї застосовувалися заходи забезпечення кримінального провадження з метою перешкодження неправомірному тиску на суб'єктів кримінального процесу. Як наслідок, неконкретність положень Закону [4] щодо підстав застосування заходів безпеки є передумовою неоднакової судової практики.

Так, ухвалою Комінтернівського районного суду м. Харків суд, розглянувши обвинувальний акт кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України, відмовив у задоволенні клопотання про застосування заходів безпеки, мотивуючи це тим, що із заяви обвинуваченого вбачається, що йому погрожували лише на початку досудового розслідування, а на час розгляду клопотання погрози на його адресу не надходять. Зі своїми родичами він зв'язку не має. Отже, суд вважає, що клопотання про застосування до нього та членів його сім'ї заходів безпеки є безпідставним [5].

Суддя Харківського районного суду Харківської області в іншій справі, відмовляючи в задоволенні відповідного клопотання, підкреслив, що потерпілий ні у своїй заяві, ні в судовому засіданні не надав суду фактів, які б свідчили про реальну загрозу його життю та здоров'ю. Навіть сам той факт, що така заява подана потерпілим безпосередньо у відкритому судовому засіданні, у якому присутня сама особа, на яку потерпілий посилається як на джерело небезпеки, свідчить про те, що потерпілий не вважає небезпечним розголошення відомостей щодо порядку забезпечення його безпеки, байдуже ставиться до збереження таємниці факту забезпечення заходів безпеки і подав таку заяву без достатніх на те підстав, а тому суд вважає необхідним відмовити потерпілому в задоволенні поданого клопотання [6].

В іншому випадку Полтавський районний суд Полтавської області врахував потенційність загрози, зазначивши, що потерпілий мав значний авторитет серед осіб з кримінальним минулим і його вбивство носить резонансний характер. Це може свідчити про обґрунтовану підозру щодо наявності загрози для життя та здоров'я підсудних в умовах тримання останніх під вартою, а отже, викладені обставини вказують на наявність достатніх підстав для застосування до них заходів безпеки, передбачених ст. 16, 19 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [7].

У цьому сенсі погодимося з Б. Качмаром, який зауважує, що передбачена в Законі [4] мета застосування заходів забезпечення безпеки до осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, свідчить про те, що відповідні заходи повинні мати превентивний характер, здійснюватися попередньо, а не по факту бути реальною перешкодою протиправному посяганню на блага учасників кримінального провадження, створювати необхідні умови для належного відправлення правосуддя [8, с. 86–88].

Отже, вплив зацікавлених осіб на свідків, потерпілих, осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво та інших учасників кримінального судочинства спрямований не лише на заподіяння останнім шкоди у будь-якому виді, а ґрунтується на досягненні головної мети – схилити їх до відмови давати показання або іншим чином сприяти правосуддю, припинити сприяння правосуддю або помститися за вже здійснене сприяння. Тобто вплив може бути вираженим у різних формах: і протиправних, і таких, які не містять у собі протиправності, вплив може бути виражений як прямо, так і завуальовано, але головним чинником виступає мета, з якою він здійснюється [9, с. 262–263].

Тобто забезпечення конфіденційності даних про особу, залучену до конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування, можна розглядати як запобіжний захід, вжиття якого може бути доцільним із самого початку розслідування.

Для унормування окресленої позиції, а також задля виправлення основних недоліків вітчизняної правової бази забезпечення безпеки осіб, залучених до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності під час

негласного чи конфіденційного співробітництва, окремі дослідники запропонували внесення змін до чинного КПК.

Наприклад, Н. Маньковський запропонував доповнити ст. 272 КПК України «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» частиною 5 і викласти її в такій редакції: «5. До виконання спеціального завдання можуть бути залучені:

- 1) гласні та негласні працівники оперативних підрозділів органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність;
- 2) співробітники розвідувальних органів України;
- 3) члени організованої злочинної групи чи злочинної організації, які погодилися співробітничати з працівником оперативного підрозділу;
- 4) інші особи, які погодилися на впровадження в організовану злочинну групу чи злочинну організацію для виконання спеціального завдання» [10].

Свою позицію з цього приводу має Т. Шурат, який п. 5 ст. 272 КПК України пропонує викласти в такій редакції: «5. Забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення злочину з метою її подальшого викриття під час виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації або інших агентурних операцій (негласних слідчих (розшукових) дій, що проводяться із залученням осіб із збереженням у таємниці достовірних відомостей про них)» [11, с. 16].

Вжиття зазначених заходів безпеки за правовою процедурою, передбаченою для НСРД, дасть змогу за умов фіксації фактичних даних про протиправні дії злочинців, спрямовані проти учасників кримінального судочинства, працівників суду, правоохоронних органів або членів їх сімей, одразу вводити їх у кримінальне провадження як докази відповідної злочинної діяльності [12, с. 101].

Означені доповнення є тільки першим кроком на шляху побудови сучасної правової бази й трансформації оперативно-розшукової діяльності та НСРД у форму негласних розслідувань.

Ми цілком погоджуємося з думками науковців, які наголошують про потребу визначення в контексті досліджуваних питань таких положень:

- права та обов'язки особи після її взяття під захист;
- критеріїв, відповідно до яких особа, стосовно якої здійснюються заходи безпеки, може претендувати на державний захист через забезпечення конкретних заходів безпеки;
- посилення на необхідність укладання угоди між взятою під захист особою та підрозділом, який безпосередньо здійснює заходи безпеки [13, с. 152].

Висновки. Розглянуті в статті положення дають змогу дійти висновку про те, що забезпечення безпеки осіб, залучених до конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування є важливим завданням і одночасно складовою комплексного поняття «оперативно-розшукове забезпечення досудового розслідування».

З огляду на те, що заходи забезпечення безпеки мають мати превентивний характер, стати перешкодою для імовірних та реальних загроз життю та здоров'ю осіб, які сприяють правосуддю, дані, що можуть бути підставою застосування відповідних заходів безпеки, необов'язково мають мати форму доказу, вони мають враховуватися слідчим, прокурором, слідчим суддею під час розгляду клопотання про застосування заходів безпеки. Способами удосконалення забезпечення безпеки осіб, залучених до конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування є внесення змін до чинного кримінально-процесуального, оперативно-розшукового законодавства та відповідних міжвідомчих нормативних актів щодо конкретизації змісту, організації використання результатів, зокрема під час окремих видів НСРД, та процедури впровадження отриманих даних у кримінальний процес із врахуванням рекомендацій, наданих у цій статті.

Використані джерела:

1. Тарасенко Р. В. Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні, процесуальні та оперативно-розшукові засади: монографія. Одеса: ОДУВС, 2015. 510 с.

2. Підтримання прокурором державного обвинувачення : підручн. [для студентів вищих юридичних навчальних закладів] / Є. Блажівський, М. Якимчук, І. Козьяков, М. Туркот та ін. Київ : Національна академія прокуратури України, 2014. 512 с.

3. Орлеан А. М. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. *Збірник наукових праць Юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету. Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 3 (7). 2016. С. 87–92.

4. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782- XII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL : 184 <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 24.11.2018).

5. Ухвала Комінтернівського районного суду м. Харкова від 23.06.2015, справа № 641/3434/15-к, провадження № 1-кп/641/247/2015, ЄДРСР № 45801489 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45801489> (дата звернення: 24.11.2018).

6. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 03.03.2016, справа № 635/1118/16-к, провадження 1-кп/635/404/2016, ЄДРСР № 56270060 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56270060> (дата звернення: 24.11.2018).

7. Ухвала Полтавського районного суду Полтавської області від 19.06.2015, справа № 1-2/11, провадження № 1/545/3/15, ЄДРСР № 45652167 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45652167> (дата звернення: 24.11.2018).

8. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 198 с.

9. Карпов Н. С., Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві за законодавством України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 254–266.

10. Маньковський Н. Я. Теоретичний та правовий аспект виконання спеціального завдання з розкриття організованого злочинного угруповання. *Законодавство України та ЄС у світлі сучасних активних реформаційних процесів* : зб. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лют. 2016 р.). Київ, 2016. С.38–42.

11. Щурат Т. Г. Щодо важливості проведення оперативно-розшукових операцій із використанням негласних працівників. *Роль та місце ОБС у розбудові демократичної правової держави* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 04 квітня 2014 р. Одеса : ОДУВС, 2014. С. 230–231.

12. Горбачов О. В. Правовий аналіз забезпечення безпеки осіб, залучених до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності під час негласного і конфіденційного співробітництва. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 5. С. 99–105. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_5_15.pdf. (дата звернення: 24.11.2018).

13. Дерев'ягін О. О., Покоłodна М. М. Характеристика суб'єктів забезпечення безпеки учасників оперативної розробки. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ* : зб. наукових праць. Спецвипуск. Харків: ХНУВС, 2016. № 1 (72). С. 146–153.

Стаття надійшла до редколегії 24.11.2018

Ценов Д. Н. Обеспечение безопасности лиц, привлеченных к конфиденциальному сотрудничеству во время досудебного расследования преступлений корыстно-насильственного направления

В статье исследовано правовое регулирование использования следователем конфиденциального сотрудничества во время досудебного расследования преступлений корыстно-насильственного направления. Осуществлен анализ мнений ученых и практики реализации положений законодательных актов относительно имеющихся проблем обеспечения безопасности лиц, привлеченных к конфиденциальному сотрудничеству во время досудебного расследования преступлений корыстно-насильственного направления и определены пути совершенствования такой деятельности.

Ключевые слова: обеспечение безопасности, досудебное расследование, конфиденциальное сотрудничество, преступления корыстно-насильственного направления.

Tsenov D. Ensuring Security of Persons Involved in Confidential Cooperation During Pre-trial Investigation of Felonies of Selfish-Violent Direction

The article investigates the legal regulation of the use of confidential co-operation by investigative investigators during pre-trial investigation of offenses of selfish-violent orientation. The analysis of the opinions of scientists and the practice of implementation of the provisions of legislative acts on the existing problems of ensuring the security of persons involved in confidential cooperation during pre-trial investigation of the offenses of a mercenary-violent direction has been analyzed and directions of improvement of such activity have been determined.

The provisions discussed in the article allow us to conclude that ensuring the safety of persons involved in confidential cooperation during pre-trial investigation of offenses of beneficial and violent direction is an important task and at the same time

constitutes an integral part of the concept of "operatively-searchable provision of pre-trial investigation".

It was emphasized that the use of security measures under the legal procedure foreseen for the clandestine investigative measures would allow, in the conditions of fixing the actual data on unlawful actions of criminals directed against participants in criminal proceedings, court employees, law enforcement bodies or members of their families, to immediately impose them in criminal proceedings as evidence of the relevant criminal activity.

The mentioned additions are only the first step towards the construction of a modern legal framework and the transformation of operational and investigative activities and the clandestine investigative measures into the form of secret investigations.

Given the fact that security measures should be preventive and should be an obstacle to the probable and real threats to the lives and health of those who promote justice, the data that may be the basis for the application of appropriate security measures need not necessarily take the form of evidence, they should be taken into account by the investigator, the prosecutor, the investigating judge when considering the application for the application of security measures. The ways of improving the security of persons involved in confidential cooperation during the pre-trial investigation of offenses of beneficial and violent direction is fairly to amend existing criminal procedure, operational search laws and relevant interagency regulations on the specification of the content, organization of the use of results, including during certain types of clandestine investigative measures, and procedures for the implementation of the data obtained in the criminal process, taking into account the recommendations provided in this article.

Keywords: security, pre-trial investigation, confidential cooperation, crimes of selfish-violent direction.

УДК 343.9 (477)

Р. П. Чича

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ

У статті визначено сутність отримання зразків для експертизи. Охарактеризовано юридичну природу їх отримання. Розглянуто процесуальний порядок та особливості отримання зразків для експертизи залежно від особливостей кримінального провадження. Проаналізовано наукові погляди авторів щодо окремих аспектів отримання зразків для експертизи. Дійдено висновку, згідно з яким механізм отримання зразків для експертизи потребує дальшої розробки та вдосконалення.

Ключові слова: кримінальне провадження, судова експертиза, отримання зразків, слідча дія, освідування особи.

Постановка проблеми. Зміни кримінального процесуального законодавства, пов'язані з прийняттям КПК України 2012 року [3], призвели до переформатування низки інститутів і положень, що існують у межах кримінального процесу. Не оминули зазначені зміни й окремі норми процесуального закону, що стосуються отримання зразків для експертизи. Недостатнє висвітлення, відсутність багаторічної практики з причини зміни

законодавства, а також низький рівень теоретичної дослідженості деяких аспектів, протиріччя кримінального процесуального закону обумовлюють потребу уважного аналізу та з'ясування сутності отримання зразків для експертизи, зокрема негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

На практиці отримання зразків для експертизи пов'язано з дальшим призначенням та проведенням експертного дослідження для отримання доказів. З огляду на важливість експертного висновку для всього процесу доказування актуально звернутися до послідовного розгляду правової природи та деталей отримання й використання зразків у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення сутності та порядку отримання зразків для експертизи під час кримінального провадження розглядали такі вчені, як Ю. П. Аленін, Р. С. Белкін, І. В. Бурков, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, Т. В. Варфоломеева, О. Б. Соловйов, М. Я. Сегай, М. В. Салтєвський, В. О. Коновалова, В. П. Колмаков, Н. С. Карпов, К. В. Тарасенко, В. В. Циркаль, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та інші. Попри це, а також з огляду на реформування кримінального судочинства питання отримання зразків для експертизи є актуальним і на сьогодні.

Формування цілей. Метою статті є аналіз окремих питань отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Стаття 245 чинного КПК України передбачає отримання зразків для проведення експертизи, що відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У разі, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснює суд або за його дорученням залучений спеціаліст. Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлено згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів.

Традиційно, питання відібрання зразків для експертизи має декілька дискусійних моментів, важливих для розуміння природи цієї процедури.

Перший дискусійний аспект пов'язаний з тим, що окремі науковці відносять такі зразки до речових доказів. У кримінальному процесі питання щодо правової природи зразків для експертизи та їх співвідношення з речовими доказами має декілька основних підходів: 1) зразки для порівняльного дослідження є речовими доказами; 2) зразки для порівняльного дослідження мають самостійне доказове значення; 3) зразки для порівняльного дослідження відіграють допоміжну роль у доказуванні. На нашу думку, треба погодитися з тими авторами, які вбачають відмінність природи речових доказів і зразків для експертизи. Зокрема, Г. Глобенко наголошує, що в деяких випадках об'єкти, які визнаються речовими доказами, або сліди на них використовуються як зразки для експертизи. Здійснивши докладний аналіз ст. 98 КПК України, учений доходить висновку, що законодавець визначає це поняття надто широко. Із цих позицій зразки, оскільки вони виступають засобами до встановлення обставин учиненого кримінального правопорушення, безумовно, треба було

б відносити до речових доказів. Проте таке рішення навряд чи можна вважати правильним. Передусім це пов'язано з тим, що речові докази долучаються до матеріалів кримінального провадження та зберігаються в ньому до набрання вироку законної сили (ст. 100 КПК України). Суд має досліджувати речові докази та оцінити доказове значення кожного з них. Своєю чергою, зразки суд не досліджує та не оцінює, а дослідженню підлягають лише результати експертизи, для якої отримання зразків є одним з елементів її проведення. Навіть більше, до моменту судового розгляду зразки вже можуть взагалі не існувати, оскільки будуть витрачені під час проведення експертизи. Із цього випливає, що відносити зразки для експертизи до речових доказів є недоцільним [1, с. 252]. Схожої думки дотримується й І. Крицька, зазначаючи, що можна дійти висновку про відмінність природи зразків для порівняльного дослідження та речових доказів, оскільки зразки не мають усіх властивостей останніх. Визнати їх самостійним процесуальним джерелом доказів не має потреби, оскільки вся інформація, що в них міститься та має значення для кримінального провадження, після проведення відповідного експертного дослідження стає змістом висновку експерта [2, с. 104].

Другим питанням, щодо якого існують різні погляди науковців, є віднесення процедури відібрання зразків, за своєю природою, до різних процесуальних дій: 1) слідчі дії; 2) заходи забезпечення кримінального провадження; 3) самостійні процесуальні дії.

Зокрема, відповідно до ст. 245 КПК України отримання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів передбаченими статтями 160–166 КПК України. Своєю чергою, отримання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами освідчення особи (ст. 241 КПК України), тобто здійснюється на підставі постанови прокурора та, за потреби, за участю судово-медичного експерта або лікаря, які залучаються для проведення процесуальної дії як спеціалісти.

Часто відібрання зразків визначають саме як слідчу дію. Більшість авторів називають одним з важливих критеріїв (ознак) слідчих дій безпосередню спрямованість слідчої дії на збір та перевірку доказів. Ще одним критерієм вони також називають наявність фактичних і юридичних підстав. Під фактичними підставами слідчих дій учені розуміють наявність даних, відомостей, інформації, що визначають необхідність проведення слідчої дії. Крім того, фактичні підстави автори ділять на загальні та спеціальні, указуючи до того ж, що різниця між загальними та спеціальними підставами провадження слідчих дій полягає в характері відомостей, що викликають необхідність їх провадження. Поряд з цими властивостями слідчих дій у криміналістичній і процесуальній літературі називають такі ознаки, як їх процесуальний характер, здійснення слідчих дій тільки після початку кримінального провадження, за винятком випадків, безпосередньо зазначених у законі, проведення їх слідчим у межах досудового слідства, тактичну обґрунтованість і вибірковість, наявність внутрішньої структури кожної конкретної слідчої дії. Зокрема, свого часу схожу позицію висловлював С. Шейфер [12, с. 121]. З огляду на те, що відібрання зразків

виконується для проведення експертизи як окремої слідчої дії, на нашу думку, правильно розглядати відібрання зразків як перший, можливо, підготовчий етап експертного дослідження, об'єднаний з ним однією метою.

Третім важливим аспектом визначення місця отримання зразків для експертизи в системі процесуальних дій є повнота правової регламентації самої процедури. Чинний КПК України не містить переліку зразків, окремих норм, присвячених процедурі отримання та спеціального порядку закріплення. Так, М. Багдій указує, що закон не подає, але й не обмежує перелік зразків, які можуть отримуватися для порівняльного дослідження, тому вони можуть уміщувати будь-які матеріальні об'єкти: сліди, пов'язані з життєдіяльністю людини, мікросліди, сліди транспортних засобів, викрадене майно, сировину, напівфабрикати тощо [8, с. 259]. Водночас, скажімо, чинний КПК Казахстану передбачає окрему главу «Отримання зразків», яка складається з восьми статей, що докладно регламентують отримання зразків для порівняльного дослідження не тільки у живих осіб, але й передбачають отримання зразків для порівняльного дослідження як самотійної слідчої дії при отриманні зразків від неживих об'єктів та надають орієнтовний перелік таких зразків. Зокрема, у Кодексі міститься комплекс норм, що регламентують окремо підстави отримання зразків для порівняльного дослідження у живих осіб і від інших об'єктів; процесуальні права осіб, у яких допускається отримання зразків; порядок отримання зразків; отримання зразків лікарем або іншим фахівцем; охорона прав особи при отриманні зразків; обов'язковість виконання постанови про отримання зразків; правила складання протоколу отримання зразків для порівняльного дослідження [6].

Звісно ж, що сама ідея настільки ретельного регламентування отримання зразків може бути запозичена законодавцем для вдосконалення норм КПК України, і тим самим були б посилені гарантії достовірності зразків і відповідно заснованого на дослідженні зразків експертного висновку, менше виникало б питань щодо процедури та повноважень осіб, які за законом можуть здійснювати отримання зразків.

Четвертим важливим питанням, на якому, на нашу думку, варто зупинити увагу, є можливість негласного отримання зразків для порівняльного дослідження. Така можливість з'явилася із запровадженням інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальне судочинство України. У статті 274 КПК України зазначено, що негласне отримання зразків для порівняльного дослідження може бути здійснене лише у випадку, якщо їх отримання відповідно до статті 245 цього Кодексу неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження. Негласне отримання зразків здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, винесеної за клопотанням прокурора, або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, у порядку, передбаченому КПК. Не зовсім зрозуміла логіка законодавця, який на відміну від статті 245, використовує у назві статті словосполучення «порівняльне дослідження». Однозначно можна стверджувати, що виконання такого дослідження можливе тільки в межах

проведення експертизи з дальшою реалізацією в кримінальному провадженні під час доказування.

Висновки. Отже, доходимо висновку про відмінність природи зразків для експертизи і речових доказів, відсутність передумов для визнання зразків самостійним джерелом доказів.

Відібрання зразків потрібно розглядати як перший, можливо, підготовчий етап експертного дослідження, об'єднаний з ним однією метою.

Додаткова регламентація отримання зразків для експертизи може сприяти вдосконаленню нормативного регулювання цього питання, і тим самим посилити гарантії їх достовірності та достовірності заснованого на дослідженні зразків експертного висновку, зменшенню кількості питань щодо процедури та повноважень осіб, які за законом можуть здійснювати отримання зразків, що, безумовно, підвищило б рівень захисту прав і свобод учасників кримінального провадження.

У подальшому потрібно звернути увагу на питання доцільності зміни назви статті 274 КПК України на таку: «Негласне отримання зразків, необхідних для експертизи», що ліпше узгоджується з іншими нормами КПК, які регламентують отримання зразків та більш точно розкриває сутність самої дії.

Використані джерела:

1. Глобенко Г. І. Отримання зразків для експертизи: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (м. Харків, 08 листопада 2017 р.). МВС України, Харків. нац.ун-т.внутр.справ. Харків, 2017. С. 251–252.

2. Крицька І. О. Особливості відмежування речових доказів від зразків для порівняльного дослідження у кримінальному провадженні. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 4-5 березня 2016 р. Дніпропетровськ, 2016. С. 103–106.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України. Харків, 2011. 232 с.

5. Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи. *Методичні рекомендації для практичних підрозділів* [О. В. Лускатов, В. В. Рогальська, А. І. Терещенко, В. Д. Людвік, К. М. Пантелєєв, Н. В. Павлова, Г. С. Бідняк]. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 36 с.

6. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018). URL : https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852#pos=4133;-10 (дата звернення: 12.12.2018).

7. Пилипенко Г. М. Криміналістичні проблеми отримання порівняльних зразків для експертного дослідження. *Наше право*. 2013. № 7. С. 143–147. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_7_25 (дата звернення: 12.12.2018).

8. Багрій М. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія. Харків : Право, 2017. 376 с.

9. Тарасенко К. В. Права людини при примусовому отриманні зразків для експертизи. *Форум права*. 2014. № 4. С. 322–326. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_57 (дата звернення: 12.12.2018).

10. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

11. Чича Р. П. Щодо використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 05 грудня 2014 р.). Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2014. С. 103–105.

12. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. Москва, 1981. С. 120–121.

13. Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз. Харків, 2011. 400 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.12.2018

Чича Р. П. Процессуальные особенности получения образцов для экспертизы

Статья посвящена определению сущности получения образцов для экспертизы. Охарактеризована юридическая природа их получения. Рассмотрен процессуальный порядок и особенности получения образцов для экспертизы в зависимости от особенностей уголовного производства. Проанализированы точки зрения авторов относительно отдельных аспектов получения образцов для экспертизы. Сделаны выводы, в соответствии с которыми механизм получения образцов для экспертизы требует дальнейшей разработки и усовершенствования.

Ключевые слова: уголовное производство, судебная экспертиза, получение образцов, следственное действие, освидетельствование лица.

Chycha R. Procedural Peculiarities of Obtaining Samples for Expert Examination

The article focuses on determining the essence of obtaining samples for examination. The legal nature of their obtaining is characterized. Procedure and features for obtaining samples for examination, depending on the characteristics of criminal proceedings are considered. The points of view of authors on individual aspects of obtaining samples for examination are analyzed. It is concluded, according to which the mechanism for obtaining samples for examination needs of further development and improvement.

Changes in criminal procedural legislation have led to the reformatting of a number of institutions and provisions existing within the criminal process. The mentioned changes and separate norms of the procedural law concerning obtaining samples for examination were not passed. Insufficient coverage, lack of many years of practice, due to changes in legislation, as well as low level of theoretical study of some aspects, contradictions of the criminal procedural law, necessitate careful analysis and clarification of the essence of obtaining samples for examination, in particular, the tacit acquisitions of samples necessary for comparative study.

In practice, obtaining samples for examination is associated with the subsequent appointment and conducting an expert study to obtain evidence. Taking into account the importance of an expert opinion for the whole process of proof, the author refers to the consistent consideration of the legal nature and details of obtaining and using samples in criminal proceedings.

The author concludes that the nature of specimens is different from the specimen for examination and material evidence, the lack of prerequisites for the recognition of samples as an independent source of evidence.

Selection of samples should be considered as the first, possibly preparatory stage of expert research, combined with one purpose.

Additional regulation for obtaining samples for examination may contribute to improving the regulatory framework of this issue, thereby strengthening the guarantees of their reliability and reliability based on the examination of samples of expert judgment, reducing the number of issues regarding the procedure and authority of persons who can lawfully obtain samples that has definitely increased. The level of protection of the rights and freedoms of participants in criminal proceedings.

Keywords: criminal proceedings, forensic expertise, obtaining samples, investigative action, examination of a person.

УДК 343.13

М.О. Яковенко

**ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ТА
ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В
КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ**

У статті розкрито актуальні кримінальні процесуальні та організаційні аспекти запровадження спрощеного розслідування кримінальних проступків у формі дізнання. На підставі проведеного кількісного та якісного аналізу статистичних показників розглянуто стан розслідування нетяжких злочинів, які будуть віднесені до категорії кримінальних проступків. Розроблено пропозиції щодо використання технологій дистанційного навчання при перепідготовці, підвищенні кваліфікації та спеціалізації майбутніх дізнавачів. Сформовано власні пропозиції зі створення та організації діяльності структурних підрозділів дізнання.

Ключові слова: кримінальні проступки, дізнання, дізнавач, спрощене провадження.

Постановка проблеми. Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування є прерогативою реформування функціональної моделі правоохоронної системи. Для реалізації цих принципів, з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), було започатковано інститут кримінальних проступків, за якими проводитиметься спрощене досудове розслідування у формі дізнання. Для втілення зазначених новел вирішальне значення має те, що Верховна Рада України 22 листопада 2018 року прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», за який проголосували 239 народних депутатів, а 07 грудня 2018 року документ направлено на підпис Президентові України (Проект Закону № 7279-д від 20 квітня 2018 року (далі – Проект № 7279-д). У зв'язку з цим доцільно проаналізувати та змодельовати дію цих концептуальних змін у практичній © Яковенко М. О., 2018

площині. Тож вельми актуальним питанням є вирішення процедурних аспектів створення підрозділів дізнання, а також запровадження спрощеного досудового розслідування. Предметом дискусії є низка аспектів, пов'язаних з визначенням штатної чисельності осіб, уповноважених здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків, розподілом навантаження між слідчими та дізнавачами, порядком передачі кримінальних проваджень, налагодження взаємодії суб'єктів, уповноважених проводити дізнання з іншими учасниками кримінального процесу тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти щодо інституту кримінальних проступків та провадження досудового розслідування у формі дізнання висвітлено в працях вітчизняних науковців, зокрема К. П. Задоя, М. Г. Кантоки, О. О. Книженка, О. В. Керевича, О. Ю. Татарова, М. С. Цуцкїрїдзе, В. І. Фаринника та інших. Визначаючи вагомий науковий внесок названих авторів у розробку окресленої тематики, зауважимо, що організаційні аспекти втілення зазначених новел під час реформування функціональної моделі органів поліції дотепер ніким не розглядалися, хоча багато публікацій, що вийшли останніми роками, розкривають низку окремих питань, пов'язаних зі спрощеним провадженням кримінальних проступків.

Формування цілей. Метою статті є аналіз стану розслідування злочинів невеликої тяжкості для визначення пріоритетних напрямів реформування функціональної моделі органів Національної поліції України та запровадження спрощеного розслідування кримінальних проступків у формі дізнання. На підставі отриманих результатів нами будуть розроблені власні пропозиції щодо створення та організації діяльності структурних підрозділів, уповноважених здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні Кримінальний кодекс України (далі – КК України) містить приблизно 780 складів злочинів, із яких близько 200 (що становить чверть) є злочинами невеликої тяжкості. До того ж у загальній кількості розслідуваних злочинів тяжкі та особливо тяжкі складають четверту частину, а злочини невеликої тяжкості або середньої тяжкості, такі як некваліфіковані крадіжки, шахрайства (частини 1 статей 185, 190 КК України) та легкі тілесні ушкодження (стаття 125 КК України) становлять майже 50 % від усіх розслідуваних [1, с. 1]. Нескладно збагнути наскільки перевантажений слідчий апарат і як це негативно позначилося на їх роботі. Тож запровадження спрощеного провадження щодо кримінальних проступків поліпшить розслідування злочинів невеликої тяжкості. Такий підхід зменшить величезний обсяг роботи слідчих та уникне їх відволікання на злочинах невеликої тяжкості, яке призводить до затягування розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів.

Одним із найважливіших питань при побудові системи органів, уповноважених здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, є визначення штатної чисельності співробітників цих підрозділів та розподілу між ними навантаження. Уважаємо за потрібне провести детальний статистичний аналіз стану

розслідування злочинів невеликої тяжкості. Це дасть змогу визначити кількість та якість розслідування як усіх злочинів, так і окремих їх видів. Скажімо, 2018 року всього було обліковано 487 133 кримінальних правопорушень, з яких 106 768 (21,9 %) невеликої тяжкості. Змушені констатувати, що лише третина проваджень направляється до суду для вирішення їх по суті, решта залишаються без прийняття рішення. У звітному періоді кількість таких проваджень становила 303 604 (64,3 %). Майже аналогічно є ситуація щодо нетяжких злочинів – 69 107 (64,7 %) [2].

Одним із основних показників ефективності роботи слідчих підрозділів є кількість установлених осіб, які отримали процесуальний статус підозрюваного. Відповідно протягом звітного періоду за всіма кримінальними правопорушеннями було вручено повідомлень про підозру 191 856 (39,4 %). Загалом закінчено з обвинувальним актом 173 257 (35,6 %) [2].

Для загального уявлення проблеми проілюструємо зазначені показники залежно від тяжкості злочину:

– *особливо тяжкі злочини* – 15 691 (3,2 %)¹, з яких вручено повідомлень про підозру – 5228 (33,3 %), закінчено з обвинувальним актом – 3625 (23,1 %);

– *тяжких злочинів* – 167 986 (34,5 %), з яких вручено повідомлень про підозру – 57 770 (34,3 %), закінчено з обвинувальним актом – 50 120 (29,8 %);

– *злочинів середньої тяжкості* – 196 688 (40,4%); вручено повідомлень про підозру – 90 305 (45,9 %), закінчено з обвинувальним актом – 84 497 (42,9 %);

– *злочинів невеликої тяжкості* – 106 768 (21,9 %); вручено повідомлень про підозру – 38 553 (36,1 %), закінчено з обвинувальним актом – 35 015 (32,8 %) [2].

Як уже зазначалося, запровадження спрощеного порядку досудового розслідування у формі дізнання всіх злочинів невеликої тяжкості сприятиме зменшенню навантаження на органи досудового розслідування. Адже на сьогодні пріоритетність щодо проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів визначають з огляду на наявну систему стимулів, показників і власного уявлення про пріоритетність проваджень. У результаті цього відбувається ігнорування розслідування нетяжких злочинів, особливо це стосується крадіжок чужого майна без кваліфікуючих ознак, де особу підозрюваного не встановлено.

Систему негативних факторів, що впливають на своєчасне розкриття нетяжких злочинів, можна диференціювати на дві складові: суб'єктивні та об'єктивні. До першої групи треба віднести: несвочасний виїзд на місце події для його огляду та документування факту вчиненого злочину; неналежне використання науково-технічних засобів; неправильна оцінка слідчої картини злочину і, як наслідок, необґрунтоване висунення слідчих та розшукових версій, що призводить до тяганини в розслідуванні та втрати джерел доказів; допущення помилок при розслідуванні; неналежна взаємодія слідчого при розслідуванні нерозкритого злочину з іншими службами поліції; складність, а інколи й неможливість виправлення деяких помилок, допущених під час розслідування; негативний результат

¹ Показники розраховуються від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень у звітному періоді.

проведеного розслідування та пов'язане з цим переконавання, що можливості з розкриття злочину вичерпано. Своєю чергою до об'єктивних причин несвоечасного розкриття злочинів можемо віднести: накопичення великої кількості матеріалів, зокрема й за минулі роки; учинення злочинів в умовах неочевидності; зникнення або суттєва зміна своєчасно не виявлених і не закріплених матеріальних слідів; втрата або перекручування свідчень очевидців події під впливом часу або характеру подій, що відбулися згодом.

На нашу думку, основним критерієм розподілу навантаження кримінальних проваджень про нетяжкі злочини (кримінальні проступки) між дізнавачами є їх спеціалізація залежно від виду кримінальних проступків, зокрема: злочини проти власності; злочини проти життя та здоров'я особи; злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини й громадянина; злочини проти громадського порядку та моральності тощо. Специфіка розслідування різних видів злочинів вирізняється особливостями методики розслідування та визначається складністю роботи. Наприклад, крадіжки характеризуються неочевидністю, їх розкриття є набагато складнішим, ніж тих злочинів, де особу правопорушника встановлено на момент їх реєстрації (зазвичай це незаконне зберігання наркотичних речовин, нанесення легких тілесних ушкоджень, хуліганство тощо). Керівник підрозділу має установлювати спеціалізацію дізнавачів у розслідуванні кримінальних проступків за окремими категоріями, адже розподіл проваджень за принципом пропорційності є малоефективним. При цьому треба враховувати наявну штатну чисельність працівників, специфіку оперативної обстановки, географічні та демографічні особливості адміністративної дільниці, яку обслуговує територіальний орган. Для визначення системи розподілу кримінальних проваджень та спеціалізації дізнавачів пропонуємо як орієнтир використовувати показники офіційної статистики. Скажімо, у 2018 році з 22 658 злочинів проти власності невеликої тяжкості вручено повідомлень про підозру 2 309 (10,2 %) особам, а закінчено з обвинувальним актом лише 2 015 (8,9 %), не прийнято рішень (про закінчення або зупинення) – 20 434 (90,2 %). Для порівняння зазначимо, що злочинів проти власності середньої тяжкості у 2018 році обліковувалося 150 749, із них 66 570 (44,8 %) особам було вручено повідомлення про підозру, а закінчено з обвинувальним актом 62 818 (42,2 %) [2]. Спостерігаємо в пропорційному співвідношенні різницю в чотири рази на користь розслідування злочинів середньої тяжкості. За цих умов робота дізнавачів щодо кримінальних проступків проти власності має бути максимально посилена. Такий стан пояснюється тим, що наразі абсолютна більшість крадіжок без кваліфікуючих ознак (частина 1 статті 185 КК України), за якими особу підозрюваного не встановлено, має значно менший інтерес у слідчих для скрупульозного розслідування.

Водночас з 27 571 провадження про нетяжкі злочини проти життя та здоров'я особам було вручено повідомлень про підозру 14 727 (53,4 %), а закінчено з обвинувальним актом лише 14 010 (50,8 %), не прийнято рішень

(про закінчення або зупинення) – 13 051 (47,3 %). Очевидно, ці показники є ліпшими через те, що, наприклад, нанесення легких тілесних ушкоджень характеризуються очевидністю, і зазвичай особа підозрюваного встановлюється майже відразу після звернення до поліції заявника. Тоді розслідування зосереджується на доведенні вини вже встановленої особи, а не на його розшуку, що менш притаманно крадіжкам.

Надзвичайно складна ситуація має місце при розслідуванні нетяжких злочинів проти громадської безпеки (з 235 злочинів, вручено лише два повідомлення про підозру, а закінчено з обвинувальним актом тільки один), тоді як із 1050 злочинів середньої тяжкості повідомлень про підозру було вручено 745 (71 %), а закінчено з обвинувальним актом 699 (66,6 %) [2]. З цього простежується явний дисбаланс розподілу сил та засобів.

Проаналізуємо стан розслідування злочинів інших категорій. У 6482 провадженнях про злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини й громадянина було вручено повідомлень про підозру 2637 (40,7 %), а закінчено з обвинувальним актом 2409 (37,2 %), не прийнято рішень (про закінчення або зупинення) – 3893 (60 %). З тисячі восьмисот дев'яноста трьох нетяжких злочинів проти громадського порядку та моральності повідомлень про підозру вручено 1 008 (53,2 %) особам, а закінчено з обвинувальним актом 907 (47,9 %), не прийнято рішень (про закінчення або зупинення) – 919 (48,5 %) [2]. Найліпша ситуація спостерігається щодо розслідування нетяжких злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. З тисячі трьохсот шести проваджень було вручено 1061 (81,2 %) повідомлення про підозру, а закінчено з обвинувальним актом 972 (74,4 %), не прийнято рішень (про закінчення або зупинення) усього 256 (19,6 %) [2]. Наведену систему показників доцільно враховувати керівництвом поліції для оптимального розподілу сил та засобів, а також визначення ліній роботи окремих працівників підрозділів дізнання.

Не менш важливим аспектом реформування функціональної моделі органів Національної поліції України є організація післядипломної освіти кадрів, які будуть уповноважені здійснювати дізнання. За цих умов пропонуємо на базі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання забезпечити перепідготовку, підвищення кваліфікації та спеціалізації майбутніх дізнавачів. Такий підхід сприятиме поліпшенню їх рівня готовності до виконання професійних завдань та обов'язків, а також набуттю здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки через засвоєння нових знань і вмінь у межах професійної діяльності або галузі знань.

Спеціалізація працівників поліції обов'язково відбувається при призначенні на посади в новостворені підрозділи. Для реалізації цього напряму можливо використовувати наявний досвід залучення технологій дистанційного навчання. Наразі професорсько-викладацький склад закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання накопичив великий масив інформаційних ресурсів, які можуть використовуватися для дистанційної перепідготовки поліцейських, а також їх підвищення кваліфікації та спеціалізації (розроблені спеціальні дистанційні курси, комплекси

практичних і тестових завдань, електронні бібліотеки та інші бази та банки даних, зокрема й ті, що є в мережі Інтернет). Переконані, такий підхід забезпечить економію сил та засобів, сприятиме ефективному задоволенню індивідуальних потреб працівників підрозділів дізнання в особистому професійному зростанні, забезпечить потреби держави у кваліфікованих кадрах високого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно й відповідально виконувати свої функції.

Наступний важливий аспект пов'язаний з процедурою передачі всіх наявних матеріалів про нетяжкі злочини слідчими дізнавачам. Отже, усі кримінальні провадження, розпочаті щодо нетяжких злочинів, за вчинення яких передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі, мають бути передані до підрозділів дізнання (після того, як такі будуть створені).

Однак варто мати на увазі, що не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали досудових розслідувань щодо кримінального проступку та стосовно злочину за винятком ситуацій, коли це може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду. У таких випадках розслідування злочину та кримінального проступку здійснюється за правилами досудового слідства. Якщо під час досудового слідства буде встановлено, що особа вчинила кримінальний проступок при відсутності в її діях складу злочину, слідчий за погодженням з прокурором надсилає матеріали кримінального провадження керівникові органу дізнання з урахуванням підслідності. Якщо при здійсненні дізнання буде встановлено, що особа вчинила злочин, дізнавач за погодженням з прокурором надсилає матеріали кримінального провадження керівникові органу досудового розслідування з урахуванням підслідності [1; 3].

Для недопущення незаконного знищення чи втрати кримінальних проваджень уповноваженими працівниками поліції мають бути проведені позачергові інвентаризації кримінальних проваджень. Ця процедура полягає у звіренні фактичної наявності кримінальних проваджень з даними їх обліку та звітності. Під час такої позачергової інвентаризації перевіряється наявність кримінальних проваджень за Єдиним реєстром досудових розслідувань (далі – ЄРДР), списками, наданими підрозділом інформаційного забезпечення, журналом-реєстром кримінальних проваджень та книгами обліку слідчої роботи кожного слідчого. Крім того, вивчають попередні акти інвентаризацій, супровідні листи, що відображають рух кримінальних проваджень.

Водночас у тексті Проекту № 7279-д спостерігається плюралістичний підхід до визначення суб'єктів, уповноважених проводити дізнання. У частині 3 статті 38-1 КПК передбачено, що дізнання можуть здійснювати як підрозділи дізнання, так і решта уповноважених осіб інших підрозділів. У зазначеному проекті надається змістовне визначення дізнавача, яким є службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, у випадках,

установлених КПК України, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків. З огляду на зміст цих положень виникає враження, що дізнання зможуть проводити не лише працівники підрозділів дізнання, але й інші посадові особи, які будуть уповноважені відомчими нормативно-правовими актами оформлювати матеріали за кримінальними проступками (співробітниками оперативних підрозділів та превентивної діяльності). На нашу думку, такий неоднозначний підхід може призвести до різного роду колізій при визначенні процесуального статусу осіб, уповноважених провадити дізнання.

Насамкінець зауважимо про важливість узгодження нормативно-правових актів відповідно до змін, що мають вступити в дію у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Треба рекомендувати Генеральній прокуратурі України, Верховному Суду, Міністерству внутрішніх справ, Службі безпеки України, Державному бюро розслідувань та іншим органам узгодити свої нормативно-правові акти згідно з прийнятими новелами законодавства.

Крім того, потрібно заздалегідь розробити Положення про органи дізнання Національної поліції України, а також підготувати спеціальну інструкцію з організації діяльності органів дізнання Національної поліції України. Водночас доцільно узгодити інші відомчі нормативно правові акти, що регулюють діяльність у частині досудового розслідування злочинів.

Визначаючи процесуальний статус дізнавача, варто врахувати, що під час досудового розслідування кримінальних проступків він має користуватися повноваженнями слідчого та несе персональну відповідальність за законність і своєчасність здійснення дізнання. Отже, цьому суб'єктові надається процесуальна самостійність, за винятком випадків, коли законом передбачено винесення рішення слідчого судді, суду чи згода прокурора чи погодження керівника підрозділу або якщо рішення приймає тільки прокурор.

Попри все процесуальний статус дізнавача вирізняється певною специфікою, оскільки до його повноважень належить:

1) починати дізнання за наявності підстав, передбачених статтею 214 КПК України (у зв'язку з цим дізнавачі мають отримати право доступу до ЄРДР на правах реєстратора);

2) проводити огляд місця події, опитувати осіб, вилучати знаряддя й засоби вчинення правопорушення, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або виявлені під час затримання, особистого огляду або огляду речей, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених чинним законодавством;

3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

4) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій;

5) повідомляти за погодженням із керівником органу дізнання особі про підозру в учиненні кримінального проступку;

6) за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокуророві на затвердження;

7) приймати процесуальні рішення у випадках щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав [3].

Для з'ясування обставин учинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР дізнавачем може бути: відібрано пояснення; проведено медичне освідування; отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису в провадженнях щодо вчинення кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту; вилучено знаряддя й засоби вчинення кримінального проступку, речей і документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [3].

Ключовим моментом для проведення дізнання є стислі строки розслідування. Отже, провадження закінчується протягом сімдесяти двох годин з моменту повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298-2 КПК України. Водночас законодавець установлює певні винятки. Дізнання зможє проводитися протягом двадцяти діб з дня повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального проступку у випадках:

а) коли підозрюваний не визнає вину;

б) потреби проведення додаткових слідчих (розшукових) дій;

в) учинення кримінального проступку неповнолітнім [3].

Відповідно протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального проступку в разі заявлення особою клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому частиною другою статті 298-4 КПК України.

Особливість визначення процесуальних джерел доказів при доведенні вини з приводу вчинення кримінальних проступків характеризується тим, що ними можуть бути пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функцію фото- і кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису в провадженнях щодо вчинення кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту, а також протокол вилучення знарядь і засобів учинення кримінального проступку, речей і документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [3].

Існують також певні нюанси щодо затримання правопорушника. Уповноважені службові особи мають право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні кримінального проступку (за винятком учиненого через необережність), лише за умови, якщо ця особа:

1) відмовляється виконувати законну вимогу уповноваженої службової особи щодо припинення кримінального проступку або чинить опір;

2) намагається залишити місце вчинення кримінального проступку;

3) під час безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку не виконує законних вимог уповноваженої службової особи;

4) перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та може завдати шкоду собі або оточенню. Однак таке затримання особи здійснюється не більше як на три години з моменту доставлення до органу дізнання або шість годин з моменту фактичного затримання [3].

Висновки. Отже, ми зробили спробу розглянути потенційно-важливі аспекти запровадження кримінально-процесуальних та організаційних процедур щодо спрощеного розслідування кримінальних проступків у формі дізнання. Можемо констатувати, що в практичній діяльності злочинам невеликої тяжкості, особливо, якщо за ними особа підозрюваного не встановлена, приділяється вкрай мало уваги. Адже практичні працівники пріоритетне значення надають саме тим кримінальним правопорушенням, які несуть особливу суспільну небезпеку або є перспектива швидкого закінчення розслідування й направлення провадження до суду для вирішення його по суті. Успішне створення та організація діяльності органів дізнання неможливе без належної адаптації чинного законодавства України та відомчих нормативно-правових актів, розробки відповідних методичних рекомендацій, забезпечення умов для належної післядипломної освіти поліцейських кадрів та внесенні відповідних штатних змін. Зазначене потребує ретельного обговорення науковою спільнотою та практиками. Переконані, такий підхід зрештою сприятиме ефективній протидії злочинності в Україні, забезпечить охорону прав і свобод людини та інтересів суспільства й держави, сприятиме реалізації принципу невідворотності відповідальності.

Використані джерела:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», зареєстрований 20 квітня 2018 року № 7279-д. *Верховна Рада України*: [офіц. веб-портал]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63928&pf_35401=453554 (дата звернення: 01.12.2018).

2. Статистична інформація за 2017 рік про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*: [офіц. веб-портал]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 01.12.2018).

3. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій

кримінальних правопорушень», прийнятий 22 листопада 2018 року. *Верховна Рада України*: [офіц. веб-портал]. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63928&pf35401=469718> (дата звернення: 01.12.2018).

Стаття надійшла до редакції 18.12.2018

Яковенко Н. А. Организация деятельности подразделений и органов Национальной полиции Украины в контексте внедрения института уголовных проступков

В статье раскрыты актуальные уголовные процессуальные и организационные аспекты упрощенного расследования уголовных проступков в форме дознания. На основании проведенного количественного и качественного анализа статистических данных установлено состояние расследования нетяжких преступлений, которые будут отнесены к категории уголовных проступков. Автором доказано, что распределение между дознавателями нагрузки должно осуществляться по принципу специализации, то есть дифференцироваться по видам преступлений. Подчеркивается необходимость проведения внеочередных инвентаризаций всех существующих уголовных производств. Автором разработаны предложения о системе дистанционного обучения при переподготовке, повышении квалификации и специализации будущих дознавателей. В статье разработаны соответствующие рекомендации по созданию и организации работы органов дознания в системе Национальной полиции Украины, а также адаптации нормативно-правового обеспечения их деятельности. Содержательно раскрыто правовой статус дознавателя, определены его процессуальные права и обязанности. В статье акцентируются внимание на наиболее значимых аспектах, отличающих дознания от досудебного следствия.

Ключевые слова: уголовные проступки, дознания, дознаватель, упрощенное производство.

Yakovenko M. Organization of the Activity of Subdivisions and Bodies of National Police of Ukraine within the Context of the Creation of the Institute of Misdemeanors

The article deals with current criminal procedural and organizational aspects of the simplified investigation of misdemeanors as the inquiry. The investigation status of minor crimes is analyzed due to quantitative and qualitative analysis of statistical indicators, these minor crimes will be referred to misdemeanours. The main load distribution criterion among investigators should be based on the principle of specialization – that is differentiation by the types of crimes was proved by the author. Much attention is given to necessity of carrying out extraordinary inventories of all existing criminal proceedings. The author proposed to develop a system of distance education while retraining, advanced training and specialization of future investigators. Relevant recommendations about the creation and organization of the work of the pre-trial investigation bodies in the system of the National Police of Ukraine and adapting the regulatory framework for their activities were developed by author. It is spoken in detail about the legal status of the investigator, was defined his procedural rights and obligations. In the article was drawn our attention to the most important aspects distinguish inquiry from the pre-trial investigation.

Keywords: misdemeanors, inquiries, investigator, simplified proceedings.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Бабакін В. М.** кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)
- Берназюк Я. О.** доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, заслужений юрист України (м. Київ)
- Бородай О. В.** ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Глобенко Г. І.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Горбач-Кудря І. А.** інспектор з ювенальної превенції відділу превенції Управління поліції в метрополітені Головного управління Національної поліції у м. Києві (м. Київ)
- Гусєва В. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Гусєва К. А.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)
- Давидюк В. М.** кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Дудоров О. О.** доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Дунаєва Т. Є.** кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків)
- Єрофєєв М. І.** кандидат юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Жупанова О. О.** аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

- Загоруй І. С.** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Іваницький С. О.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри організації правоохоронних та судових органів Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Карчевський М. В.** доктор юридичних наук, професор, перший проректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Коваленко А. В.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Копча В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород)
- Крайник Г. С.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 1, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Красовський К. Ю.** аспірант кафедри теорії та історії держави і права Університету «Крок» (м. Київ)
- Криворучко А. В.** здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Литвинов О. М.** доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін і професійної психології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Любчик О. А.** доктор юридичних наук, професор кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Мартовицька О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Мацак В. В.** здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Моїсєєв М. С.** здобувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (м. Суми)
- Морозов Д. А.** викладач циклу загально-правових дисциплін Луганського центру первинної професійної підготовки «Академія поліції» Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Нестерович В. Ф.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)

- Пересада В. А.** ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Письменський Є. О.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Плахотник Г. В.** аспірантка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Сакір-Молочко Н. В.** аспірант кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів)
- Самбор М. А.** кандидат юридичних наук, начальник сектору моніторингу Прилуцького відділу поліції Головного управління Національної поліції в Чернігівській області (м. Прилуки)
- Сіделковський О. Л.** кандидат медичних наук, доцент, директор клініки «Аксімед» (м. Київ)
- Стацак М. В.** доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Терещенко Л. О.** старший викладач кафедри публічного та приватного права ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління» (м. Кропивницький)
- Фільчаков О. В.** здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Цебинога В. Ю.** курсант 4-го курсу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Ценов Д. М.** здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Чича Р. П.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Чумак В. В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Шахова К. В.** кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Яковенко М. О.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри організації правоохоронних та судових органів Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск 4 (84)

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 15990-4462 ПР від 20.11.2009

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 28.12.2018.
Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 17,7.
Тираж 100 прим. Зам. № 2612-01.

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.
93400, Луганська обл., м. Свердловецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2692 від 17.11.2006 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

ФОП Пронькіна Катерина Володимирівна
93100, Луганська обл., м. Лисичанськ, вул. Гуценка, 14
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи В03 № 959630 від 25.12.2009 р.